

STORTINGET

Árvalus 30 S

(2024–2025)

Árvalus kontrolla- ja konstitušuvdnakomiteas Duohtavuohta ja
seanadeapmi – vuodđun sálket dáruiduhttinpolitihkain ja
eahpevuoiggalašvuodaiguin sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja
vuovdesuopmelaččaid vuostá

Dokumeanta 19 (2022–2023)

Nordsamisk

STORTINGET

Árvalus 30 S

(2024–2025)

Bearráigeahččan- ja konstitušuvdnakomitea
árvalus Stuoradiggái

Dokumeanta 19 (2022–2023)

Árvalus kontrolla- ja konstitušuvdnakomiteas Duohtavuohta ja seanadeapmi – vuodđun sálket dáruiduhttinpolitihkain ja eahpevuoiggalašvuodaiguin sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid vuostá

Stuoradiggái

1. Álggahus

Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna Norggas nammaduvvui Stuoradikkis geassemánu 2018 ja geigii iežas raportta geassemánu 1. beaivvi 2023 Stuoradikki presideantagoddái. Ovtta miellahtus lei sierraceal-kámuš. Kommišuvnna eará miellahtut leat olles raportta duohen. Mandáhtta čilge golbma doaimma:

- Kommišuvdna galgá čadahit historjjálaš kártema mii čilge Norgga eiseválddiid politihka ja doaimma sámiid ja kvenaid/norggasuopmelaččaid ektui sihke báikkálaččat, regiovnalaččat ja našuvnnalaččat.
- Kommišuvdna galgá geahčadit dálá dáruiduhttinpolitihka váikkuhusaid sámegillii ja kvena/suoma gillii ja kultuvrii, ja vel movt dat lea váikkuhan materiálaččat, sosiálalaččat ja dearvvasvuhtii ja identitehtaii, sihke joavkkuide ollislaččat ja ovttas-kas olbmuide.
- Kommišuvdna galgá evttohit doaimmaid mat váikkuhit viidáset soabaheapmái.

Kommišuvdna lea suokkardallan dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuoiggalašvuodaid sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid ektui.

Vuovdesuopmelaččaid vuolggaheami geažil, de dulkojuvvojedje vuovdesuopmelaččat mandáhta sisa ovtta oaivilis Stuoradikkiin, gii lei barggaheaddji.

1.1 Kommišuvnna mandáhtta, čoa-hkkáibidjan ja bargomállet

1.1.1 KOMMIŠUVNNA CEGGEMA OVDAHISTOR-JÁ

Stuoradiggi nammadii 2018 kommišuvnna mii galgá čadahit historjjálaš kártema, suokkardallat Norgga eiseválddiid dáruiduhttinpolitihka, čielggadit politihka váikkuhusaid ja evttohit doaimmaid mat sáhttet váikkuhit seanadeapmái. Stuoradikki mearrádus dahkkui maŋŋil viiddis ja dárkilis proseassa mii fátmastii guoskkahuvvon institušuvnnaid ja organisašuvnnaid. Duohtavuohta- ja seanadankommišuvnna vuodđudeapmi ferte maid ipmirdit viidát našuvnnalaš ja riikkaidgaskasaš oktavuodas.

Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna Norggas/Vuodna/Nöörje/Norja lea oassin sullasaš proseasain miehtá máilmmi. Oktasaš dieidda proseassaide lea ahte dain lea leamašan ulbmilin almmustahttit ja kártet eahpevuoiggalašvuodaid. Jurdda lea ahte go nie dahká, de sáhtta heivehit seanadeapmái ja buoridit servvodatdílálašvuodaid.

Sámi parlamentáralaš ráđđi/Saemien parlamentarihkeles raerie (SPR) álggihii barggu ásaht kommišuvnnaid Suomas, Ruotas ja Norggas 2004. Sámit leat guhkes áiggi bargan riikkaidgaskasaččat, earenoamážit Sámeráđi bokte, ja leat dovdan duohtavuohta- ja seanadanproseassaid mat leat dahkkon eará osiin máilmmis. Proseassa Lulli-Afrihkás lea leamašan dehálaš inspirášuvdnan álggahit sullasaš proseassaid Davviriikka-

in. Diet lei inspirašuvdnan Sámedikki/Saemiedigkie áirasevttohussii 2004 dárbbu birra oážžut eanet dieđu dáruiduhttima birra ja čielggadit dáruiduhttima váikkuhusaid sámiide ja kvenaide, ja áirasevttohussii 2014 ahte bidjat johtui almmolaš iskama dáruiduhttinpolitihka ektui. Ášši meannuduvvui bušeahttaáššin Sámedikki dievasčoahkkimis 2014.

Sámedikkeráddi čálii miessemánu 2015 reivve Gielda- ja ođasmahttindepartementii mas dovddahii sávaldaga bidjat johtui almmolaš čielggadeami dáruiduhttinpolitihka ulbmila, čadaheami ja gaskaomiid, ja makkár struktuvrrat ain gávdnajit. Diet de biddjui čoahtkinagendai čuovvovaš konsultašuvnnaide gaskal Gielda- ja ođasmahttindepartemeantta ja Sámedikki. Sámedikki jahkedieđáhusas 2016 bodii ovdan ahte sámediggeráddi háliidii vuodđudit duohtavuodakommišuvnna dáruiduhttima birra Norggas, ovttasráđiid norgga eiseválddiiguin ja gustovaš dutkan- ja fágabirra-siiguin.

Go SPR organiserii iežas viđát sámekonferánssa Troandimis/Tråante guovvamánu 7. beaivvi 2017, de adde cealkámuša dárbbu birra Duohtavuohtha- ja seanadankommišuvnnaide, ja ráddi ávžžuhii davviriikkaid bidjat johtui duohtavuodha- ja seanadanproseassaid almmustahttit ja dokumenteret historjjálaš ja dálá assimilerenproseassaid ja -politihka sámiid ektui.

Sámi parlamentáralaš ráddi celkkii ahte fertejit čadahuvvot duohtavuodaproseassat ovdal go sáhtta seanadit, ja ahte diein proseassain ferte boadus leat ahte stáhtat ovttasráđiid sámedikkiiguin váldet ovdasvástádusa nannet sámiid dili álbmogin davviriikkain.

Sámi- ja unnitálbmotpolitihkalaš ossodat Gielda- ja ođasmahttindepartemeanttas ii háliidan sin bealis kommišuvnna ja rávvii ceggema vuostá siskkáldas notáhtas juo geassemánu 2016:s. Rávvejuvvui dovddahit ahte stáhtalaš nammaduvvon kommišuvdna ii lean buoremus čoaiddus. Seammás dovddastii departemeanta ahte lei dárbu eanet diehtu dáruiduhttima birra. Notáhtta suodai ja almmuhuvvui NRK Sámis njukčamánu 2017, ja duogáš ráđđehusa várrogasvuhtii de šattai almmolaččat dovddus: Jus dáruiduhttima bohtosat dokumenterejuvvojit, de sáhttet šaddat vuordámušat ahte doaimmat biddjojít johtui, ja vásti-deaddji kárten kvenaid/norggasuopmelaččaid ektui.

Juovlamánu 2016 de ovddiduvvui áirasevttohus Stuoradikkis ahte cegget duohtavuohtakommišuvnna dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuoiggalašvuodaid birra maid sámi ja kvena álbmogat Norggas leat gillán. Sámit Suomas, Norggas ja Ruotas, ja kvenat ja durtnosleagi olbmot leat bargan ovttas lasihit diehtomielašvuoda našuvnnaš ja riikkaidgaskasaš dárbbu duohtavuohtha- ja seanadanproseassaid birra rájiid rastá. Proseassas cegget kommišuvnna Norggas, de ledje goit ge iešgudetlágan jienat sihke sámiid ja kvenaid bealis. Ledje maid

beaktilis jienat geat oaivvildedje ahte cegget kommišuvnna ii lean buoremus vuohki geaidnun viidáset. Eanetlohku Sámedikkis mearridii dattetge joatkit sávaldagain ahte nammadit kommišuvnna.

Áirasevttohus meannuduvvui Stuoradikki kontrolla- ja konstitušuvdnakomiteas. Komitea evttohusa duogáza vuodul, Innst. 493 S (2016–2017), dagai Stuoradiggi čuovvovaš mearrádusa geassemánu 20. beaivvi 2017:

«Stuoradiggi bivdá presideantagotti ráhkadit evttohusa kommišuvnna mandáhttii, dasa nama ja oktiibidjama.»

Evttohus dohkkehuvvui 53 jienain 47 jiena vuostá.

Presideantagoddi sáddii njukčamánu 23. beaivvi 2018 mandáhta evttohusa gulaskuddamii. Seammás bovdejuvvojedje Sámediggi, Kveeni Suomi seurat/Kvenaálbmot lihttu, Ruijan kvääniliitto/Norgga kvenaid searvi ja Norjalais-Suomalainen liitto/Norgga-suopmelaš lihttu evttohit kandidáhtaid kommišuvdnii miellahtun. Gulaskuddamis bukte mánnga organisašuvnna sin oaiviliid. Dušše Norgga suopmelaš lihttu celke sii ledje kommišuvnna vuostá. Ođasmahttojuvvon mandáhtta sáddejuvvui miessemánu 16. beaivvi seammá orgánaide, ja diet evttohus lei vuodđun viidáset digaštallamiidda presideantagottiin Stuoradikkis. Mañnil čoahtkima, de rievdaduvvui fas mandáhtta-evttohus, ja Sámediggi ja kvena ja norggasuopmelaš organisašuvnnat ožžo ođđasit vejolašvuoda cealkit ášši birra.

Presideantagotti ráhkkananbargu dán áššis dahkkui dasto lagas ovttasbargguin Sámedikkiin ja sámi, kvena ja norggasuopmelaš organisašuvnnaiguin. Sámediggi, Kvenaálbmot lihttu, Norgga kvenaid searvi ja Norggasuopmelaš lihttu cealkámušat leat áššái miellodusin Stuoradiggái. Dilis go servodatdigaštallan hállanattai duohko deike, de šattai Sámedikki meannudeapmi guovddážiin sámiid ektui, ja Norgga kvenaid searvi šattai organisašuvdna gii ges lágidii proseassa mii čohkkii kvenaid. Sámediggi ja Norgga kvenaid searvi doalaiga mánnga čoahtkima eanemus áigeguovdilis osiin riikkas, doppe sáhtte buktit oaiviliid kommišuvnna mandáhta ektui ja mitalit iežaset persovnnalaš vásihusaid.

Materiála álbmotčoahkkimiin maid Sámediggi dolalai, geigejuvvojedje mañnil kommišuvdnii. Sámedikki dievasčoahkkin mearridii geassemánu 1. beaivvi 2018 cealkámuša mandáhta birra. Norgga kvenaid searvi ja Kvenaálbmot lihttu kommenteriiga ođasmahttojuvvon mandáhta evttohusaid cealkámušain miessemánu 30. beaivvi ja geassemánu 2. beaivvi 2018.

Stuoradiggi ceggii Duohtavuohtha- ja seanadankommišuvnna, mearridii mandáhta ja nammadii miellahtuid kommišuvdnii geassemánu 12. beaivvi 2018:

«Stuoradiggi nammada kommišuvnna suokkardallat dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuoiggalašvuodaid sámiid, kvenaid ja norggasuopmelaččaid vuostá mandáhta mielde mii boahťa ovdan evttohusas.»

Stuoradikki fáttmasteapmi gustovaš aktevrraid, attii almmolaš deattu kommišuvdnii.

1.1.2 KOMMIŠUVNNA LAHTUT

Kommišuvnna lahtut eai ovddas earenoamáš joavkkuid dahje oaiviliid, muhto ledje välljejuvvon fágaolbmot geain lea vásihus ja diehtu viidát servodatsurggiin.

- Dagfinn Høybråten, kommišuvnna jodiheaddji, generálaččalli Kirkens Nødhjelp, Nesodden
- Ivar Bjørklund, kulturdieđa professor emeritus UiT Norgga árktalaš universitehta, Romsa
- Anne Kristin Gurák, seniorráđdeaddi Árran, Hábmer
- Håkon Hermanstrand, historihkkár, projeaktajodiheaddji Saemien Sijte, Nærøysund
- Per Oskar Kjølås, bisma emeritus, Romsa
- Pia Lane, mánggagielatvuoda professor, Senter for flerspråklighet, Oslove Universitehta, Oslove
- Marit Myrvoll, sosiálaantropologa, dutki, Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus psyhkalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilli, Romsa
- Einar Niemi, historijá professor emeritus, UiT Norgga árktalaš universitehta, Romsa, Čáhcesuolu
- Anne Julie Semb, dekána Det samfunnsvitenskapelege fakultetet, Oslove Universitehta, Oslove
- Liv Inger Somby, Sámedikki gulhallama ossodatdirektevra, Guovdageaidnu
- Aslak Syse, riektedieđa professor emeritus, Oslove Universitehta, Oslove
- Ketil Zachariassen, odđaaigásaš historijá vuosttašamanueansa, UiT Norgga árktalaš universitehta, Romsa

1.1.2.1 Čállingoddi

Barggu álggadettiin de oaččui kommišuvdna veahki Stuoradikki hálddahasas Bjørn Arne Steine ja Ingrid Sand bokte. Duohtavuohta- ja seanadankommišuvnna čállingoddi lea álggu rájes odđajagimánu 2019 leamašan UiT Norgga árktalaš universitehtas. Kommišuvnna čállingottis ledje álggu rájes leamašan čállingotti jodiheaddji Liss-Ellen Ramstad, seniorráđdeaddi Inger Elin Kristina Utsi ja čielgadeaddji Cathrine Baglo.

Mañemus namuhuvvon heittii golggotmánu 2021. Borgemánu 2019 álggii čielgadeaddji Anna-Kaisa Räisänen, ja cuonománu 2021 álggii čielgadeaddji Torkel Rasmussen ja čielggadeaddji Isak Andersen Turi álggii skábmamánu 2021. Studeantaveahkit Eva Hanneli Saariniemi ja Jon-Christer Mudenia, UiT Norgga árktalaš universitehtas, leigga čadnon čállingoddái 2020 geasi rájes.

1.1.3 STUORADIKKI MANDÁHTTA KOMMIŠUVDNII

Kommišuvnna namma lea «Kommišuvdna suokkardallat dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuoiggalašvuodaid sámiid, kvenaid ja norggasuopmelaččaid vuostá (Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna)».

Duogáš

Norgga eiseválddit leat áigodagaid čađa gitta loahpageahčai 1900-logu fievrredan politihka sámiid, kvenaid ja norggasuopmelaččaid ektui main ledje duodalaš negatiiva bohtosat sin kultuvrra, giela, identitehta ja eallineavttuid ektui. Diet politihkka namuhuvvo dávjá dáruiduhttinpolitihkkan.

Sihke rievttalaččat ja duodas lea mañemus golbma-logi jagi geahččaluvvon čadahuvvon doaimmat njulget dan.

Mañemus 30-jagi leat earenoamážit sámiid vuoi-gatvuodát nannejuvvon mángga lágaid ja institušuvnnaid bokte.

Láhka Sámedikki ja eará sámi riektediliid birra (sámeláhka) bođii 1987:s, ja Sámediggi rahppui 1989:s. Stáhta ovddasvástádus sihkkarastit sámiid rievtti ovdánahttit iežaset kultuvrra, iežaset giela ja servodateallima fáttmastuvvui 1988 Vuodđoláhkii. 1990 lei Norga vuosttaš riika mii ratifiserii ILO-konvenšuvnna nr. 169 álgoálbmogiid vuoi-gatvuodaid birra. Finnmárkkulágas 2005 rájes, galgá earret eará heivehuvvot ahte eanan ja luondduriggodagat Finnmárkkus galget hálddašuvvot fylkka ássiide buoremussan, ja earenoamážit vuodđun sámi kultuvrii, boazodollui, meahcásteapmái, ealáhusdoibmii ja servodateallimii (§ 1). Stáhta lea maid šállošan ovdalaš politihka sámiid ektui.

Go Norga guorrasii Eurohpárađi rámmakonvenšuvdnii 1995 suodjalit našuvnnalaš unnitálbmogiid, maid Norga ratifiserii 1999, de kvenat/norggasuopmelaččat ožžo stáhtusa našuvnnalaš unnitálbmogin Norggas. Kvena giella dohkkehuvvui 2005 unnitálbmotgiellan Norggas.

Diet ii hehte ahte eahpevuoiggalašvuohta maid sámit, kvenat/norggasuopmelaččat ja vuovdesuopmelaččat gillájedje, dahke háviid mat ain gávdnojit, ja mat váikkuhit dilálašvuodaide gaskal sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid, vuovdesuopmelaččaid ja eanetlogu álbmoga odne.

Áiggiid čađa lea bohciidan sávaldat ahte galgá ceggejuvvot almmolaš kommišuvdna masa šaddá bargun suokkardit dáruiduhttinpolitihka ja dan váikkuhusaid, ja lea viežžan inspirašuvnna sullasaš kommišuvnnain eará riikkain. Sámediggi lea leamašan ángiruššiid gaskkas cegget diekkár kommišuvnna. Stuoradiggi mearridii geassemánu 20. beaivvi 2017 ahte diekkár kommišuvdna galgá ceggejuvvot, geahča Dokument 8:30 S (2016–2017) ja Innst. 493 S (2016–2017).

Fáddá

Fáddán kommišuvnna bargui lea leamašan norgga eiseválddiid dáruiduhttinpolitihkka sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid ektui, ja daid váikkuhusaid mii dien politihkas lea leamašan ovttaskas olbmuid ja joavkkuid ja dilálašvuhtii gaskal eanetlogu álbmoga ja kvenaid/norggasuopmelaččaid ja sámiid. Kommišuvdna galggai vuosttažettiin kártet dáruiduhttinpolitihka váikkuhusaid sámiid ja kvenaid/norggasuopmelaččaid vejolašvuodaide geavahit ja praktiseret iežaset giela, iežaset kultuvrra ja árbevirolaš ealahusaid. Dien olis galggai kommišuvdna maiddái iskat dáruiduhttima váikkuhusaid eanetlogu álbmogis vealaheami olis ja ovdagáttuid sámiid ja kvenaid/norggasuopmelaččaid ektui.

Ulbmil

Suokkardallama ulbmil lei ráhkadit vuodu dohkkehiti sámiid ja kvenaid/norggasuopmelaččaid vásihusaid go deaivvadit dáža eiseválddiid politihkain, ja daid váikkuhusaid diein vásihusain mat sidjiide leat leamašan joavkun ja ovttaskas olmmožin. Ulbmilin lei vuodđudit oktasaš ipmárdusa eiseválddiid ja norgga servodaga meannudeami olles dahje osiid kvena ja sámi álbmogis ja sin kultuvrras.

Suokkardallamis lea leamašan perspektiiva boahteáiggi ektui. Váldoulbmilin lea ahte kommišuvdna, go vuodđuda oktasaš ipmárdusa dáruiduhttinpolitihkas ja dan váikkuhusat, galget ain leat vuodđun seanadeapmái gaskal sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja eanetlogu álbmoga.

Kommišuvnna bargu lea leamašan juhkkoujvon golmma oassái: Historjjálaš kárten. Suokkardallat váikkuhusaid dáruiduhttinpolitihkas odne ja evttohit doaimmaid viidáset seanadeapmái.

Historjjálaš kárten

Kommišuvnna deháleamos bargun lea leamašan suokkardallat ja govahallat dáža eiseválddiid politihka ja doaimma sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid ektui, báikkálaččat, regiovnnalaččat ja našuvnnalaččat, sullii 1800 rájes ja gitta otná rádjái. Kommišuvdna sáhtii maid mannat guhkkelii maŋos áiggis jus nu oaivvildedje. Kommišuvdna galgai suokkardallat ja dokumenteret dien politihka ideologiija ja ulbmiliid politihkain, váikkuhangaskaomiid maid geavahedje, ja váikkuhusaid sihke ovttaskas olbmuid ja joavkkuid. Jus kommišuvdna oaivvildii ahte muhtin fáddá orru earenoamáš dehálaš iskat lagabut, de sáhtii vuoruhit dan eanet go earáid. Kommišuvdna galggai earenoamážit árvvoštallat skuvladoaimmahaga rolla, muhto galge maid fátmmastit earret eará vuoiŋnalaš, akademalaš, kultuvrralaš dahje sosiála ása-husaid ja organisašuvnnaid doaimma sin suokkardalliin.

Kommišuvdna galggai váldit vuhtii stuora mánggadáfotvuoda joavkkuin siskkáldasat, ja erohusain joavkkuid gaskkas. Eai ideologalaš vuodušteamit dahje geavatláš politihkka sámiid ja kvenaid/norggasuopmelaččaid ektui lei ovttalágan, ii joavkkuid siskkobealde ge. Diet fátmasta geográfalaš erohusaid. Gávdnosat ovdalaš dutkamiin sáhttet ovdamearkan geažuhit ahte kvenat/norggasuopmelaččat ja sámi joavkkut geaid atne rádjeunnitálbmogiin, earret eará sihkarvuoda politihkalaš ákkaid geažil gillájedje garraset politihkalaš váikkuhusaid go earát. Kommišuvdna fertii iežas barggus doallat čalmmis sihke motiivvaid, ideologalaš fámuid ja konkrehta, geavatláš doaimmaid ja bohtosat sáhtte leat iešguđetláganat iešguđet joavkku ektui, ja ahte sáhtte leat iešguđetláganvuodát čadnon diesa joavkkuid siskkobealde, ovdamearkan sohka-beale vuodul.

Kommišuvdna galggai maid geahččat movt dáruiduhttinpolitihkka váikkuhii movt eanetlogu álbmot ipmirda sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid ja dieid joavkkuid iežaset ipmárdusa iežaset kultuvrras, iežaset gielas ja iežaset álbmogis. Vástideaddji galggai kommišuvdna geahččat váikkuhusaid dáruiduhttinpolitihkas doaimmaid ektui rievttalaččat dahje mii duodas lei biddjon johtui njulget dahje caggat dan. Kommišuvdna galggai árvvoštallat doaimmaid heiveheami iešguđet joavkku ektui.

Kommišuvdna galggai bearráigeahččat ahte persovnnalaš vásihusat ja historjját bohtet albmosii ja heivehit ahte ovttaskas olbmot geain alddiineaset leat vásihusat juohkit, ožžo vejolašvuoda mitalit iežaset historjjá, maiddái dan eahpevuogigalašvuoda mii dahkkui persovnnalaččat sin vuostá dahje lagas olbmuid vuostá, ja maid váikkuhusat eahpevuogigalašvuodas leat dahkan sin eallindillái.

Suokkardallat dáruiduhttima váikkuhusaid odne

Lassin kártet historjjálaš ovdáneami ja vásihusaid mat leat leamašan, galggai kommišuvdna geahččat váikkuhusaid maŋit áigái otnáš dáruiduhttinpolitihkas, vuosttažettiin sáme- ja kvena-/suomagielaide ja -kultuvrraide otná servodagas ja materiálalaš, sosiála, dearvvašvuoda ja identitehtalaš váikkuhusaidiešdovd maŋnil dáruiduhttinpolitihka, sihke joavkkuid ektui ollislaččat ja ovttaskas olbmuid. Kommišuvdna galggai vel iskat váikkuhusaid maŋnil dáruiduhttinpolitihka otná servodagas, ovdamearkan vaššicealkámušaid ja vealaheami.

Evttohit doaimmaid viidáset seanadeapmái

Kommišuvdna galggai buktit evttohusaid doaimmaide mat sáhttet dagahit eanet dásseárvvu gaskal eanetlogu- ja unnitloguálbmoga, ja evttohusaid mat sáhttet váikkuhit diehtujoahkimii ja buoridit oppalaš dieđu servodagas sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid giela ja kultuvrra birra odne. Diet

sáhttet ovdamearkan leat doaimmat mat ain ovddidit sáme- ja kvena-/suomagiela ja -kultuvrra dahje juohkit ja gaskkustit dieđu dáruiduhttinpolitihka birra ja dan váikkuhusaid eanetloguálbmogii. Dien oktavuođas lea lunddolaš ahte kommišuvdna maiddái árvvoštalaš se- anadandoaimmaid mat juo leat jođus.

Vuođđudit oktasaš ipmárdusa ovddešáiggi birra ja buoret ipmárdusa min oktasaš historjjás lea okta vál- doulbmiliin kommišuvdna bargui, galggai kommišuvd- na vel lassin buktit loahpalaš raportta, gávnnaht heiv- volaš gaskaomiid gaskkustit dan dieđu maid gávdná. Dan sáhtttá dahkat go geavaha digitála mediaid/interne- ahtta, ovttasbarggu árbevirolaš mediahivvodagaid ja eará kanálaid bokte maid kommišuvdna atná heivvo- lažžan.

Metoda

Kommišuvdna galggai lágidity vuogi systemáhtalaš ja lagas ovttasbarggu guoskkahuvvon birrasiiguin ja or- ganisašuvnnaiguin, vai dat geat leat guoskkahuvvon da- hje konsulterejuvnon, maid fátmastuvvojit. Kom- mišuvdna galggai dieinna ulbmiliin árvvoštallat cegget ovttá dahje eanet referánsajoavkkuid dahje vásti- deaddji ovttasbargoformiid main leat áirasat namma- duvnon birrasiin dahje organisašuvnnain.

Kommišuvdna lea geavahan sihke čálalaš ja njálm- málaš gállduid. Jus dárbu, de kommišuvdna galggai ge- avahit dulkkaid go ságastallá informánttaiguin. Sáhtii maid leat áigeguovdil diktít informánttaid mitalit iežaset historjjáid eará ovdanbuktinvugiid bokte vai si- hkkarastá oázžut nu mánja joavkku go vejolaš sáhkala- ga.

Kommišuvdna galggai váldit vuolggasaji dutkamis mii gávdno dán suorggis ja diktít dan hábmet váldo- vuodu sin ovdanbuktímii. Jus kommišuvdna gávnnaš váilevaš dieđuid dutkamis mii lea gávdnamis, de sáhtii juogo ieš dahje ovttasbargovehkiiguin iskat vuorokkáid dahje eará áigeguovdil gáldomateriála kártet, čilget ja dokumenteret dihto fáttáid. Kommišuvdna sáhtii maid evttohit viidáset dutkama dan dihte ahte olahit kom- mišuvnna ulbmila.

Kommišuvdna galggai čohkket indiviidaid ja joav- kkuid iežaset historjjáid mat leat čadnojuvnon dárui- duhttinpolitihkkii go dollet čoahkkimiid ja/dahje jea- rahallamiid ja lágidity dilálašvuodaid vai ovttaskas persovnnat sáhttet mitalit iežaset historjjáid dainna lágiin ahte addet/sáddejit daid čálalaš hámis, jietna- da- hje videobádden dahje eará heivvolaš formáhtain. Diekkár mitalusaid čohkken sáhtášii visot dahje oasis dahkkot kvalifiserejuvnon ovttasbargiiguin dutkaná- husain, báikkálaš birrasiin dahje eará báikkii. Nie sáhtášii kommišuvdna váldit vuolggasaji joavkkuid iežaset historjjá ipmárdusas.

Sullasaš suokkardallamat ledje jođus dahje plá- nejuvvomen Suomas ja Ruotas. Kommišuvdna

ávžžuhuvvui doallat davviriikkalaš perspektiiva čalm- mis, ja ohcat oktavuođa kollegaiguin eará davviriikkain.

Čohkkejuvnon materiála geigejuvui Arkiivado- aimmahakkii go kommišuvnna bargu lei loahpahuv- von. Diet materiála gal diehtelas sisttisdoallet hearckes dieđuid persovnnaid birra ja fertejit de meannuduvvot nu ahte muitaleaddjit sáhttet leat oadjebasat. Seammás lea diein materiálain stuora árvu dutkiide manjil maiddái, ja berre leat vejolaš gávdnat dutkamii boah- teáiggi. Vuorkái fertejit kommišuvnna oaivila mielde biddjot eavttut, ja ráhkaduvvot njuolggadusat beassat dasa, vai sihkkarastá ahte dušše dutkit geat barget vuodduvnon ehtalaš njuolggadusaid mielde, ja áigot váldit vuhtii ovttaskas persovnnaid priváhtaeallima suodjaleami dohkálaš vuogi mielde.

Kommišuvdna ávžžuhuvvui váikkuhit ahte dutkan mii čuovvu barggu, sáhtttá dahkkot barggadettiin.

Rámmaeavttut

Dárbbalaš ruđat kommišuvnna bargui, ledje juol- luduvvon stáhtabušehtas.

Kommišuvnnas lea leamašan iežas čállingoddi.

Almmolaš eiseválddit ja earát geat doaimmahit bargguid almmolašvuoda ovddas, galge addit dárbbalaš veahki vai kommišuvdna sáhtttá doaimmahit bargguid mat leat mandáhtas.

Kommišuvdna galggai gárvvistit barggu ovdal čakčamánu 1. beaivvi 2022 ja geiget raportta Stuoradik- ki presideantagoddái.

Jus kommišuvdna oinnii heivvolažžan, de sáhtii almmuhit oasseraporttaid barggu vuolde.

1.1.4 KOMMIŠUVNNA IPMÁRDUS MANDÁHTA EKTUI

Duohtavuohta- ja seanadankommišuvnna mandáhtta lea addon evttohusain Innst. 408 S (2017–2018) maid vuodul Stuoradiggi lea dahkan mearrádusa. Kommišuvnna raporteremis lea loahpparaporta mildo- siiguin, 12 dáidda- ja giehtaduoji main lea fáddán dárui- duhttin ja seanadeapmi, ja kommišuvnna arkiiva.

1.1.4.1 Almmolaš namahusat

Stuoradiggi mearridii mandáhtas ahte kommišuvn- na almmolaš namahus girjedárogillii galggai leat Kom- misjonen for å granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinner (Kommišuvdna suokkardit dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuogga- lašvuoda sámiid, kvenaid ja norggasuopmelaččaid vuostá) (Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna).

Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna mearri- dii 2019 kommišuvnna almmolaš namahusaid kvena-, oarjelsáme-, julevsámi-, davvisáme-, suoma- ja engelas- gillii.

Kommišuvdna geavaha aivve báikenamaid mat leat mángga gillii. Kommišuvdna geavaha raportateavsttas finjusázu go kommišuvdna geavaha parallealla namaid dahje doahpagiid mángga gillii.

1.1.4.2 Fátmmastuvvon joavkkut

Kommišuvdna suokkardallan fátmmasta dáruiduhttinpolitihka, dáruiduhttima ja eahpevuoiggalašvuođa sámii, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid vuostá.

Earenoamážit vuovdesuopmelaččaid fátmmasteami birra

Kommišuvdna lea dulkon vuovdesuopmelaččaid leat mandáhta siskkobealde. Duogáš go ahte kommišuvdna válljii čielggadit berre go vuovdesuopmelaččaid maid fátmmastit suokkardallamii, lei ahte áirasat vuovdesuopmelaččain ja čuovvovaš reivvestallan Norgga vuovdesuopmelaččaid museain (Norsk skogfinsk museum/Norjan metsäsuomalaismuseo) ja Vuovdesuopmelaččaid beroštumit Norggas (vuovdesuopmelaččaid fierpmádat). Diet oktavuoha čájahii ahte vuovdesuopmelaččat lei joavku geain lei diehtomielalašvuohta iežaset identitehta, kultuvrra ja historjjá birra. Dokumenterejuvvui ahte vuovdesuopmelaččat sierra organiserema bokte barge systemáhtalaš identitehtahuksema, muhto vásihedje ahte servodat dego čiegai sin. Kommišuvdna árvvoštallan álggos lei ahte vuovdesuopmelaččat doaivumis ledje gillán dáruiduhttinpolitihka.

Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna čielggadii berrejit go vuovdesuopmelaččat fátmmastuvvot suokkardallamis, ja kommišuvdna meannudii gažaldaga golmma kommišuvdnačoahkkimii. Kommišuvdnačoahkkimis miessemánu 9. beaivvi 2019 de fátmmastedje vuovdesuopmelaččaid mandáhttii. Kommišuvdna vuodustii konklusuvna dainna lágiin ahte ii lean earenoamáš ráddjejuvpmi mandáhtas mii dagahivččii ahte kommišuvdna ii sáhttan váldit ovdan dáruiduhttinpolitihka vuovdesuopmelaččaid ektui. Kommišuvdna bijai vuodđun ahte vuovdesuopmelaččat ledje gillán dáruiduhttinpolitihkas, ja ahte vuovdesuopmelaččaid vásihusat assimilerenpolitihkain ii lean ovdal systemáhtalaččat suokkardallon. Kommišuvdna deattuhii ahte guoskevaš vuovdesuopmelaččaid berošteaddjit háliide dje fátmmastuvvot suokkardallamis.

Stuoradiggi gulai kommišuvna konklusuvna miessemánu 22. beaivvi 2019. Kommišuvna mandáhtta árvvoštallui fas Stuoradikkis geassemánu 18. beaivvi 2019, ja mearrádus fátmmastit vuovdesuopmelaččaid raporterejuvvui Stuoradiggái kommišuvna jahke-raporttas 2019 ovddas. Barggaheaddjis eai lean vuostehágut dulkot mandáhta nie go fal vuovdesuopmelaččaid fátmmasteapmi ii dagahan dárbbu liigegoluide dahje manidan kommišuvna barggu. Kommišuvdna

almmuhii almmolašvuhtii mearrádusa birra go sis ledje rabas čoahkkimat, sin neahttasiidduin ja čuovvovaš jahkediedáhusain.

1.1.4.3 Čearddalašvuohta, joavkogulle-vašvuohta ja identitehta

Kommišuvna mandáhtas oaidná ahte barggu vuolde galgá váldit vuhtii ahte lea stuora mánggadáfotvuohta joavkkuid siskkobealde, ja erohusaid joavkkuid gaskka. Mandáhtta geavaha ovdamearkan namahusaid «sámi joavkkut» ja «kvenat/norggasuopmelaččat», ja doahpagiid «sámit» ja «kvenat ja norggasuopmelaččat».

Sosiálaantropologat leat problematiseren ipmárdusa ahte čearddalašvuohta lea vuodđuduvvon objektiivvalaš kulturerohusaid ja ahte ovttá olmmošjoavkkus geain lea oktasaš kultuvra, gullet čearddalaččat oktii. Dat ahte hupmat seammá giela, vásihit seammá beaivválaš dáhphusaid dahje basiid, dahje liikot ja borrat seammá biepmu ja nu ain, das leat sihke dovduičuohcci ja nanu oaivilguoddi bealit. Earenoamáš kulturdovdomearkkat, ovdamearkan giella dahje biebmovierut, dávjá eai leat ráddjejuvvon ovttá earenoamáš jovkui. Nuppi bealis sáhttet olbmot geat atnet iežaset gullat seammá jovkui, ja earáid mielas ipmirduvvojit nu, sis sáhttet leat iešguđet lágan kultuvrralaš dovdomearkkat. Dan geažil lea buoret atnit čearddalašvuođa leat gažaldahkan gaskal guokte dahje eanet joavkkuid go gažaldahkan objektiivvalaš kultuvrralaš erohussan seammá joavkkuin. Čearddalašvuohta lea vuosttažettiin gažaldat man muddui olbmot atnet kultuvrralaš dovdomearkkaid guoskevažžan gažaldahkii gii gullá sin jovkui dahje eará joavkkuide, ja movt identifiseren boahtá oidenosii go earáiguin doaibmá ovttas.

Vigdis Stordahl lea geahččan čearddalašvuođa proseassan «[...] ovttaskasa kultuvrralaš dovdomearkkaid dahje dovdomateriála [...] válljejuvvo ja oážžu earenoamáš symbolalaš árvvu čujuhit ráji gaskal ‘mi’ ja ‘sii’». Jus ipmirda čearddalašvuođa juoidán mii lea primára dovdomearka gaskavuodain gaskal guovtti joavkku, mielddisbuktá dat ahte čearddalašvuohta sáhtta bissut vaikko kulturerohusat joavkkuid gaskka unnot.

Diekkár ipmárdus čearddalašvuođas lea ávkálaš, goit kommišuvna mearriduvvon ulbmila ektui. Dan systemáhtalaš dáruiduhttinpolitihkas lei juste ulbmilin ahte vuovdesuopmelaččat, kvenat ja sámit galge šaddat dážan ja duolbmat, vajálduhttit dahje čiegadit buot earenoamáš kulturdovdomearkkaid nu go sáme- ja kveanagiela, biktasiid, árbevieruid ja eallinvugiid. Dáruiduhttinpolitihkka, ovttas eará stuora rievdamiid norga servodagas manñil soadi, lea mielddisbuktán ahte olgguldas kultuvrralaš erohusat joavkkuid gaskka, mat gullet kommišuvna mandáhttii, ja muđui álbmogis, leat unnon. Go váilot systemáhtalaš olgguldas kultuvrralaš erohusat, sáhttet mannat giehtalaga nanu dovd-

duin ahte leat iešguđet láganat ja rájit gaskal sámevuoda ja dázavuoda mas deattuhuvvojit giella, suopman, biktasat, ovtastallanvuogit, ealáhusat, eallinvuohki viiddis ipmárdusas dahje eará dilálašvuodat maid sáhtta dahkat guoskevažžan go earáiguin ovtastallá. Diekkár iešipmárdus ja rádjegeassin čatnasa vásihuvvon kultuvrralaš oktavuhtii, nu ahte čearddalaš identitehta dahká vuodu sosiála organiseremii. Čearddalašvuodta boahťá oidnosii iešguđet láhkái: deattuhit giella, suopmana, earenoamáš kulturárbevierut ja dábit, biktasat, ovtastallanvuogit, morála, duohtavuodaipmárdus, ealáhusat, eallinvuohki dahje eará dilit.

Makkár erohusat joavkkuid gaskkas lea áššáiguoskevaš deattuhit, lea rievdan áiggi mielde ja sáhtta rievddadit iešguđetge kultuvrralaš ja sosiála konteavstaid gaskkas. Maid mearkkašii leat dāza, kvena, vuovdesuopmelaš ja sápmelaš loahpas 1800-logu, ja movt čearddalašvuodta bođii oidnosii ja dovddahuvvui, sáhtta rievdat das movt čearddalašvuodta dán áiggi boahťá oidnosii. Nu go kommišuvnna historjjálaš kárten čájeha, de váikkuhit servodatlaš dilálašvuodat sakka, de go fápmodilit, sihke makkár erohusat joavkkuid gaskkas deattuhuvvojit, ja man ollu erohusat deattuhuvvojit.

Ovttá persovnná identitehta guoská persovnná iešipmárdussii, nu go persovnná dilli ja gullevašvuodta eará olbmuid ja iešguđet báikkiide. Lea rabas gažaldat ahte lea go čearddalašvuodta deháleabbo go ovdamearkan sohkaheallii, seahtu, seksuálalaš hállaneapmi, religiovdna, orrunbáiki, dihto profešuvdnačanasteapmi dahje váimmolaš gaskavuodta dihto astoáiggefálaldahkii dahje politihkalaš váibmoáššái. Lea maid rabas gažaldat ahte ja man garrasit diekkár dilit leat dehálaččat váikkuhit go lea sáhka olbmuid identitehta birra. Lassin lea empiralaš gažaldat leat go rádjegeassimat dárkilat dahje baicca rievddadeaddjit. Mañemus gažaldat lea dehálaš dasa ahte ipmirduvvo go čearddalašvuodta leat juo go dahje/ii gažaldat ovdal go sihke/ja. Odne oaidnit mii ahte mánggas, soitet earenoamážit nuorat geat hálldašit mánga iešguđet servodagaid ja arenaid, deattuhit ahte sis leat eanet, ja mángga háve fleksibelis ja rievddadeaddji čearddalaš identitehta. Sii dovddahit ahte eai vásit váttisin dahje problemáhtalažžan jus ovdamearkan lea nanu sámi ja/dahje kvena identitehta, ja seammás identifiserijit dāzan: Nie kombinerejit sii lunddolaččat ieš guđet beliid alddis. Seammás leat mánggas, maiddái odne, geat atnet iežasat juogo dušše sápmelažžan dahje kvenan. Čearddalaš gullevašvuodta sáhtta maid leat boadus diehtomielalaš válllejumiin, jus persovnnat, bearrašat dahje sohka válllejit ovttá dahje eanet čearddalaš gullevašvuoda, ovdamearkan dušše dāza.

Persovnnalaš historjját identitehta birra

Persovnnalaš historjjáin leat čujuhusat kvena, norggasuopmelaš, sápmelaš ja vuovdesuopmelaš identiteht

tii dehálaš oassi. Eatnasat geat leat juogadan sin historjjá kommišuvnnain, smihttet iežasat identitehta birra sihke njálmmálaš ja čálalaš mitalusain. Fáddá lea dāvja unnit oassin ollislaš historjjás, muhto muhtin mitalusain lea váldofokus čilget ja mitalit čearddalaš identitehta ja gullevašvuoda birra.

Mánggakultuvrralaš ja mánggagielat guovlluin ii leat álo leamašan álki oazžut dohkkehuvvot iežas čearddalaš duogáza, go dáruiduhttin bijai sosiála deattu ja ráddjii vejolašvuoda oainnusindahkat ja nannet kvena, sápmelaš, ja vuovdesuopmelaš gullevašvuoda Norggas.

Go sii geat leat juogadan iežasat historjjáid kommišuvnnain čilgejit iežasat identitehta otnáš servodatkonteavsttas, de dovdet sii oadjebassan čájehit iežasat čearddalaš identitehta. Mángasis lea mánggačearddalaš duogáš ja identifiserijit dasto eanet čearddalašvuodaiiguin ja dovdet leat movttegat dan geažil. Beroškeahťá čájehit persovnnalaš historjját ahte mánggas dovdet ahte sin identitehta lea hearki, dan geažil go dovdet ahte lea deaddu kultuvrra ja ealáhusa vuostá, geavahit dahje oahppat iežasat giella, dahje friddja sáhttit čájehit iežas identitehta vealaheami haga. Eanas persovnnat mitalit ahte sii dovdet oadjebassan iežasat sámi, kvena, norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš identitehtain iežasat lagasbirrasiin ja lea nanu oktasašdovdu earáiguin geat gullet seammá čearddalaš jovkui. Leat maid mitalusat juhkkovuvvon bearrašiid birra gos muhtimat háliidit identifiseret iežasat earán go dušše dāzan, ja earát fas heahpanaddet jus leat sámit dahje kvenat. Earenoamážit lullisámi guovlluin namuhit mánggas ahte sii dovdet negatiivva deattu go boazodoallu sámi ealáhussan ja kollektiivvalaš oktavuodta lea áitojuvvon.

Váikko olgguldas erohusat joavkkuid gaskka geat gullet kommišuvnná mandáhttii, ja muđui álbmogis leat unnon, de ii mearkkaš dāt ahte erohusat leat jávkan. Diet ii dárbbas miellidibuktit ahte erohusaid subjektiva vásihus lea unnon dahje jávkan. Ain dāhpáhuvvá joavkkuid gaskka rádjegeassin mii vuolgá vásihuvvon kultuvrralaš oktavuodas ja aktiivvalaš ovdaneamis identitehtaomearkkain čadnojuvvon kultuvrii.

Muhtin joavkkuin maid birra kommišuvdna čállá, de ieš guđet sivaidd geažil, ii leat čielga namahus joavkkuin. Sii meannuduvvojit earenoamážit čuovvovaččat.

Earenoamážit kvena namahusa birra

Namahus «kvenat/norggasuopmelaččat» kommišuvnná mandáhtas čujuhit ahte lea okta ja seamma joavku, čujuha «ja» go čuožžu «kvenat ja norggasuopmelaččat» eará osiin mandáhtas dan guvlui ahte liikká lea erohus gaskal kvenaid ja norggasuopmelaččaid dahje vel ahte leaba guokte goappat lágan joavkku. Doaba-geavaheapmi mandáhtas lea nie eahpečielggas ja addá iešguđetlágan signálaid čearddalaš identitehta birraiešdovd.

Ráđđehus geavaha kvenat/norggasuopmelaččat joavkku birra almmolaš dokumeanttain, muhto lea deattuhan seammás ahte identitehtaiešdovdidentifiserenprinsihpas lea ollislaččat friddjavuohta ovttaskassii ja institušuvnnaide hábmiet ja dovddahit iežaset identitehtaiešdovddu ja muitalit gullevašvuoda iešguđet láhkái. Joavkkuid namahusa válljen ii mielddisbuvtte makkár ge gohččuma friddja institušuvnnaide, ovdamearkka dihte akademijai, museaide ja giellaguovddážiidda.

Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna lea raporttastis váldonjuolggadussan válljen geavahit «kvenat» joavkku namahussan. Kommišuvdna gávnna ha ahte lea čorgadeamos ja buoremusat heive historjjálaččat otná dilis de go bajitdási namahus ovtta ja seammá jovkui. Earret dien, de lea kommišuvdna geavahan iežaset namahusa ja namahusaid maidda referejruvvon gáldut čujuhit. Go kommišuvdna čujuha ovttaskas olbmuid, organisašuvnnaide dahje institušuvnnaide, de geavaha kommišuvdna dan namahusa maid sii ieža geavahit iežaset birra. Kommišuvdna deattuha ahte kvenagiella lea našuvnnalaš unnitálbmotgiella Norggas.

Eai buohkat háliit geavahit «kvena» namahussan jovkui ja namahussan gillii. Kommišuvdna lea merken ahte vuosteháhu namahussii «kvena» vuosttažettiin lea ráddjejuvvon birrasiidda Várjjagis. «Norggasuopmelaš» lea sihke kvena- ja suomagilli «norjansuomalainen». Suomagillii sáhtta maid geavahit namahusa «ruijansuomalainen» sihke kvenaid ja norggasuopmelaččaid birra. Kommišuvdna lea gávnna ha ahte namahus «kvena» čielgasit lea eanemus dábalaš odne, sihke báikkálaččat, regiovnalaččat ja našuvnnalaččat, ja ahte namahus lea laskan almmolaš namahussan joavkku institušuvnnain.

Go geavaha doahpaga kvena, de muhtimiidda bohciidit muittut vealaheami birra, ja bilkideaddji ipmárdusat ain gávdnojit odne muhtin báikkálaš servodagain. Leat maid muhtimat geat oaivvildit ahte go geavaha «kvenagiella», de čájeha ahte ii ane giella árvvus ja lea negatiiva stereotypiseren: Kvenagiella ii leat leamašan ii ge leat «albma giella». Sii oaivvildit ahte dat giella maid hupmet Norggas, berrešii gohčoduvvot suomagiellan, ja ahte berrešii oahpahuvvot riikasuomagiella, go riikasuomagiella livččii ávkkálaš Suomas.

Kvenadoahpaga ángiruššit oaivvildit ahte kvenagiella suodjaleapmi ja viidáset ovdáneapmi lea vuđolaš oassin mobiliseret ja revitaliseret kvenaid, ja ahte lea dehálaš dovdomearka ahte kvenat lea sierra álbmotjoavku Norggas. Sii čujuhit maid ahte gulahallá sihke kvenagiella ja suomagiella ja meänkieli Durtnosleagis Ruotas gaskkas.

Sii geat geavahit namahusa «kvena» iežaset birra odne, čujuhit dávjá ahte kvenagiella lea dohkkehuvvon almmolaš giellan. Sii čujuhit maid kvena doahpaga his-

torjjálaš geavaheapmái, ja ahte namahus odne lea čielgas ja čujuha ovtta čearddalaš jovkui Norggas mas lea stáhtus ja vuoigatvuođat našuvnnalaš unnitlohkkun. Eiseválddit leat 2022 mearridan láhkaásahusa bokte ahte sii geat gullet dahje leat našuvnnalaš unnitálbmot, eai leat persovnnat geat leat fárren Norgii manñil 1950 dahje sin manñisboahttit.

Sii geat odne atnet iežaset kvenan dahje norggasuopmelažžan, sis lea ollu oktasaš, ii unnimusat historjjálaččat. Seammás dáhpáhuva sihke kultuvrralaš revitaliseren ja siskkáldas digaštallan organiserema, historjáipmárdusa, joavkonamahusa, joavkostáhtusa ja giellageavaheami birra. Kommišuvdna konstatere ahte leat leamašan mánga digaštallamat kvenadoahpaga ektui. Sullii 1990 rájes otnázii lea digaštallan leamašan čadnon čearddalaš mobiliseremii, ja earenoamážit giella namahusa gažaldahkii ja giella sadjái skuvllas. Dan golmma váldoorganisašuvnna gaskka leat maid iešguđe lágan ipmárdusat joavkku namahussii (etnonyma). Norggasuopmelaš lihttu ja muhtin persovnnat oidot namahusa «norggasuopmelaš».

Namahus «norggasuopmelaš» sáhtta maid fátmastit suopmelaččaid geat leat fárren Suomas Norgii ođđaset áiggis. Suopmelaččat geat leat fárren Norgii ođđaset áiggis, eai fátmastuvvo kommišuvnna mandáhtas.

Sis ii leat stáhtus našuvnnalaš unnit álbmot Norggas, ja sis leat eará vuoigatvuođat mat leat čadnojuvvon davviriikkalaš ovttasbargui. Kommišuvdna bidjá vuodđun ahte namahus «kvena» čielgasit lea čadnon dan jovkui mii lea našuvnnalaš unnitloguálbmot Norggas.

Earenoamážit skoaltasámiid namahusa birra

Nuortalaš, okta sámi joavkkuin Norggas, geat maid orrot suoma ja ruošša bealde, namuhuvvot norgga bealde golmma iešguđet namahusaiguin: skoalttat, skoaltasámit ja nuortalaččat. Giella gohčoduvvo skoaltagiella, skoaltasámeagiella ja nuortalašgiella. Sii geat geavahit dien golbma namahusa, atnet iežaset gullat seammá jovkui, muhto geavahit iešguđetlágan namahusaid aldiineaset. Diet maid boahat oidnosii sin servviid namin.

Vuosttaš searvvi namma lei Nuortalašsearvi (Skoalttat) ja vuodđuduvvui 1986. Njávdamis dat jotkkii namin Nuortalaččat. Searvi Skoalttat Norggas vuodđuduvvui 1991 ja gávdnui muhtin áiggi buohtalaga servviin Nuortalaččat Njávdamis. Odne lea okta politihkalaš organisašuvdna skoaltasámiin, Nuortalaččaid/skoaltasámiid Searvi Njávdamis. Diet lea joatkka Nuortalaččat searvvis Njávdamis, muhto atná maid iežas joatkkán searvvis Skoalttat Norggas. Musea Njávdamis/Njauddám/Näätämö/Njávdan molssui nama Nuortalaš museaásahus/kulturguovddáš ja šattai Nuorttsää?mi Mu?zei/Østsamisk museum, ja 2017 rájes lei namma

Ä?vv Saa?mi Mu?zei/Ä?vv skoaltasámi musea. Muhtin oassi nuortalaččain orrot suoma bealde ráji.

Suomagilli geavahuvvo sihke «koltta» (skoalta) ja «kolttasaamelainen» (skoaltasápmelaš) olbmuid birra ja «kolttasaamenkieli» (skoaltasámegiella) giela birra. Skoaltasámegillii daddjet «sä?mmlaž» (sápmelaš) olbmuid birra. Muhto go galgá earuhit sámegielaide gaska, de daddjet «nuörttsää?m?iöll» (nuortalašgiella) ja «nuörttsä?mmlaž» (nuortalaš). Muhtin čilgehusas nuortalašgiela birra norgga bealde, oiddii unnitlohku gohčoduvvot «skoaltan» dahje «nuortalažžan», muhto eatnasat atne «skoaltasápmelačča» vuohkkaset. Dat seammá gustui gillii. Unnitlohku oide daddjet skoaltagiella dahje nuortalašgiella, ja eanemusat válllejedje daddjet skoaltasámegiella.

Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna geavaha raporttas čadat namahusa «skoaltasámit» olbmuid birra «skoaltasámegiella» giela birra, vuosttažettiin go orru odne leamen namahus maid sámít ieža eanemus geavahit. Go kommišuvdna namuha ovttaskas olbmuid, institušuvnnaid dahje organisašuvnnaid, geavahuvvo dat namahus maid sii geavahit iežaset birra. «Sámít» lea namahus maid kommišuvdna geavaha buot sámiiide Norggas.

1.1.4.4 Dáruiduhttinpolitihkka ja dáruiduhttin

Kommišuvdna mandáhtas lea áibbas eksplisihhta fuomášupmi «dáruiduhttinpolitihkkii» sáme- ja unnitálbmot politihkkii, dat mearkkaša norgga eiseválddiid politihkka ja doaibma sámiiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid vuostá báikkálaččat, regiovnnalaččat ja našuvnnalaččat, 1800 birrasiid ja gitta otnázii. Kommišuvdna čilge duogáža dáruiduhttinpolitihkkii ja dan ovdáneami II oasis. Buot gielain maid kommišuvdna mandáhtta fáttmasta, leat doahpagat dasa ahte gillát dáruiduhttima ja dasa ahte dáruiduhttojuvvot dáruiduhttinpolitihka geažil.

Dáruiduhttinpolitihkka lea dáža variántta assimilašuvdnapolitihkas, mii lei politihkalaš prográmma gielalaš, čearddalaš ja vuoinjlaš unnitloguid ektui. Nu go mandáhtta čilge, de sáhtá diet politihkka hábmejuvvot ja biddjot johtui iešguđet politihkalaš dásis. Dat mearkkaša sihke našuvnnalaččat, regiovnnalaččat ja báikkálaččat. Assimilašuvdna mielldisbuktá ahte ovttaskas olbmot ja joavkkut main leat iešguđet čearddalaš čanasteami, gielat, vierut ja nie ain, šaddet oktan ráđđejeaddji kultuvrrain nu ahte ii šat leat vejolaš earuhit gaskal persovnnaid geat gullet jovkui mii lea gillán assimilašuvdna, ja álbmoga muđui.

Dáruiduhttinpolitihka sáhtá defineret leat mearredidolaš, stáhtalaš, regiovnnalaš dahje báikkálaš doaimmat mat galge oázžut joavkkuid «hilgut sin giela ja kultuvrralaš dovdomearkkaid – lonuhit daid vástideaddji dáža ekvivalenttaiguin.» Movttiideapmi, bákku, aktiiva vealaheami, badjelgeahččama bokte ja vuostáibargat

unnitlogu giela ja kultuvrra, de unnitlogu álbmogat galge šaddat dážan. Diekkár molsumat dáhpuhuvvet áinnas gaskal unnitlogu ja eanetlogu álbmogiid, ja lea dávjá čadnon fápmui- ja fámohevuoda gaskavuodaide mii dagaha ahte eanetlogu álbmoga árvvut, giella ja kulturdovdomearkkat dađistaga šaddet eaktun ovttasdoaimmii. Diekkár assimilerenproseassain lea čielga ulbmil – ja sáhttet áiggi mielde dahkat - ahte sihke olgguldas čalmmustahttin go dat subjektiivá vásihus ieš guđet lágan dilis jávká.

Ulbmilin dáruiduhttinpolitihkain lei ahte ovttaskas olbmot ja joavkkut geain lei sámí, kvena ja vuovdesuopmelaš gullevašvuohta, galge šaddat oassin dáža kultuvrras ja seammás «vajálduhttit», čiehkát dahje hilgut dan kultuvrra ja giela mainna ledje bajásšaddan. Dáruiduhttinpolitihka ulbmil lei nuppiiguin sániiguin oáččuhit oktasaš identitehtaiesdovd go unnitlogu álbmogat galge suddat dáža kultuvrii, ja ahte dáža kultuvra galggaš šaddat vel eanet ráđđejeaddji. Norgga eiseválddit válde atnui mánga ja iešguđetlágan gaskaomiid olahit dien politihkalaš ulbmila.

Oázžut buoret ipmárdusa mii assimileren ja dáruiduhttinpolitihkka lea, ja mii earuha dán unnitlogupolitihkalaš prográmma ja eará unnitlogu unnitlogupolitihkalaš prográmmain, de sáhtá leat ávkálaš geahččat lagabui golbma eará vuogi dustet čearddalaš unnitloguid: pluralisttalaš integreren, segregeren ja unnitlogupolitihkalaš passivitehta.

Ulbmil pluralisttalaš integreremiin lea ovdánahttit oktasaš bajitdási mielborgáridentitehta ja ollislaš stáhtaborgárlaš vuoigatvuodaid vaikko unnitlogu álbmogat eai dárbaš hilgojuvvot, duvdojuvvot eret, biehttalit dahje čiegadit giela dahje kultuvrra mainna leat bajásšaddan. Ulbmil diktá, vejolaččat maid movttiidahtá, ahte čearddalaš unnitlogu álbmogat doalahit ja ovdánahttet osiid iežaset kultuvrras, gielas ja nie ain, ja seammás integrerejuvvot stuorát oktavuhtii ja dehálaš servodatinstitušuvnnaide. Dan sajái go assimilerenpolitihkka buoremuddui proseassa mii doalvu ovttá guvlui, de lea pluralisttalaš integrerenpolitihkka vuodduvuvvon lottolas heivehemiide.

Segregeremis sáhttet mánga hámi. Siskkáldas territoriála segregeren mearkkaša ahte joavkkut orrot sierra guovlluin, ja de lea dávjá unnán ovttasdoaimma sin gaska. Territoriála segregeren lea oahpes vuohki meannudit čearddalaš unnitlogu álbmogiiguin. Mánga stáhta, ovdamearkan Kanada ja USA, leat geavahan dien strategiija álgoálbmogiid vuostá go lea ceggen reserváhtaid joavkkuide gos sis lea eanet dahje unnit iešmearridanváldi. Diekkár ortnegat leat dávjá mannan historjjálaččat giehtalagaid álgoálbmogiid stáhtaborgárlaš vuoigatvuodaid ja/dahje geatnegasvuodaid ráddjemiiiguin.

Aparteidpolitihkka Lulli-Afrihkás huksii bággosegregerema ala, sihke territoriála segregereama ala go ceg-

gejedje nu gohčoduvvon bantustans (ruovttueanan) osiide lulliafrihká álbmogis, ja eará segregerema almmolašvuodas ja skuvllas. Go Norggas lei aktiivvalaš assimilerenpolitihkka, de lei Ruotas «sápmelaš galgá leat sápmelaš»-politihkka (lapp skal vara lapp) ruota boazosámiid ektui segregerenpolitihkka, mii lei vuodđuduvvon jurdagii ahte boazosámit galge sirrejuvot eará sámiin ja muđui álbmogis. Diesa lei vuodusteapmi sihke dat ahte oažžut buoret gova boazodoalus ealáhussan ja oažžut gova boazodoalus ealáhussan ja suodjalit dan servodagas mii lea birra. Ruotta fievrredii assimilerenpolitihka sámiid vuostá geat eai bargan boazodoaluin ja Duortnosleagi suomelaččaid vuostá. Segregeren sáhtta leat iešválljejuvvon ja oassin suodjalan dahje vuostálastin strategiijas, ja lea maid ovddiduvvon gáibádussan unnitálbmoga iešvuoda suodjalit.

Dat manemus vuohki movt eiseválddit sáhttet čearddalaš mánnggadáfotvuoda meannudit, lea unnitálbmot politihkalaš passivitehtain. Dat sáhtta leat ovdamearkan jávohisvuohka, passivitehta ja váilevaš positiivvalaš doaimmat dahje heiveheamit dainna mat galggaše mieđihit ja dohkkehit unnitálbmogiid gielaide ja kultuvrraid. Guovddáš oasit norgga eiseválddiid politihkas vuovdesuomelaččaid vuostá ja vel politihkka kvenaid vuostá manñil nuppi máilmmisoadi lea eanas leamašan passivitehta ja badjelgeahččan.

Badjelgeahččan ja passivitehta oassin unnitálbmot politihkalaš passivitehtas lea vuohki movt dustet unnitálbmoga go eiseválddit iešguđet ákkaid geažil eai ane dárbbaslažžan, vejolaš dahje sávahahtti hábmet eanet aktiivvalaš politihka, ja gos ovdáneapmi baicca báhcá oarbbisin. Muhtin háviid sáhtta sivva passivitehtii leat ahte eiseválddit eai ane ahte unnitlogu álbmoga kultuvrras ja gielas leat seammá stuora árvu go eanetlogu álbmoga gielas ja kultuvrras. Diekkár passiiva oaidnu eiseválddiid bealis sáhtta liikká mielddisbuktit mearkkašahtti rievdadusaid, ovdamearkan ahte massá kultuvrra ja giela. Rievdadusat eai dárbbas leat njulgestaga bohtosat politihkalaš dilis, muhto sáhttet maid leat bohtosat ovdamearkan go fárra ja heiveha rievdan ekologalaš eavttuide main unnitlogu álbmot lea sorjajaš.

Passiiva dahje guoktálasti oaidnu sáhtta boahtit áibbas eará diliin, ovdamearkan jus lea sávaldat dásset ekonomalaš erohusaid ja eallineavttuid riikaosiid gaska, ealáhusaid, ovttaskas olbmuid ja joavkkuid gaskkas. Diekkár unnitálbmot politihka váikkuhus sáhtta liikká leat garra dáruiduhttin.

Dáruiduhttin lea oahpes dáh páhus sihke kvena ja sámi servodagas. Doaba lea maid geavahuvvon vuovdesuomelaččaid oktavuodas. Kommišuvdna ii leat ráddjen barggu dušše mitalit ovdáneami, hábmemma, váikkuhangaskaomiid ja daid institušuvnnaid mat ledje guovddázis dáruiduhttinpolitihkas. Lea váttis ipmirdit dáruiduhttima mii lea dáh páhuvvan jus ii váldde vuhtii ovtasdoaimbama gaskal dáruiduhttinpolitihkka un-

nitlogupolitihka prográmma ja dáruiduhttima politihkalaš mearrádusaid bokte ja servodatrievdamat main ii lean áigumuššan ja ulbmilin dáruiduhttit, muhto main ledje mearkkašahtti váikkuhusat dáruiduhttimii. Dáruiduhttinpolitihkka de go politihkalaš prográmma ja servodatrievdamat main ledje bohtosat dáruiduhttin, ledje sullii seammá áiggi. Ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš politihkka servodatrievdamat loahpas 1800-logus ja vuosttaš oasi 1900-logus váikkuhedje mearkkašahtti ollu čearddalašvuhtii ja identitehtii.

Vaikko dáruiduhttinpolitihkka loahpahuvvui, de ollu bargodábiin, guottuin ja servodatstruktuuvrrain maid dáruiduhttinpolitihkka lei dahkan, jotkojuvvjedje. Eará proseassat mat mielddisbukte assimilerema, eai goit ge heaitán vaikko dáruiduhttinpolitihkka lei loahpahuvvon. Lassin váilevaš implementeremis njuolgadusain mat galge sihkkarastit unnitlogu álbmogiid, leat dagahan konsekveanssaid manjit jagiide. Kommišuvdna lea maid dan dihte geahččalan čielggadit movt ovtasteapmi politihkalaš mearrádusain leat váikkuhan, movt passiiva guoddu čearddalaš mánnggadáfotvuoda ektui ja servodatlaš rievdamat, ja proseassat main ii lean ulbmilin dáruiduhttit, ankke leat dagahan dáruiduhttima.

Doaba «dáruiduhttin» sáhtta nuppiiguin sániiguin muhtin háve geavahuvvot goappašat dieid proseassaid birra, nappo sihke dan mearredidolaš dáruiduhttinpolitihka mas lei dáruiduhttin ulbmilin, ja eará proseassaid birra, mat dagahedje dáruiduhttima.

Vaikko ollu kommišuvnna barggus lei iskat dáruiduhttinpolitihka ja proseassaid servodaga dásis, de lea unnán eahpádus ahte maidái olmmošlaš gaskavuodat, ovdamearkka dihte givssideapmi, bogostahkan dahkan, vuosteháhu čearddalaš ovdanbuktimiiddaiide dahje vásihuvvon vealaheapm váikkuhit identitehti, ja man álki dahje váttis lea ovttaskas olbmui doalahit ja čájehit čearddalaš identitehta iešguđet osiin servodagas. Kommišuvdna namuha dan dihte maid diekkár dilálašvuodaid.

1.1.4.5 Doaba «eahpevuoggalašvuohka»

Doaba eahpevuoggalašvuohka lea oassi Duohtavuohka- ja seanadankommišuvnna almmolaš namas. Mandáhtta ii čilge lagabut movt doaba «eahpevuoggalašvuohka» galgá ipmirduvvot. Kommišuvdna lea almmustahtán ahte leat dáh páhuvvan iešguđetlágan eahpevuoggalašvuodát historjjálaččat dego ekonomalaš, politihkalaš, identitehtalaši ja psykologalaš. Eahpevuoggalašvuodas leat leamašan iešguđet hámit iešguđet báikkiin, ja vuohki lea áiggiid čađa rievdan. Joavkkut maid kommišuvnna mandáhtta fáttmasta, leat gillán mánnggalágan eahpevuoggalašvuoda. Kommišuvdna lea dan dihte válljen ahte ii ráddje doahpaga dihto hámat eahpevuoggalašvuoda vugiide.

Kommišuvdna lea maid beroštan eahpevuoiggalášvuodas mas leat dāvjá dálá áigásaš váikkuhusat. Kommišuvdna čujuha ahte dat lea maid almmustahttán eahpevuoiggalášvuoda mii ain dāhpāhuvvá, earenoamážit vealaheami ja váilevaš dohkkeheami sámiin, kvenain ja vuovdesuopmelaččain Norggas. Eará ovdamearka eahpevuoiggalášvuhtii lea váilevaš mearriduvvon politihka čadaheapmi.

Kommišuvdna ipmirda doahpaga viidát doaban go dušše dáruiduhttinpolitihkkan; gávdnojit eará vuogit eahpevuoiggalášvuodas. Seammás oaivvilda kommišuvdna ahte dáruiduhttinpolitihkka lei eahpevuoiggaláš, vaikko eiseválddit dan áiggis dāvjá oaivvildedje ahte diet politihkka lei buoremussan daid joavkkuide geaidda lei jurddašuvvon. Go dáruiduhttinpolitihkas ledje duodalaš negatiiva bohtosat sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid gielaide, kultuvrraide, identitehtii ja eallineavttuide, politihkka ii dohkkehan sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid beroštumiid ja dárbbuid, de atná kommišuvdna dáruiduhttinpolitihka eahpevuoiggalážžan. Ferte de doahpaga geahččat konkrehta gažaldagaid ektui mat meannuduvvojit viidäseappot raporttas. Kommišuvdna lea barggustis beroštan dovddastit mearkkašumi dan vásihuvvon eahpevuoiggalášvuodas mii dagahii dáruiduhttima, maiddái odne, joavkkuid ektui geat gillájedje.

1.1.4.6 Historjjálaš kárten

Kommišuvdna lea mandáhta ektui váldán vuolgga-saji dutkamis mii gávdnui ja čohkken lassin čálalaš ja njálmmálaš materiála. Kommišuvdna lea almmustahttán geográfalaš erohusaid, váldán vuhtii mánggadáfotvuoda ja sávaldaga čalmmustahttit sohka-beali ja nissoniid diliid.

Mandáhtas boahtá maid ovdan ahte «[k]ommišuvnna deháleamos bargu lea suokkardallat ja čilget norgga eiseválddiid politihka ja doaimmaid sámiid ja kvenaid/norggasuopmelaččaid, báikkálaččat, regiovnnalaččat ja našuvnnalaččat, sullii 1800 logu rájes ja otnáži». Kommišuvdna lea máhccan guhkkeli ruovttoluotta áiggis historjjálaš duogázin jus dan lea atnán dárbbun.

Stuora oasit historjjálaš kártemis maid kommišuvdna lea čadahan, lea earenoamáš fuomášupmi eiseválddiid politihkas ja doaimmas ja dáruiduhttinpolitihka váikkuhusain prográmmas unnitlogupolitihka ektui. Kommišuvdna lea geahččalan addit vuodalaš čilgejumi makkár fámut ledje dien politihka duohken, ja čilget movt politihkka manai. Nu go mandáhtas čuožžu, de lea kommišuvdna earenoamážit iskan skuvladoaimmahaga rolla, muhto lea maid fátmastan eará osiid stáhtalaš ja suohkanlaš doaimmas ja hálddašeamis. Kommišuvdna lea fátmastan vuoinjalaš, akademalaš, kultuvrralaš ja sosiála institušuvnnaid ja organisašuvnnaid

doaimmaid, ja čilgen váikkuhangaskaomiid maid válded atnui go politihka čadahedje.

Kommišuvdna lea maid beroštan loktet sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid perspektiivva ja movt dáruiduhttinpolitihkka lea vásihuvvon ja čuohcan sidjiide. Kommišuvdna lea geahččalan doallat ovdan dilálašvuodaid, persovnnaid ja gaskavuodaid mat muđui eai lean dovddus, dahje maid birra lea leamašan unnán fuomášupmi historjjálaš ovdanbuktimiin. Barggus lea leamašan dehálaš geahččalit ipmirdit sihke politihka, konkrehta váikkuhangaskaomiid ja ovttaskas institušuvnnaid mat ledje guovddážiis dáruiduhttinpolitihkas dan áiggi go čadahedje dan. Ii ge unnimusat lea leamašan dehálaš čájehit movt diet rávnjit servodagas báidne dan áiggi ipmárdusa riikka kultuvrralaš mánggadáfotvuodas.

1.1.4.7 Váikkuhusaid iskan

Nuppi oasis mandáhtas bivdá kommišuvnna árvoštallat makkár váikkuhusat dáruiduhttinpolitihkas leat odne. Kommišuvdna lea almmustahttán mánga diekkár váikkuhusaid dahje konsekveanssaiid sámiide, kvenaide, vuovdesuopmelaččaide ja álbmogii muđui. Kommišuvdna lea geahččalan kártet váikkuhusaid ovttaskas olbmuid ja joavkkuid dan politihkas ja doaimmain maid norgga eiseválddit čadahedje, maiddái muđui álbmoga diehtu dieid joavkkuid birra mat leat oassin kommišuvnna raporttas ja dáruiduhttinpolitihkka ja dan váikkuhusaid birra.

Čuohcimat identitehti, kultuvrii, gillii, eallindilálašvuodaide ja ealáhusaide leat suokkardallon. Kommišuvdna lea geavahan eallindilálašvuodaid oktasasnamahussan. Guovddušteami ja urbaniserema dramáhtalaš váikkuhusat dáruiduhttimii, lea muhtin muddui guovdilastojuvvon.

Geavtalaččat lea dāvjá váttis dadjat sihkkarit mat otnáš dilis leat váikkuhusat dáruiduhttinpolitihkas dahje ahte leat eará áššit mat leat dagahan daid. Diet gusto earenoamážit konsekveanssaide lagas áiggis dahje min áiggis. Kommišuvdna lea dan dihte válljen dulkot dán oasi mandáhtas loaččabut go mandáhta sánit leat. Mángga háve kommišuvdna ii sáhte dadjat sihkkarit ahte leat negatiiva konsekveanssat maid kommišuvdna lea gávdnan, ahte bohtosat leat dáruiduhttinpolitihkas, vaikko kommišuvdna livččii sáhttán dahkat oktavuodaid jáhkehahttin. Kommišuvdna gal ráddje oktavuodaid ektui mat leat soaittáhagas, nappo áššiid maid ii govttolaččat sáhte čujuhit leat dáruiduhttinpolitihka geažil.

Kommišuvdna lea maid geahččalan almmustahttit vuostehágu dáruiduhttinpolitihka ja dáruiduhttima vuostá. Guhkes áiggi badjel fievrredii Norga aktiivvalaš dáruiduhttinpolitihka sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid ektui mii dagahii ahte mánga báikkálaš servodaga vásihedje giellalonuheami ja eará stuora rievda-

miid nu go identitehtarievdamiid álbmogis. Liikká gávdnojit mearkkašanveara kontinuitehta čearddalaš identitehtas, ja vuosteháhu dáruiduhttinpolitihkkii. Gielaide ja kulturmearkkaid ealáskahttin lea váikkuhan ahte mánggas identifiserejit odne iežaset sápmelažžan, vuovdesuopmelažžan, kvenan dahje norggasuopmelažžan ja leat rámis iežaset duogážiin.

1.1.4.8 Doaimmat seanadeapmái

Kommišuvnna mandáhtas boahhtá ovdan ahte kommišuvdna galgá evttohit doaimmaid «viidáset seanadeapmái». Mandáhtta deattuha ahte kommišuvdna galgá buktit evttohusaid mat sáhttet dagahit eanet dássásašvuoda gaskal eanetlogu ja unnitlogu álbmoga. Kommišuvdna maid bivdojuvvo evttohit doaimmaid mat sáhttet váikkuhit diehtujuohkimii ja lasihit oppalaš dieđu servodagas dieid joavkkuid historjja ja kultuvrra birra.

Kommišuvnna mandáhtta lea čielggas go guoská gaskkustit dieđuid maid kommišuvdna háhká, ferte leat guovddázis kommišuvnna doaibmaevttohusain. Diekkár gaskkusteapmi galgá dáhpáhuvvat digitála mediaid bokte, interneahda bokte, ovttasbargguin árbevirolaš hivvodatmediaid bokte ja eará kanálaid bokte maid kommišuvdna atná heivvolažžan.

Kommišuvdna ipmirda mandáhta dajaldaga «ain seanadeami» nu ahte doaimmat juo lea čadáhuvvon, muhto sáhtttá dahkat eanet. Nuppiiguin sániiguin lea stuora válljenmunni doaimmain maid kommišuvdna sáhtttá čadahit ja evttohit, go fal sáhttet čadnojuvvot seanadeapmái.

Doaba «seanadeapmi»

Doaba «seanadeapmi» sáhtttá sisttisdoallat ieš guđet lágan sisdoalu ieš guđet lágan oktavuođain. Ovdamearkan mieldeisbuktá seanadeapmi vearjogeavaheami konflikttaid oktavuođas eará go seanadeapmi guhkilmas aparteidapolitihka maŋŋil dahje stuora assimilerenproseassaid maŋŋil. Kommišuvdna lea geahččalan gávdnat ipmárdusa seanadandoahpagii mii lea heivehuvvon demokráhtalaš čálgoservodahkii, kommišuvnna mandáhttii ja kommišuvnna barggu konteavstta ektui, ja mii speadjalastá ja ovddida árvvuid maid kommišuvdna doarju.

Kommišuvnna bargu ja evttohusat doaimmaide huksejit ipmárdusa ala ahte lea goabbatbeallásaš ja gaskavuodalaš proseassa mii dáhpáhuvvá ieš guđet dásiin. Seanadeapmi sáhtttá dáhpáhuvvat ovttaskas olbmot dásis, joavkodásis ja politihkalaš dásis. Kommišuvdna ipmirda seanadeami sihke proseassan ja dilálašvuohtan. Doaimmat maid kommišuvdna evttoha, sáhttet váikkuhit seanadeapmái iešguđet dásis ja ieš guđet vugiin. Kommišuvdna ipmirda ahte seanadan servodat lea servodat mas leat dákkár dovdomearkkat:

- oktasaš nanu diehtovuoddu dáruiduhttinpolitihka birra ja das konsekvanssaid
- dovddastus servodagas dábálaččat, ja earenomážit almmolaš eiseválddit bealis, ahte lea dahkkon eahperehálašvuohta dáruiduhttinpolitihkas sámiiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid vuostá
- dovddastus servodagas dábálaččat, ja earenomážit almmolaš eiseválddit bealis, ahte dáruiduhttinpolitihkas leat leamašan ja leat negatiiva konsekvanssat ovttaskas olbmuid ja sámiiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid joavkkuid ektui
- buorre luohttámuš eará olbmuid ja buorre luohttámuš servodatinstitušuvnnaide, ii unnimusat politihkalaš institušuvnnaide
- ovttaskas olbmot ja joavkkut sáhtte dohkkehit ja bures birget iežaset ovddes áiggiin

Dáruiduhttinpolitihkas ledje maid negatiivabohtosat earáide álbmogis, ii unnimusat go ledje váilevaš dieđut joavkkuid ektui geat gillájedje dáruiduhttinpolitihka ja stereotipa ipmárdusat ja negatiiva guottut dieid joavkkuid ektui. Kommišuvdna bidjá vuoddu ahte seanadan servodaga dovdomearka lea oktasaš dovddastus ahte dáruiduhttinpolitihkas ledje negatiiva konsekvanssat maidá eanetlogu álbmogii.

Dáruiduhttinpolitihka lea huksejuvvon ja nanne váilevaš dássásašvuoda gaskal sámiiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid ovtta bealis ja nuppi bealis eanetlogu álbmoga, ja dagahii doalahit ásymmetralaš fápmogaskavuodaid, sihke gaskal eiseválddiid ja joavkkuid, ja siskkáldasat joavkkuid ja joavkkuid gaskka. Kommišuvdna oaivvilda ahte seanadan servodaga dovda das ahte lea gielalaš, kultuvrralaš ja identitehta olis dásseárvu gaskal sámiiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid ja eanetlogu álbmoga, ja evttoha doaimmaid mat sáhttet váikkuhit dásseárvui ja dohkkeheapmái.

Luohttámuš lea guovddášárvu norgga servodagas, ja dan diehtomielalašvuohta lea stuorrumen. Kommišuvdna oaidná ahte lohpadusrihkun dahje mearriduvvon politihka váilevaš čadaheapmi sáhtttá dahkat eahpeluohttámuša. Luohttámuš olbmuid gaskka šaddá ja doalahuvvo gaskavuodain ja fierpmádagain iešguđet dásis. Kommišuvdna lea dan dihte evttohan doaimmaid mat mobiliserejit siviilaservodaga, joavkkuid ja servviid rájes sosiála fierpmádagaid ja iešguđet organisašuvnnaid rádjái.

Go kommišuvdna lea bargan ovddidit ja evttohit doaimmaid seanadeapmái, lea dat beroštan doaimmain mat nannejit gielaide ja eará kultuvrralaš dovdomearkkaid ja siskkáldas oktavuođa, searvevuodadovdu ja luohttámuša. Seammás lea kommišuvdna deattuhan ahte doaimmat eai galgga hábmejuvvot dainna lágiin ahte raššuda vejolašvuodaid fievrredit viidáset ja nannet oktavuođa, searvevuodadovdu ja luohttámuša beroškeahhtá joavkogulleašvuodas.

Kommišuvdna galgá lágideit dili seanadeapmái ja lea sávvan ahte oasit kommišuvnna bargomáallet ieš alddis galget doaibmat seanadeaddjin. Go ovttaskas olbmot leat mitalan persovnnalaš historjjáid almmolašvuodas ja guldalan guhtet guimmiid kommišuvnna rabas čoa-hkkimiin, de sáhtá dat váikkuhit empatiijii eará vásihu-sain ja seanadit iežas historjjáin. Lea leamašan dehálaš kommišuvnna bargui dohkkehit dieid ovttaskas mui-talusain nu go dat leat.

Kommišuvdna háliida raporteremiin čuvget ođđa-sit dáruiduhttinhistorjjá, vai ođđa oktavuodát čuožžilit ja ođđa dovddastus sáhtá bohciidit – ja vai eahpevuoig-galašvuohta sáhtá njulgejuvvot. Seanadeamis leat ieš guđet bealit, ja kommišuvdna sávvá ahte doaimmat maid dat evttoha, lágideit buori vuodá rievdamii, vuodđuduvvon eanet dieđuid ala dáruiduhttinpolitih-ka birra ja dan konsekvanssaid. Muhto seanadeapmi mielddisbuktá maid digašallama ja álggahit doaim-maid mat mielddisbuktet ahte vuoigatvuodát buorebut váldojit vuhtii, ja ahte sámiiid, kvenaid/norggasuopme-laččaid ja vuovdesuopmelaččaid gielat ja kultuvrrat ožžot ovdánanvejolašvuodaid.

1.1.4.9 Ráddjen

Kommišuvdna ii leat meannudan hálddašanáššiid, eankiláššiid dahje áššiid maid eará orgánat ledje me-annudeamen, ovdamearkan proseassat maiguin earát leat bargamen, nu go duopmostuolut, buhtadusáššit, doarjjaohcamat dahje váiddaáššit.

Mandáhta mielde ii galgan kommišuvdna čadahit dahje ruhtadit doaimmaid earret go oázžut daid oidno-sii ja gaskkustit čohkkejuvvon dieđuid dáruiduhttima birra. Kommišuvdna ii ge galgan čadahit seanadeami servodagas, muhto lágideit dili seanadeapmái.

Kommišuvdna ii ge leat suokkardallama olis guosk-kahan gažaldagaid ovttaskasolbmuid buhtadusa dahje ránggáštusovddasvástádusa.

1.1.4.10 Persovdnadieđuid meannudeapmi

Oassin barggus suokkardit dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuoiggalašvuođa sámiiid, kvenaid ja norggasuop-melaččaid vuostá, de galggai Duohtavuohta- ja seana-dankommišuvdna dokumenteret historjjáid olbmuid birra geaidda čuoza ja dahkat vuorkáguorahallama. Dan olis fertii dat meannudit persovdnadieđuid ja beas-sat klausulerejuvvon vuorkkáide.

Persovdnadieđuid meannudeapmi kommišuvnna barggus lei adnon dárbbaslašžan čadahit suokkardalla-ma mas leai almmolaš beroštupmi, geahča persovdna-suodjalus mearrádusa (GDPR) art. 6 nr. 1, bustáva e. Kommišuvdna ráhkadii plána čoaččat njálmmálaš gál-duid, mat almmuhuvvojedje, ja dat čadahii riskaár-voštallama persovdnasuodjalusa várás kommišuvdna-barggu olis.

Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna bivddii čakčamánu 18. beaivvi 2019 Stuoradikki presidean-tagottis sierra lága mii galggai reguleret beassama klau-sulerejuvvon vuorkkáide, geatnegahttojuvvon jávohi-svuhtii kommišuvdnii ja almmolaš bálvalusaide lobi ad-dit jávohisvuođa geatnegahtton dieđuid kommišuvdnii. Stuoradikki mearridii miessemánu 2020 sierra lága mii čielggadii dilálašvuodaid. Kommišuvnna lahtut ja juoh-kehaš gii barggai kommišuvnna ovddas, ožžo 100 jahkái jávohisgeatnegasvuođa dieđuid ektui main mudui lea jávohisgeatnegasvuohta. Njuolggadusat doibme čielg-gadeaddjin persovnnaide go sii juogadedje hearckes dieđuid, earenoamážit almmolaš eiseválddiide ja pro-fešuvdna doaimmaheddjiide geain lea láhkamearriduv-von jávohisgeatnegasvuohta, muhto maiddá go diehtu lei eaktodáhtolaš ja lei vuodđuduvvon eaktodáhtolaš bajásčuvgejuvvon mieđiheapmin.

1.1.4.11 Kommišuvdnačoa-hkkimat

Kommišuvdna heivehalai čoa-hkkimiid sullii juoh-ke nuppi mánu. Kommišuvdnačoa-hkkimiid gaskkas de lágiduvvui viidát servodatoktavuohta kommišuvnna ra-basčoa-hkkimiid ja gáfestallan čoa-hkkimiid bokte, ja vel mánga ovddasteami go earát bovedjedje. Kom-mišuvnnabargu lei muhtin áiggi báidnon covid-19-pan-demiijas, daiguin ráddjemiiguin maid njoam-mudávdadit njuolggadusat mearridedje mii gustui vejolašvuodaide sihke mátkkoštit ja čohkket olbmuid doaluide.

Kommišuvdna lea doallan 31 kommišuvdnačoa-hkkima dan áiggi go kommišuvdna lei barggus. Čieža kommišuvdnačoa-hkkima dollojedje neahttačoa-hkkin ja dasa lassin golbma čoa-hkkima heivehuvvojedje nu ahte lei vejolašvuohta čuovvut čoa-hkkimiid neahta bokte (hybridačoa-vddus).

1.1.4.12 Servodatoktavuohta

Kommišuvnnas lea miehtá bargoáigodaga leamašan ollu oktavuota joavkkuiguin geaidda guoská dainna lágiin ahte leat doallan doaluid nu go rabas čoa-hkkimiid ja čoa-hkkimiid birrasiiguin, institušuvnnai-guin ja organisašuvnnaiiguin. Lassin leat kommišuvnna áirasat oassálastán mángga arenain oahpásmahttit kommišuvnna bargguin ja oázžut evttohusaid. Ulbmil diekkár oktavuodain lea leamašan heivehit gulahalla-ma, bovdet váikkuhit suokkardallama, ja dahkat ipmár-dusa ja oázžut dieđuid dáruiduhttinpolitihka, eahpe-vuoiggalašvuođa ja váikkuhusaid birra.

Kommišuvdna ráhkadii gulahallanplána vuodđun servodatoktavuhtii. Kommišuvdna lea maid ráhka-dahtán sierra visuála profiilla mas lea logo maid sáhtá dovdat. Árrat barggus lei fuomášupmi vuodđudit orgá-na maid sáhte dovdat, vuodđudit kommišuvnna visuála hámi ja gulahallankanálaid. Visuála hápmi lea báidnon bárgidanminstaris mii geavahuvvo duojs/ ká-

sityö sámiin, kvenain ja vuovdesuopmelaččain. Bárgideamit govahallet olbmuid geat galget seanadit ja dovddaha sávaldaga nanu ja fátmasteaddji oktavuoda boahhteáiggis. Suoivvanat visuála profiillas čujuhit daid sevdnjes beliid mat galget loktejuvvot oidnosii.

Kommišuvnnas lea leamašan neahttasiidu čieža gillii, ja lea almmuhan dávjá sihke iežas neahttasiiddus ja sosiála mediaid bokte. Kommišuvdna lea almmuhan sihke ođđasiid, dáhpusaid ja kaleanddarodasmahttiimid. Álgogagiid ledje sámit, kvenat ja vuovdesuopmelaččat ulbmiljoavkun, ja manemus jagiid lea kommišuvdna maid vuoruhan eanetlogu álbmoga. Lassin lea kommišuvdna ráhkkanan gaskkustit iežas gávdnosit. Kommišuvnnas lea leamašan gulahallan olggos guvlui čieža gillii.

Kommišuvnna ulbmilin servodatoktavuođain lea leamašan dahkat oadjebasvuoda bargui, rahpat vejolašvuoda evttohusaide ja oázžut gulahallama johtui, addit rievtties dieđu mii lea gávdnamis barggu olis, movttiidahttit juogadit persovnnalaš historjjáid, ovdanbuktit ođđa ja oktasaš diehtovuodu ja oázžut buori ovttasbarggu guoskevaš birrasiiguin.

Kommišuvnnas leat leamašan sullii 30 almmuheami preassas mánnosaččat mat njuolgut guoskka hit suokkardallama mainna leat bargamen. Našuvnnalaš, regiovnnalaš ja báikkálaš mediat leat čállán barggu birra. Mediat leat bovdejuvvon kommišuvnna rabas čoahkkimiidda.

Kommišuvdna didii ahte ledje gávccii dutkanprojavtta ja vihtta eará projavtta mat leat čuvvon kommišuvnna ja suokkardanbarggu.

Kommišuvnnas lea geažos áiggi leamašan oktavuohta eará kommišuvnnaiguin Davviriiikkain. Earret eará 2022 oassálasttii Norgga kommišuvdna symposias Ruotas maid Duohtavuoha- ja seanadankommišuvdna durtuosleagialbmogii, kvenaide ja láddelaččaide (Sannings- och försoningskommissionen för tornedalinger, kvener og lantalaier) doalai ovtta Ruota girkuin Julevu bismaguovllus. Kommišuvdna gallestalai maiddái Suoma kommišuvnna Anáris, Suomas čakčat 2022 digaštallat vejolaš rádjearasttideaddji doaimmaid. Vejolaš rádjearasttideaddji doaimmat digaštallojedje kommišuvnnai guin Ruotas.

1.1.4.13 Fátmastit birrasiid ja organisašuvnnaid maidda guoská

Kommišuvdna lea heivehan ovttasbarggu birrasiiguin ja organisašuvnnaiguin nu ahte sii leat fátmastuvvon barggadettiin. Kommišuvdna bovdii árrat ovttaskas olbmuid, organisašuvnnaid ja institušuvnnaid govda ovttasbargui ahte sáhte sáddet sisa dieđuid ja juohkit sin historjjáid ja vásihusaid kommišuvnnain.

Kommišuvdna lea deaivan guoskkahuvvon joavkkuid sin orgánaid, servviid ja institušuvnnaid. Kommišuvnnas leat leamašan mánja sierra čoahkkima Sá-

medikkiin ja Norgga kvena servviin/Ruijan kvääniliitto, Kvena Suoma servviin/Kveeni Suomi liitto (ovdalaš Kvenlandsförbundet), Norggalaš-suopmelaš servviin/Norjalais-Suomalainen Liitto, Vuovdesuopmelaččaid beroštumit Norggas (Skogfinske interesser i Norge) ja Vuovdesuopmelaččaid servviin (Skogfinneforeningen) mitalit barggu stáhtusa birra, vai sis lea vejolašvuoha buktit evttohusaid ja oainnuid suokkardallama vuolde.

Kommišuvdna lea leamašan festiválain, konferánsain, bargobájiin, čoahkkimiin ja čalmmustemiin stuora oasis riikkas. Leat doallan ságastallamiid ja kommišuvnna miellahtut leat oassálastán panelaságastallamiin. Diet lea de go leamašan vástádussan bovdejumiide kommišuvdnii ja lea leamašan stuora oassin kommišuvnna barggu olggosguvlui.

2020 áigodagas bovdii kommišuvdna, rabasčoahkkimiid ja eará doaluid bokte gosa kommišuvdna lei bovdejuvvon, ovttaskas olbmuid, joavkkuid ja institušuvnnaid sáddet sidjiide evttohusaid doaimmaide mat sáhttet váikkuhit eanet dásseárvvu gaskal eanetlogu ja unnitlogu álbmoga, ja vel evttohusaid doaimmaide mat sáhttet váikkuhit diehtujuohkimii ja buoridit oppalaš dieđu servodagas sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid historjjá ja kultuvrra birra.

2021 álggahii kommišuvdna doallat sierra evttohusčoahkkimiid áirasiiguin birrasiiguin ja organisašuvnnaiguin. Kommišuvnnas lei 2022 evttohusčoahkkin nuoraide neahta bokte, evttohusčoahkkin vuovdesuopmelaš birrasiidda Hurdalas, ja okta čoahkkin girječálliguin ja kultureallimiin girjjálašvuodafestiválas Ordkalotten Romssas. 2023 lei evttohusčoahkkin Norgga kvenaid servviin.

2023 čadahii kommišuvdna stuorát gulaskuddančoahkkima mas lei fuomášupmi raportta osiide mas lei seanadeami birra ja evttohusat doaimmaide. Diet gulaskuddančoahkkin maid sáddejuvvui neahta bokte seammá láhkai go muhtin rabas čoahkkimiin.

Earenoamážit rabas čoahkkimiid birra

Duohtavuoha- ja seanadankommišuvdna lea barggu vuolde čadahán 37 rabas čoahkkimiid ja gáfestallan čoahkkimiid. Čoahkkimiin lea leamašan seammá struktuvra ieš guđet báikkiin, ja doppe gos lea leamašan vejolaš, de lea heivehuvvon lagas ovttasbargguin suohkaniiguin ja organisašuvnnaiguin. Ulbmilin lea leamašan čatnat kommišuvnna barggu maid báikkálaččat.

Rabas čoahkkimiidda ledje buohkat bures boahdin oassálastit. Čoahkkimat ráhppojuvvojedje álo dáiddalaš guoimmuhemiin ja dan manjil kommišuvdna bealis čilgejuvvui kommišuvnna barggu mandáhta birra, barggu stáhtusa birra ja makkár fáttáiguin kommišuvdna barggai. Searvvit, institušuvnnat, organisašuvnnat ja ovttaskas persovnnat leat bovdejuvvon oassálastit prográmmii čielggadit dáruiduhttinpolitihka ja eahpe-

vuoiggalašvuoda birra iešguđet láhkái, earret eará go mitalit iežaset persovnnalaš historjjá dahje ovddidit evttohusaid kommišuvdnii. Ulbmilin lei vuostazeittiin guldalit guhtet guoibmái. Muhtin čoahkkimiin, earenomážit gos dáruiduhttinpolitihka ii leat nu dovddus, maiddái sidjiide geat orrot guovllus, leat dollojuvvon oanehis ságastallamat báikkálaš dáruiduhttinhistorjjá birra.

Lassin kommišuvnna bargui bovdii kommišuvdna smiehttat maid seanadeapmi sáhtta mearkkašit min servodahkii, ja hástali buktit evttohusaid doaimmaide. Lassin lea kommišuvdna heivehan eahpeformála čoagganemiide, doppe lea leamašan vejolaš jugistit gáfe ja hupmat kommišuvnna miellahtuiguin. Čoahkkimiid olis lea kommišuvdna čadahan jearahallamiid ja oahpásmuvvama ieš guđet guovlluiguin.

Sii geat leat oassálastán rabas čoahkkimiin, leat ožžon vejolašvuoda hupmat sámegiela, kvenagiela, suomagiela dahje dárogie, ja čoahkkimat leat dulkojuvvon. Mánge rabasčoahkkima sáddejuvvojedje neahta bokte ja leat gávdnamis kommišuvnna YouTube-kanálas.

2021 doalai kommišuvdna riikaviidosas webinar čoahkkima mitalit barggu stáhtusa almmolašvuhtii, ja vejolašvuoda buktit evttohusaid, vásihusaid ja smiehttat makkár doaimmat sáhttet leat áigeguovdil.

1.1.4.14 Kommišuvnna dáidda- ja duodjeprojekta

Kommišuvdna almmuhii 2022 čavčča dáiddagilvvu mas fáddán lei «Dáruiduhttin ja seanadeapmi». Fágajury ledje dáiddarat geain lei dáiddafágalaš duogáš. Dáiddarat ledje Tore Hansen, Liv Bangsund ja Josef Halset, ja lassin lei kommišuvdnalahttu Liv Inger Somby.

Bohte 147 dáidaga, kommišuvdna geavahii 16 diein kommišuvnna raporttas ja 13 dáidaga ledje čájáhussan Stuoradikkis go Duohtavuohtha- ja seanadankommišuvnna raporta geigejuvvui geassemánu 1.beaivvi 2023

1.1.4.15 Covid-19 pandemii ja váikkuhus

2020 dohppehalai máilbmii pandemii, mii maid váikkuhii kommišuvnna barggu ovdáneapmái. Boađušin gáržžideamiide njoammudávdda suodjalusa dihte, fertii suokkardallama ovdáanplána rievduvuvot, ja kommišuvdna oáčui buktináiggi manjduvuvot ovcci mánuin.

Suokkardallan ii goit ge bisánan, ja čoahkkimat ja jearahallamat ja almmolaš ovdasteamat leat čadahuvvon go lea leamašan vejolaš, dohkálaččat vuhtiiváldit njoammusuodjaleami ja -doaimmaid. Kommišuvdna fertii Liikká bissehit dahje manjit mánge plánejuvvon aktivitehta. Kommišuvnna ohcandaibma manjonii oalle ollu, ja ledje mánge báikkálašservodaga mat vurde guossastallama. Vejolašvuohtha vuolgit deaivat sin geat

áige mitalit sin persovnnalaš historjjáid, lei ráddjejuvvon ja joavkojearahallamat fertejedje manjduvuvot. Kommišuvdna vásihii vel ahte kommišuvdnalahtut, čállogoddi ja olgguldas čielggadeaddjit manjonedje go vuorkkát ja girjerádjosat ledje giddejuvvon ja eai beassan dárbbaslaš materiálaid lusa.

Kommišuvdna heivehii barggu ráddjejumiide mat ledje korona dili geažil, earret eará ahte čadahedje jearahallamiid telefuvnna dahje neahta bokte dan sadjai go fysalaš čoahkkimiid, go ráddjejedje oasseváldiid rabas čoahkkimiin ja ahte neahta bokte sáddet vai olahit eanebuidda. Kommišuvdna čadahii eanet kommišuvdnachoahkkimiid neahttačoahkkimin go ovdal, maiddái neahttačoahkkimiid berošteddjiiguin ja earáiguin.

1.1.5 BARGOVUOHKI JA -METODAT

Kommišuvdnalahtut leat lassin kommišuvdnachoahkkimiidda, čállán ja raportaevttohusaid, suokkardan vuorkkáid, čadahan jearahallamiid ja ovddastan kommišuvnna doaluin ja čoahkkimiin.

Čállingoddi lea čállán referáhtaid kommišuvnna čoahkkimiin ja čuovvolan kommišuvnna konklusuvnnaid. Čállingottis lea leamašan ovddasvástádus sihkkarastit ahte čállojuvvojit teavsttat dađistaga, mánge háve čállán ovtas kommišuvnna lahtuiguin, ja leat čállán digaštallannotáhtaid ja raportaevttohusaid. Čállingottis lea maid leamašan ovddasvástádus organiseret čohkket persovnnalaš historjjáid ja leat gulahalangaskaoapmin gaskal kommišuvnna, guoskevaš joavkkuid ja muđui servodagain. Čállingoddi lea maid ovddastan kommišuvnna olggosguvlui, hálldašan barggu ja bearráigeahččan raportta gárvvisteami.

Go lea válljen metoda, lea kommišuvdna atnán ávkki riikkaidgaskasaš vásihusain. Kommišuvdna lea oahpásmuvvan metodaiguin maid sullasaš kommišuvnnat leat geavahan, earenomážit Kanadas, Kalaallit Nunaatas/Ruonáeatnamis ja Lulli-Afrihkás. Kommišuvdna lea ovdánahttan metoda mii heive diliide Norggas. Kommišuvnna plána didošt gálduid ja láidestumiid jearahallamiidda leat leamašan almmolaččat gávdnamis kommišuvnna ruovttusiiddus.

1.1.5.1 Kommišuvnna vuoddomateriála

Kommišuvdna lea ožžon materiálaid sihke eankilpersovnnain, organisašuvnnain ja institušuvnnain maid atne dehálažžan čuvget dáruiduhttima ja eahpevuoiggalašvuoda, ja ieš maid gávdnan gálduid. Barggaddettiin lea kommišuvdna ožžon ja čohkken valjit gáldomateriála mii fátmasta earret eará dutkama, politihka, muitomateriála, čáppagirjjálašvuoda ja vuorkámateriála nu go dokumeanttaid, govaid, jietnabáddema ja videobáddema. Kommišuvnna manjis báhcet valjit vuorkámateriálat.

1.1.5.2 Dutkan mii juo gávdno

Nu go mandáhtta dadjá, de lea kommišuvdna váldán vuolggasaji dutkamis mii juo gávdno. Lea oalle stuora dutkangirjjálašvuohta mii lea guoskevaš kommišuvnna bargui. Eai buot fáttát ja geográfalaš guovllut leat liikká bures gokčojuvvon. Leat eanet dutkamat, čilgehusat ja raporttat davvisámi diliid birra go daid eará joavkkuid birra. Ollu dutkamis mii gávdno sámiid ja kvenaid dáruiduhttima birra, lea guovlluin davábealde lvgu, Davvi-Romssas. Earenoamážit skuvla- ja giellapolitihkka Davvi-Romssas ja Finnmárkkus leat ollu suokkardallojuvvon. Liikká váilot maid dien guovllus systemáhtalaš suokkardallamat makkár bohtosat dáruiduhttinpolitihkas leat leamašan, earenomážit ovttaskas olbmuid. Dáruiduhttinpolitihkka ja dáruiduhttin ii leat ollu tematiserejuvvon ja dutkojuvvon eará osiin riikkas.

Lassin lea kommišuvdna geahččan ollu gilgirjjiid, jahkegirjjiid, ja vel dasa lassin čáppagirjjálašvuođa girjjiid ge ja báikkálaš historjjálaš áigečállaggiid guovlluin maid leat atnán earenoamáš guoskevažžan dahje leat unnán dovddus. Vuolggasadji lea leamašan materiála mii sáhtta addit eanet ollislaš gova dáruiduhttimis. Lassin lea kommišuvdna čadahan vuorkásuokkardallamiid ja dingon olggobeale čielggademiid muhtin fáttáin oažžut dieđuid maid kommišuvdna dárbbasii čielggadit mandáhta.

1.1.5.3 Persovnnalaš historjját

Mandáhta mielde lea kommišuvdna oassin suokkardallamis bovden ja heivehan ahte eankilpersovnnat ja joavkkut sáhttet mitalit iežaset persovnnalaš historjjáid mat leat čadnon dáruiduhttinpolitihkkii ja eahpevuoiggalašvuhtii. Historjját leat oassin gáldomateriálas kommišuvnna reporteremis. Nie lea kommišuvdna lokten ja čalmmustahttán joavkkuid ja ovttaskas olbmuid vásihusaid, otnáš muittu mielde, muhto maddái sin oaiviliid ja ipmárdusa dáruiduhttimis. Lea nanusmahttán kommišuvnna barggu go nie lea bohtán oidnosii. Diet persovnnalaš historjját leat mielde addit eanet mánnggadáfot gova dáruiduhttima sisdoalus ja váikkuhusain.

Leat golbma váldoulbmila oažžut ovdan persovnnalaš historjjáid: dievasmahttit dieđu dáruiduhttinhistorjjás persovnnalaš vásihusaiguin ja muittuiguin dáruiduhttimis ja eahpevuoiggalašvuođas, oažžut ovdan sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid oainnuid, ja dohkkehit guhtet guimmiid mitalusaid ja árvvu. Lassin dieidda persovnnalaš mitalusaide vásihusaid birra, de leat diet mávssolaš materiálat manjitaigái, ja nie lea das alddis iešárvu mii lea dehálaš dokumenterenbargu.

Sáhtta vásihit ahte mitalit ja guldalit dieid historjjáid lea seanahahttin. Mánnggas leat dovddahan ahte sin mielas lea leamašan dehálaš mitalit mii lea dáhphuv-

van ja mainna lágiin dáruiduhttin lea váikkuhan sin bearraša go lea leamašan unnán dovddus. Mánnggas leat vásiihan ahte kommišuvdna lea bures váldán vuostá sin historjjáid.

Persovnnalaš historjját leat geavahuvvon mánngga láhkái kommišuvnna raporttas. Miehta gaskka leat mihttejuvvon sitáhtat persovnnalaš historjjáin geavahuvvon. Dat čalmmustahtta persovnnaid vásihusaid ja muittuid, ja dahká ahte kvenat, norggasuopmelaččat, sámit ja vuovdesuopmelaččat leat mielde miehta raportta. Sitáhtat mitalit ja čilgejit movt sámit, kvenat, norggasuopmelaččat ja vuovdesuopmelaččat leat vásihan ja ain vásihit dáruiduhttima. Persovnnalaš historjját leat lassin geavahuvvon njálmmálaš gáldun ja dokumentašuvdnan dan historjjálaš kártemis. Go persovnnalaš historjját leat eamašan geavahuvvon njálmmálaš gáldun dán historjjálaš kártemis, de leat deattuhuvvon dábálaš gáldokritihkalaš prinsihpaid. Persovnnalaš historjját leat maid aktiivvalaččat geavahuvvon kvalitatiiva analysii ja heivehuvvon oažžut ovdan konsekvanssaid dáruiduhttimis.

Suokkardallamis lea leamašan dehálaš addit olbmuid välljenvejolašvuođaid váldit vuhtii movt sii háliidit geiget sin persovnnalaš historjjá kommišuvdnii. Olbmot leat sáhttán geiget historjjá kommišuvdnii čálalaš hámis, sii leat sáhttán váldit sátnevuoru kommišuvnna rabas čoahkkimiin ja sii leat sáhttán buktit historjjá jearahallama bokte. Muhtin persovnnat leat sihke sátnevuoru bokte rabas čoahkkimiin ja sádden sisa liige materiála dahje jearahallon lassin. Soapmásat leat välljen sáddet sin historjjáid jietna- dahje videobádejuvvon. Persovnnain geat leat geigen persovnnalaš historjjáid, lea leamašan vejolašvuohta geassit daid ruovttoluotta kommišuvnna barggadettiin.

Kommišuvdna lea čohkken 766 persovnnalaš historjjá. Kommišuvdna lea geavahan visot persovnnalaš historjjáid anonymiserejuvvon demográfalaš analysas. Kommišuvdna lea lassin dahkan temáhtalaš analysa persovnnalaš historjjáin ja kárten minstariid vai oažžu ovdan maid sii geat leat mitalan, oaivildit dáruiduhttimiin, makkár perspektiivvat sis leat, ja makkár dáhphusain ja vásihusain sii beroštit.

Persovnnalaš historjját ja muđui sáddejuvvon vuoddomateriála leat vurkejuvvon manjit áigái Duohtavuohta- ja seanadankommišuvnna vuorkái. Persovnnalaš historjjáid čohkkemis lea vuodđun ahte leat miedihuvvon.

Olbmot leat lassin merken miedihanskovvá háliidit go historjját galget leat almmolaččat dahje eai. Kommišuvdna lea dasto árvoštallan materiála almmolašvuođa. Jus historjját eai galgga almmolaččat, de leat anonymiserejuvvon kommišuvnna gaskkusteamis ja reporteremis. Historjját leat lassin sudddejuvvon kommišuvnna vuorkkás, ja beasatlašvuohta lea muddejuvvon njuolggadusaid bokte. Almmolaš historjját leat ge-

avahuvvon persovdnadieđuiguin kommišuvnna gaskusteamis ja raporteremis, ja diet historjját leat almmo-
laččat gávdnamis boahtteáiggis.

Jearahallan

Kommišuvdna lea čadahán jearahallamiid oassin suokkardallamis. Diekkár jearahallamiid bokte lea kommišuvdna ožžon dieđuid ja historjjáid mat muđui eai livčče boah tán ovdan. Jearahallamat leat čadahuv-
von dan gillii maid son gii jearahallojuvvui, ieš háliidii geavahit. Jearahallamat leat čadahuvvon sihke čál-
lingotti ja kommišuvnna miellahtuid bokte. Kom-
mišuvnna lea leamašan gelbbolašvuohta čadahit jear-
rahallamiid kvenagillii, suomagillii, davvisámegillii ja
dárogiillii.

Sihkkarastit ahte kommišuvdna maid sáhtii viežžat dieđuid persovnnain geat jearahallamis háliidedje hup-
mat julevsámegiela dahje lullisámegiela, de dagai kom-
mišuvdna šiehtadusaid institušuvnnaiguin geain lei guoskevaš giellagealbu. 2020 dagai kommišuvdna šieh-
tadusa Árran julevsáme guovdásj/Árran julevsámi guovddážiin. Guovddáš lea veahkehan julevsámegiela gelbbolašvuođain kommišuvnna čohkket persovnnalaš historjjáid, ja dagai vejolažžan váldit vuostá persovnnalaš historjjáid julevsámegillii.

2021 dagai kommišuvdna šiehtadusa Aajege saemi-
en gieles- & maahtoejarnge/Aajege sámi giella- ja kultur-
guovddážiin mii mielddisbuvttii ahte lei vejolaš váldit
vuostá persovnnalaš historjjáid lullisámegillii. Guovddáš lea lassin veahkehan lullisámegiela gelbbo-
lašvuođain čohkket persovnnalaš historjjáid lullisámi
guovlluin.

Čadahuvvui oastingilvu ja dahkkui oastinšiehtadus Transcriber Scandinavia:in transkriberet jearahallamiid ja korrekturlohkamiid. Jearahallamat davvisámegillii ja kvenagillii, ja earenoamážit hearckes jearahallamat, lei dábalaččat čállingoddi gii transkriberii.

Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna lea ge-
avahan guovtte sorttat jearahallama: narratiiva (muita-
leaddji) jearahallamiid ja temáhtalaš jearahallamiid. Narratiivvalaš jearahallamat leat geavahuvvon oážžut ja čohkket persovnnalaš historjjáid, ja temáhtalaš jearahallamat kártet, čilget dahje dokumenteret eare-
nomáš fáttáid. Muhtin jearahallamat lea čadahuvvon joavkojearahallamin gos eanet olbmot leat fárus.

Narratiivvalaš jearahallamat leat geavahuvvon oážžut ovdan eallingearddi historjjáid ja sin vásihusaid dáruiduhttimis, no go dat ovttaskas olmmoš muitá od-
ne. Kommišuvdna háliidii buohkaid geat eai háliidan dahje sáhttán čállit sin persovnnalaš historjjá, ožžo vejolašvuođa mitalit dan njálmmálaččat. Narratiiv-
valaš jearahallama bokte besse persovnnat mitalit sin historjjá nu ahte eai lean fávdnádut láidesteamit jearahallis. Fáttát mat dávjjimusat narratiivvalaš jearahal-

lamiin guoskkahuvvojedje, lei giella, vealaheapmi, skuvlavázzin ja identitehta.

Lassin maid dagai kommišuvdna temáhtalaš jearahallamiid dihto fáttáid birra vai gokčat dihto váile-
vašvuođaid. Dán jearahallanvuohkái válljii kom-
mišuvdna persovnnaid geat sáhtte buktit earenoamáš dieđuid kommišuvnna bargui. Jearahallit divvo vassis gažaldagaid jearahallamis vai ožžot gustovaš dieđu. Kommišuvdna čadahii temáhtalaš jearahallamiid ear-
ret eará dáid fáttáid birra: guolásteapmi, duodji, massán skuvlavázzima, dearvvašvuohta, arealabáhkemiid, bo-
azodoalu, mánáidsuodjalusa ja vuoiñjolašvuohta.

1.1.5.4 Persovnnalaš historjjáid analyseren

Analysain leat geavahuvvon analysareaidut bargat systemáhtalaččat stuora hivvodagain persovnnalaš his-
torjjáiguin. Kommišuvnna analysain leat čálalaš persovnnalaš historjját ja jearahallanmateriála ja ov-
danbuktimiid rabasčoahkkimiin transkriberemat juo-
gaduvvon demográfalaš dieđuid mielde nu go sohkabe-
alli, báiki, giella čearddalašvuohta, ahki ja nie ain, ja las-
sin lea dahkkojuvvon sisdoalloanalysa, čoahkkáigeassu váldofáttás, ja analyserejuvvon temáhtalaččat.

1.1.5.5 Psykososiála doarjja

Álggu rájes lea Duohtavuohta- ja seanadankom-
mišuvdna váldán vuhtii ahte kommišuvnna bargu ja suokkardallan sáhttá dagahit garra traumaid, balu ja eará negatiivva ja lossa diliid maid eankilpersovnnat sáhttet vásihan dáruiduhttima ja eahpevuoigga-
lašvuođa olis. Kommišuvdna lea beroštan das ahte movt galgá láhttet go persovnnaid hástala juogadit iežaset vá-
sihusaid dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuoigga-
lašvuođa birra.

Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna lihtodii Davvi Dearvvašvuođain RHFain (Helse Nord RHF) ovt-
tasbargošiehtadusa Sámi Klinihkain mas lei boadusin ovtasbargu gaskal Finnmárkku buohcciviessu ja Sámi
našuvnnalaš gealbobálvalusa guovddážiin – psyhkalaš dearvvašvuođasuddjen ja gárrendilli (/SANÁG). SANÁG lea veahkehan spesialistadearvvašvuođabálvalusaid psykiatriijas ja addán kulturgelbbolaš medisiidnafága-
laš rádiid kommišuvdnii barggu olis. Juovlamánu 2019 čadahedje muhtimat kommišuvnna ovtta kurssa iin movt sii galget deaivvadit traumagillájeddjiiguin barggustis. Earret dien, de lea leamašan čielga rádjii gas-
kal kommišuvnna suokkardanbarggu ja dear-
vvašvuođabargiid ovddasvástádusas dearvvašvuhtii.

SANÁ:s lea erenoamášgelbbolašvuohta kultuvrii heivehuvvon dearvvašvuođa bálvalusain, maid sihke kvenat, sámit ja vuovdesuopmelaččat sáhttet ávkástal-
lat. Ledje biddjon guokte virggi bargui. Dat njeallje tera-
pevtta geat ledje čadnojuvvon kommišuvnna bargui, ledje Berit Frøydís Svineng Johnsen, Marit Mildrid Utsi, Anne Karin Steffensen ja Reidun Boine.

SÁNÁG lea fállan kriisa- ja doarjjaságastallamiid kommišuvnna barggu áiggis. Lea earenomážit leamašan áigeguovdil persovnnaid geat leat geigen iežaset historjjaid dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuoigga-lašvuoda birra. Buohkat sidjiide geaidda čuoza dovduide go leat gaskkustan iežaset historjjá kommišuvnni dahje rabas kommišuvnna čoahkkimis, sáhtte váldit oktavuoda terapevttaiguin. Dat seammá vejolašvuhta lei buohkain geat guldaledje diekkár čoahkkimiid fysalaččat dahje neahta bokte dahje eará mediaid bokte. Dasa lassin leat SÁNÁG:s leamašan doarjjaságastallamat ja joavkoságastallamat kommišuvnna miellahttuiguin.

Diehtu SÁNÁG:a fálaldaga birra Duohtavuoha- ja seanadankommišuvnna barggu oktavuodas. lea maid almmuhuvvon Duohtavuoha- ja seanadankommišuvnna čoahkkimiid oktavuodas. SÁNÁG lea nu guhkás go vejolaš, leamašan kommišuvnna čoahkkimiin ja dusten dárbbuid. Persovnnat sáhtte ieža njuolgut váldit oktavuoda terapevttaiguin juo go telefuvnna dahje e-poastta bokte.

Doarjjaságastallamat álggahuvvojedje oddajagimánus 2020. Oktii buot ledje 126 doarjjaságastallama kommišuvnna barggu áiggi. Eanas olbmot geain lea leamašan dárbu doarjjaságastallamiidda, leat ieža váldán oktavuoda SÁNÁG:in maŋŋil kommišuvnna rabasčoahkkimiid. 12 doarjjaságastallama ledje kommišuvnna jearahallamiis maŋŋil. Eanas persovnnain lei okta ságastallan iin, muhto soames persovnnain lei dárbu eanet ságastallamiidda.

SÁNÁG lea rávven dahje bagadallan moadde olbmo váldit viidáset oktavuoda suohkaniin dahje spesialistadearvvašvuodabálvalusain.

Doarjjaságastallamat kommišuvnna barggu vuolde leat doaibman nu ahte ii leat leamašan dárbu čujuhusaide, ja lea leamašan oanehis vuordináigi. Fálaldat lea leamašan nuvtá. Terapevttain lea geatnegas jávohisvuoha, ja kommišuvnnas ii leat leamašan vuogatuoha oahpásmuvvat doarjjaságastallamiid sisdoalu, muhto dábi mielde addán dieđu fálaldaga birra rabas čoahkkimiin ja jearahallamiin.

Kommišuvdna ášahii ovtta Romssa ja Finnmárkku stáhtahálddašeddiin dieđihanrutiinna suohkaniidda kommišuvnna čoahkkindoaimmaid olis guoskevaš suohkaniidda. Duohtavuoha- ja seanadankommišuvdna lea dábi mielde dieđihan guoskevaš suohkaniidda go ledje rabas čoahkkimat gos ain riikkas. Kommišuvdna eaktudii viidáset ahte suohkan gaskkustii dieđu fástadoaktáriidda ja eará dearvvašvuodabargiide.

1.1.5.6 Vuorkásuokkardallan

Kommišuvdna lea čađahan vuorkásuokkardallama earret eará stáhtavuorkkain Hamarís, Romssas, Sámi arkiivvas, Guovdageainnus ja Troandimis/Tráanttes, Našuvnnalaš girjerádjosa aviisavuorkkás, Digitála-

vuorkkás (Riksarkivet) ja soames suohkangaskasaš vuorkkain, ja vel vuorkkain ieš guđet ge museas. Ieš guđet kapihttaliin raporttas oaidná makkár vuorkkaid leat geavahan. Kommišuvdna lea lassin dingon guokte olgguldas vuorkásuokkardallama:

- Per-Øivind Sandberg (2020) Skogfinner i Solør-området i tidsrommet 1820–1900 (Vuovdesuopmelaččat Solør guovllus áigodagas 1820–1900)
- Astri Andresen (2022) Barnevern og fornorsking (Mánaidsuodjalus ja dáruiduhttin)

Diesa lassin lea kommišuvdna divvon gažaldagaid ja bivdán oaidnit vuorkkaid mángga orgánain, earret eará Gielda- ja ođasmahttindepartemeanttas, Olgoriikadepartemeanttas, NRK:s, Oahpahusdirektoráhtas ja Sámedikkis.

1.1.5.7 Olgguldas čielgadeamit

Duohtavuoha- ja seanadankommišuvdna lea dingon gávccii olgguldas čielggadeami. Kommišuvnna raporttas leat diet refererejuvvon čielggadeaddji nama ja jahkelogu mielde goas čielggadeapmi geigejuvvui kommišuvnni. Olgguldas čielggadeddiin lea leamašan vejolašvuhta lohkat korrektuvrra ja gárvvásmahttit čielggademiid ovdal go kommišuvdna almmuhii čielggademiid. Kommišuvnnas lea barggadettiin leamas vejolašvuhta juogadit čielggademiid kommišuvnnain guin Ruotas ja Suomas. Čielggadeamit leat geavahuvvon gáldun kommišuvnna raporttas, ja leat ollislaččat almmuhuvvon elektrovnnalaččat mielddusin raportii. Diet gávccii olgguldas čielggadeami leat čuovvovaččat:

- Marit Meløy (2020) Endringer i kjønnsroller og familiestruktur som følge av statlige tiltak i reindrifta (Sohkabealerollaid ja bearašstruktuorra rievdamat boazodoalus stáhtalaš doaimmaid geažil)
- Harrieth Aira ja Oddmund Andersen (2021) Fornorsking i Midt-Troms, Sør-Troms og Nordre-Nordland (Dáruiduhttin Gaska-Romssas, Lulli-Romssas ja Davvi-Nordlánddas)
- Astri Andresen (2021) Konsekvenser av norske myndigheters politikk og virksomhet i skoltessamisk område fra cirka 1800 og fram til i dag (Konsekveanssat dáža eiseválddiid politihkas ja doaimmahusas skoaltasámi guovllus sullii 1800is ja otnáži)
- Jon Røyne Kyllingstad (2021) Undersøkelse av fysisk antropologisk forskning på samer, kvener og skogfinner med vekt på norske myndigheters rolle (Suokkardallan fysalaš antropologalaš dutkamis sámiin, kvenain ja vuovdesuopmelaččain, deattuinn dáža eiseválddiid rollas)
- Jens Ivar Nergård (2021) Fornorsking i lulesamisk område med vekt på Tysfjord og Hamarøy i etterkrigstida; utviklingstrekk, sosiale og økonomiske konsekvenser (Dáruiduhttin julevsámi guovllus,

deaddu Divttasvuona ja Hábmera guovllus soađi manñil; ovdánandovdomearkkat, sosiála ja ekonomalaš konsekvanssat)

- Steinar Pedersen (2021) Fornorsking i Tanadalen med vekt på næringsvirksomhet (Dáruiduhttin Deanuleagis, deattuinn ealáhusdoaimmain)
- Jon Røyne Kyllingstad (2022) Undersøkelse av fysisk antropologisk forskning på samer, kvener og skogfinner med vekt på norske myndigheters rolle del II (Suokkardallan fysalaš antropologalaš dutkamis sámiiin, kvenain ja vuovdesuopmelaččain, deattuinn dáža eiseválddiid rollas, oassi II)
- Kirsti Strøm-Bull (2023) Konsekvenser av fornorsking på reindriftens rettigheter, belyst gjennom lovgivning og rettspraksis (Konsekvanssat boazodoalu vuoigatvuodaide dáruiduhttimis, čuvgejuvvon láhkaaddima ja riektepráksisa bokte)

1.1.5.8 Kommišuvnna vuorká

Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna dagai vuorkášiehtadusa UIT Norgga ártalaš universitehtain, ja dahkkojuvvojedje rutiinnat vuorká ja dokumeantameannudeapmái. Dokumeanttat mat ledje oassin kommišuvnna vuorkkás, vurkejuvvojedje elektrovnnalaččat universitehta vuorkásystemii sierra ovtta dahkan kommišuvnna váras. Kommišuvnna čállingoddi vurrkii ja lea hálddašan vuorkká kommišuvnna bargadettiin.

Duohtavuohta- ja seanadankommišuvnna vuorká geigejuvvo Arkiivadoaimmahakkii go kommišuvdna lea geigen raportta Stuoradiggái. Kommišuvnnas lea bargadettiin leamašan mánnga čoahkkima Arkiivadoaimmahagain (Arkivverket) ráhkkanahhtit materiála geigema.

Videot muhtin kommišuvnna rabas čoahkkimiin ja daid persovnnalaš historjiain mat leat almmolaččat, šaddet almmolaččat gávdnamis Digítalavuorkkás, ja materiála mii lea suddjejuvvon, lea klausulerejuvvon vuorkkás. Kommišuvnna klausulerejuvvon vuorká lea ráddjejuvvon geat besset dasa ja galgá hálddašuvvot Arkiivadoaimmahagas mearrádusaid mielde maid kommišuvdna lea mearridan.

1.1.6 KOMMIŠUVNNA VUOĐDOOVIDNU

Kommišuvdna cealká ahte norgga stáhta dáruiduhttinpolitihka geažil dagai eahpevuoiggalašvuoda sámii, kvena ja vuovdesuopmelaš álbmoga vuostá. Stáhta dáruiduhttinpolitihkas lea leamašan negatiiva bohtosat ja konsekvanssat sámii, kvena ja suoma gielaide, kultuvrraide ja eallinvuohkái otná áiggis.

Kommišuvdna oavvilda ahte go dáruiduhttinpolitihka eanas lei ovttaguvllot proseassa, de ferte geaidnu seanadeapmái leat oktasá proseassa mas siviilaservodat ja báikkálašservodat bargaba veahkkálagaidda, muhto maid dáža eiseválddiin lea earenoamáš geatnegasvuohta

ta sálket dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuoiggalašvuoda ovddas, ja heivehit seanadanprosessii.

Kommišuvdna konstatere ahte dáruiduhttinpolitihka ulbmilin lei ahte álbmot, bearrašat, sogat ja joavkkut galge válljet ovtta čearddalaš identitehta, dáža, ja ahte norgga eiseválddit váldde valjit váikkuhangaskaomiid atnui olahit dien ulbmila, nu go gielalaš, kultuvrralaš ja materiálalaš vealaheami, ja čiehkát daid joavkkuid mat leat kommišuvnna mandáhtas. Go galgá mannat viidáset dás, de lea danne dehálaš dovddastit váikkuhusaid dáruiduhttinpolitihkas, dohkkehit našuvnnalaš unnitlogu álbmogiid ja álgoálbmogiid lobálaš gávdnoma Norggas, ja dohkkehit sámiiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid identitehta ja árvvu.

Kommišuvdna deattuha ahte dáruiduhttinpolitihka ja proseassat ja servodatovdaneapmi mii lea dagahan dáruiduhttima, maiddái leat dagahan ahte eavttut viidásetfiervredit ja nannet kulturovdanbuktimiid maid diet joavkkut maid mandáhtá gokčá deattuhit, leat sakká goariduvvon. Mánngas leat massán oktavuoda soagain, eai leat oahppan sámegiela, kvenagiela dahje suomagiela. Sii leat massán kulturmáhtu, árbevirolaš máhtu ja eallinvuogi mii lea iešguđet joavkkuid dovdomearkan. Earát leat juste ealáskahttinproseassas dahje leat rahčan garrasit kulturguoddin. Kommišuvdna oaidná ahte mánngas liikká máhttet ovtta dahje eanet sámegielaid, kvenagiela dahje suomagiela, ja hálldašit kulturmearkkaid, nu go eallinvugiid mat árbevirolaččat leat sin joavkkuid dovdomearkkat. Lea kommišuvnna doavva ahte doaimmat mat evttohuvvojit, váikkuhit nannet mánnggadáfotvuoda gielain, kulturmearkkain ja eallinvugiinui maid diet joavkkut ovddastit.

Kommišuvdna bidjá vuodđun ahte sámiiin lea stáhtus álgoálbmogin ja kvenain ja vuovdesuopmelaččain lea stáhtus našuvnnalaš unnitlogu álbmogin. Norgga stáhta dovddasta vuoigatvuodaidda ja mearrida geatnegasvuodaidda iežas borgáriidda. Formála borgárvuoigatvuodaidda ovdaneapmi sámiiide, kvenaide, norggasuopmelaččaide ja vuovdesuopmelaččaide lea eanas muddui čuvvon ovdaneami muđui álbmoga borgárvuoigatvuodaidda. Diet ii leat mihkkege diehtelasvuodaidda álgoálbmoga ja unnitlogu álbmoga perspektiivvas. Seammás lea kommišuvnna vuolggasadji leamašan ahte joavkkut mat fátmastuvvojit kommišuvnna mandáhtas, eai leat dušše norgga miellborgárat geain leat seammá vuoigatvuodát ja geatnegasvuodát nu go eará borgáriin, muhto maiddái miellahtun álgoálbmoga ja unnitlogu álbmoga servodagain dakkár vuoigatvuodaiguin ja geatnegasvuodaiguin mat gullet dieid servodagaide. Dáruiduhttinpolitihka vuolggasadji ja ulbmil lei jávkkaidda dieid kultuvrrain oinnolaš dovdomearkkaid. Kommišuvdna bidjá vuodđun servodatoainnu mii atná diekkár mánnggadáfot kultuvrralašvuoda riggodahkan olles servodahkii. Kommišuvdna evttoha dan dihte ulbmilin nannet dán kultuvrralaš

máנגgadáfotvuoda ja doarjut kultuvrralaš ealáskahtinproseassaid mat leat jođus, seammás go diet guoskevaš joavkkut ain bistet integrerejuvvon oassin stuorát oktasávuodas.

Min demokrátalaš servodagas lea sadi ieš guđet oaiviliidda ja digaštallama bokte gávdnat čovdosiid. Diet guoská maid álgoálbmogii ja našuvnnalaš unnitlogu álbmogiidda. Siskkáldasat joavkkuin mat kommišuvnna mandáhtta fátmasta, leat ieš guđet lágan oaivilat rolla relatiivva mávssolašvuhtii ja stáhtusii ollislaš borgárin ovttá bealis ja nuppi bealis rollas ja stáhtusis miellahttun ieš guđet unnitálbmot kultuvrrain. Dan dihte lea doaivumis ahte evttohusat doaimmaide main lea ulbmilin ovdamearkan nannet giela ja kultuvrra, vieldo positiivvalaččat vuostá mángasis, muhto dattege ii buohkain. Dan dihte lea dehálaš heivehit arenaid ja vuordevaš proseassaid go digaštallet hástalusaid ja čovdosiid dieidda hástalusaid siskkáldasat joavkkuin, ja dāža eiseválddiide go lea ovttasbargu joavkkuiguin.

Kommišuvdna lea buot barggustis, maiddái go lea čoaggan persovnnalaš historjjáid, bidjan vuodđun ahte dat mii mearrida joavkogullevašvuoda, lea iežas identifiseren dahje movt ieš atná čearddalaš gullevašvuoda. Deaivvadettiin daid ieš guđet joavkkuiguin, de lea kommišuvdna vásihan ahte mánggas almmuhit ahte sis lea mánga identitehta, ahte sii atnet iežaset sápmelažžan, kvenan ja/dahje dāžan. Mánggas almmuhit ahte sis lea dušše okta identitehta, juo go sápmelaš, kvena, norgga-suopmelaš, vuovdesuopmelaš dahje dāža.

1.2 Kommišuvnna raportta čoačkkáigeassu

1.2.1 HISTORJJÁLAŠ KÁRTEN – DÁRUIDUHTTINPOLITIHKAS POLITIHKALAŠ MÁNGGADÁFOTVUHTII

Norga lea álo leamašan mánggakultuvrralaš servodat. Dāžat ja sámit leat historjjálaččat guhká orron riikkas, kvenat ja vuovdesuopmelaččat leat ovdamearkkat unnitlogu álbmogat geain lea mánga čuođi jagi čanastat Norgii. Dalle juo go čohkkejedje riikka, de lei oktavuohta dieid joavkkuid gaskka. 1100- ja 1200-jagiid de oaččuiga gonagasváldi ja girku coavcci rittu mielde Romssa rádjái, ja álggus 1300-logu ledje ollen Várggáide Finnmárkkus. Sámit diein guovlluin de áiggi mielde fátmastuvvojedje stáhta hálddašeapmái, ođđa vearrohámiiguin ja bajitdási riektesystema. Go girku bođii, de maid álggii mišuneren sámiid gaskka ja risttalaš dábit ja vierut báidne.

Ráfehisi áiggiid manñil 1200- rájes gitta 1400-logu rádjái go stáhtat riidaledje ja sohte guhtet guimmiiguin, de soabadedje Dánmárku-Norga, Ruotta ja Ruošša oktasá hálddašeami gaskal guokte dahje golbma stáhta daid stuora ja rájiid haga siseatnamiid davvin. Diet

guovllut gohčoduvvojedje «oktaságuovllut», ja sii geat orro oktaságuovlluin, fertejedje máksit vearu guovtti dahje golmma stáhtii. Seammás ožžo sámit muhtin guovlluin dohkkehuvvot earenoamáš vuoigatvuodaid luondduriggodagaide ja guovlluide. Ovdamearkan láigovuogádat lullisámi buozodoalloguovlluin, okta eará lea ortnet sierra eananvuoigatvuodaide davit Nordlándas ja Romssas, gohčoduvvon «finneodelen» (sámeárbevierru) lulli, ja goalmát ovdamearka lea «frihetsbrev» (friddjavuodareive) maid tsára lei čállán skoaltasámiide oarjeleamos oasis Njávdamis.

Norgga orrunguovlluid viiddideapmi davásguvlui rittu váikkuhii vel eanet ahte sámit laktásedje vel eanet norgga servodatdiliide. Mánga guollehápmána ja dāža olmmošlassáneapmi dagahii riidduid gaskal dāža eiseválddiid ja sámiid mángga báikkis.

Kalmar-soađi 1611–1613 boadus, maid Dánmárku-Norga vuittii, lei ahte riddo- ja vuotnaguovllut Divttasvuonas gitta Várjjat vutnii ledje sihkkarastojuvvon Norgga vuollásažžan. 1600-logus ledje valjit noaidevuodaproseassat, mat earenomážit guske Finnmárkui.

Dat čuhce maiddái sámiide. Davvi-Norggas ledje 177 noaidevuodaproseassa. Diein ledje 37 sámiid vuostá, 3 ledje Trøndelágas.

Loahpas 1600-logus lassánedje stáhta čuoččuhusat periferiijain dānska-norgga riikkas, earret eará go gievrrabut go ovdal čujuhuvvui gonagaslaš vuoigatvuodaide (regaler), vuoigatvuodát maid ledje árben, jus eai earáide gula, de adnui leat gonagasa opmodahkan. Diet mielddisbuvttii mánga rievdadusa 1700-logus. Sámeárbevierru (finneodelen) loahpahuvvui. Boares siida ortnet sámi guovlluin jávkka eanet ja eanet, muhto seaillui skoaltasámiid gaskkas.

Sámit doalahedje guhká siskkáldas riekteortnega. Riidduin báikkálaš eiseválddiiguin dahje eará joavkkuguin báikkálaččat, leat mánga ovdamearkka ahte sámit vuosttildedje dieid ja bealuštedje sin vuoigatvuodaid.

Kvenat álge maid šaddat gustovažžan Davvi-Norggas. Vuosttas kvenat mat leat registrerejuvvon ássin riikaoasis, namuhuvvojit boarráseamos vearroolmmošlogus, 1520 loguid rájes ja das manñil. Muhto sii ledje vátnat gitta álgorádjái 1700-logu, ja earenoamážit lassánedje sullii 1720. Fárren lei muhtin muddui suoma boandakoloniseren sámiguovlluin (lappmarkene) ja muhtin muddui heajos šattu epidemiiid geažil ruovttogiliin, ja báhtaredje go balle šaddat soahtái, nu go Stuora davviriikkaid soahtái (1700–1721).

Norgga eiseválddit sávve kvenaide bures boahtima boandan rádjeguovlluide, go čájehedje oskkáldasvuoda dānska-norgga gonagassii go dihte ahte rájit fargga galge traktáhta bokte mearriduvvot. Viiddiduvvon ja fásta ássanguovllut hehtejedje doaivvu ahte diet guovllut leat ávdinguovllut («ingenmannsland») maid sáhtta stáhta dušše váldit. Kvenat Álttás álge riidalit báikkálaš resurssaid alde, vuosttažettiin ámtamánniin. Sii válde

oktavuoda gonagasain oažžut doarjaga. Okta áirras, Knut Olsen Kven, manai Københámmánii, ja boadus lei ahte sii ožžo ollislaččat doarjaga ja ámtamánii massii virggi. Kvenat čálle maid oskkáldasvuodavuordnuma gonagassii, mii lea boarráseamos dovddus ja vurkejuvvon kvena dokumeanta.

Goalmát joavku maid kommišuvdna lea suokkar-dan, leat vuovdesuopmelaččat, sii ledje vuolgán Savolaxas lulli Suomas. Sii ledje 1500-logus álgán orrut Värmlandas Ruotas, ja álggus 1600-logus fárrejedje doppe viidáset daid stuora vuovdeguovlluide Østlandii Norggas. Guovddášguovlun šattai Solør-guovlu lahka ráji, ja fargga gohčoduvvui Finnskogene. Dieppe de ásaiduvve vuovdesuopmelaččat vuovdealážiidda legiid gaskkas gos ledje boares, stuora boandagilit. Vuovdesuopmelaččaid dovdomearka lei eanandoallu eatnamiin maid ledje boaldán (dárógillii: svijordbruk, svedjing, bråtebrenning).

Earenoamážit go bolde eatnamiid, de šattai riidu norgga boandaálbmogii geain lei árbevirolaš eanandoallu ja maiddái riidu stuora gávppiiguin Christianias vuovdedoalu alde. Maiddái vuovdesuopmelaččat bidje gáibádusaid eiseválddiide vuosttaš jagiid 1820-logus, gáibádusat ledje buoret eallineavttut, skuvla ja girku main ledje suomagielat oahpaheaddjit ja báhpát, ja sierra rádjeraštildeaddji vuovdesuopmelaš suohkana. Buot ovdanbuktojuvvon viiddis ávžžuhusas («petisjon») ja dáhphuvai dainna lágiin ahte vuovdesuopmelaččat marse Stockholbmii. Gáibádusat hilgojuvvojedje, ja dáruiduhttin Finnskogena skuvllas ja girkus šattai dáhpin. Áidna boadus stuimmis lei ahte šattai vejolaš vuovdit dáluid oamasteami vásas.

Ambišuvnnat dan oktoráđđejeaddji gonagasriikii fáttmastii maid vuoiŋnalašvuoda. Ortodoksa áiggi gitta loahpageahčai 1600-logu ii lean girkus čielga ulbmil mišuneremis sámiid gaskka, muhto pietismmain de rievddai, ja 1714 de vuodđuduvvui sierra guovddáš instituhtta, Misjonskollegiet, mas Sámemiššovnnas (Finne-misjonen) lei sierra ossodat. Dat biddjui Troandimii ja Thomas von Westen lei jodiheaddji. Sámegiella šattai mišsongiellan ja lei sihkkarastojuvvon sierra oahpahus-institušuvnnain Troandimis. Oddaset dutkan lea čájehan ahte skuvllat mánngga miššonguovlluin ledje bures ovdánan. Mánnggas miššonearain ledje diedalaččat ángirrat ja bures oahpásmuvve sámegielain, kultuvrrain ja oskkuin, ja sii čálle ollu sámiid vuoiŋnalašvuoda birra. Nuppe bealis lei čielggas ahte miššovdna demoniserii árbevirolaš sámi oskkudoaimmaid. Sámi rumbbuid bolde dahje duoguštedje, muhtin ráje sáddejuvvojedje antikváralaš čoakkáldagaide, ja bálvalusbáikkiid bil-listedje.

Miššovnnas lei maid viidát dimenšuvdna go čielga vuoiŋnalaš, namalassii leat reaidun stáhtahuksemii ja davvi guovlluid integreret dánska-norgga stáhtii.

Manŋil Stuora davviriikkaid soadi, soabadedje Dán-márku-Norga ja Ruotta rádjetraktáhta mii gárvánii 1751. Lasáhus traktáhttii, sámelasáhus gohčoduvvon Lappekodisillen, sisttisdoalai mánnga dárkilis mearrádu-sa mat galge sihkkarastit rájiid rasttildeaddji boazodoa-lu dien guovtti riika gaskka. Kodisillas maid lei vissis mearkkašupmi čoavdit eará rádjegažaldagaid, eareno-amážit Deanu čázadagas ja gávppašeami ektui Várjjagis. Lappekodisillen ii leat goasse ge celkon eret, vaikko leat gal mánngii divvon gažaldagaid dan ektui.

1826 dalle go manemus oktasašguovllut juogaduv-vojedje go Norga ja Ruošša traktáhta bokte mearrideig-ga ráji. Rádjii biđgii skoaltasámiid siiddaid dien guovllus, Báhcaveaji, Beahcán ja Njáv dán siiddaid. Skoaltasámit Njáv dámis välljejedje Norgii gullat, ja diet guokte eará joavkku välljiiga Ruššii gullat. Seammas váldojuvvui skoaltasámiid árbevirolaš rádjeraštildeaddji vuoi-gatvuodát vuhtii sierra lasáhusas rádjetraktáhttii 1834. Skoaltasámit Báhcaveajis masse dálveorohagaid norgga bealde, muhto ožžo orrut geasset das mii šattai norgga territoria, ja Njáv dán skoaltasámit ožžo orrut suomas čakčat ja dálvet. Nuppi oasis 1800-logu de masse Njáv dán skoaltasámit vuoigatvuodát Suomas, ja Báhcaveaji skoaltasámit masse sin vuoigatvuodaid Norggas 1920-logus.

Skoaltasámiid árbevirolaš vuoigatvuodát Njáv dá-mis ledje bures áktejuvvon ovdal go rádjii mearriduvvui, de dađistaga rievddai diet 1800-logu mielde ja gitta so-ahtegaskaáigái. Sii masse sin kultuvrralaš ja ealáhus vuoigatvuodaid. Álggos masse oktovuogitvuoda bivdit luosa Njáv dán jogas 1848, dasto oktasašeanan, skoaltae-anan, loahpahuvvui sullii 1905:s ja loahpas masse sii ieš-heanalaš boazodoalu ja skoaltaealu eksklusiivva guođo-heami 1930-logus. Duogáš dieidda dáhphusaide lea vuosttažettiin mearkkašanveara ollu sisafárreaddji olmmošjoavkkut, eanas kvenat, geat gáibidedje oasi rig-godagain.

Skoaltasámit joavkun unno gilis. Riekteideologalaš ipmárdus «seamma vuoigatvuodta buohkaide gilis», lei negatiiva skoaltasámiide.

Eiseválddiid sávaldat ahte reguleret boazodoalu, oktasašsámelága (felleslappeloven) bokte mii mearriduvvui 1883 ja lassisámelága bokte mii mearriduvvui 1897, dagahii mearkkašanveara negatiivva konsekve-anssaiid boazodollui, earenoamážit lullisámi guvlui. Muhto lullisámi boazodoallu šattai árabut deattu vuollái, vuosttažettiin dan geažil go olmmošlohku lassánii boandagiliin ja čuovvovaš viidáneapmi ássan-guovlluin geassesajiid huksen boazodoalloguovlluidei. Maiddái árbevirolaš guottut muhtin boazodoalloguovl-luin ja sin eallinvuohki váikkuhii vuoiggalažžan dahkat veahkaválddalašvuoda ja eahpevuoiggalašvuoda, gos maid sámeádjain («finnjaging») ja veahkaváldi dáhph-uvai. Fallehemiin sámiid ja boazogoddin Dalbusjøn guovllus Os:as Østerdalen:is 1811 lea okta ovdamearka

duođalaš veahkaváldimis lullisámi boazodolliid vuostá. Vearjuiguin boanddat fallehedje njeallje lullisámi bearraša ja sin ealu, ja mánnga čuođi bohcco gottáhalle. Ášši dutkojuvvui ja boanddat sáhkkoahalle, muhto seammás dubmehalle sámít massit vuoigatvuodaid guvlui.

Gaskkamuddui 1800-logu lei norgga eiseválddiid oaidnu sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid ektui liikká eanas positiiva. Stuoradiggi mearridii ovdamearkan vuodđudit sierra oahpaheaddjeoahpu 1826:s, vuostazettiin sámegiela oahpaheaddjiide Trondenes:ii, ja go válgaoibmuid galge válljet ámtačoahkkimii mii galggai válljet áirasiiid Eidsvoll:ii, válljejuvvojedje mánnga sápmelačča ja kvena. Dan golmma árasis Romsas ja Finnmárkkus geat galge Eidsvoll:ii, lei okta kvena Báhccavuonas, Henrik Larsen Skjæret. Njoazes poastafivrredeami geažil, de ii lean oktage árras Davvi-Norggas Eidsvoll:as.

Dan guhkes soahteáigodaga geažil ovdal 1814, de dat boares miššonbargu sámiid gaskkas nogai. Miššonáigi dađistaga jorai dáruiduhttimin. 1840-logus šattai vuosteháhkku dan politihkkii ahte heivehit kvenaja sámegiela girkui ja skuvlii gaskal njunuš redaktevraid, muhtin báhpaid ja stuoradiggeáirasiiid gaskka. Vuosttildeddjiid guoddu lei ahte lei dárbbášlaš oahppat dárogieala vai oahppá našuvnnaš vieruid ja kultuvrra, dan dihte go sámegiella ja kvenagiella lei eanet primitiiva dásis. Lassin ákkastallui ahte rádjeguovllut davvin ledje earenoamáš rašit ja hearkkit daid aitto mearriduvon rájiid geažil ja stuora «vieris» álbmoga geažil, sámiid ja kvenaid geažil.

Govahallamat ahte sihke ruoššat ja suopmelaččat leat váralaččat, váikkuhii ahte biddjoje doaimmat našuvdnahuksemii sihkkarastit dieid guovlluid. Boadus lei dáruiduhttinpolitihkka. Dáruiduhttin doaimmat álggahuvvojedje Divttasvuonas, Nordlánddas ja davásguvlui. Maŋŋil bidje doaimmaid earenomážit Finnmárkku ektui ja guovtti suohkana Davvi-Romssas. Eiseválddit doivo ahte dáruiduhttin gal ieš alddis manná eará guovlluin go geavaha dušše dárogieala skuvllas ja girkus, ja ahte dárogielat álbmot fárra dohko.

Vuosttaš vuorus mearridii Stuoradiggi ahte galggai čađahuvvot iskkadeapmi gielladiliid birra davvin. Seammás ain juolluduvvojedje ruđat sámegiela almmuhusaide maid geavahedje skuvllas ja girkus. Nuppi vuorus ceggejedje 1851 foandda mii galggai dahkat ekonomalaš vuodu dáruiduhttinpolitihkkii, Finnefondet (Sámefoanda), mii bisttii gitta 1921 rádjái. Easka 1860-logus váldojuvvui fas dáruiduhttinpolitihkka ovdan ráđđehusas ja Stuoradikkis, ja de áigumušain praktihkalaččat čađahit ja geavahit instruvssaid politihka čađahit.

Dien ovdal ledje maid čađahuvvon doaimmat mat čájehit ahte dáruiduhttinpolitihkas ledje sihke báikkálaš ja riikapolitihkalaš máhttájeaddjit. Gaskal 1860 ja 1883 juolludii Stuoradiggi ruđaid sámí mánaide

gávdnat dáža biepmovánhemiid Plaassjas, Rosse suohkanis. Bidjat mánáid biebmoruovttuide dáruiduhttinma váras, dorjojuvvui ollislaččat sihke kultuvrra ja giela dáfus, ja geafivuodáláhka attii láhkavuodu bidjat mánáid biebmoruovttuide. Stuoradiggi ruhtadii dien sierra juolludeami bokte.

1863 lei Stuoradikkis vuosttaš háve vuđolaš digastallan dáruiduhttinpolitihka birra, mas earenoamáš vuodusteamit doaimmaide sámiid ja kvenaid ektui digastallojuvvui. Vuosttaš dáruiduhttininstruksa oahpaheddjiide nuppástusguovlluin («overgangsdistriktene») lei boahtán jagi ovdal, ja nu maid njuolggadusat Sámefondii.

Nuppástusguovllut čilgejuvvojedje guovlun gos sáhtii vuordit ahte oahppit sáhtte dáruiduhttojuvvot, eai dusse oahppat dárogieala, muhto molsut beaivvášgiela sámegiela, kvenagiela dahje suomagiela, dárogillii. Nuppástusguovllut molsahuvve gitta sullii 1900-lohkui, go tendeansa lei ahte nuppástusguovllut Finnmárkkus ain lassánedje, ja Romssas ja Nordlánddas vátno ja dađistaga váldeje eret ja definerejuvvoje dáža guovlun. Eiseválddit dihte ahte ledje sámí guovllut lulábealde daid álgo nuppástusguovlluid, muhto oaivvildejedje ahte dáruiduhttin doppe gal ieš alddis dáhphuvvá heivehemiid haga ja go geavaha dušše dárogieala skuvllas.

Sullii 1870 de čavgejuvvui dáruiduhttinpolitihkka dađistaga. Árvvoštallamat čájehedje ahte skuvlapolitihkas eai lean vurdojuvvon bohtosat, mii čilgejuvvui dainna lágiin ahte oahpaheddjiin ledje liberála guottut ja ahte eai lean árvvoštallan giela doarvái nanusin sámí ja kvena birrasiin. Vuosttaš dáruiduhttininstruksa oahpaheddjiide nuppástusguovlluin lei boahtán ovddit jagi, ja nu maid njuolggadusat movt geavahit Sámefoandda.

Eaktuduvvui ahte girku galggai dohkkehit geavahuvvot dáruiduhttinpolitihka olis, ja de hábmejedje sierra instruvssaid girku dáruiduhttinpolitihkkii. Gáibádušat girkui eai lean nu garrasat go skuvlii. Dat lei várra dan dihte go girkus lei čuoibma válljet gaskal Ipmil sáni eatnigilli dahje dárogillii. Ovtta láhkái goit girku čuovui dáruiduhttinpolitihka, muhto de go moadde lávkki maŋnelis. Oddaset dutkan lea čájehan ahte báhpas ledje hárve áibbašeaddji dáruiduhttinpolitihka máhttájeaddjit. 1888 de vuodđuduvvui dat odđa sámemiššovdna. Lestadianisma šattai girkui hástalussan go Ipmil sátni sárdniduvvui eatnigillii, ja čujuhuvvui juste Lutherii.

Dieđalašvuolta mobiliserejuvvui dađistaga našuvdnahuksemii ja nannii daid negatiiva guottuid sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid ektui. Historihkkár ja geográfá Yngvar Nielsen, Etnográfalaš musea jodiheaddji, Christianias, almmuhii 1889 teorijja lulliráji Norggas sámí ássanguovlluide, maiddá gohčoduvvon sisabahkkenteorijja («fremrykkingsteorien»). Dien mielde de galggai sisabahkken leamašan davit osiin Trøndelágas teorijja «lulásguvlui Troandin suohkanii ja

Hedemárkku ámtii», gosa bisánedje ja ásaiduvve Rossen suohkanii loahpas 1600-logus dahje álgo 1700-logus. Teoriija váldui bures vuhtii dan áiggis ja lei earret eará vuodđun go celke duomuid riekteáššiin boazoguohtu-neatnamiid badjel.

Fysalaš antropologijija lei vuolgán davviriikkain gaskkamuttus 1800, muhto ollii Norgii easka sullii čuohtejagi manjnil. Eanemus fuomáseami Norggas oaččui kranilogijija, dat mearkkaša oaiveskálžžuid mihtideapmi oassin mearridit náli, ja dađistaga nálle-biologijija mas mentála iešvuodaid sáhtta oaidnit ieš guđet mihtuin oaiveskálžžus. Muhtin muddui mihtide-dje olles dakterikki seammá ulbmilin. Vuosttaš mihti-deamit ledje militeara rekrutain, ja mihtut buohtastal-loje regiovnnalaččat. 1900-logu mielde bohte maid aka-demalaš birrasat eanet mielde, stuora regiovnnalaš pro-jeavttaiguin, nu go Divttasvuonas soahteáiggiid gask-kas. Lassin ledje priváhta birrasat mat garrasit barge mentála teoriijaiguin. Oassi mii vulggii fysalaš antropo-logijijas, ledje komparatiiva dutkosat «našuvnnalaš vuoiñjas» («nasjonalt lynne»), main ledje stuora dutko-sat davviriikkalaččat.

Fysalaš antropologijija gal eahpitkeahttä váikkuhui stereotipiseremii ja stigmatiseremii sámiide, kvenaide ja vuovdesuopmelaččaide. Muhtin mihtidemiid ektui reagerejedje negatiivvalaččat, earenoamážit go šadde nuolatit ja mihtádalle olles rupmaša. Seammá láhkái reagerejedje garrasit go rogge dakterikkiid sámi gir-kogárdiin. Dakterikkat galge sáddejuvvot diedalaš čo-akkáldagaide. Mánngga háve báikkálaš olbmot vásihedje dien doaimma traumáhtalažžan ja badjelgeahččamin.

Loahpas 1800-logu lei dáruiduhttinpolitihkka ovdánan ollislaš assimilerenpolitihkkan ulbmiliin ahte jođáneamos lági mielde assimileret gielalaččat ja kultu-vrralaččat sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid. Dáruiduhttinpolitihkka lei vuodđuduvvon lágaide ja in-struvssaide, ja sisdoallu ja deháleamos váikkuhangas-kaoamit politihkkii ledje ovdánahttojuvvon gárvvisin. Vuodđun lei sihke našuvdnahuksen, evolušuvdnaoahp-pu ja sihkarvuoda politihkka.

Sáhtta identifiseret guokte dáruiduhttinvuogi. Vuos lei sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid vuostá dá-bálaš ahte ii dahkkojuvvon mihkkege heivehemiid da-hje spiehkastemiid unnit loguid ektui. Nuppádassii lei earenoamážit sámiid ja kvenaid ektui Finnmárkkus ja Davvi-Romssas, dan guovllus mii lei definerejuvvon nuppástusguovlun. Dieppe ledje heiveheamit dainna lágiin ahte sámegiela ja kvenagiela sáhtii geavahit vea-hkkegiellan, muhto maiddái eará doaimmat, sihke ra-bas ja čiegus doaimmat ovdánahttit giellamolsuma ja assimilerema. Praktihkalaččat ledje goappašat dárui-duhttinpolitihka vugiin konsekveanssat.

1898 mearriduvvui ođđa instruksa oahpaheddjiide nuppástusguovlluin. Wexelsen-plakáhtta mearridii ahte dárogiella galggai geavahuvvot dábálaš oahpahan-

giellan buot fágain, maiddái risttalašvuodaoahpa-heamis. Kvenagiela ja sámegiela ankke sáhtii geavahit veahkkegiellan, muhto ii oahpahusgiellan. Bivde maid oahpaheddjiid ovddidit dárogiela go deaivvadedje ván-hemiiguin ja ohppiiguin skuvlaáiggi olggobealde.

Ovdalaš tendeanssat viiddidit dáruiduhttin-doaim-maid eanet guovlluide servodagas, čuovvoluvvui, ovda-mearkan ássamat, luoddahuksen ja industriija geava-huvvojedje dáruiduhttinreaidun.

Konkrehta ovdamearka lea 1902 eananvuovdinláh-ka Finnmárkku váras, mii ovtas giellainstruvssain eak-tuduvvui sáhttit geavahuvvot reaidun našuvdnahukse-mii ja dáruiduhttimii ámttas. Eananoastin lei várrejuv-von dáža borgáriidda, ja eananvuovdin galggai váldit vuhtii «ovddidit ásaiduvvama guvlui, bargat eatnamiin ja muđui ávkkástallat nu go lea heivvolaš álbmogii geat máhttet ja geavahit hupmat, lohkat ja čállit dárogiela beaivválaččat.» («fremme bosættelsen af en for distrikt-et, dets opdyrkning og øvrige nyttiggjøreelse skikket be-folkning som kan tale, lese og skrive det norske sprog og benytte det til daglig.»). Sihke lága ovdabargguin ja gula-skuddamis bođii čielgasit ovdan ahte láchka ii galgan hehttet sámiid ja kvenaid háhkát eatnama, dušše várre-miin ahte ii leat «suoma váralašvuolta» («den finske fa-re»).

Lei hálddahusa bargun árvoštallat ja geavahit lága vuohkkasit. Ollu čujuha dan guvlui ahte láchka geava-huvvui liberálat. Ohcamat mat hilgojuvvojedje, ledje definerejuvvon vuosttažettiin eará doaimmaide go ean-andollui, nu go eanan guollehápmaniin ja johtolatge-ainnuide ja guohtoneatnamiidda boazodoalus. Lágas ledje ankke dáruiduhttinváikkuhusat go matrikule-rejuvvon opmodagain galge dárogielat namat, vaikko leat mánnga spiehkasteamit dasgo geavahit sámegielat ja kvenagielat matrihkkalnamaid. Muhtin báikkiin ja ovt-taskasat válde matrihkkalnamaid goargun. Muđui lea čielggas ahte giellainstruksa hárdđii ja lei badjegea-hččan sámiid ja kvenaid ektui, ja sii vuosttildedje maid instruvssa vuostá. Instruksa ii jávkaduvvon ovdal 1960-logus.

Go ođđasit nannejedje dáruiduhttinpolitihka sullii 1900, de lei váldofuomášupmi Finnmárkkus, ámta gos skuvla ražai eanemusat ja dáruiduhttin lei ollen oane-hepmosii. Guovddáš doaibma lei cegget skuvladirektev-raámmáha ámtii 1902. Eanet vel go ovdal galggai dáro-giella geavahuvvot oahpahangiellan. Diesa dovddastus-san lei friddjasadjeortnet mii loahpahuvvui 1904 Roms-sa oahpaheaddjeskuvllas sidjiide geat galge bargat giel-laseagusguovlluin. Diet mielddisbuvttii ahte eai šat oahpahuvvon oahpaheaddjit lei sámegiela ja kvenagi-ela gelbbolašvuolta.

Deháleamos doaibma ođđa skuvlaáingiruššamis lei hukset stáhtainternáhtaid. Earenoamáš ágga lei čadnon dáruiduhttinpolitihkkii. Go čohkkejedje dáža, sámi ja kvena ohppiid internáhttii, de lei skuvllas olles kontrol-

la dáruiduhttimis ja lágidit buoret skuvlla go ovdal, ja oahppit unnit jávkot go ovdal. Guokte vuosttaš internáhta bohte johtui 1905, goappašagat Máttá-Várjagis, guovdu daid uhkiduvvon rádjeguovlluin («de utsatte grenseområdene»), gos ledje valjit sámít ja kvenat. Goalmát internáhta huksejuvvui maid Máttá-Várjagii 1907. Dađistaga de árrat 1920-jagiid ceggejedje internáhtaid rádjeguovlluide gitta Ivgui.

Seammás internáhtaiguin, de ceggejedje maid girkuid ja kapeallaid, vuosttaš Njávdamii 1902. Internáhtat ja kapeallat galge leat muhtin lágan kultuvrralaš seaidnin suodjalit dázavuoda rádjeguovlluin Ruošša ja Suoma vuostá, de go kultuvrralaš rádjemuvrrat («kulturelle grensefestninger»), vistit leat dan rájes guoddán dien namahusa. Mánja vistti leat huksejuvvon čielga dáža arkitektuvra hámis vai de go merke juste dázavuoda. Jagiid sođiid gaskka huksejuvvodje muhtin suohkanlaš internáhtat. Go soahti bođii 1940, de ledje lagabui 50 internáhta doaimmas Finnmárkkus ja Davvi-Romssas. Gosii buot internáhtat manne duššái, muhto eanas fas huksejuvvodje ja šadde vel eanet ođđa. Skuvlaininternáhtat ledje dehálaš oassin Finnmárkkus skuvlastruktuvrras gitta duháthkemolsumii.

Lullisámít barge guhká stáhtalaš internáhta ovddasmas galggai lullisámi sisdoallu, gielalaččat ja kultuvrralaččat, muhto eai olahan. Mánja miššonsearvi čielgasit fuomášedje ášši. Earret eará de vuodđuduvvui internáhttaskuvla Havikii lahka Návmesjenjaelmie (Namsos) 1910. Miššovdna oáččui jođihandoarjaga stáhtas. Internáhttaskuvla Havikas, nu go stáhtainternáhtat Finnmárkkus, šattai skuvla čadahit dáruiduhttinpolitihka. Diet mielddisbuvttii garra ja guhkilmas vuostálastimiid lullisámi servodagas.

Maŋŋil čuohtejagi molsuma, de vuosteháhkku dáruiduhttinpolitihka vuostá organiserejuvvui eanet, earenoamážit sámiid gaskka. Lullisámi guovllus lei vuosttildeapmi vuostazettiin riidut gaskal boazodoalu ja eanadoalu, muhto maiddái skuvlla ja giela birra. Davit guovlluin lei eanet giela, kultuvrra ja skuvlla birra. Vuosteháhkku oáččui nanu doarjaga Hålogalándda bismmain gitta 1910 rádjái, ja liberála báhpain, mat ledje vuostá Norgga Sámemiššovna dan miedamáns guottu dáruiduhttimii. Diet báhpabiiret vuodđudedje sin iežaset sámemiššovna sullii 1910 (finnemisjonen), Norgga Lutherlaš Sámemiššonsearvi, mii maid mobiliserii dáruiduhttima vuostá kritihkalaš almmuhusaid bokte mat moite dan. 1925 de manne sámemiššovnnat fas oktii, ođđa namain, «Norges Finnemisjonselskap». 1966 molsojuvvui namma «Norsk Samemisjon».

Maiddái Stuoradikkis lei sámiid vuostálastin maŋŋil go oahpaheaddji Isak Saba, Unjárggas, välljejuvvui stuoradiggeáirrasin 1906 guovtti áigodahkii gitta 1912 rádjái, sámempolitihkalaš prográmmain. Son gal ii olahan iežas gáibádusain heaittihit dáruiduhttinpoliti-

hka. Dasa gal lei Stuoradikkis menddo stuora politihkalaš ovttaoaivilvuohta.

Gaskaboddosaš vuoitun sámii organiseremii bođii go lei vuosttaš sámii riikačoahkkkin Troandimis 1917, gos Elsa Laula Renberg lei guovddáš persovdna. Riikačoahkkkin álggahuvvui guovvamánu 6. beaivvi ja lea 1990 rájes ávvuduvvon de go sámii našuvnnalaš beaivin/sámeálbmot beaivin.

1920-logus de skuvladoaimmahat čilgejuvvui dárkiolit kommišuvna bokte maid Stuoradiggi lei nammadan. Parlamentáralaš skuvlakommišuvdna (1922–1927), mii maid galgai ráhkkanahttit ođđa skuvlalága. Nuorra sámii oahpaheaddji, Per Fokstad, Deanus eret, lei almmuhan ođđa jurdagiid sámii skuvlla ja giela birra. Su evttohusat ožžo dattege unnán doarjaga kommišuvnnas. Dat viiddis materiála maid kommišuvna lei čohkken, čájuhii muđui ahte sámegiella ja kvenagiella veahkkegiellan lei ain oalle viiddis, vaikko ledje čavgen ahte dušše dárogiella galgá eanemus lági mielde geavahuvvot.

Go Stuoradiggi meannudii álbmotskuvlalága boaittoleale báikkiide (1936), de lei dat dáruiduhttinpolitihka vuosttaš albma meannudeapmi golmmalot jagis. Ráđdehus oaivildii ahte dáruiduhttinpolitihkka skuvllas galgá joatkit. Stuoradiggi searvvai evttohussii, muhto mearridii ahte sámegiella galgá dušše adnot veahkegiellan. Sámiin, geat ledje «álgoálbmogat», ledje Stuoradikke oaivila mielde eará vuoigatvuodát go kvenain, geat ledje «sisafárrejeaddjit». 1870 rájes lei dáruiduhttinpolitihkka skuvllas leamašan ovttalágan sámiiide ja kvenaide, dál eai šat ožžon kvenaoahppit man ge lágan gielalaš heivehemiid.

1920-logus masse muhtin ruođa boazosámit vuoigatvuoda geasseorohagaide Norggas. Diet mielddisbuvttii boazosámiide bággofárrema luláš Ruotas, mii dagahii duodalaš váikkuhusaid maid boazodollui Norggas. Ođđa boazodoalloláhka mearriduvvui 1933, ja dat dagahii ahte boazodoallu šattai garra almmolaš stivrema vuollái.

Norggas šadde sámít, kvenat ja vuovdesuopmelaččat vásihit nuppi máilmmisoađi mánngga láhkái, vaikko nazi-eiseválddit ja okkupašuvdnafápmu eai beroštan sis earenoamážit. Moivi maid soahti dagahii, de boazodoallu mánngga báikkis gillái go suollemasat báhce ja njuvve bohccuid. Sámit, kvenat ja vuovdesuopmelaččat válde oasi soahtematkkis 1940, ja mánja kvenat ja sámít ledje mielde soahtamen Áhkánjárggas. Maiddái vuosttildanbarggus ledje sii mielde. Mánngas ledje rádjeofelačča ja partisánat, eai ge ožžon dan positiivva fuomášumi maid ledje ánsšášan. Earenoamážit de ovdamearkan vihko rádjeofelaččaid Divttasvuonas, mat dagahedje čiekŋalis háviid mánja jagi maŋŋelii soađi. Easka maŋemus jagiid de leat čorgen dien ja bivdán ándagassii almmolaččat.

Soađi vuolde ožžo oahppit Finnmarkkus ja Davvi-Romssas váilevaš skuvlejumi go okkupašuvdnafápmu válddii skuvlavisttiid iežas atnui, ja go mánja skuvlla manne duššas go bolde 1944 čavčča. Boađusin lei ahte mánngas eai ožžon dan lohkan- ja čállinoahpahusa masa sis lei vuoigatvuohta, ja mánngas ledje duohta-vuođas analfabehtat. Diet čuožai earenoamáš garrasit sámiiide ja kvenaide sin gielladili geažil.

Easka guhká maŋŋil soađi de biddjui ekonomalaš ortnet mii muhtin muddui galggai buhtadit váilevaš skuvlla.

Eváhkoáiggi go bolde stuora osiid Finnmarkkus ja Davvi-Romssas čuožai garrasit olles álbmogii, ja masse ollu materiálalaš kultuvrra. Eváhku váikkuhii ahte sáme-giella ja kvena giella ja kultuvra geanohuvaiga. Giellalonuheapmi riddoguovlluin Finnmarkkus álggii albmá láhkái maŋŋil soađi. Bearrašat geat ovdal geavahedje sáme-giella dahje kvenagiella beaivválaččat, álge geavahit dárogiella. Konsekveanssat ledje ahte mánát dávjá šadde bajás dárogielain áidna giellan ja unnán dahje eai ge oahppan vanhemiid dahje áhkuid ja ádjáid eatnigiella.

Váldolinjât stuora oasis dáruiduhttinpolitihkas fievrreduvvojedje viidáset 1945 maŋŋil. Sámiiid bealis goit orui vuhttom in ahte eiseválddit geahččale ohcat ođđa čovdosiid sáme-politihkkii. Diet speadjalasttii riikkaidgaskasaš servodaga guottuid unnitálbmogiid ektui. ONa julggaštus olmmošvuoigatvuođaid birra (1948) lei vástáduš dan issoras eallinvuorbái maid eurohpalaš unnitlogut ledje gillán nuppi máilmmi soađis. Čuovvovaš logiid jagit mat čuvvo, de bohte mánja ON-julggaštusa unnitálbmogiid politihkalaš ja kultuvrralaš vuoigatvuođaid, ja dat ožžo áiggi mielde stuora mearkkašumi sámiiide ja dađistaga maiddái kvenaide ja vuovdesuopmelaččaide.

Go lei dat galbma soahti ja Norgga NATO miellahtun, de šattai fas ballu ahte kvenat ledje sihkarvuođáittan. Sivvan dasa lei ahte mánja kvena nuppi máilmmisoađis ledje soahtan sovjehtalaš kommando vuolde (partisanat), ja go Norgga kommunisttalaš bellodat lei oalle gievra dain guovlluin gos lei stuora kvena álbmot. Norgga eiseválddit vástidedje vákšumiin ja jávohisvuođain kvenaid ektui.

Nuppi máilmmisoađi maŋŋil lei politihkalaččat bajit dási ulbmilin Norggas ahte unnidit ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš erohusaid ja nie dahkat eanet ovtadássásašvuođa norgga servodahkii. Seammás lei unnán vejolaš váldit vuhtti čearddalaš ja kultuvrralaš erohusaid. Áigumuš čálgoortnegiiguin ii lean dáruiduhttin, muhto dat liikká sáhtii leat boađus. Ekonomalaš ođasmahttin ja eanet stáhtalaš stivrenviggamušat ieš guđet ealáhusain dagahii eanet integrašuvnna, muhto maiddái konflikttaid earret eará resurssaid ja areálaid alde.

Maŋŋil nuppi máilmmisoađi de vásihii sámii organiseren ođđa movtta. 1947 vuodđuduvvui Norgga boazosápmelaččaid riikasearvi. Loahpageahčen 1940-jagiid vuodđudedje sámii geat ledje fárren Oslovii, Sámii Særvi, ulbmilin lei doaimmahit čuvgehusbarggu sámiiid birra ja ovddidit sámii giella- ja kulturgažaldagaid. Dađistaga vuodđudedje maid báikkálaš servviid. 1950-logus organiserejedje sámiiid davviriikka dásis, ja vuosttaš davviriikkalaš sáme-konferánsa lei 1953. 1968 vuodđuduvvui vuosttaš dábálaš sáme-politihkalaš organisašuvdna, Norgga Sámiiid Riikasearvi, mii maid álggii oktavuodaid riikagaskasaš álgoálbmot lihkašuvnain. Dat organisašuvdna váikkuhii ahte sámii besse fárrui hábmet norgga sáme-politihka.

Diet ávki oidnui vuosttaš háve go Skuvladoaimmahaga oktiheivehanlávdegoddi (Samordningsnemda for Skoleverket) nammaduvvui 1947, ja oaččui sierra osso-daga sámii skuvlaássiide. Boađusin šadde mánja doaimma mat nannejedje skuvlla sámiiide. Sámii oahpahaddjit ožžo stipeanddaid kurssaide dahje oahpuide. Stáhta juolludii ruđaid ABC-girjai mas lei teaksta guovtti gillii, davvisámegillii ja dárogiellii. Sámeráđdi Finnmarkkui ceggejuvvui 1953 ja šattai láidesteaddjin ovdánahttit norgga sáme-politihka ja sámiiid oassálastimis politihkka hábmemis. 1964 bođii Norgga sámeráđdi dien rádi sadjai.

Ráđdehus čuovvolii go nammadii lávdegotti mii lei govdadit nammaduvvon čilget buot beliid sáme-politihkas, Sáme-komitea 1956:as geigii evttohusaid 1959. Komiteas ledje mánja sámii ovddasteaddji ja vel akademalaš deaddu. Evttohus lei de go sálket dáruiduhttinpolitihka seammás go čujuhuvvui geaidnu ođđa sáme-politihkkii. Stuoradiggi čuovvolii 1963 eanas osiide komitea evttohusaide. Álbmotskuvláláhka (1959) rabai geavahit sáme-giella oahpahusgiellan skuvllas ja Wexelsen-plakáhtta fámuhtui, 1898 instruksa oahpaheddjiide nuppástusguovlluin fámuhtui. Formálalaččat lei dáruiduhttinpolitihkka loahpahušuvvon.

Norgga politihkka sámiiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid ektui hádjánii ieš guđet guvlui 1960-jagiin. Muhto earret Sis-Finnmarkkus, gos 1967 rájes lei lohkan- ja čállinoahpahus sáme-giellii, de dáruiduhttinpolitihkka praktihkas ankke fievrreduvvui viidáset gitta gaskamuddui 1980-jagiid maiddái sámiiid ektui. Šattai erohus das maid Stuoradiggi lei mearridan ja nu go bargui. 1970-jagiid rájes de juolludii stáhta ruđaid mánngga sámii kulturdoaimmaide, nu go Sámii vuorkádávviiridda, Kárášjogas, riikka vuosttaš dábálaš sámii musea.

Seammás geahččaledje integreret boazosámiiid doallovugiid ja riekteipmárdusaid ođđa boazodoallolá-gain (1978) ja boazodoallošiehtadusain (1976) heivehit našuvnnalaš politihkalaš ja ekonomalaš systemii. Diein šadde stuora váikkuhusat sihke dáruiduhttimii ja riektediliide. Ipmárdusat vuotnaguolásteami ektui lei guhká leamašan garrasit deddojušuvvon. Guolástanpoliti-

hkalaš reguleremat dahke vejolažžan goaridit vuonaid Davvi-Romssas ja Finnmárkkus 1960- ja 1970-logus, mii mielddisbuvttii vuostálastimiid báikkálaš guolástusser-vviin ja suohkanstivrrain.

Álttá ášši lei eiseválddiide áigeearrun mii dagahii ahte politihkalaš diehtomielalašvuohta ja dat ovddeš stuoradiggemearrádusain váilevaš čuovvoleapmi ovda-las stuoradiggemearrádusain rievddai. Sámepoliti-hkalaš suorgi viidánii das ahte go lei leamašan giella- ja skuvlapolitihkka ja muhtin muddui ealáhuspolitihkka váldoáššin, ahte maiddái fátmastii eananvuoi-gatvuodaid ja dađistaga sámi iešstivrejumi. Álgoálbmot doaba oaččui nanu symbolalaš mearkkašumi sámeполи-tihka ođđa eavttuid ektui.

Dramáhtalaš dáhpáhusaid olis Álttás, Stuoradikki mearrádusa geažil, ahte go galggai buodđudit čázadaga, nammadii ráđđehus lávdegotti čielggadit sámepolitih-ka, Sámevuoi-gatvuodálávdegotti ja Sámekulturláv-degotti. Vuosttaš evttohus Sámevuoi-gatvuodálávdegot-tis bodii 1984, ja lei vuodđun sámeláhkii mii bodii 1987 ja sierra paragrafii Vuodđoláhkii 1988 mii geatnegahtii eiseválddiid heivehit dili nu ahte sámit álbmogin sáhtte sihkkarastit ja ovdánahttit sin giela, sin kultuvrra ja sin servodateallima. Go Sámediggi ceggejuvvui (1989), ožžo sámit álbmotválljejuvvon ovddasteaddji orgána. Lei go-nagas Olav 5 gii rabai 1989. Gažaldagat sámiid iešmea-rideapmi ja vuoi-gatvuodát eatnamiidda ja čázadagaide, oaččui stuora fuomášumi. Jagi maŋŋil rahpama lei Nor-ga vuosttaš riika mii ratifiserii ILO julggaštusa 169, ja dan bokte geatnegahtii vel eanet álbmotrievttalaččat sámiid ektui. Sámekulturlávdegoddi buvttii mánga evttohusa ja daid gaskka lei dat deháleamos evttohus ahte giellavuoi-gatvuodát sámiide váldojuvvodje miel-de sámeláhkii 1990.

Unnitlogupolitihkalaččat lei kvenaid ja vuovde-suopmelaččaid ektui leamašan goasii áibbas jaskat gitta 1990-lohkui, vaikko diet guokte álbmotjoavkku eai lean oaidnemeahttumat. Vuovdesuopmelaččat ledje juo so-adi vuolde čájehan sin kultuvrra ja historjja historjaser-vviid ja museaid bokte. 1950-logu rájes álge mediat ja girječállit beroštit earenoamážit das maid atne eksoh-talažžan dien kultuvrras. 1970- ja 1980-loguin lassánii beroštupmi iskkadit dien kultuvrra earenoamáš dovdo-mearkkaide nu go eanandoallu eatnamiin maid ledje boaldán ja suovvauvdnastobuide. Maiddái sierra vuov-desuopmelašbeivviid dolle, mas jahkásaččat sym-bolalaččat gulahedje «Vuovdesuopmelaš republiha» (Republikken Finnskogen).

Suoma studeanttat leat 1960-logus namahan kvenaid fealtabarggus Davvi-Romssas ja Finnmárkkus go ohce bázahusaid boares kvena kultuvrras, ja leat maid namuhuvvon muhtin norgalaš girječálliin. 1970-logus šattai dutkan kvenaid birra earenoamáš beroštup-min Romssa universitehtas ja Guovlluallaskuvllas Ált-tás. Seammás álggii Norgga kulturráđdi beroštit

kvenain. Sihke Davviriikkaid ministtarrádis ja Davviri-ikkaid rádis divvo suoma áirasat gažaldaga norgga poli-tihka birra kvenaid ektui. Ii lean ollu eanet maid olahed-je go muhtin geahččalanortnegiid oahpahit suomagiela skuvllas. Dan muddui go ledje mieđamiellasad, de vuor-uhedje suomagiela kvenagiela ovdalii.

1980-logus de kvenaorganiseren duohtandahkkui, álggos báikkálaš kvenaservviin Bissojogas 1984, de 1987 vuodđuduvvui Norgga kvenaid lihttu. Etnopolitihkalaš prográmmas mii lei evttohuvvon, lei vuđolaš gáibáduš ahte dohkkehit kvenagiela ja ahte dohkkehit kvenaid našuvnnalaš unnitlogu álbmogiin. Kvena organiseren lei viežžan jurdagiid sihke sámi organiseremis ja durt-nosleagisuopmelaččain geat ledje 1970-logus mobilise-ren ja nannosit deattuhan giela meän kieli, «min giella».

Álggus 1900-logus ledje eiseválddit hui várrogasat sierra politihkain kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid ek-tui. Vuovdesuopmelaččaid hárrái lei ráđđejeaddji oavil ahte sii eai šat lean sierra álbmotjoavku. Kvenaid ektui lei guoddu ahte sii ledje sisafárrejeaddji joavku geain ii lean ovdavuoi-gatvuodát sierradoaimmaide. Dasa lassin de ákkastallui rahpasit eiseválddiid bealis ahte sámeполи-tihkas lei ovdsadji.

1995 šattai rievdadus. De bovdii Eurohpáráđdi Norgga vuolláičállit ođđa julggaštusa, Rápmajulggaštus suodjalit našuvnnalaš unnitloguálbmogiid. Goasii buot miellahttoriikkat serve dasa, maiddái Norga. Norga čuovvolii ratifiserema 1999, ja bijai fápmui seammá jagi. Norga välljii maid «cealkit» makkár unnitlogut riikkas fátmastuvvojedje, dieid searvvis ledje kvenat/norgga-suopmelaččat ja vuovdesuopmelaččat, ja lassin juvddálaččat, táhterat (romániálbmot) ja sigøynerat (ro-mat). Dasto ledje vuovdesuopmelaččat ožžon formála stáhtusa našuvnnalaš unnitloguálbmogin, ja kvenat ledje rievdan dan sadjái ahte lohkkot sisafárrejeaddjin, de šadde sii maid kategoriijai našuvnnalaš unnitloguálb-mogin.

1992 mearridii Eurohpáráđdi Eurohpalaš soa-hpamuša regiovnalaš- ja unnitlogugielaid birra (Den europeiske pakten om regions- og minoritetsspråk), maid Norga ratifiserii 1993, ja doaibmagodii 1998 rájes. Sámegiella fátmastuvvui Unnitlogugielaid julggaštusa alimus dásis («oassi III»). Kvenagiella oaččui unnit fátm-masteaddji suodjalusa («oassi II»). 2005 dohkkehii ráđđehus kvenagiela unnitálbmotgiellan Norggas, maŋŋil guhkit digaštallama ahte lei go kvenagiella re-hkenastit suoma suopmanin dahje sierra giellan.

Álggus 2000-logus lei dahkkon loahpalaš čielggade-apmi dáruiduhttinpolitihka birra sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid ektui. Muhto diet ii mearkkaš ahte dáruiduhttin proseassa servodagas lei loahpahuv-von, ja lea jámmat hástalussan mii miehtá gaskka má-hccá go lea sáhka váldit vára ja ovdánahttit álbmotjoav-kkuid giela, kultuvrra ja servodateallima. Leat ain stuora hástalusat go guoská čađaheapmái aktiivvalaš giella- ja

unnitlogupolitihka man birra orru politihkalaš ovttaoaivivuohta. Diet sáhtta leat dáruiduhttima konsekveansan.

1.2.2 DÁRUIDUHTTIMA SUOIVVANIS – KONSEKVEANSSAT DÁRUIDUHTTINPOLITIHKAS JA EAHPEVUOIGGALAŠVUOĐAS

Dáruiduhttinpolitihkas ledje duodalaš konsekveanssat sámiiide, kvenaide ja vuovdesuopmelaččaide. Sámegiela, kvenagiela ja vuovdesuopmelaččaid giela hejošeapmi dagahii ahte masse giela ja kultuvrra ja maiddái dagahii diehtemeahttunvuoda joavkkuid birra servodagas. Proseassat mat leat váikkuhan dáruiduhttimii ja seammás servodatrievdamiidda, leat noađuhan árbevirolaš ealáhussaid.

Go dáruiduhttinpolitihkka loahpahuvvui, de anhkke ollu doaibmavugiin, guottuin ja servodatstruktuvrrain maid dáruiduhttinpolitihkka lei dagahan, ellet viidáset. Servodatproseassat mat dagahedje ahte dáruiduhttinpolitihkka ii bisánan, baicca jotke. Proseassat nu go rievdamat ealáhusgeainnuin ja bargguid dáfus, rievdan ássanminstara, maiddái sentraliseren ja urbaniseren, areálagáržžideapmi ja infrastruktuorra huksen, gáržžideamit árbevirolaš luondduhálddašeamis, ieš guđet čálgodoaimmaid huksen ja oahpporevolušuvdna, ovtas mahkalušan dahje áibbas passiiva guoddu čearddalaš mánggadáfotvuhtii, leat leamašan mearkkašanveara váikkuhusat dáruiduhttimii. Lassin lea váilevaš politihka ja njuolggadusaid implementeremis mii galggai sihkkarastit ja nannet unnitloguid, lea váikkuhan dáruiduhttimii ja dan konsekveanssaide.

Dehálaš ovdamearkan manemussii lea ahte mánga máná ja vanhema jahkásaččat vásihit ahte vuoi-gatvuodát vuodđoskuvllas sámegillii ja -gielas ja kvenagillii ja -gielas eai leat jođus go skuvla álgá. Vuoi-gatvuodát leat lága bokte mearriduvvon ja ožžot stáhtas doarjaga. Mánaga suohkana dovddastit ahte sii eai náke deavdit láhkamearriduvvon gáibádusaid oahpahussii ja čujuhit ahte váldohástalus lea ahte sis eai leat doarvái bargit geain lea sámegiela ja kvenagiela gelbbolašvuohta. Muhtin vanhemat vásihit ahte oahpahus ii biddjo johtui dahje ahte oahpahus lea váilevaš go oahpponeavvut váilot dahje lea heajos organiseren.

Dáruiduhttinpolitihka árbi lea dagahan ahte unnitlogut dávjá badjelgehččojuvvojit ja gillájit givssideami, vašsiságaid, hiddjádusaid ja muhtin muddui vealaheami go deaivvadit eanetloguálbmogiin. Diekkár vealaheapmi joavkkuin lea leavvan duodalaš servodatvát-tisvuohtan.

Dáruiduhttin lea namuhuvvon historjjálaš traumamii sáhtta váikkuhit bistevaš noađđin birrasiidmaidda guoská. Diet sáhtta váikkuhit ahte dearvvašvuodadilli unnitloguide lea veaháš heajut go eanet-

loguálbmogis. Ja boazodolliin orrot leamen earenoamáš dearvvašvuoda hástalusat. Nie váikko lea leamašan fuomášupmi buoridit dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaid sámii álbmogii 1990-logu rájes.

Eiseválddit eai leat vuolggahan vástideaddji doaimmaid kvenaid dahje vuovdesuopmelaččaid ektui. Váilot iskkadeamit dásseárvosaš dearvvašvuodabálvalusain, kvenaid/norggasuopmelaččaid, vuovdesuopmelaččaid ja sámiiid ektui. Suohkanlaš dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalus, maiddái sámegiel hálddašansuohkaniin váilu sámii kultuvra- ja giellagelbbolašvuohta, ja geavaheaddjit leat eahpeduhtavaččat sámii spesialistadearvvašvuoda bálvalusaiguin. Lassin lea oppalaččat unnán diehtomielašvuohta suohkaniin geavaheaddji ja pasieantta duogáza birra.

Mánáidsuodjalus ii leat geavahuvvon mearredidolaččat dáruiduhttin mánáid, muhto lea anhkke váikkuhan ahte kvena, sámii ja vuovdesuopmelaš mánát leat vásihan ahte sii leat vajálduvvon ja nie dáruiduhttojuvvon. Diet ii unnimusat guoskka mánáide geat leat šaddan orrut dáža bearrašiid luhtte ja dárogielat institušuvnnain gos leat massán giela ja kultuvrralaš gullevašvuoda.

Giela ja kultuvrra massit

Ollu sámii ja kvenat leat dadistaga dahje ollásit heaitán hupmat iežaset álgoálgosaš giela, ja álgán hupmat dušše dárogiel dáruiduhttinpolitihka geažil go lea váilon politihkka main leat posiitiiva doaimmat áimmahuššat mánggagielalašvuoda. Viiddis giellamolsun lea dagahan ahte davvisámegiella lea šaddan áitojuvvon giellan. Julevsámegiella, lullisámegiella ja kvenagiella leat duodalaččat áitojuvvon gielat. Ubmi-, bihtán- ja skoaltasámegielain leat hui moadde giellageavaheaddji vel Norggas ge, sáhtta dadjat ahte leat massán daid jus eai biddjo ealáskahttin doaimmat mat váikkuhit buoridit dili. Vuovdesuopmelaččaid giellamolsun lea juo čađahuvvon, eai šat leat suomagielat vuovdesuopmelaččat geat leat oahppan suomagiela ruovttus.

Kommišuvdna ii áiggo hilgut ahte vuovdesuopmelaččaid giellamolsun lei ollu boadus dáruiduhttinpolitihkas. Vuovdesuopmelaččaid gaskkas álggii giellamolsun árrat, ja loahpageahčen 1800-logus lea vuovdesuopmelašgiella garrasit mannan maŋos.

Sisafárren ja olmmošlassáneapmi dagahii ahte guovllut gos sámii ovdal ledje oktoráđalaččat, gárte deattu vuollái go dážat lassánedje.

Giellamolsun sámegielas dárogillii álggii muhtin guovlluin juo ovdal go eiseválddit mearridedje ulbmila ahte dáruiduhttin sámiiid ja kvenaid. Lufuohtás ja Viesterálas lei giellamolsun árrat 1800-logus.

Lulásguvlui rittu mielde gitta Trøndelága rádjái jávke sámegielat vel árabut. Lullisámegiella lei doalahuvvon earenoamážit boazodoalus, muhto maiddái boazosámiiid gaskkas lea lullisámegielamáhttu ja geavaheapmi unnon.

Sámegiella ja kvenagiella lei deddojuvvon Davvi-Romssas loahpageahčen 1800-logu, ja giellamolsun dá-bálaš mánggagielatvuodas ovttagielatvuhtii dáhpá-huvai seammá áiggi go dáruiduhttindoaimmat álge dien guovllus. Boadus lei ahte sin lohku geat hupme sámegiella ja kvenagiella, sakka unnui 1900-logus. Rid-doguovlluin Finnmárkkus davvisámegiella ja kvenagiella giellamolsun dárogillii álggii árrat 1900-logus, muhto ieš guđet áiggi 1900-logus vuotnagáttiin Finnmárkkus.

Karášjogas, Guovdageainnus, Unjárggas ja osiin De-anus ja Porsáנגgus álggii giellamolsun maŋŋil go eará davvisámegiella guovlluin. Davvisámegiella lei ain nan-us diein guovlluin go dáruiduhttinpolitihkka loahpa-huvvui. Doaimmat jorgalit giellamolsu ja ealáskaht-tit giella, bodii maid johtui áramusat diein guovlluin, ja dieppe ledje maid oalle ollu mánát geain lei davvisáme-giella eatnigiellan ja sis lei stabiila giellabiras sis.

Giellamolsumis dárogillii ledje maid negatiiva boh-tosat gulahallamii bearrasiid siste ja ovttaskasolbmuid ja joavkkuid iešipmárdussii ja giellaguottuide, ja máng-gas dovddahit morraša go eai beassan oahppat vánhe-miid dahje áhkuid/ádjáid giella. Buohtalaga giellamassi-miin, de maid joavkkuid kultuvrralaš dábit ja máhtto-systemat badjelgehččojedje ja duvdoujvvojedje eret. Kvenagiella dilli ja eanas sámegiellaid dilit odne leat hui hearkkes diliin. Eai leat šat geat hupmet vuovdesuop-melaččaid eatnigiella, ja logut geat hupmet skoalta-, bih-tán- ja ubmisámegiellaid leat hui unnán. Gielain váilot buorit rámmat ja doarvái resurssat ealáskuhttit.

Odne leat proseassat ealáskuhttit kvena- ja sámegi-elaid. Go eanas diein gielain eai šat oahpa bearrašis, de lea oahpahussuorggis guovddáš rolla, mánáidgárdde rájes alitoahpu rádjái. Nie ožžo davvisámegiella ja muh-tin muddui kvenagiella ja julev- ja lullisámegiella giella-servodagat ođđa giellageavaheddjiid. Kommišuvnna suokkardallan čájeha ahte ealáskahttindoaimmat eai doaimma doarvái bures, ja ahte gielain váilot buorit rámmat ja resurssat. Sámedikkis ja sámiiid ja kvenaid or-ganisašuvnnain ja institušuvnnain leat mealgat stuorát áigumušat giellaealáskahttimii go dáža eiseváldiin.

Girku mearkkašupmi proseassain mii lea dagahan dáruiduhttima, lea negatiiva láhkái váikkuhan viidáset fievrredit sámiiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid kul-tuvrralaš práksisa nu go árbevirolaš vuoinnalaš ovdan-buktimat ja duohtavuodaipmárdusa. Diet ovdanbuk-tinvuogit gulle nannosit kultuvrii ja dáhpáhuvve joavk-kuid iežaset gillii. Girko lei guhká várrugas addit saji sámiiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid duohtavuodaip-márdusaide ja ovdanbuktingiide. Maŋŋil Álttá ášši de rievddai girku oaidnu sámiiide ja sámiiid girkoeallimii, ja girku dovddastii iežas rolla proseassas. Go cegejuvvui Sámi girkoráđđi, Sis-Finnmárkku proavásgoddi ja lul-lisámi searvegoddi, de mearkkašanveara nannejuvvui sámiiid girkoeallin. Kvenat ja vuovdesuopmelaččat ledje guhká oaidnemeahttumat Norgga girkus. Maŋŋil go

Sámi girkoráđđi vuodduuvvui, leat maid kvenat sáv-van ahte kvena giella ja kultuvra galgá nannejuvvot gir-kus, muhto dán rádjái gal ii leat girku mieđihan kvenaid sávaldagaide.

Stuora oasit norgga álbmogis leat massán daid rig-godagaid maid riikka unnitlogu kultuvrrat buktet miel-de. Sámiiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid kultuvrrat leat guhká leamašan badjelgehččojuvvon norgga kultu-ralmmolašvuodas.

Dáidda- ja kulturmearkkat leat dehálaš eavttut ahte álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguálbmogiid servo-dagain galgá leat ealli ja mánggadáfot kultuvra mii fievr-riduvvo boahttevaš buolvvaide. Dáidda- ja kulturme-arkkat leat leamašan dehálaččat dahkat diehtomiel-alažžan ja ovdánahttit sámiiid ja kvena searvevuoda ja nannet iešgova guhkilmas áiggi duolbmama maŋŋil. Kulturinstitušuvnnat, -guovddážat ja museat leat šad-dan dehálaš arenan gaskkustit historjja ja kulturárbbi sámiiid, kvenaid, norggasuopmelaččaid ja vuovdesuop-melaččaid perspektiivvain. Sámi musihkka ja sámiiid artisttat leat leamašan guovddášin almmustahttit sámiiid olles norgga servodagas.

Sámiiid, kvenaid, norggasuopmelaččaid ja vuovde-suopmelaččaid iežaset mediafálaldagat leat eareno-amáš dehálaččat servodatoassálastimii ja nannet go ál-goálbmoga ja našuvnnalaš unnitálbmogiid jienat galget gullot demokratiijas. Guhká leat diet fálaldagat leamašan váilevaččat, ja dáža mediat unnán gokčēt sámiiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid dilálašvuodaide.

Deaddu vuoddoealáhusaid vuostá

Dáruiduhttinpolitihka konsekveanssaid gaskkas lea go lea unnán deattuhuvvon eahpevuoggalašvuolta sámiiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid meahcáste-ami ja dološ vieruid ektui. Ođđaset áiggis lea sámiiide ál-goálbmogin vuoigatvuodát eatnamiidda ja čázádagaide leamašan earenoamáš mávssolaččat. Váilevaš čielgga-deamit go gusket vuoigatvuodagažaldagaide, resursage-avahepmái ja beroštusvuostálasvuodaide, ja vel stáh-talaš boazodoalu hálddašeapmái ja riddoguolásteap-mái, leat dagahan deattu árbevirolaš ealáhusaide ja ollu diggeáššiid.

Stuoradiggi dohkkehii 2005 finnmárkkulága mii mearridii eatnamiid ja luondduresurssaid hálddašeami Finnmárkku opmodaga (FeFo) bokte, ja vuoigatvuodaide kártema Finnmárkkus Finnmárkkukomišuvnna bokte beroškeahtta čearddalašvuhtii, ja riidočoavdinortnega Finnmárkku meahceduopmostuolu bokte. Leat máng-ga háve čielggaduvvon ieš guđet čovdosat guovlluide lul-lelis ja guolástanvuoigatvuodaide sihke Sámevuoig-atvuodálávdegotti bealis (1997 ja 2007), Rid-doguolástanlávdegotti bealis (2008) ja Stáhtaalmennet-láhkálávdegotti bealis (2018). Diet eai leat mieldeis-buktán politihkalaš čuoovoleami de go láhkarievdadeami, eanet vuoigatvuodakártema dahje

bistevaš čovdosiid luondduresurssaid hálldašit diein guovlluin.

Sámi vuoigatvuodát mat čuvvot julggaštusmearrádusain ja Vuodđolága § 108:is, leat dohkkehuvvon. Sisdoallu, ovdamearkan konsulterengeatnegasvuohta, lea dahkkon čielggasin. Árbevirolaš sámi ealáhusat dettohallat eanet ja eanet eará ealáhusberoštumiid geažil. Riidu bieggafápmorusttega geažil Fovsen-Njaarkes mas Alimusriekti celkkii ahte konsešuvdna ii lean gustovaš ja rihkui artihkkala 7 ON-julggaštusas siviilla ja politihkalaš vuoigatvuodaid birra, lea ovdamearkan areálariidduide go sámiid vuoigatvuodát áitojit dahje rihkkovuvvojit. Diekkár riidduid sáhtta unnidit jus lea viidduvvon ja intensiverejuvvon vuoigatvuodakárten ja árvoštallon resursavuodu deattu ektui. Proseassas čoavdit areálariidduid berre čielggaduvvot makkár riidočoavddusmekanismmaid galgá váldit atnu.

Diehtemeahttunvuohta álbmogis

Dehálaš boadus dáruiduhttinpolitihkas ja unnitlogu kultuvrraid badjelgeahččamis, lei earret eará ahte diehtu sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid birra oppalaččat lea heitot Norggas. Diehtu sámiid birra lea ankke buoret go kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid birra. Mearkkašanveara lea ahte oassi álbmogis leat ovtta oaiivilis stereotiippaiguin dieid joavkkuid ektui. Diehtu sámegiela, kultuvrra ja árbevieruid birra lea leamašan integrejuvvon oassin vuodđoskuvlla našuvnnalaš oahppoplánain mánga jagi, ja oahppoplánain leat maid čielga ulbmilat ahte ohppiin galgá leat gelbbolašvuohta našuvnnalaš unnitloguid birra Norggas. Beroškeahtta gealbomihtuid oahppoplánain, de čájeha dutkan ahte lea álbmogis váilevaš diehtu álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitálbmogiid birra.

1.2.3 SEANADEAPMI JA SEANADANDOAIMMAT

Kommišuvdna galgá earret eará gaskkustit dieđu dáruiduhttinhistorjjá birra ja dan bohtosiid, evttohit doaimmaid ja láhčit servodagas dili viidáset seanadeapmái, ipmirduvvon mánggabeallásaš proseassan mas mánga beali oassálatet. Kommišuvdna evttoha sihke joatkit ja viidáset fievrredit ja nannet doaimmaid mat gávdnojit ja ođđa doaimmaid viidáset seanadeapmái.

Ipmárdus mii seanadeapmi lea

Kommišuvdna eaktuda ahte seanadandoaba lea heivehuvvon demokrátalaš čálgoservodahkii, kommišuvdna mandáhtti ja duogázii kommišuvdna barggus. Seanadeapmi ferte ipmirduvvot mánggabeallásaš ja relašuvnnalaš proseassan mii dáhphuvvá mángga dásis. Seanadeapmi sáhtta dáhphuvvat ovttaskas olbmo dásis, joavkodásis ja politihkalaš dásis.

Kommišuvdna eaktuda ahte seanadan servodaga dovdomearka lea ahte álbmogis lea oktasaš nanu dieh-

tovuodđu dáruiduhttinpolitihka birra. Nu maid ahte almmolaš eiseválddit dovddastit ahte lea dahkkon eahpevuoiggašvuohta dieid joavkkuid ektui geat gullet mandáhtti, dovddastit ahte dáruiduhttinpolitihkas leat leamašan negatiiva konsekvanssat ovttaskas olbmuid ja sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid joavkun, ja čájehit dáhtu čielggadit eahpevuoiggašvuođa hárrái. Lassin oaivvilda kommišuvdna ahte seanadan servodaga dovdomearkkat dásseárvu gielalaččat, kultuvrralaččat ja indentitehtalaččat gaskal sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid ja eanetloguálbmoga ja ahte eanjilolbmot ja joavkkut sáhttet eallit bures sin ovdalaš áiggiin. Loahpas muhto ii unnimusat, eaktuda kommišuvdna ahte seanadan servodagas lea olles álbmogis alla luohttámuš eará olbmuid ja alla luohttámuš servodatinstitušuvnnaide, ja ii unnimusat politihkalaš bellodagaide.

Dán raportta bokte oázžu olles servodat govda ja olislaš diehtovuodu dáruiduhttima ja dan konsekvanssaid birra. Jus mihttomearri lea olahit eanet seanadan servodaga mas lea gielalaš, kultuvrralaš ja identitehta dáfus dásseárvu, de lea dárbu viiddis mobiliseremii.

Kommišuvdna deattuha ahte konsekvanssat oktii-buot dáruiduhttimis váikkuhit sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid vejolašvuođaid ain leat sierra čeardalaš joavkun. Giela ja kultuvrra massin geažos áiggi ja guhkes áiggi badjel mielddisbuktá ahte sii eai šat gávdno riikka rájiid siste, ja maidái rájiid rastá. Diekkár gárggiideapmi lea earenoamáš duodalaš Norgii geas lea earenoamáš álbmotrievttalaš ovddasvástádus álgoálbmogii ja našuvnnalaš unnitloguide.

Stáhtalaš eiseválddit ja ieš guđet servodataktevrrat geat leat fátmastuvvon kommišuvnna suokkardallamis dáruiduhttinpolitihka ja dáruiduhttima ektui, berrejit alddiineaset dovdat ovddasvástádusa čielggadit iežaset historjjá ja práksisa vai seanadeapmi sáhtta dáhphuvvat. Almmolaš institušuvnnat buot servodatsurggiin ja buot hálldašandásiin berrejit árvoštallat movt sii sáhttet veahkehit seanadeamis go geahččá gávdnosiid dán raporttas. Seammá guoská siviilaservodaga ieš guđet aktevrraide eaktodáhtolašvuođas, dáidagis ja kultuvrras, ideála suorggis, vuoiñjalašvuođas ja eallinoainnus. Lea kommišuvnna árvoštallan ahte diein aktevrrain, juohkehaččas ja ovtas lea potenciála váikkuhit seanadeapmái. Lassin dieidda, de leat mánga guoskevaš ovtasbargoarenat riikarájiid rastá main leat relevánta aktevrrat digaštallat movt sáhtta ovtas bargat lasihit dieđuid daid dilálašvuođaid birra maid kommišuvdna almmustahtta, ja nie váikkuhit seanadan doaimmaide.

Kommišuvdna evttoha mánga doaimma mat sáhttet váikkuhit viidáset seanadanproseassa. Bajit dásis evttoha kommišuvdna lahkoneami muhtin guovddáš surggiin fievrredit viidáset seanadanproseassaid: diehtoloktema, nannet sámegielaide ja kvenagielaide, ja giella-

gelbbolašvuoda, nannet kultuvrra ja kulturgelbbolašvuoda, riidočoavdim ja implementeret njuolggadu-said.

Evttohuvvo earret eará vuodđudit Guovddáza máhttui, dutkamii, gaskkusteapmái ja seanadeapmái mii lea čadnon dáruiduhttimii. Guovddáza deháleamos bargun šaddá buoridit diehtováilelašvuoda maid kommišuvdna lea almmustahttán. Ulbmilin kommišuvdna doaibmaevttohusaide lea heivehit dieđuide, guottuide ja doaibmamii guoskevaš ja emošuvnnalaš rievdamiid-da mat dustejit sámii, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid sávaldagaid ja dárbbuid. Lea kommišuvdna sávaldat ja doaivva ahte doaimmat mat evttohuvvojit, sáhtta dagahit diekkár rievdamiid ja eanet seanadan servodaga.

1.3 Loahpaheapmi

Kommišuvdna sávvá ahte ieš raporta buorida diehtovuodu olles álbmogis, ja ahte evttohusat doaimmaide čuovvolit de go oassin seanadanproseassas. Diet šaddá hástalussan sihke Stuoradiggái ja našuvnnalaš, regiovnnalaš ja báikkálaš eiseválddiide ja muđui servodagas. Kommišuvdna giitá Stuoradikki mii mearridii bi-djat johtui suokkardallama dáruiduhttima ja dan konsekvanssaid birra, ja sávvá ahte raportta galggašii sáhttit váikkuhit seanadeapmái ja buoridit eahpevuogga-lašvuoda.

Kommišuvdna geigii ovtta raporttain daid olgguldas čielggademiid, 13 dáidaga ja kommišuvdna vuorkká.

2. Kommišuvdna evttohusat doaimmaide

Kommišuvdna lea gávnahan evttohusaid doaimmaide gávdnosiid vuodul mat bohtet ovdan raporttas, kommišuvdna árvvoštallamiid vuodul maid barggu vuolde leat gávdnan ja evttohusaid mat leat boahtán viiddis proseassas ovtta guoskevaččaiguin.

Persovnnalaš historjjáid bokte, sisasáddejuvnon materiála ja rabas čoahkkimiid bokte lea kommišuvdna ožžon smiehtamušaid ja evttohusaid earkilolbmuin movt seanadeapmi sáhtta ipmirduvvot ja čadahuvvot. Kommišuvdna lea oassálastán mángga organisašuvnnaid gulahallančoahkkimiin birrasiin geaidda guoská, gos earret eará lea digaštallojuvnon evttohusat doaimmaide. Lassin lea kommišuvdna čadahan evttohusčoahkkimiid ja gulaskuddamiid ja vuostaiváldán sihke formála jurdagiid ja čálalaš evttohusaid.

Duohtavuoha- ja seanadankommišuvdna raporta addá geahčastaga makkár evttohusaid leat sádden sihke kvenaid, vuovdesuopmelaččaid ja sámii organi-

sašuvnnain ja eará evttohusat mat leat boahtán kommišuvdna gulaskuddančoahkkimiin.

2.1 Kommišuvdna evttohusat doaimmaide

Bargguin doaimmaiguin lea kommišuvdna váldán vuodu ulbmilis ahte servodat mas lea buoret seanadeapmi, lea eanet ovttadássásašvuoha go guoská gielalaš, kultuvrralaš ja identitehtii. Olahit dien, de lea dárbu mobiliseret olles servvodaga. Kommišuvdna barggu bokte lea servodat ožžon govda ja ollislaš diehtovuodu dáruiduhttinpolitihkas ja dan konsekvanssaid birra.

Kommišuvdna raporta čájeha ahte dáruiduhttinpolitihkas leat leamašan duodalaš konsekvanssat vuovdesuopmelaččaid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja sámiiid vejolašvuhtii eallit sierra čearddalaš joavkun.

Dáruiduhttin dainna lágiin ahte guhkes áiggi čađa massit giela ja kultuvrra, lea dagahan ahte vuovdesuopmelaččaid, sámiiid ja kvenaid kultuvra lea garrasit dulbmojuvnon. Diekkár ovdáneapmi lea earenoamáš duodalaš go Norggas lea earenoamáš ovddasvástádus álbmotrievttalaččat sámiiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid ektui.

Ieš guđet servodataktevrrain geat leat guoskkahuvvon kommišuvdna suokkardallamis dáruiduhttinpolitihka ja dáruiduhttima birra, lea alddiineaset ovddasvástádus čielggadit sin historjjá ja práksisa ja nie heivehit seanadeapmái. Almmolaš institušuvnnat buot servodatsurggiin ja buot hálddašandásiin berrejit árvvoštallat movt sii sáhttet váikkuhit seanadeapmái, nu go gávdnosat dán raporttas dokumenterejuvvojit. Dat seammá gusto siviilaservodahkii, dáidagii ja kultuvrii, vuoiñjalašvuhtii ja eallinoainnuide. Kommišuvdna árvvoštallan lea ahte diet aktevrrat ovtta ja juohkehaš ovddastit stuora vejolašvuoda seanadeapmái.

Kommišuvdna lea välljen čohkket evttohusaid seanadeapmái muhtin govda váldovuoruhansurggiid gávdnosiid ja konklusuvnnaid vuodul mat bohtet ovdan kommišuvdna raporttas, ja evttohuvvo ahte Stuoradiggi meroštallá daid. Lassin čujuha kommišuvdna daid valjes vejolaš doaimmaide maid ieš guđet birrasat leat evttohan prosessii, ja leat dokumenterejuvnon dán raporttas.

Kommišuvdna evttoha sihke joatkit ja nannet daid doaimmaid mat gávdnojit, ja ođđa doaimmaid viidáset seanadeapmái. Kommišuvdna oaivvilda ahte lea guovddáš rolla vuodđudit ja gaskkustit oktasaš diehtovuodus dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuogga-lašvuoda birra. Kommišuvdna galgá láhčit vuodu viidáset seanadeapmái servodagas earret eará go oážžu ovdan eanet dieđuid dáruiduhttinhistorjjá ja dan konsekvanssaid birra, ja vel evttohit doaimmaid. Diet lea ipmirduvvon de go goabbatbeallásaš proseassa mas eanet

beallalaččat oassálastet, muhto mas eiseválddit fertejit váldet earenoamáš ovddasvástádusa.

Mánnga báikkis gos kommišuvdna lea fitnan, gávdnorjit siskkáldas riiddut dahje riiddut joavkkuid gaskka báikkálaš servodagas, gos lea dárbu čadahit seanadanproseassaid. Lea dehálaš ahte báikkálašservodagat ovtta suohkaniiguin barget ovtta gelbbolašvuoda birrasiiguin mat gávdnorjit ja mat leat evttohuvvon.

Doaimmat maid kommišuvdna evttoha, galget váikkuhit nannet servodaga dieđu sihke dáruiduhttinhistorijá ja unnitloguid birra, ja vel dagahit ahte dieid negatiiva konsekveanssaid dáruiduhttinpolitihkas dovddastit mat leat leamašan sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid ektui. Evttohusat galget dagahit gielalaš, kultuvrralaš ja identitehtalaš dásseárvvu gaskal eanetloguálbmoga ja unnitloguálbmogiid; doaimmat de áiggi čađa sáhttet dagahit luohttámuša olbmuid gaskii ja ođasmahttojuvvon luohttámuša politihkalaš institušuvnnaide ja proseassaide.

Kommišuvdna evttohusat leat čujuhuvvon Stuoradiggái. Lassin ovddida kommišuvdna mánnga hástalusaid eará servodataktevrraide.

Vai dan govda gihpu našuvnnalaš ángiruššamiin maid kommišuvdna evttoha, galgá sáhttet čadahit, de fertejit našuvnnalaš eiseválddit dovddastit dáruiduhttinma konsekveanssaid dán raportta vuodul, ja dahkat buhtadusa dáruiduhttimiin. Lea maid ain stuoramearkkašupmi ahte dain daguiguin maid mearrida raportta vuodul, systemáhtalaččat čuovvoluvvojit, nu ahte luohttámuš seanadanprosessii vuodduuvvo viidáset barggu bokte nu movt dat dahkko. Kommišuvdna áigu evttohit ahte Stuoradiggi heivvolaš vuogi mielde sihkarastá seanadeami barggu čuovvoleami ja ođasmahttima.

Kommišuvdna lea välljen čuoldit evttohusaid seanadanprosessii viđa stolpui:

- Diehtu ja gaskkusteapmi
- Giella
- Kultuvra
- Riidduid eastadit
- Njuolggadusaid implementeret

2.1.1 STOALPU 1 DIEHTU JA GASKKUSTEAPMI

- Kommišuvdna evttoha našuvnnalaš gealboguovddáša dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuoiggalašvuoda birra, mas lea ovddasvástádus dutkamii, dokumentašuvdnii, gaskkusteapmái ja seanadanbargui.
- Kommišuvdna evttoha ahte diehtogaskkusteapmi dáruiduhttinpolitihka ja dan konsekveanssaid birra nannejuvvo oahpahusas vuoddušuvllas, joatkkaskuvllas ja allaskuvllain ja universitehtain,

- Kommišuvdna ávžžuha eiseválddiid ja guoskevaš institušuvnnaid čuovvut mielde proseassain ja ovdánahttit doaimmaid gávdnosiid vuodul maid maidái eará Davviriekkalaš kommišuvnnat gávdnat boahttevaš jagiid.

Lea dárbu eanet diehtu sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid birra ja dáruiduhttinhistorijá ja eahpevuoiggalašvuoda birra. Álbmoga oppalaš dieđut vuovdesuopmelaččaid, sámiid ja kvenaid birra lea hui váilevaš.

Lea dárbu eanet máhttui ja stuorát ipmárdussii movt historijálaš traumatdego dáruiduhttinpolitihka váikkuhusat, leat váikkuhan, ja ain váikkuhit kvena ja vuovdesuopmelaš ja sámi álbmogiid dearvašvuhtii, eallindiliide ja identitehti.

Kommišuvdna evttoha viidat ángiruššat gaskkustit dieđuid sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid birra, ja lassin ángiruššat gaskkustit makkár váikkuhusat dáruiduhttinpolitihkas ja eahpevuoiggalašvuodas leat leamašan servodahkii ja ovttaškas olbmui. Diehtu lea eaktun dovddastit ahte lea leamašan dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuoiggalašvuodas, ja konsekveanssain ja váikkuhusain lea leamašan mearkkašupmi gitta min áigái.

Govda ángiruššan mielldisbuktá diehtoloktema sihke almmolaš suorggis ja siviilaservodagas.

Guovddáš eiseválddit fertejit bidjat čielga, bajitdási ulbmiliid movt almmolaš eiseválddit galget váikkuhit nannet dieđu sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid diliid birra.

Eanet dieđut sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid birra oppalaččat sáhttet unnidit vealaheami ja vaši maid diet joavkkut vásihit. Gaskkustit govda ja buori fágalaš dieđu joavkkuid birra, váikkuha unnidit stereotiippaid, ovdagáttuid ja negatiiva guottuid. Jus álbmot muđui ja guoskevaš birrasat ohppet eanet ja ožžot eanet dieđuid joavkkuid birra, de maid sáhtta buoridit hilguma ja badjelgeahččama vásihusaid – ja heivehit ahte joavkkut ieža fuomášit fas sin sámi, kvena dahje vuovdesuopmelaš duogáza. Kvena, vuovdesuopmelaš ja sámi servodagat fertejit ožžut buoret vejolašvuoda váldit oasi diehtoovdánahttimis ja gaskkusteamis sin iežas historijá ja kultuvrra.

Vuojehit diehtoloktema buot joavkkuid ektui ovdosguvlui, oaivvilda kommišuvdna ahte lea dárbu cegget našuvnnalaš gealboguovddáša dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuoiggalašvuoda birra mas lea ovddasvástádus gaskkustit, dutkat, dokumenteret ja ain joatkit seanadanbarggu. Diehtogaskkusteapmi ja dutkan galgá leahkit guovddášis doaimmas. Gealboguovddáš galgá maid seanadanproseassas buktit gelbbolašvuoda ja gaskkustit báikkálaš ja regiuvnnalaš dásis. Kommišuvdna lea iežas barggu bokte identifiseren mánnga dut-

kandárbbu mat sáhttet leat áigeguovdilat gealboguovddáži.

Guovddáš Holocaust dutkamiidda ja eallinoainnu unnitloguide (HL-guovddáš) ja National Centre for Truth and Reconciliation Kanadas sáhttet leat ovdagovat vuodđudit ja organiseret dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuoiggalašvuoda gealboguovddáža. Gealboguovddáš galgá bargat ovtta Arkiivadoaimmahagain gaskkustit persovnnalaš historjjáid maid kommišuvdna lea ožžon.

Dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuoiggalašvuoda gealboguovddáži livččii maid rolla vuojeheaddjin ja gealboguovddáš seanadeapmái go doarju seanadeami báikkálaš ja našuvnnalaš dásis. Dáruiduhttinpolitihka olis ávžžuhuvvojit suohkanat ja eará aktevrat geain lea ovdasvástádus iskat ja čadahit proseassaid mat leat seanadeaddjit ja ohcalit doarjaga gealboguovddáži gávdnat proseassa mii heive báikkálaš diliide.

2.1.2 STOALPU 2: GIELLA

- Kommišuvdna evttoha našuvnnalaš ángiruššama ahte čadahuvvo giellaoahpaheapmi kvenagielas ja sámegielain miehtá oahpahusa mánáidgárddi rájes gitta rávisolbmuid oahpahussii.
- Kommišuvdna evttoha mearredidolaš ángiruššama ja nannema oainnusindahkat kvenagiela ja sámegielaid almmolašvuodas.
- Kommišuvdna evttoha davviriikalaš álgaheami nannet rádjeraštildeaddji ovtta barggu gielaide, giellaoahpaheami, oahpponeavvobuvtadeami ja giellaealáskahttima.
- Kommišuvdna evttoha ahte ovdánahttit doaimaplána kvenagiela váras vai lassániit giellageavaheaddjit, vai kvenagiella áiggi badjel sáhtá sirdojuvvot II oasis III oassái unnitloguid giellasoahpamušas.

Kommišuvdna čujuha NAČ 2106:18 Váibmogiella ja evttoha ahte ráhkaduvvo bajitdási strategii ja olahit gielalaš ovttašsásašvuoda bajáššaddamis ja oahpahusas, dearvvašvuodas ja fuolaheamis, ja hálldašeamis ja justisassas mii lea heivehuvvon sámegielaide. Kommišuvdna árvvoštallá doaimmaid mas giellastoalpu lea mearrideaddjin njulget bohtosiid dáruiduhttinpolitihkas, go leat massán giela, ja dahkat duohta kultuvrralaš ja identitehtalaš ovttašsásašvuoda gaskal eanetlogu ja unnitloguálbmogiid.

Kommišuvdna lea gávnahan ahte dáruiduhttinpolitihkka mielddisbuvttii sámide, kvenaide ‘ ja vuovdesuopmelaččaide dramáhtalaš giellamassima. Giellamassima moraš ja fuolastupmi váilevaš fálaldat giellaoahpahusas lea fáddá mii miehtá gaskka váldo ovdan persovnnalaš historjjáin maid kommišuvdna lea ožžon. Diet doalahuvvo ovdan earenoamážit nuorra kvenaid ja sámiid bealis, sihke persovnnalaš historjjáin ja rabasčo-

ahkkimiin. Hástalusat maid leat identifiseren, leat ollu dat seammá ja gustojit sihke same- ja kvena- ja suomagiela oahpahussii.

Persovnnalaš historjját mitalit váttisvuodaid birra čadahit giellaoahpahusa skuvllas; váilevaš oahppan oahpaheaddjit ja doarvái buorit oahpahus- ja kursafálaldagat leat miehtá gaskka hástalus. Seammás lea hástalus skuvlaeaiggádii ahte giellaoahpahusa ferte juogo buhtadit eará fágaid dahje čadahuvvot mannil skuvlaáiggi, mii vásihuvvo noadđin ohppiide čadahit ja sin motivašuvnnii. Seammás lea earenoamáš hástalus kvena giellaoahpahussii skuvllas ahte diekkár giellaoahpaheapmi odne lea ráddjejuvvon guovlluvuoigatvuohtan Davvi-Romsii ja Finnmáru, ja ii leat vuoigatvuohta vi-sot kvena mánáide.

Lea dárbbalaš giellaloktemii ja áigumušsii mán-gagielatvuhtii servodagas mii addá buriid rámmaid ealáskahttit giela sihke mánáide, nuoraide ja rávisolbmuid. Kommišuvdna deattuha ahte giellastoalpu mielddisbuktá ahte gávdnojit oahpahusfálaldagat mánáidgárddiid rájes gitta alit ohppui, ja doarvái giellaarenat vai gielat leat álkít gávdnat, oinnolaččat ja oassin beaivválaš dilis.

Dilis gos dávja leat giellamassimat servodagas, de lea juohke giellageavaheaddji ja juohkehaš geas lea beroštupmi oahppat giela, mávssolaš resursa. Lea maid dehálaš giellaloktemiin sidjiide geain lea sámegiella vuosttašgiellan dahje lea eatnigiellan. Sámi servodagas lea dárba ahte eanet sámegielagat maidái ožžot vejolašvuoda ovdánahttit iežaset eatnigiela.

Leat buorit eavttut nannet dahje vuodđudit skuvlaid sámegiela hálldašanguvlui, gos eanas oahpaheapmi sáhtá leat ovta dain sámegielain. Berre maid leat vejolašvuohtan álggahit sámegiel luohkáid dahje diekkár skuvllaid daid stuora gávpogiidda gos leat doarvái oahppivuodđu dasa.

Riekti kvenagilli oazžut oahpahusa, berre leat ovttaskasriehti kvenaide vuodđoskuvllas. Berre geahččat vejolašvuoda ovdánahttit eará fágain oahpahusa kvenagillii.

Loktet kvenagiela III oassái unnitloguid giellasoahpamušas mielddisbuktá čavgadet rivttiid giellaoahpahussii ja geavahit kvenagiela go deaivvada almmolaš hálldahusa ja riektesystema. Dan dilis go lea heajos giellagelbbolašvuohta almmolaš eiseváldiin, de sáhtá geavahit dulkon- ja jorgalanbálvalusaid.

Olahit ulbmila ovttašsásaš sámegielaid, de evttoha kommišuvdna ahte ráhkadit prográmma nannet bihtán-, ubmi- ja skoaltasámegiela, vai gielaide áiggi mielde sáhtá fátmastit unnitloguid giellasoahpamušsii. Gielaide ealáskahttimis, de lea dehálaš ovttašbargu gealbobirrasiguin mat leat ruohta ja suoma bealde.

Kommišuvdna ávžžuha almmolaš eiseváldiid buot dásiin bidjat mihttomearrin nannet kvenagiela ja

sámegielaide sihke kvantitatiivvalaččat ja kvalitatiivvalaččat. Kommišuvdna oaivvilda ahte jorgalahttit dáruiduhttinpolitihka gielalaš konsekveansaid, lea guovddáš oassi seanadanproseassas. Ollislaš oahpahusfálaldat mánáidgárddis, vuodđoskuvllas, joatkkaskuvllas, alit oahpus ja rávisolbmuid oahpahusas, bidjá vuoddu ealáskahttimii ja stuorát dohkkeheapmái sámegielaide ja kvenagiela. Kommišuvdna ávžžuha Máhttodepartemeantta čielggadit mii lea sivvan go oahppit sámegiela, kvenagiela ja suomagiela heitet giellaoahpahusain vuodđoskuvllas, ja bidjat mihttomearrin jorgalit dien negatiiva ovdáneami.

Kommišuvdna vásiha ahte vuovdesuopmelaččat háliidit muhtin muddui váldit atnui vuovdesuomagiela, rituálalaš modealla mielde. Dat mearkkaša earret eará ahte háliidit oahppat geavahit dajaldagaid, riimmaid, hoahkamiid ja lávlagiid vuovdesuomagillii. Kommišuvdna evttoha ahte vuodđuduvvo fágabiras mii čadaha dien systemáhtalaččat.

Kommišuvdna ávžžuha nannet oahppofálaldagaid mat gávdnojit ja dásedit fállat jahkásaš ollesáiggeoahppofálaldagaid kvenagiela ja sámegielain rávisolbmuid. Kommišuvdna evttoha vuodđudit odđa giellakurssaid ja nannet giellakurssaid mat gávdnojit, ja vel ahte ásaheavvuohtat stipeanda- ja buhtadanortnegat movttiidahttit čadahiit jahkásaš ja oanehet kurssaid. Kommišuvdna ávžžuha almmolaš orgánaid heivehit ahte bargit sáhttet váldit giella- ja/dahje kurssaid mat buoridit kulturgelbbolašvuođa.

Potensiála davviriikkalaš ovtasbargui nannet unnitloguid gielaide oahppofálaldagaid mánáidgárddis gitta alit ohppui berre ávkástallat. Berre bidjat johtui rádjerahttildeaddji ovtasbarggu Ruotain ja Suomain dainna ulbmilin ahte nannet giellabarggu, earret eará kulturlonohallama bokte, oktasaš mánáidgárdde- ja skuvlafálaldaga bokte, harmoniseret oahppoplánaid ja oktasaš oahpponeavvobuvttadeami. Oktii buot diet doaimmat váikkuhit ovtadássásaš vejolašvuođa gillii ja giellaoahpaheapmái olles bajásaddamis ja oahpahusas, ja vel sii geat masse gielaset dáruiduhttinpolitihka geažil, ožžot duohta vejolašvuođa váldit giela ruovttoluotta.

Kommišuvdna ávžžuha ohcat ovtasbarggu Ruotain ja Suomain ealáskahttit skoaltasámegiela, ubmisámegiela, bihtánsámegiela ja kvenagiela doppe gos giellagelbbolašvuohta ain gávdno. Ovdamearkan jahkásaš ollesáiggeoahpahus anársámegiela lea čájehan buoriid bohtosiid Anáris, Suomas.

Oahppu Anáris lea oahpahan studeanttaid ságas-tallat anáragillii, ja suohkanbargit sáhttet de bálvalit ássiid anársámegillii. Seammá láhkái go Anáris, sáhtta jahkásaš ollesáiggeoahpahus Norggas váikkuhit ahte eanet suohkanat ja almmolaš ásaheavvuohtat sáhttet deavdit riivttá fállat bálvalusa sámegillii. Diet riekti lea sámegiella hálddašanguovlluin, muhto lea ovttaskas bargoadi

duohken addit bargiide virgelobi bálkkáin loktet gelbbolašvuođa.

Ovddasteddjiin lea maid dárbu oahppat lohkat sámegiela dahje kvenagiela vai sáhttet veahkehit mánáideaset giellaovdáneamis. Dan dihte lea dárbbaslaš nannet fálaldaga sámii ja kvena álbmogii. Odne fállat giellakurssaid ieš guđet aktevrrat, sihke giellaguovddážat, institušuvnnat ja priváhta.

Ángiruššat giellakurssaid mat leat heivehuvvon sihke beaivet ja eahkes, váikkuhit ahte ovddasteaddjit ja eará sámii ja kvena álbmot ožžot vejolašvuođa váldit giela ruovttoluotta. Kommišuvdna ávžžuha ahte giellaguovddážat ožžot čielgaset ovddasvástádusa, ja doarvái ruhtadeami, vai sáhttet jámmat fállat giellakurssaid rávisolbmuid, ja leat resursan mánáidgárdiide ja skuvllaide vai leat giellaarenat. Kommišuvdna ávžžuha oahppoinstitušuvnnaid bargat ovtas fállat jahkásaš oahppofálaldaga kvenagiela ja sámegielain.

Doaimmat mánáid ja nuoraid ja sin ovddasteddjiid ektui, eaktuda ahte gávdnojit sámegiela ja kvenagiela oahpaheaddjit ja mánáidgárdeoahpaheaddjit ja ahte sis lea vejolašvuohta háhkat oahpponeavvuid. Oaččuhit ja doalahit sámegiela ja kvenagiela vuodđoskuvlaoahpaheddjiid ja mánáidgárdeoahpaheddjiid lea loktejuvvon váldohástalussan giellalaš ealáskahttimii, ovtas váilevaš oahpponeavvuiguin ja oahpahusláhčosiiguin. Dien oaidná persovnnalaš historjjáin maid kommišuvdna lea čohkken. Kommišuvdna vásiha ahte sámegiela oahpaheddjiid rekrutterejit eará virggiide main leat mealgat eanet bálkkát. Kommišuvdna oaivvilda dan dihte ahte lea dárbbaslaš nannet rekrutteret sámegiela ja kvenagiela pedagogaid alit ohppui. Kommišuvdna oaivvilda ahte rekrutterenvuoddu sámegiela ja kvenagiela giellaoahpahussii berre viiddiduvvot ja ahte álbmogis muđui galgá leat vejolašvuohta oahppat sámegiela dahje kvenagiela.

Go biddjo johtui oahpahus fágain kvenagiella dahje sámegiella nubbingiellan, de berre leat vejolašvuohta eará ohppiide luohkás dahje skuvllas oassálastit.

Kommišuvdna ávžžuha universitehtaid ja allaskuvllaid sihkkarastit ahte addo buori kvalitehtalaš oahppofálaldat alit dásis, bachelordásis gitta masterdássái sámegielain ja kvenagiela, áinnas ovtasbargguin ‘ institušuvnnaid gaskka. Kommišuvdna evttoha ahte fálaldat sámegiela ja kvenagiela mánáidgárdeoahpaheaddji- ja oahpaheaddjeoahpus universitehtain ja allaskuvllain ruhtaduvvot ja fállujuvvo jahkasaččat.

Kommišuvdna lea gávnnan ahte boazodoallit leat vásihan deaivvadit dárogiela hálddahusain ja ahte dárogiela diehtajuohkin ealáhussii lea boastut ipmirduvvon, main leat leamašan konsekveansat boazodolliide. Kommišuvdna ávžžuha boazodoallohálddahusa eanet geavahit sámegiela sihke bargo- ja hálddašangielan.

2.1.3 STOALPU 3: KULTUVRA

- Kommišuvdna evttoha viiddis ja guhkilmas našuvnnalaš rahčamuša sámi, kvena/norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš kultuvrraid ektui oassin seanadanbarggus.
- Kommišuvdna evttoha nannet ekonomalaš rámmaid sámi, kvena ja vuovdesuopmelaš kulturealáhusaide ja institušuvnnaide.
- Kommišuvdna ávžžuha našuvnnalaš institušuvnnaid álggahit lagat ovttasbarggu sámi, kvena ja vuovdesuopmelaš institušuvnnaiguin, ja váikkuhit oainnusindahkat, váldit vára ja gaskkustit sámi, kvena ja vuovdesuopmelaš kultuvrraid.
- Kommišuvdna evttoha nannet rájiid rasttildeaddji ovttasbarggu sámi, kvena ja vuovdesuopmelaš kultuvrraid ektui.

Kommišuvnna geahčadeapmi movt eavttuid ovdánahttit sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid dáidaga ja kulturdovdomearkkaid čájehit ahte álgoálbmot ja našuvnnalaš unnitlogut leat leamašan marginála kulturalmmolašvuodas. Čielggadeami bokte lea kommišuvdna čuigon positiivalaš ovdáneami kultureallima ieš guđet surggiin mat speadjalastet kultuvrralaš mánnggadáfotvuoda olles servodagas ja earenoamážit mánnggakultuvrralaš osiin riikkas ja sámi, kvena/norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš birrasiin. Kommišuvdna lea viidáset dokumenteren ahte oasit kultuvrralaš geađejuolggis ja kultuvrralaš mánnggadáfotvuodta lea jávkan dáruiduhttima bokte dahje ii leat ožžon seammá buriid eavttuid go earát.

Kommišuvdna oaivvilda ahte dovddastit ahte Norga lea leamašan ja lea mánnggakultuvrralaš servodat, ferite leat vuodđun seanadeapmái.

Gaskkusteamii bokte lea kultureallimis guovddáš rolla ovddidit gierdevašvuoda ja ipmárdusa earáide. Dat dagaha smiehttamušaid ja ipmárdusa eará historjiide, árvvuide, identitehta ja eanet ipmárdussii servodahkii mas mii eallit. Kommišuvdna oaidná mánnggadáfot dáidda- ja kulturdovdomearkkaid eaktun háhkat eanet fáttmasteaddji ja bures doaibmi demokratiija sihke našuvnnalaččat, báikkálaččat ja siskkoale sámi, kvena/norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš birrasiin. Nannet kulturinstitušuvnnaid ja -arenaid sámiide, kvenaide/norggasuopmelaččaide ja vuovdesuopmelaččaide lea dárbbaslaš doalahit bissovašvuoda álgoálbmot- ja unnitlogukultuvrrain.

Ferte heivehuvvot ahte eai leat dušše sámit, kvenat/norggasuopmelaččat ja vuovdesuopmelaččat, muhto maidái eará álbmot galget sáhttit oassálastit kultureallimis mii vásihuvvo guoskevažžan buohkaide. Kommišuvdna oaivvilda ahte stuora našuvnnalaš kulturinstitušuvnnain lea dehálaš rolla dás, ja oaivvilda viidáset ahte go ovddida fáttmasteami kultureallimis, sáhtta movttiidahttit kulturaktevrraid buoridit ovttasbarggu

joavkkuid gaskka. Kommišuvdna ávžžuha kulturinstitušuvnnaid geavahit dáidagiid maid kommišuvdna geigii Stuoradiggái go gaskkustii dáruiduhttinhistorjiá. Áiggi mielde sáhtta našuvnnalaš gealboguovddáš dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuoiggalašvuoda birra, hálldašit dien čoakkáldaga.

Kommišuvdna evttoha nannet vuovdesuopmelaš, sámi ja kvena kulturinstitušuvnnaid, kulturorganisašuvnnaid ja dáiddár ja kulturbirrasiid. Ovttasbarggu vuodđuduvvo sihke našuvnnalaš, davviriikkalaš ja riikkaidgaskasaš dássái, ja unnitlogut vuoruhuvvojit dáidda, kultuvrra, girjjálašvuoda ja filmma. Kommišuvdna evttoha ahte Norjan metsäsuomalaismuseo/ Norgga Vuovdesuopmelaš Musea vuodđuduvvo sierra našuvnnalaš kultuvra- ja diehtoguovddášin olles vuovdesuopmelaš unnitlohkui. Kommišuvdna ávžžuha nannet ekonomalaš rámmaid Á?vv Saa?mi Mu?zei/Á?vv skoaltasámi museai.

Kommišuvdna evttoha ahte Norga álggaha diekkár ovttasbarggu eará davviriikkaiguin dan nammii ahte vuodđudit prográmma mii doarju álgoálbmoga ja unnitloguid kultuvrra gaskkustit riikkaidgaskasaččat. Diekkár prográmma sáhtta čatnat ovdamearkan Davviriikkalaš kulturfondii, gos kvenain, sámiin ja vuovdesuopmelaččain leat vejolašvuodas ohat doarjaga kulturprojeavttaide. Kommišuvdna ávžžuha mediaid nannet beroštumi álgoálbmoga ja unnitloguid ektui. Kommišuvdna evttoha nannet davviriikkalaš mediaovttasbarggu dan nammii ahte ovdánahttit sámiid ja kvenaid mediafálaldagaid, sihke lulli-, julev-, bihtá-, ubmi ja skoaltasámegiela ja kvenagiela. Lea earenoamáš dehálaš vuoruhit mediafálaldagaid mánáide ja nuoraide, ja seammás sihkkarastit ahte kvenat ja sámit gullet odđasid ja ožžot dehálaš dieđuid iežaset eatnigillii.

Kommišuvdna oaivvilda ahte eavttut ja resurssat doibmii ja hálddašeapmái mat dál leat sihkkarastit materiálalaš ja immateriála kulturárbái, eai leat doarvái sihkkarastit kvena, sámi ja vuovdesuopmelaš kultuvrraid. Lea dárbu addit lága bokte suodjaleami kvena ja vuovdesuopmelaš kulturmuittuid seammá láhkái go sámi kulturmuittuid. Diet oainnusindagašii ja sihkkarasttášii historjiá ja kulturárbbi, mii livččii hirbmat mávssolaš dieidda joavkkuide.

Kommišuvdna vásiha ahte vuovdesuopmelaččat ja kvenat Norggas vásihit hástalusaid váldit atnui ovdalaš goargguid mat leat dáruiduhttojuvvon ja ahte nammalága gáržžideapmi hehte galle buolvva sáhtta mannat ruovttoluotta váldit dološ goargguid atnui. Kommišuvdna evttoha ahte nammaláhka rievdaduvvo nu ahte manjisboahttit ožžot vuoigatvuoda váldit bearraša álgoálgosaš goarggu atnui.

2.1.4 STOALPU 4: EASTADIT RIIDDUID

- Kommišuvdna čuovvola Cealkinfriddjavuohtakommišuvnna (Ytringsfrihetskommisjonen) (NAČ 2022:9) evttohusaide eastadit vaši ja vealaheami álgoálbmoga ja unnitloguid vuostá.
- Berre guorahallot cegget bistevas ráđdeaddi orgána ráđdehussii áššiin mat gusket našuvnnalaš unnitloguide, nu go mielmearrideapmi.
- Kommišuvdna ávžžuha kártet opmodat- ja geavahanvuoigatvuođaid guovlluin olggobealde Finnmárkku álbmotrievtti mielde. Diet maid galgá gustot boazoguohtumiidda olggobealde otnáš orohagaid, ja našuvnnalaš unnitloguid geavahanvuoigatvuođaid oamasteapmái ja áiggiid čađa geavaheami.
- Kommišuvdna čujuha NAČ 2007:13 Ođđa sámeriekti (Den nye sameretten) ja NAČ 2008: 5 Riekti guolástit mearas olggobealde Finnmárkku (Retten til fiske i havet utenfor Finnmark) ja ávžžuha ahte čuovvolit evttohusaid diein čielggademiin.
- Kommišuvdna evttoha ahte geahčadit ollislaččat boazodoalu areáladili ja mearkkašumi sámi kultuvrii.

Kommišuvdna vásiha ahte vaššicealkámušat ja vealaheapmi lea servodatváttisvuohta ja ahte álgoálbmot ja unnitlogut leat hearckes joavkkut, muhtin muddui go leat váilevaš diedut álgoálbmoga ja unnitloguid birra ja muhtin muddui guottuid geažil maid dáruiduhttinpolitihkka nanusmahtii. Kommišuvdna čuovvola Cealkinfriddjavuohtakommišuvnna (Ytringsfrihetskommisjonen) evttohusa eastadit vaši ja hiddjádusa. Cealkinfriddjavuohtakommišuvdna evttoha earret eará ahte ráhkaduvvo doaibmaplána álgoálbmoga ja unnitloguid vealaheami vuostá, geat leat earenoamáš hearckes dilis gillát vaši ja vealaheami, ja ahte oinnolašvuohta ja diehtu sámiid ja našuvnnalaš unnitloguid birra ferte buoriduvvot skuvllas.

Kommišuvdna vásiha maiddái ahte kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid organisašuvnnat eai muosát ahte sin oassálastin politihkalaš proseassain váldojit duođas.

Sivvan lea ahte ráđdehus bidjá vuodđun ahte «effektiivá oassálastin ii mielddisbuvtte ahte unnitloguin galgá leat mielmearridanváldi, muhto sii galget sáhttit váikkuhit iežaset dili, ja ahte dárbbaslaččat váldot sin beroštumiid vuhtii kultuvrralaš, sosiála ja ekonomalaš eallimis, ja almmolaš eallimis». Kommišuvdna oavvilda dan dihte ahte dásseárvu ja seanadeapmi kvenaide ja vuovdesuopmelaččaide eaktuda ahte mielmearrideapmi našuvnnalaš unnitloguide formaliserejuvvo, ja bivdá ahte guorahallo cegget bistevas ráđdeaddi orgána ráđdehussii áššiin mat gusket našuvnnalaš unnitloguide.

Iskkademiid bokte lea kommišuvdna vásihan ahte deaddu árbevirolaš ealáhusaide ja luondduriggodagaid

geavaheapmi lea geažos áiggi fáddán sihke sámiid ja kvenaid gaskka. Mánge industriála doaimmat leat manemus jagiid váldán atnui árbevirolaš geavahanvuoilluid, sihke eatnamiid ja mearas, ovdamearkan ruvkedoaimmat, bieggafápmohuksema, elrávdnjelinjät ja guollešaddadeapmi. Oktiibuot diein sisabahkkemiin leat mearkkašanveara konsekveanssat sámi ja kvena kulturdoaimmaide, juogo leš boazodoallu, riddoguolásteapmi dahje meahcásteapmi. Odne leat diet riiddut garraseappot go leat vuodđudan eanet guollešaddadanrusttegiid ja biddjon sámi ja kveana ássanguovlluide.

Kommišuvdna maid áigu cuoigut meahcceatnamiid hálldašeami, mat eanet ja eanet leat vuoruhan olgodoaibma- ja luonddugáhttenberoštumiid ovdalii báikkálaš árbevirolaš geavaheami.

Dehálaš sivva areálaridduide leat eahpečielga vuoi- gatvuođat eatnamiidda ja čázadagaide. Kommišuvdna lea identifiseren dárbbu kártet opmodatvuoigatvuođaid ja geavahanvuoigatvuođaid guovlluin Finnmárkku olggobealde, earenoamážit guođohit bohccuid olggobealde orohagaid. Lea earenoamáš dehálaš lullisámi boazodollui ahte diet rievttit čielggaduvvojit. Kommišuvdna oavvilda ahte lea dárbu árvoštallat ovddalgihtii práksisa álgima mii lea vuodđuduvvon bággolonistanlágas.

Viidáset čujuha kommišuvdna dáruiduhttima konsekveanssaide sihke láhkaaddimis ja hálldašeamis áiggiid čađa, ja eahpečielga boazodoalu priváhtarietvttalaš diliide. Kommišuvdna čujuha mainna lágiin historjageavaheapmi, láhkageavaheapmi ja riekteipmárdusas manemus čuohte jagis leat leamašan duođalaš konsekveanssat boazodoalu doallelašvuhtii sihke ekonomalaččat ja kultuvrralaččat. Mánge riektemearrádusa leat earenoamážit čuohtan lullisámi boazodollui.

Vaikko leat leamašan politihkalaš geatnegasvuođat mánggaid logiid jagiid, de leat boazodoalloareálat dadistaga unnon.

Dán rádjái leat eankil sisabahkkemat árvoštallojuvvon sierra láhkái ja eai leat árvoštallan oppalaš konsekveanssaid boazodollui kulturguoddi eallinvuohkin. Kommišuvdna oavvilda ahte otnáš hivvodat sisabahkkemat boazoorohagaide dagahit ahte lea dárbu ollislaš árvoštallama boazodoalu areáladili ja kulturguoddi rolla, ii unnimusat Norgga olmmošrievttalaš geatnegasvuođaid ektui.

Vástideaddji ovdáneapmi lea dāhpāhuvvan go guoská mearrasámiid ja kvenaid guolásteapmái. Kommišuvdna gávnnahe dokumenterejuvvon ahte álbmot diein guovlluin leat mánge buolvva vuosttildan ieš guđet sisabahkkemiidda mat leat vearránahttán sin eallineavttuid. Guolástanresurssaid hálldašeapmi ii leat váldán árbevirolaš geavaheami doarvái vuhtii. Odne leat diet riiddut šaddan garraseappot dađi mielde go leat eanet guollešaddadeamit mearrasámi guovlluin lassánan. Kommišuvdna maid áigu cuoigut meahccee-

atnamiid hálddašeapmái sámi ja kvena ássanguovlluin. Diet lea eanet ja eanet vuoruhan olgodoaibma- ja luonddugáhttenberoštumiid ovdalii báikkálaš árbevirolaš geavaheami. Lea dábálaš ahte báikkálaš olbmot unnán leat fárus dahje ovddastuvvon hálddašeamis.

Go lea čohkken persovnnalaš historjjiid guoskkahuvvon birrasiin, lea kommišuvdna vásihan ahte váilu kultuvra- ja giellagelbbolaš gearggusvuodačoavddus fáhkktlaš, psykososiála doarjjan rávisolbmuid. Odne lea diekkár gearggusvuodačoavddus dušše mánáide ja nuoraide. Kommišuvdna oaivvilda ahte lea dárbu sihkarvuodafierpmádahkii birrasiidda geaidda dáruiduhttinpolitihkka lea čuohcan ja ahte diekkár gearggusvuodta lea earenoamáš dehálaš seanadanproseassain.

Báikkálaš eiseválddit ávžžuhuvvojit oázžut čielggašin man muddui lea dárbu seanadeapmái gaskal sámiid, kvenaid, vuovdesuopmelaččaid ja dážaid. Muhtin báikkálaš servodagain sáhtta leat dárbu seanadit joavkuid siskkáldasat. Daid báikkálaš servodagain gos lea dárbu dasa, ávžžuha kommišuvdna ahte heivehuvvo seanadeapmái mas ieš guđet perspektiivat eahpevuoigallašvuhtii mii lea dáhpuhuvvan, bohtet oidnosii ja dovddastuvvojit buot beliin. Dovddastit ieš guđet eahpevuoigallašvuoda perspektiivaid báikkálašbirrasis lea guovddáš oassi seanadeamis ja nanusmahttojuvvon luohtámušii olbmuid gaskka.

Kommišuvdna vásiha ahte lateanta ja beallemuttus riiddut muhtin báikkálaš servodagain lea raššudan oktavuodadovddu gaskal eanetlogu ja unnitlogu, ja ahte ieš guđet perspektiivvat eai soaitte gaskkustuvvot ollislaččat gaskal unnitlogu ja eanetlogu dahje siskkobealde birrasiin geaidda guoská. Diekkár jávohiskultuvrrat hehtejit de oktavuodadovddu, dahje oktavuodadovddu mii dovdo ovttadássásaš.

Báikkálaš seanadeapmi sáhtta nuppi bealis ádjánit, ja ii leat sihkar ahte buohkat leat gergosat gaskkustit iežaset perspektiivva dahje dakkaviđe dovddastit earáid perspektiivva. Seanadeapmi rievda ieš guđet láhkái, muhto kommišuvdna ipmárdusa mielde lea eaktun luohtámušii ahte dovddastit dáruiduhttinpolitihka, proseassaid mat leat dagahan dáruiduhttima, ja dan váikkuhusaid ovttaskasolbmuid ja servodahkii. Evttohuvvon gelbbolašvuoda guovddážis berre leat doaibman doarjut báikkálaš proseassaid.

2.1.5 STOALPU 5: NJUOLGGADUSAID IMPLEMENTEREN

- Oassin Stuoradikki bearráigeahččama hálddašeamiin, berre geahčadit mearrádusaid váilevaš implementerema unnitlogupolitihkalaš suorggis.
- Kommišuvdna ávžžuha eiseválddiid nannet oahpaheami almmolaš bargiide sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid birra ja sin vuoigatvuodaid birra.

- Kommišuvdna ávžžuha universitehta- ja allaskuvlasuorggi fállat eanet studeanttaide oahpaheami álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid birra.

Kommišuvdna evttoha ahte Stuoradiggi oassin hálddašeami bearráigeahččamis, bidjá johtui geahčadit mearrádusaid váilevaš implementerema unnitlogupolitihkalaš suorggis. Kommišuvdna geahčadeapmi dáruiduhttinpolitihka konsekveanssain lea čájehan ahte eiseválddit ieš guđet dásiin hálddašanpráksisiin fievrredit politihka mii ii leat doarvái leamašan dahje leat ása-huvvon dahkat heivehusaid dahje dustet álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid dárbbuid. Diet unnitlogu ealjohisvuodta gusto ieš guđet dásiide ja servodatsurggiide ja das lea njuolgut konsekveansa sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid vejolašvuhtii buori eallimii ja ovdánahttit giela, kultuvrra ja servodateallima. Unnitlogupolitihkalaš ealjohisvuodta sáhtta goaridit luohtámuša eiseválddiide.

Váilevaš implementeren ieš alddis lea hástalus dasa man bures politihkka doaibma, nu go seanadeapmi. Seanadeapmi lea dan dihte sorjajaš guottuin ja dieđuin mat leat bargiin stáhtas, suohkaniin ja fylkasuohkaniin ja eará doaimmain. Ovddasvástideaddji eiseválddit buot dásiin berrejit čuovvolit váilevaš implementerema.

Buhtadit váilevaš implementerema mearriduvvon politihkas, ávžžuha kommišuvdna ahte eiseválddit nannejit hálldahusa dieđuidda álgoálbmoga ja našuvnnalašunnitloguid ja sin vuoigatvuodaid birra. Doaimmat galget sihke dálá hálldahusa ja universitehta- ja allaskuvlasuorggi ektui, gos boahhtevaš hálldahus oázžu oahpu. Doaimmat dan stoalppus mii namuha njuolggadusaid implementerema, galget heivehuvvot dásseárvui go deaivvadit almmolaš hálldahusain, ja de lágida vuodu seanadeapmái.

Almmolaš bálvalusat, ovdamearkan oahpahus- ja dearvvašvuodafálaldagas álbmogii, lea eanas suohkan gii buvttada. Kommišuvdna ávžžuha suohkaniid buhtadit váilevaš implementerema lágain ja njuolggadusain mat gusket suohkanlaš bálvalusaid vuovdesuopmelaččaide, kvenaide ja sámiide.

Kommišuvdna atná leat implementerenvátisvuodaid váldohástalusain giela ektui, ja ávžžuha áigeguovdilis skuvlaeaggádiid ja eiseválddiid juohke dásis identifiseret ja giedahallat hástalusaid mat hehtejit efektiiva ja buori giellaoahpaheami bajásšaddan- ja oahpahusinstitušuvnnain. Buhtadit váilevaš implementerema ja olahit dásseárvosaš bálvalusa, oaivvilda kommišuvdna ahte lea dárbbalaš nannet doaimma sihke bajásšaddan- ja oahpahussuorggis ja dearvvašvuoda- ja fuolahussuorggis suohkana dásis. Earenoamážit go dearvvašvuodasuorgi lea oktavuodas sámiiguin ja kvenai-guin lea dehálaš ahte sii ožžot geavahit iežaset eatnigie-la.

Kommišuvdna oaidná dárbbu bidjat johtui doaimmaid sihkkarastit ahte sámi nissonolbmot ja mánát olislaččat leat suodjaluvvon ja sihkkarastojuvvon psykalaš, fysalaš ja seksuála veahkaválddalašvuođa vuostá. Kommišuvdna gávnnaa ahte iešsorbmendáhpí lea duodalaš váttisvuohta álbmotdearvvašvuođas sámi álbmogis. Kommišuvdna evttoha ahte iešsorbmenhehttejeaddji doaimmat mat leat čadnon kulturgelbbolašvuhtii, nannejuvvojit.

2.2 Loahpaheapmi

Kommišuvdna lea geahččalan ovddidit evttohusaid doaimmaide mat dagahit stuorát dásseárvvu gaskal eanetlogu- ja unnitloguálbmoga ja váikkuhit ahte dábálaš diehtu servodagas sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid historijá ja kultuvrra birra lassána. Váldoulbmil lea ahte kommišuvdna, go vuodđuda oktasaš ipmárdusa dáruiduhttinpolitihkas ja dan bohtosiin, bidjá vuodá seanadeapmái gaskal vuovdesuopmelaččaid, sámiid, kvenaid ja eanetloguálbmoga, ja nie galgá sáhttit čorget dan mii lea dáhphuvvan.

Sáhttit dohkkehit dáruiduhttima ja eahpevuoiggalašvuođa, ja mannat viidáset seanadeamis, de ferte dat huksejvvot luohttamuša ja dieđu ala. Seanadeamis leat mánaga beali, ja kommišuvdna sávvá ahte raporta bidjá diehtovuodá rievdadusaide servodagas, huksejvvon eanet dieđuide dáruiduhttinpolitihka birra, joavkuid birra geaidda lea čuohtan, ja bohtosiid birra ahte dáruiduhttin ja eahpevuoiggalašvuohta lea dáhphuvvan, ja ahte mii das lea boadusin gitta min áigái. Seanadeapmi ferte huksejvvot dien ala - dovddastit ja dohkkehit ahte lea leamašan eahpevuoiggalašvuohta, muhto maiddái dovddastit maid olles álbmot lea massán dieđuin ja kultuvrralaš riggodagas. Guovddázis seanadeamis lea ahte álgoálbmot ja našuvnnalaš unnitlogut oidnojit, ja ahte sin vuoigatvuodain leat váldán vára, vai sihke gielas ja kultuvrras leat ovdánavjolašvuođat.

Kommišuvdna lea evttohan doaimmaid viidáset seanadeapmái, muhto ii kommišuvdna, Stuoradiggi dahje ráddhehus sáhte mearridit ahte goas lea seanadan. Dat lea proseassa servodagas mii ádjána, mii ferte fátmastit govdadit servodatsurggiid ja aktevrraid. Dáhttu seanadit ferte oidnot daguin. Dákko lea sis geat leat fápmoposišuvnnain, earenoamáš ovddasvástádus, ja leat stuora hástalusat vuordagis.

3. Komitea meannudeapmi

3.1 Čoahkkimat

Kontrolla- ja konstitušuvdnakomitea čađahii mátkki Finnmarkui geassemánu 19.-21. beivviid 2023, mas komiteas ledje čoahkkimat Sámedikkiin Kárášjogas ja Norgga kvenaid lihtuin (Ruijan kvääniliitto), Norgga-

suoma servviin (Norjalais-Suomalainen Liitto), Kvena Suoma Lihtuin (Kveeni Suomi Liitto) Bissojogas, ja vel mátkki Grue Finnskogas golggotmánu 9. beaivvi 2023, gos komiteas ledje čoahkkimat Vuovdesuopmelašservviin (Skogfinneforeningen) ja Vuovdesuopmelaš beroštumiiguin Norggas (Skogfinske interesser i Norge).

Áššejođiheaddji Svein Harberg, oassálasttii observatevran Sámedikki dievasčoahkkimis go Sámedikkis meannudedje duohtavuohta- ja seanadankommišuvnna raportta njukčamánu 6. beaivvi 2024.

3.2 Čálalaš cealkámušat

Oassin raportta meannudeamis, lei komitea viežžan čálalaš cealkámušaid rabas bovdejumis neahttbáikkis stortinget.no.

Komitea sáddii skábmamánu 21. beaivvi 2023 reivve čuoovvovaš institušuvnnaide ja bovdii buktit čálalaš cealkámušaid dáidda:

- Stáhtaministara kantuvra
- Næringslivets Hovedorganisasjon (Ealáhusaid Váldoorganisašuvdna)
- Kommunesektorens organisasjon (Suohkansuorggi organisašuvdna)
- Landsorganisasjonen i Norge (Riikaorganisašuvdna Norggas)
- Dásseárvo- ja vealahanáittardeaddji
- UIT Norgga árktalaš universitehta
- Norgga girku
- Sámi girkoráddi
- Norsk Målungdom
- Noregs Mållag (Norgga giellasearvi)
- Kulturráddi
- Nynorsk forum
- Siviiláittardeaddji
- Språkrådet (Giellaráddi)
- Norgga olmmošvuoigatvuodaid ásahus
- Mánáidáittardeaddji
- Lektorlaget – Akademikerne
- Sámi allaskuvla
- Oahpahuslihttu
- Skolenes landsforbund (Skuvllaid riikalihttu)
- Lærernes yrkesforbund – Delta
- Skolelederforbundet – YS
- Sámediggi
- Norgga kvenaid lihttu - Ruijan kvääniliitto
- Norgga-suopmelaš seavvi – Norjalais-Suomalainen Liitto
- Skogfinske interesser i Norge (Vuovdesuopmelaš beroštumit Norggas)
- Kvena Suoma Lihttu – Kveeni Suomi Liitto
- Skogfinneforeningen (Vuovdesuopmelašsearvi)

Gulaskuddancealkámušat leat almmuhuvvo kontrolla- ja konstitušuvdnakomitea neahttasiiduide stortinget.no.

3.3 Rabas gulaskuddan

Oassin ášši meannudeamis doalai komitea rabas gulaskuddama cuoŋománu 16. beaivvi 2024. Gulaskuddan fátmastii, muhto ii ráddjejuvvon, čuovvovaš fáttáid birra:

1. Duohtavuohta- ja seanadankommišuvnna raporttas guovddáš gávdnosat:
 - Historjjálaš kárten – addá go dat vuodu oktasaš ipmárdussii
 - Dáruiduhttinpolitihka váikkuhusat min áiggis.
2. Eiseválddiid meannudeapmi álgoálbmoga ja unnitlogu joavkkuid vuoigatvuodaid birra odne Norggas.
3. Doaimmat viidáset seanadeapmái:
Láhčit evttohusaid doaimmaid hárrái viidáset seanadeapmái
Mat leat deháleamos vuoruheamit

Čuovvovaččat bovdejuvvojedje ja bohte gulaskuddamii:

- Sámediggi
- Norgga kvenaid lihttu
- Kvena Suoma Lihttu
- Norgga-suopmelaš searvi
- Skogfinneforeningen (Vuovdesuopmelaš searvi)
- Skogfinske interesser i Norge (Vuovdesuopmelaččaid beroštumit Norggas)
- Stenográfalaš referáhtta gulaskuddamis lea mieldusin dán evttohussii.

3.4 Komitea mátki Kanadai

Komitea čadahii áigodagas čakčamánu 8.-15. beivviid komiteamátkki Kanadai oážžut dieđuid movt Kanada lea čuovvolan barggu maid The Truth and Reconciliation Commission of Canada (2009–2015) dagai. Komitea lea mátkkis guossástallan relevánta eiseválddiid ja organisašuvnnaid Ottawa:s ja Winnipegas.

4. Komitea mearkkašumit

Komitea, miellahtut Bargiiddbellodagas, Kari Henriksen, Frode Jacobsen ja Steinar Krogstad, Olgešbellodagas, jodiheaddji Peter Frølich ja Svein Harberg, Guovddášbellodagas, Nils T. Bjørke, Ovddádusbellodagas, Carl I. Hagen, Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Audun Lysbakken, Rukses, Seher Aydar, Gurutbellodagas, Grunde Almeland, Birasbellodagas ruonát, Sigrid Zurbuchen Heiberg, čujuhit Dokumentii 19 (2022–2023) Duohtavuohta ja seanadeapmi – vuodđun sálket dáruiduhttinpolitihkain ja eahpevuoiggalašvuodaiguin sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja

vuovdesuopmelaččaid vuostá, mii lea čállojuvvon Stuoradikki mearrádusa vuodul Evttohusas 408 S (2017–2018) geassemánu 14. beaivvi 2018 ahte nammadit sorjakeahtes kommišuvnna.

Komitea eanetlohku, buohkat earret Ovddádusbellodaga miellahttu, mearkkaša ahte kommišuvdna lea iehs alddis miessemánu 9. beaivvi 2019 välljen dulkot vuovdesuopmelaččaid mandáhttii fátmastit. Eanetlohku oaivvilda ahte diet lea lunddolaš dahkku. Eanetlohku čujuha ahte mandáhtta maid Stuoradiggi mearridii 2018, váldá vuodu ahte norgga eiseválddit guhkes áiggi badjel ja gitta loahpageahčái 1900-logus, fievrredii sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid ektui politihka mas ledje duodalaš negatiiva konsekveanssat, earret eará sin kultuvrii, gillii, identitehttii ja eallindiliide. Diet politihkka lea dávjá máinnašuvvon «dáruiduhttinpolitihkkan». Eanetlohku mearkkaša ahte Stuoradiggi lea bidjan vuodđun ahte ollu lea dahkkon manemus 30-40 jagiid buhtadit dáruiduhttinpolitihka váikkuhusaid sihke juridihkalaččat ja dohkkehit historjjá.

Eanetlohku áigu seammás deattuhit ahte Duohtavuohta- ja seanadankommišuvnna raporta čielgasit čájeha ahte diet rahčamuš ii leat leamašan doarvái, ja ahte lea dárbu stuorát almmolaččat sálket dáruiduhttinpolitihka, ja fievrredit sisa doaimmaid maid ulbmil in lea váikkuhit seanadeapmái ja buorideapmái, ja ása hit systemáhtalaš čuovvoleami dien barggus.

Eanetlohku mearkkaša ahte Stuoradiggi deattuha ahte ILO-konvenšuvdna nr. 169 álgoálbmogiid vuoigatvuodaid birra ja finnmárkkuláhka leaba dehálaš olahusat, ja ahte kvenat/norggasuopmelaččat ja vuovdesuopmelaččat ožžo stáhtusa našuvnnalaš unnitlohkun go Norga guorrasii Eurohpárádi rámmakonvenšuvdnii suodjalit našuvnnalaš unnitloguid. Diet mielddisbuvttii vel ahte kvenagiella dohkkehuvvui unnitlogugiellan.

Eanetlohku mearkkaša ahte kommišuvnna doaimma lea geahččat makkár váikkuhusaid dáruiduhttinpolitihkas dagahii eankilolbmuide, joavkkuide ja dillái gaskal eanetloguálbmoga ja sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid, ja de earenoamážit deaddu giela ektui, kultuvrii ja árbevirolaš ealahusaide.

Eanetlohku deattuha ahte Stuoradikki ulbmil kommišuvnnabargguin lea leamašan dohkkehit unnitloguid vásihusaid norgga eiseválddiid ektui ja ása hit oktasaš ipmárdusa historjjás, ja váikkuhit seanadeapmái ja buhtadit eahpevuoiggašvuoda. Eanetlohku čujuha ahte kommišuvdna geigii raportta Stuoradikki presideantagoddái geassemánu 1. beaivvi 2023, ja oaivvilda ahte kommišuvnnabargu addá buori ja dehálaš doarjaga diesa.

Eanetlohku deattuha ahte kommišuvdna lea geigen viiddis raportta, earenoamážit go jurddaša doku-

menteret dáruiduhttinpolitihka historjjá ja dan váikkuhusaid. Eanetlohku lea lassin mearkkašan ahte leat ollu gulaskuddanvástádusat. Cealkámušat gulaskuddamis ja čoahkkimiin ja čujuhusat mediain mat mitalit ahte leat dušše oasis historjjás mii lea mitaluvvon raporttas, ja ahte eai buot guoskkahuvvon joavkkut vásit ahte sin historjá lea doarvái bures boahán ovdan. Eanetlohku dovddasta ahte dákkár barggus leat oasis historjjás mat eai boade doarvái bures ovdan.

Eanetlohku oaivvilda anhkke ahte Stuoradiggi raportta bokte lea ožžon doarvái ipmirdit historjjá ja giđahallat seanadanbarggu oktavuodas. Eanetlohku gal ii sáhte geahčadit dan ovttaskasa historjjá dahje ieš guđet báikkálaš, regiovnnaš dahje joavkkuid eará juhkosiid, muhto áigu doalahit dáruiduhttinpolitihkkii dego našuvnnaš sávahahtti doaibma mas ledje čielga áigumušat.

Eanetlohku áigu giitit sin geat leat juogadan sin historjjáid ja vásihusaid kommišuvnnain, komiteain ja eará kanálaiguin. Oktiibuot lea diet nannen min oktasas ipmárdusa dáruiduhttinpolitihkas ja dan konsekvanssain sámiide, kvenaide/norggasuopmelaččaide ja vuovdesuopmelaččaide Norggas.

Eanetlohku čujuha viidáset ahte sihke komišeuvdna ja gulaskuddaninstánsat leat ovddidan mánggaid doaimmaid buoridit eahpevuoiggašvuoda historjjás ja váikkuhit seanadeapmái. Evttohusat leat ollu, mánaga diein dárbbasit sihke konsekvanssanašaid ja gollomeroštusaid, muhto eanetlohku oaivvilda anhkke ahte lea vejolaš meannudit evttohusaid vai sáhtá čielggadit maid sáhtá dahkat fargga, maid sáhtá dahkat guhkit áiggi vuollái, ja makkár evttohusat dárbbasit eanet čielggademiid ovdal sáhtá daid meannudit.

4.1 Gulahallan organisašuvnnaiguin ja Sámedikkiin

Komitea eanetlohku, buohkat earret Ovddádusbellodaga miellahttu, čujuhit ahte komiteas juo ovdal go geigii komišeuvdna raportta, lei leamašan čoahkkin Sámedikkiin viidáset meannudeami birra. Go raporta lei geigejuvvon Stuoradiggái, manai komitea finnat Sámedikki guossis ságastallat raportta birra, ja finai Kventunet, Bissojogas, gos komiteas lei čoahkkin kvenaid/norggasuopmelaččaid organisašuvnnaiguin seammá ášši birra. Vuovdesuopmelaččaid ja sin organisašuvnnaid guossis lei komitea árra čavčča 2023.

Eanetlohku vásihii buori gulahallama diein čoahkkimiin, ja lei ovttamielalašvuolta ahte buot organisašuvnnat ja Sámediggi galge oážžut buori áiggi meannudit raportta ovdal Stuoradiggi álggii iežas meannudemiin. Komitea mearridii dan dihte manjit barggu raporttain ođđajagimánnui 2024 ja bijai seammá áigemeari čálalaš gulaskuddamii. Ođđa máhcaheapmi guoskevaš bealálaččain go leat stuora ja gaibideaddji gu-

laskuddamiin, manjidii komitea áigemeari cuorománu 2024 rádjái. Buot joavkkut geaidda guoskkai, čájehedje stuora beroštumi, ja bohte ollu gulaskuddanvástádusat, sihke organisašuvnnaid ja Sámedikki meannudeapmái ja Stuoradikki meannudeapmái. Eanetlohku áigu čujuhit ahte dán vuoru bohte maid mánaga gulaskuddancealkámuša eanetloguálbmogis.

Eanetlohku mearkkaša ahte dán dásis sáhtá gulaskuddancealkámušaid juohkit čuovvovaš fáttáide:

- Váilevašvuodas historjámuitalusas
- Joavkkut mat vásihit ahte sii eai leat ožžon saji raporttas
- Dáruiduhttima mearkkašupmi gillii, kultuvrii ja ealáhussii
- Digaštallan ahte geat leat rievttis álgoálbmogat
- Evttohusat doaimmaide.

Gulaskuddancealkámušat dorjot ja dagahit vel buoret ipmárdusa raportta fáttáide.

4.2 Historjjálaš kárten

Komitea eanetlohku, buohkat earret Ovddádusbellodaga miellahttu, čujuhit ahte komišeuvdna lea čohkken mearkkašanveara ollu materiála dáruiduhttinpolitihka čadaheami ja dan bohtosiid birra. Kommišeuvdna lea čohkken sihke persovnnalaš historjjáid, sihke čálalaččat ja jearahallamiid bokte maid komišeuvdna miellahtut ja čállingoddi leat dahkan.

Čohkkejuvvon materiála addá čielga veahki eanet dieđuid dáruiduhttinpolitihka birra ja movt eankilolbmot leat vásihan dan, juogo dat leat mitaluvvon sis alddiineaset geat leat vásihan dan ieža, dahje manisbohttiin geat leat gullan historjjáid bearašlahtuin. Historjját leat mánaga, ja govvidit gova mángga duodalaš dáhpuhusain ja váivves vásihusain, earenomážit go guoská skuvlavázzima ja giela birra.

Komitea eanetlohku, áigu anhkke cuoigut, ii unnimusat go leat čuvvon digaštallama mediain mannil go komišeuvdna geigii sin raportta, ahte lea maid oassin historjjás dat ahte eankilolbmot vásihit dán eará láhkái go oppalašgovva mii boahá ovdan raporttas.

Dahkat rievttis vuoruhemiid boahhteáigái, vai sáhtá buorebut láhčit seanadeami, oaivvilda eanetlohku ahte livččii leamašan hui ávkkálaš ahte livčče eanet evttohusat nuorra olbmui vai oážžut sin perspektiivva hástalusaid maid sii deaividit, ja movt dieid hástalusaid čoavdit ja lihkostuvvat viidáset seanadan bargguiguin.

4.3 Dáruiduhttinpolitihkka ja konse- kveanssat das

Komitea eanetlohku, buohkat earret Ovddá-
dusbellodaga miellahttu, čujuhit dasa maid kom-
mišuvdna čállá raporttas siidu 22 ja 480:

«Dáruiduhttinpolitihkas ledje duodalaš konse-
kveanssat sámiide, kvenaide ja vuovdesuopmelaččaide.
Sáme-, kvena- ja vuovdesuopmelašgielaid ja -kultuvr-
raid badjelgeahččan dagahii giella- ja kulturmassima ja
maiddái diehtemeahttunvuoda álbmogiid joavkkuid
birra.»

‘Norgga eiseválddit leat fievrredan systemáhtalaš
dáruiduhttinpolitihka mas lei ulbmilin duolbmat sámi
álbmoga ja jávkadit sámegiela ja -kultuvrra. Dien politi-
hkas ledje, ja leat, sámiide duodalaš konse-
kveanssat, go badjelgeahččan, háddjen ja eaidadeapmi lea mielddis-
buktán riidduid báikkálaš servodagain, bearrašiidda ja
sogaide, ja buolvvaid gaskka.’»

Eanetlohku oaivvilda ahte diet čájeha
duodalašvuoda dáruiduhttinproseassas mii leai. Sámi-
in, kvenain/norggasuopmelaččain, vuovdesuopme-
laččain ja eará našuvnnaš unnitloguin váldde eret sin gi-
ela ja sin identitehta. Eanetloguálbmot massii árvvolaš
dieđu mánggadáfotvuodas mii guoská gielaide ja kultu-
vrraide norgga servodagas.

Eanetlohku áigu cealkit ahte go mii odne gea-
hččat mearrádusaid ja vuođušteami sámiid, kvenaid/
norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid assimi-
leremii, de eadduda ahte diet lea dáhpáhuvvan min oal-
le lagas historjjás.

Okta eará eanetlohku, miellahttu Bar-
giidbellodagas, Olgešbellodagas ja
Guovddášbellodagas, čujuhit ahte vaikko doaim-
mat gaskkohagaid ledje vuođđuvuvvon sávaldagaid ek-
tui ahte veahkehit joavkkuid geaidda lei čuohtan,
earret eará oahpahit giela, de ii leat eahpádus ahte otnáš
dieđuin ja ipmárdusain de ii sáhte máinnašit dan me-
annudeami maid sii ožžo almmolaččat dien áigodagas,
eará láhkái go veahkaválddalašvuhtan, sihke olm-
mošjoavkkuid vuostá, eančilolbmuid vuostá, kultuvrra
ja árbevieruid ja ii unnimusat giela ektui.

Komitea miellahttu Sosialisttalaš Gur-
utbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja
Birasbellodagas ruonát čájehit ahte ii leat eahpá-
dus ahte otnáš dieđuin ja ipmárdusain de ii sáhte
máinnašit dan meannudeami maid ožžo almmolaččat
dien áigodagas, eará láhkái go veahkaválddalašvuhtan,
sihke olmmošjoavkkuid vuostá, eančilolbmuid vuostá,
kultuvrra ja árbevieruid ja ii unnimusat giela vuostá.

Komitea eanetlohku, buohkat earret Ovddá-
dusbellodat, oidnet ahte kommišuvnna raporta histor-
jjá viežžamis, čielgasit dokumentere ahte
dáruiduhttinpolitihkas lea leamašan stuora konse-
kveanssat sihke eančilolbmuid, olmmošjoavkkuid ja

báikkálaš servodagaid vuostá. Diet lea dagahan ahte ár-
bevirolaš ealáhusat, kultuvrrat ja eai unnimusat gielat
leat vásihan hástalusaid.

Okta eará eanetlohku, miellahttu Bar-
giidbellodagas, Olgešbellodagas ja
Guovddášbellodagas, oaivvildit ahte lea váttis
čuoččuhit mii lea okta ja áidna sivva dáruiduhttimii, ja
mii oppalaččat lea servodatovdáneami geažil.

Diet eanetlohku mearkkaša ahte mángasa bea-
lis čuoččuhuvvo ahte dáruiduhttinpolitihkka joatká ain
odne. Diet eanetlohku ii leat ovtta oaivilis dasa. Go
dáruiduhttinpolitihkka loahpahuvvui, de ii leat
daddjon ahte eanetloguálbmoga guottut rivde. Dien
eanetlogus lea dan dihte ipmárdus dasa manne
muhtimat vásihit nie.

Stuora rievdadusat norgga servodagas manemus
30-40 jagiid lea rievadadan eallima buohkaide norgga
servodagas. Viiddiduvvon čalgofálaldagat, ollu infra-
struktuvrralaš huksen, dásseárvu- ja oahpporevo-
lušuvdna ja biras- ja dálkkádatrievdamat sáhttet dahkat
vel stuorát erohusaid servodahkii gos ássanguovllut,
kulturdoaimmat ja servodatipmárdus eai leat ovt-
talágánat, eai geográfalaččat ja eai ge kultuvrralaččat.
Váilevaš diehtemeahttunvuotta hállddaseamis ja politi-
hkas ahte servodatovdáneapmi ipmirduvvo ieš guđet
láhkái ja šaddet ieš guđet lágán konse-
kveanssat, eareno-
amážit álgoálbmoga ja unnitloguid árbevieruide ja kul-
tuvrii, lea unnidan stáhtii luohttámuša sin gaskka geaid-
da lea čuohtan. Stáhta ferte oassin seanadeamis váldit
ovddasvástádusa čadahit proseassaid mat dagahit
luohttámuša goappašiid beliide ahte mearrádusat leat
bures smihttojuvvon ja leat vejolaččat čadahit.

Komitea eanetlohku, buohkat earret miellahttu
Ovddádusbellodagas oaivvilda ahte lea vuogas
átnut ándagassii buohkain geat leat vásihan ea-
hpegovttolaš dahje heajos meannudeami almmo-
lašvuodas, ja šállošit dan mii dovdo váivin ja dan
eahpevuoiggalašvuoda mii lea dahkkojuvvon joavk-
kuid ja eančilolbmuid vuostá. Eanetlohku áigu maid
šállošit ahte odne ain vásihit muhtimat sis geaidda lea
čuohtan, ahte lea váttis ja hástaleaddji deaivvadit alm-
molašvuodain.

Eanetlohku áigu deattuhit ahte vaikko aktiiv-
valaš dáruiduhttinpolitihkka mas lea dáruiduhttin ulb-
milin, lea loahpahuvvon, de lea dovddus ahte mánggas
odne fertejit eallit váikkuhusaiguin dan politihkas mii
ovdal lea leamašan.

Eanetlohku áigu maid cuoigut dáruiduhttinpoli-
tihkka mii lei, sáhtta váikkuhan guottuide, norpmaide
ja ipmárdusaide eanetloguálbmogis ahte politihkka
mas ii leat ulbmilin dáruiduhttin, ankke sáhtta doavut
das lea leamašan dáruiduhttin konse-
kveanssan dahje

boadusin. Eanetlohku oaivvilda dát perspektiiva lea hui dehálaš váldit fárrui go bargá viidáset seanademiin.

4.4 Álgoálbmot ja unnitlogut odne

Komitea eanetlohku, buohkat earret miel-lahttu Ovddádusbellodagas, čujuhit ahte vaikko komi-šuvnna raporta lea váldán vuolggasaji sámiin álgoálbmogin, ja kvenain/norggasuopmelaččain ja vuovdesuopmelaččain našuvnnalaš unnitlohkun, lea historjá ja fáttát, relevántta ja áigeguovdilát eará našuvnnalašunnitloguide Norggas. Eanetlohku čujuha ahte sámi álbmoga stáhtus álgoálbmogin maŋemus nannejuvvui vuodđolága meannudettiin geassemánu 2023. 1998 rájes lea juvddálaččain, romániálbmogis/táhteriin, romain, kvenain/norggasuopmelaččain ja vuovdesuopmelaččain leamašan stáhtus našuvnnalaš unnitlohkun Norggas.

Eanetlohku áigu sin evttohusas fuomášuhttit iežaset mearkašumiiguin daidda unnitloguide mat leat máinnašuvvon raporttas, muhto áigu deattuhit ahte lea dábálaš ipmárdus ahte dáruiduhttin ja dan konsekveanssat, ja áktejupmi unnitloguid hástalemiide go guoská gielaide, árbevieruide ja kultuvrraide, maiddáí gusto eará našuvnnalaš unnitloguide.

Okta eará eanetlohku, miellahtut Bargiidbellodagas, Olgešbellodagas, Guovddášbellodagas ja Gurutbellodagas, oaivvildit ahte lea dehálaš muitit vuoigatvuodaid mat gustojit našuvnnalaš unnitloguide, leat dat seammá go mat gustojit álgoálbmogii, dainna erohusain ahte álgoálbmogiin lassin leat vuoigatvuodát mat gusket eanan-vuoigatvuodaide ja iešmearrideapmái muhtin surggiin.

4.5 Seanadeapmi

Komitea eanetlohku, buohkat earret miel-lahttu Ovddádusbellodagas, čujuhit ahte lea leamašan čielga ulbmil ahte komišuvnna raporta, ja Stuoradikki meannudeapmi das, galgá váikkuhit ja láchit seanadeapmái. Eanetlohku lea ovtta oaivilis singuin geat leat čujuhan ahte seanadeapmi ii dáhpuhva mearrádusa bokte Stuoradikkis. Eanetlohku lea maid ovtta oai-vilis singuin geat leat deattuhan ahte seanadeapmi dárbbáša veahki ieš guđet aktevrain ja buot beliin ge-aidda guoská.

Eanetlohku čujuha ahte komišuvdna atná se-anadeami sihke proseassan ja dilálašvuohtan. Seanadeapmi proseassan mas leat mearredidolaš seanadeaddji dagut ja doaimmat mat leat, ja leat mielas goappašiid bealis seanadit. Eanetlohku doarju komišuvnna ipmárdusa ahte seanaduvvon servvodaga dovdomearkkat leat:

- oktasaš nana diehtovuodđu dáruiduhttinpolitihka ja dan konsekveanssaid birra

- servodagas dábálaš dovddastus, ja earenoamážit almmolaš eiseválddiin ahte lea dahkkon eahpe-vuoiggalašvuohta sámiid, kvenaid ja vuovdesuop-melaččaid vuostá
- servodagas dábálaš dovddastus, ja earenoamážit almmolaš eiseválddiin, ahte dáruiduhttinpolitih-kas lea leamašan, ja leat, negatiiva konsekveanssat ovttaskas olbmuide ja sámiide, kvenaide ja vuovde-suopmelaččaide joavkun
- lea nanu luohttámuš eará olbmuide ja nanu luohttámuš servodatinstitušuvnnaide, ii unnimusat politihkalaš institušuvnnaide
- ahte eankilpersovnnat ja joavkkut sáhttet dohkke-hit sin ovdešáiggiin ja bures eallit dainna.

Seanaduvvon servodaga dovdomearka lea lassin ahte joavkkut geain leat ieš guđet gielat ja ieš guđet kul-tuvrrat, leat diedut guđet guimmiideaset birra.

Eanetlohku čujuha ahte ovddasvástideaddjin garra dáruiduhttinprosessii, de leat almmolašvuodas earenoamáš ovddasvástádus oaččuhit luohttámuša ja ahte seanadanproseassa ovdána. Almmolašvuodas ferte leat dárbbášlaš gelbbolašvuohta ja oahppat iežas me-attáhusain go mearrádusat ja doaimmat gusket álgoálb-mogii ja našuvnnalaš unnitloguide.

Okta eará eanetlohku, miellahtut Bar-giidbellodagas, Olgešbellodagas, Guovddášbellodagas ja Gurutbellodagas, deattuhit ahte lea deháleamos doaibma váikkuhit se-anadeapmái, lea ahte váldit vuhtii álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid giella ja kulturdoaimmat šad-det lunddolaš oassin dábálaš sektorpolitihkas.

Komitea eanetlohku, buohkat earret miel-lahttu Ovddádusbellodagas, čujuhit ahte buot sektor-politihkka mii guoská álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid gielaide ja kulturdoaimmaide, ferte váldit vuodu álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid vuoi-gatvuodain.

Eanetlohku sávvá ahte árvalus ja evttohus raportta čuovvoleapmái váikkuha viidáset seanadeami bargui almmolaš Norggas, álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitálbmogiid ja eanetlogu álbmoga bealis.

4.6 Doaimmat

Komitea eanetlohku, buohkat earret miel-lahttu Ovddádusbellodagas, registrerejit ahte boadus komišuvnna historjáčoaggimis, ja čoahkkimat ja gu-lahallan áigeguovdilis organisašuvnnaiguin ja insti-tušuvnnaiguin, de ovddidit mánja evttohusa doaim-maide mat láchet viidáset seanadeami.

Evttohusat leat geardduhuvvon ja leat ožžon di-evasmahtti kommentáraid gulaskuddanvástádusain komiteii.

Eanetlohku oaidná ahte mánja evttohusa guoskkahit dahje gokčet guđet guimmiideaset, ja oaidná dárbbu koordineret dieid go viidáset čuovvolahtta raportta. Mánja evttohusa ferte maid dárkilít čielggadit ovdal go daid loahpalaččat mearrida, ja evttohusat main leat ekonomalaš konsekveanssat, fertejit čuovvolahttot bušeahhtamearrádusa bokte. Eanetlohku háliida anjke dahkat muhtin čielga vuoruhemiid dan viidáset barggus seanadeamis ja váldit vára álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid vuoigatvuođain ja váldit vára sin árbevieruin, kultuvrrain ja gielain.

4.7 Doaimmat ja iniciatiivvat ráđdehusa bealis

Komitea eanetlohku, miellahtut Bargiidbellodagas, Olgešbellodagas, Guovddášbellodagas, Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas runát, čujuhit Gielda- ja guovlodepartemeantta gulas-kuddanvástádussii kommišuvdnii njukčamánu 14. beaivvi 2024, mii čujuha proseassaide mat leat jođus áššesurggiin maid kommišuvdna váldá ja ovdamearkkat doaimmaide maid ráđdehusa juo lea čađahan dahje lea čađaheamen.

Sámelága kapihttal 4 sisttisdoallá geatnegasvuoda stáhtii, fylkasuohkaniidda ja suohkaniidda konsulteret Sámedikkiin ja eará sámi beroštumiiguin áššiin mat gusket sidjiide. Ulbmilin konsultašuvnnaiguin lea sihkkarastit ahte áigeaguovdilis sámi beroštumit bohtet árrat fárrui proseassaide mat gusket sidjiide, ja ahte sis lea vejolašvuotta váikkuhit mearrádusaide. Buorit konsultašuvnnat sáhttet eastadit riidduid, váidagiid ja riekteproseassaid maŋŋil. Buorre proseassa addá maid buoret vuodu mearrádusaide, ja sáhtta dahkat ahte áigeaguovdilis áššit deivet buorebut ja lea álkít čađahit. Vaikko proseassat dieinna lágiin soitet ádjánit veaháš guhkit, de sáhtta áššemeannudeapmi oktiibuot šaddat eanet efektiivva.

Effektiivva oassálastin našuvnnalaš unnitloguid bealis norgga oktavuodas lea eanas leamašan nannet našuvnnalaš unnitloguid iežaset organisašuvnnaid dainna lágiin ahte addit sin doaibmadoarjaga organisašuvnnaide mat devdet vissis gáibádusaide, ja vuodduid arenaid gulahallamii gaskal našuvnnalaš unnitloguid ja guovddáš eiseválddiid. Aktiiva organisašuvnnaid ja gulahallama bokte sáhttet unnitlogut buktit evttohusaid ja guldalit sin go hábme politihka ja áššiin mat earenomážit gusket sidjiide. Jahkásaš gulahallanforumis gaskal našuvnnalaš unnitloguid organisašuvnnaid ja guovddáš eiseválddiid, deaivvadit organisašuvnnat guokte beaivvi politihkkáriiguin ja áirasiiiguin ieš guđet departemeanttain ja direktoráhtain. Gielda- ja guovlodepartemeanttas leat jahkásaččat sierra čoahkkimat juohke organisašuvnnain, lassin vel

čoahkkimat dárbbu mielde earkiláššiid oktavuodas. 2023 rájes lea álggahuvvon jahkásaš čoahkkin našuvnnalaš unnitloguid nuoraidárasiiiguin.

Láhka geassemánu 9. beaivvi 2023 nr. 28 rievdadusaid birra sámelágas (giellanjuolggadusaid rievdadeamit) bodii fápmui ođđajagimánu 1. beaivvi 2024. Láhkarievdadeamit leat ráđdehusa čuovvoleapmi sámi giellalávdegotti čielggadeapmái NAČ 2016:18 Váibmogiella - Sámegielaide evttohuvvon láhkamearrádusat, doaibmabijut ja ásašusat.

Váldoulbmil láhkarievdademiin lea heivehit sámelága giellanjuolggadusaid organiserema almmolaš suorggis odne, ja dárbbuide gielladiliide ovttaskas sámegielhálddašanguovllu suohkaniin. Suohkanšlájain mat leat «giellaovdánahttinsuohkanat», lea sámegiella dássálaga dárogielain suohkanhálddahusas ja suohkanstivrras. Sámelága § 1-5 mielde leat buot sámegielat dássálagaid, ja lullisámegiella, julevsámegiella ja davvisámegiella galget sámelága kapihttal 3 leat dássálagaid dárogielain.

Gielda- ja guovlodepartemeanta čujuha cealkámušastis njukčamánu 14. beaivvi 2024 Prop. 58 L (2022–2023) Rievdadusaid birra sámelágas (giellanjuolggadusaid rievdadeamit) dan ahte UNESCO atlasis mii čájeha stáhtusa máilmmi gielaide, de lea davvisámegiella merkejuvvon leahkit čielgasit áitojuvvon giellan, julevsámegiella ja lullisámegiella, leat duodalaččat áitojuvvon gielat, ja nuortalašgiella (skoaltasámegiella), bihtánsámegiella ja ubmisámegiella leat gielat mat leat klassifiserejuvvon ahte eai šat leat ealli gielat. Departemeanta atná veadjemeahttumain ahte diet gielat livčče Norggas beaivválaš anus eanet servodatsurggiin, nu movt lullisámegiella, julevsámegiella ja davvisámegiella leat. Otnáš gielladilis ii sáhte dadjat ahte buot sámegielat lea dássálagaid sámelágakapihttala 3 mielde.

2021 čálii Gielda- ja ođasmahttindepartemeanta ovtta raportta mas lei geahčadan gáibádusaide maid Eurohpalaš soahpamuša regiuvnnalaš- dahje unnitlogugielaid birra, oassi III (Den europeiske pakten om regions- og minoritetsspråk), julevsámegiella, lullisámegiella ja kvenagiella ektui. Geahčadeapmi čájehii ahte našuvnnalaš njuolggadusat, práksisa ja doaimmat eai deavdán doarvái ollu mearrádusaid unnitlogusoa-hpamušas III kvenagiella ektui. Leat earenoamáš stuora váilevašvuodát artihkkaliin mat máinnašit riekteiseválddiid, hálddahusa ja almmolaš bálvalusdoaimmahusa, mat dahket ahte kvenagiella ii deavdde III-ossái unnitlogugiellassoa-hpamušas. Diet lea earenoamážit čadnon váilevašvuhtii kvenagielat dulkkaide, jorgaleddjiide ja terminologijii. Dábálaččat galget gáibádusat leat devdon našuvnnalaččat ovdal go Norga stáhtan sáhtta geatnegahttit iežas III-oassái unnitlogugiellassoa-hpamušas ođđa giella ektui.

2017 ráhkaduvvui plána kvena giella ektui. Plána árvoštallui 2023 ovtta kvenaorganisašuvnnaid ja insti-

tušuvnnaid áirasiiguin. Ráđđehus ii leat mearridan ráhkadit ođđa doaibmaplána kvena giela váras, muhto politihkka ovdánahttit kvenagiela joatká. Vuoigatvuohta kvenagiela ja suomagiela oahpahussii lea viiddiduvvon ođđa oahpahuslágas 2023 ja gusto buot ohppiide vuodđoskuvllain Romssas ja Finnmárkkus geain lea kvena/norggasuopmelaš duogáš, beroškeahttá galle oahppi háliidit diekkár oahpahusa.

Almmolaš orgánain leat sámelága § 5 mielde seamma ovddasvástádus sámegielaide álgoálbmotgiellan Norggas go mii lea girjedárogiillii ja ođđadárogiillii. Kvenagiela, románigiela ja romaidgiela leat giellalága § 6 mielde stáhtus de go našuvnnalaš unnitloguidgiellan Norggas ja diet leat dássásaččat dárogielain. Almmolaš orgánat galget suodjalit ja ovdánahttit dieid gielaide. Sis lea geatnegasvuohta bidjat doaimmaid johtui vai gielat galget geavahuvvot, ja ahte giellageavaheaddjit eai hehtejuvvo geavahit gielaide. Báikenammaláhka sihkkarastá ahte kvena ja sámii báikenamat geavahuvvojit bálddalagaid norgga namaiguin. § 4 nammalágas addá vejolašvuođa geavahit suodjaluvvon goargguid mat saga bokte dahje main eará láhkái leat earenoamáš čanastagat, beroškeahttá ráddjemiid suodjaluvvon goargguid mat leat § 3. Láhkka lea ráhkaduvvon dainna ulbmilin ahte persovnnat geain lea gullevašvuohta našuvnnalaš unnitloguide, galget sáhttit váldit nama maid sohka lea ovdalaččat geavahan.

Ráđđehus bidjá jahkásaččat ovdan stuoradiggedieđáhusa sámegiela, kultuvrra ja servodateallima birra, mas leat ieš guđet fáttát. Dieđáhus čohkke dieđuid ieš guđet fágasurggiin, ovdamearkan oahpahus, giella, digitaliseren, dearvvašvuohta ja eará. Mielddusin bušehtaproposišuvdnii bidjá Giella- ja guovlodepartemeanta stáhtabušehtas jahkásaččat sierra čoahkkáigeasu ráđđehusa evttohusain juolludemiide sámii ulbmiliidda. 2021 meannudii Stuoradiggi Dieđáhusa St. 12 (2020–2021) Našuvnnalaš unnitlogut Norggas – Ollislaš politihkka.

Márgga stáhtalaš direktoráhtain leat earenoamáš doaimmat mat leat čadnon álgoálbmoga ja unnitloguid gielaide ja kultuvrraide, nu go Giellaráđđi, mas 2011 rájes leat leamašan viiddiduvvon doaibma mii fátmasta ii dušše dárogiela. Giellaráđđi galgá bargat nannet kvenagiela ovtasbargguin giellageavaheddjiiguin. Arkiivadoaimmahat, Našunálgirjerájus, Mediabearráigeahčči, Norgga filbmainstituhtta, Kulturdirektoráhtta ja Kulturfárppal hálldašit bargguid ja doaimmaid sámii ja našuvnnalaš unnitloguid gielaide ja kultuvrraid ektui. Oahpahusdirektoráhtas lea ovddasvástádus mánáidgárdi rámmaplánii ja SÁÁOii, oahppoplánaide vuoddooahpahusas, gealboovdánahttin doaimmaide mánáidgárdái ja skuvlii ja doarjjaortnegiidda dieidda. Oahpahusdirektoráhtta lea gulahallan Sámedikkiin go lea álggahan ođđa, našuvnnalaš foruma sámegiela ja kultuvrra váras. Dearvvašvuodadirektoráhtta lea 2021

álggahan sámii dearvvašvuodafierpmádaga. 2022 vuodđuduvvui Sámii našuvnnalaš gealboguovddáš (SANAG/NASAK). SANAG gullá Mánáid-, nuoraid- ja bearašdirektoráhta vuollái ja galgá sihkkarastit eanet dássásaš bálvalusfálaldaga sámii álbmogii. SANAG galgá doarjut bearašsuodjalusa, suohkanlaš mánáidsuodjalusa, stáhtalaš mánáidsuodjalusa ja heahteguovddáš fálaldaga sámii álbmogii.

Ráđđehus almmuhii juovlamánu 20 beaivvi 2023 Proposišuvnnas 36 S (2023–2024) Doaibmabuoridanplána veahkaválddalašvuođa ja vearredaguid vuostá mánáide ja veahkaválddalašvuođa lagas olbmuid vuostá (2024–2028) Oadjebasvuohta buohkaide. Plána sisttisdoalai sierra kapihttala vearredaguid ja veahkaválddalašvuođa birra sámii servodagain. Ovtasbargguin Sámedikkiin leat ovdánahttojuvvon doaimmat mat earret eará galget nannet giella- ja kulturipmárdusa politiijas ja veahkkeásahusain ja dagahit ahte olbmot geat sáhttet gillát veahkaválddalašvuođa sámeálbmogis ožžot ovtadássásaš fálaldaga. Galgá ásaheaddji mánáidviessofálaldat mii lea heivehuvvon sámii mánáide Finnmárkku politiijaguovllus.

Politiijadirektoráhtta lea ráhkadan Doaibmaplána politiija bargui (2022–2025) Márggadáfotvuohta, gulahallan ja luohttámuš. Plána galgá earret eará váikkuhit loktet dieđu ja gelbbolašvuođa sámii giela ja kultuvrra birra politiijas, ja fátmasta earret eará doaimmaid buoridit oážžut fágabargiid geain lea sámegiella- ja kulturgelbbolašvuohta, ja doaimmaid mat sáhttet dahkat ahte bargiin politiijas leat vuđolaš diehtu sámii kultuvrra, historjja ja vuoigatvuođaid birra.

Skuvllat ja oahpaheaddjeoahput leat oahppoplánaid ja rámmaplánaid bokte geatnegahttojuvvon fátmastit sámii perspektiivvaid oahpahusas miehtá Norgga. Seammá gusto buot dearvvašvuođa- ja sosiálfágalaš oahpuide mat leat ožžon njuolgadusaid RETHOS-projeavttas. Oahppoplánain leat fáttát našuvnnalaš unnitloguid birra nannejuvvon 2020 buot fágain ja buot ohppiide. Našuvnnalaš unnitlogut leat maid máinnašuvvon mánáidgárdi rámmaplánas.

Geassemánu 2023 meannudii Stuoradiggi Dieđáhusa St. 13 (2022–2023) Sámegiella, kultuvra ja servodateallin – Gelbbolašvuohta ja rekrutteren mánáidgárdái, vuoddooahpahussii ja alit ohppui. Dieđáhusas govvida ráđđehus dilálašvuođa ja čujuha váldohástalusaid oáččuhit eanebuid geavahit sámegiela. Dieđáhusas čilgejuvvojit proseassat ja vuoruhuvvon surggit mat sáhttet dagahit ahte sámegielagiid lohku lassána buot dásiin oahpahusas, ja buoridit dieđuid sámegiela ja -kultuvrra birra.

Dan ođđa universitehta- ja allaskuvllalágas, mii bodii fápmui borgemánu 2024, biddjo sámegiella ja dárogiella fágagiellan dássálaga. Universitehtain ja allaskuvllain leat lága bokte mearriduvvon ovddasvástádus sámii fágagiillii lassan dárogiillii. Oahpahangiella

galgá dál dábálaččat leat juogo dárogiella dahje sámegiella. Lága § 2-3 Dárogiella ja sámegiella fágagiellan nubbi lađas čuodjá ná:

«Institušuvnnat geaidda lea addon earenoamáš ovddasvástádus sámi dutkamii ja alit ohppui, galget geavahit, ovdánahttit ja nannet sámegiella fágagiellan.»

Okta eará eanetlohku, miellahtut Bargiidbellodagas, Olgešbellodagas ja Guovddášbellodagas, ovddidit daid proseassaid vuodul mat leat jodus dán árvalusas, bajitdási evttohusa vai ráđđehusa ovddasvástádus šaddá čielggas ahte galgá sihke árvoštallat makkár doaimmaid bokte buoremusat olaha seanadeami ja sáhtá čadahuvvot geavatláččat.

4.8 Stoalpu 1: Diehtu ja gaskkusteampi

Komitea eanetlohku, buohkat earret miellahttu Ovddádusbellodagas, mearkkašahhtet ahte komišuvdna deattuha dárbbu eanet dieđuid sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid birra ja dáruiduhttinhistorijá ja eahpevuoiggalašvuoda birra, ja daid traumaid maid dat leat dagahan.

Eanetlohku mearkkaša viidáset ahte komišuvdna dan dihte bivdá čielga ja bajitdási ulbmila movt eiseválddit sáhttet sihkkarastit govda rahčama gaskkustit máhttoloktema suorggis vai buorida almmolaš suorggi ja servodaga muđui.

Eanetlohku oaivvilda ahte lea eaktun oktasaš ipmárdussii ja seanadeapmái ahte eanetloguservodat gávdná dieđuid ja oázžu oahpu álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid historijá, kultuvrraid ja ealahusaid birra.

Eanetlohku registrere ahte komišuvdna oaivvilda ahte lea mihttu ahte joavkkut galget fas fuobmát iežaset duogáža ja historijá, ja ahte ceggejuvvo našuvnnalaš gealboguovddáš dáruiduhttinpolitihka birra mii galgá bargat dutkamiin, diehtogaskkustemiin ja seanademiin.

Eanetlohku mearkkaša ahte komišuvdna ovdida čuovvovaš čuoggáid:

- Komišuvdna evttoha našuvnnalaš gealboguovddáša dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuoiggalašvuoda birra, mas lea ovddasvástádus dutkamii, dokumentašuvdnii, diehtogaskkusteapmái ja seanadanbargui.
- Komišuvdna evttoha ahte diehtogaskkusteampi dáruiduhttinpolitihka birra ja dan konsekveanssat, fertejit nannejuvvot oahpahusas vuodđoskuvllas, joatkkaskuvllas ja allaskuvllain ja universitehtain.
- Komišuvdna ávžžuha ahte eiseválddit ja relevánta institušuvnnat čuvvot mielde proseassain ja ahte ovdánahttet doaimmaid gávdnosiid vuodul

maid maiddá dat eará komišuvnnat davviriikkain gávnnahtit boahhtevaš jagiid.

Eanetlohku juogada komišuvnna oainnu ahte eanet dieđut ja gelbbolašvuohta álgoálbmoga ja unnitloguid birra, máhttit historijá, livččii hui dehálaš oassi viidáset seanadeapmái. Dan dihte lea dárbu mearredidolaš rahčamii oázžut dieđuid ja gaskkustit dáruiduhttinpolitihka historijá. Earret eará livččii diet dehálaš vai eiseválddit ja eanetloguálbmot ožžot buori vuodu oassálastit seanadanbarggus.

4.8.1 DÁRUIDUHTTINPOLITIHKA JA EAHPEVUOIGGALAŠVUODA NAŠUVNNALAŠ GEALBOGUOVDDÁŠ

Komitea eanetlohku, buohkat earret miellahttu Ovddádusbellodagas, oaivvildit, dainna duogážiin, ahte komišuvnna evttohus ii dárbbas leat fysalaččat ovttá báikkis, muhto sáhtá ášahuvvot ovttas muhtin dain lunddolaš gealbobirrasiiguin mat leat.

Eanetlohku lea ovttá oaivilis komišuvnnain ahte eanet dieđut ja gelbbolašvuohta álgoálbmoga ja unnitloguid birra, ja ahte dovda historijá, leat dehálaš áššit viidáset seanadeapmái. Dan dihte lea dárbu mearredidolaš rahčan oázžut dieđuid ja gaskkustit dáruiduhttinpolitihka historijá. Earret eará lea dehálaš sihkkarastit ahte eiseválddit ja eanetloguálbmot ožžot buori vuodu oassálastit seanadanbarggus. Eanetlohku oaivvilda ahte lea mearrideaddjin ahte sámii álgoálbmogin, ja buot našuvnnalaš unnitlogut, laktásit diekkár bargui. Lea maid dehálaš hukset viidáset gealbobirrasiid ala mat juo gávdnojit.

Eanetlohku oaivvilda dainna duogážiin, ahte komišuvnna evttohus našuvnnalaš gealboguovddáš ii dárbbas leat fysalaččat ovttá báikkis, muhto sáhtá ášahuvvot ovttas muhtin dain lunddolaš gealbobirrasiiguin mat leat.

Eanetlohku čujuhit gulaskuddanevttohusaide maid komitea lea ožžon, maid mánggas čujuhit ahte leat gealbobirraset mat sáhttet leat vuolggasajit gealboguovddáša bargui Norgga dáruiduhttinpolitihka birra. Eanetlohku oaidná mánga molssaeavttu movt dien sáhtá organiseret, muhto oaivvilda ahte lea mearrideaddjin hukset viidáset dutkan-, gealbo- ja gaskkustanbirrasiid mat juo gávdnojit, gos sámi, kvena/norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš institušuvnnat ja organisašuvnnat oassálastet diehtoovdáneamis, gaskkusteamis ja dáruiduhttinhistorijás seanadanproseassain.

Eanetlohku oaivvilda ahte našuvnnalaš gealboguovddáš sáhtá leat fierpmádat mas leat institušuvnnat ja aktevvrat geat juo gávdnojit, ja mat sin earenoamáš gelbbolašvuoda geažil sáhttet veahkehit diehtogaskkustemiin, dutkamiin ja veahkkin sihke báikkálaš ja regiovnnalaš seanadanproseassaide. Birra-

sat leat dávjá smávvat ja hearkkit, muhto sáhttet ovttas leat gievrrat dán barggus. Dán barggus dárbbasuvvo guovddáš mii addá fámu bargui. Gullevaš birrasat fer-tejit fátmastuvvot go hábme diekkár ovttasbarggu. Eanetlohku gal oaivvilda ahte dehálaš barggut leat kártet, diđoštít ja ovdánahttit sátneriggodaga gielaide, ja váikkuhit davviriikkalaš ovttasbargui čadnon dutka-mii, oahpahussii ja gaskkusteapmái álgoálbmot ja un-nitlogu rivttiid birra.

Eanetlohku deattuha ahte lea dárbu eanet dihtui ja seanadeapmái mii gusto sihke našuvnalaččat ja báikkálaš servodagaide gos eahpevuoiggalašvuohta ea-nemus lei oidnosis. Barggus juohkit dieđuid ja heivehit seanadeami fer-tejit goappašat perspektiivvat fárus, ov-damearkan digitála gaskkusteami bokte.

Eanetlohku dieinna duogážiin ovddida čuovvo-vaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit organise-remana našuvnnaš gealboguovddáša dáruiduhttinpoli-tihka ja eahpevuoiggalašvuođa birra, mas lea ovddasvástádus dutkat, dokumenteret, gaskkustit ja se-anadanbargui. Bargu galgá huksejuvvot viidáseappot gealbo-, dutkan- ja gaskkustanbirrasiidda mat gávdno-jit ja dahkkot lagas gulahallamiin sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid birra-siiguin.»

Eará eanetlohku, miellahtut Olgešbel-lodagas, Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbello-dagas ruonát, čujuhit ahte komitea njálmmálaš gu-laskuddamis, de cuiggodedje áirasat kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid organi-sašuvnnain ahte sii eai vásit ahte Duohtavuohta- ja se-anadankommišuvnna raporta addá doarvái buori gova sin historjjás. Leat maid boahtán evttohusat mat cuigot ahte maiddái siskkálidasat sámi birrasis gávdnojit maid unnitlogut geaid historjá ii leat boahtán doarvái bures ovdan. Diet eanetlohku áigu maid čujuhit ahte dát maiddái čuvgejuvvo Sámedikki regiovnnalaš čuovvole-apmái Duohtavuohta- ja seanadankommišuvnna raporttas.

Diet eanetlohku oaivvilda ahte livččii dehálaš dan viidáset seanadanproseassas ahte dáruiduhttima ja dan konsekveanssaid govva dieidda joavkkuide sáhtta ollašuttot odđa dieđuiguin. Diet eanetlohku oaiv-vilda dan dihte ahte relevánta dutkan- ja gealbobirrasat fer-tejit oažžut ruđaid dutkat viidáset dieid joavkkuid dáruiduhttinhistorjjá. Dan sáhtta dahkat oassin go ása-ha dáruiduhttinpolitihka ja eahpevuoiggalašvuođa našuvnnaš gealboguovddáša, nu go bajábealde lea máinnašuvvon.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gur-utbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja

Birasbellodagas ruonát čujuhit ahte kom-mišuvnna raporttas čujuhuvvo ahte diehtu joavkkuid birra ja dáruiduhttinhistorjá ja dan konsekveanssat lea dehálaš vuodđu sáhttit álggahit seanadanproseassaid, ja ahte lea dárbu eanet dieđuid sámiid, kvenaid/norgga-suopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid diliid birra si-hke almmolaš suorggis ja siviilaservodagas. Diet miellahtut oaivvildit ahte guovddáš doaibma našuvnnaš guovddášii berre leat resursan eiseválddiide ja hálldahussii, sámi, kvena/norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš birra-siidda ja siviilaservodagaide ip-mirdit historjjá, ja barggus seanadeaddji doaimmaiguin ja proseassaiguin.

Diet miellahtut ovddidit čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ráhkadit doai-bmaplána movt dieđut dáruiduhttima birra, ja movt sá-mit, kvenat/norggasuopmelaččat ja vuovdesuopmelaččat, sáhttet nannejuvvot hálldahus-as buot hálldášan dásiin.»

Diet miellahtut oaivvildit seammás ahte lea maid dárbu mearredidolaš doaimmaide mat sáhttet váikkuhit sihkkarastit eanet dieđuid sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid diliid birra oahpahussuorggis ja hálldahusas.

Diet miellahtut dieinna duogážiin ovddidit čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ráhkadit doai-bmaplána movt dieđut dáruiduhttima birra, ja sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopme-laččaid birra, sáhtta nannejuvvot oahpahusas vuodđoskuvllas, joatkkaskuvllas ja alit oahpus.»

Diet miellahtut maid áigot čujuhit dárbbu ahte sii geain odne lea unnán diehtu iežaset historjjá, kultu-vrra ja giela birra, galget oažžut vejolašvuođa oahppat eanet daid birra ja nannet vejolašvuođa ovdánahttit iežaset sámi, kvena/norggasuopmelačča ja vuovde-suopmelačča identitehta. Lassin nannet dieđu skuvllas ja oahpahusas, leat doaimmat de go giellaoahpahus ja kulturgaskkusteapmi dehálaččat, ja máinnašuvvojit eará osiin dán evttohusas.

4.9 Stopalpu 2: Giella

Komitea eanetlohku, buohkat earret miel-lahttu Ovddádusbellodagas, mearkkašit ahte kom-mišuvdna čujuha ahte movt dáruiduhttinpolitihka lea mielddisbuktán dramáhtalaš giellamassima sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopme-laččaid gaskkas, ja ahte doaimmat dán giellastoalppus leat mearrideaddjin buhttet konsekveanssaid dás. Ea-netlohku mearkkaša ahte kommišuvdna čilge ahte leat stuora váttisvuođat čadahit giellaoahpahusa skuvl-

las, sihke go váilot kvalifiserejuvvon oahpaheaddjit ja praktihkalaš váttnisvuodát láhčit dan.

Eanetlohku mearkkaša ahte kommišuvdna čilge dárbbu buriid rámmaide ja duohta oahpahusfálaldaga sihkkarastit giela ealáskahttit sihke mánáide, nuoraide ja rávisolbmuid.

Eanetlohku mearkkaša viidáset ahte kommišuvdna ulbmiliin sihkkarastit dásseárvosaš sámi gielaide, oaivvilda ahte ráhkadit prográmma nannet bihtán-, ubmi- ja skoaltasámegiela, ja ahte kvenagiella galgá loktejuvvot III-oassái unnitgielaid soahpamušas sihkkarastit nannoset vuoigatvuodaid giellaoahpaheapmái ja geavahit kvenagiela go deaivvadit almmolaš hálldahusain ja riektesystemain,

Eanetlohku mearkkaša ahte kommišuvdna hástala almmolaš eiseválddiid buot dásiin bidjet mihttomearrin nannet kvenagiela ja sámegiela sihke kvantitatiivvalaččat ja kvalitatiivvalaččat, ja ahte kommišuvdna oaivvilda ahte livččii positiivvalaš ásahtit ođđa kurssaid ja nannet daid fálaldagaid mat juo leat. Kommišuvdna čujuha ahte livččii positiivvalaš davviriikkalaš ovtasbargguin nannet giellabarggu dakkár doaimmaid bokte de go kulturlonohallan, oktasaš mánáidgárdi- ja skuvlafálaldat ja eará, ja ovtasbargu Ruotain ja Suomin ealáskahttit skoaltasámegiela, ubmisámegiela, bihtánsámegiela ja kvenagiela doppe gos lea giellagelbbolašvuota.

Eanetlohku mearkkaša ahte kommišuvdna ovdida čuovvovaš čuoggáid:

- Kommišuvdna evttoha našuvnnalaš rahčama giellaoahpaheami geažos áiggi kvenagielas ja sámegielas mánáidgárdi rájes ja gitta rávisolbmuid oahpahussii.
- Kommišuvdna evttoha mearredidolaš rahčama ja oainnusindahkama kvenagielas ja sámegielain almmolašvuodas.
- Kommišuvdna evttoha davviriikkalaš áŋgiruššama nannet rájiidrasttildeaddji ovtasbargui giela, giellaoahpaheami, oahpponeavvobuvttadeami ja giellaealáskahttima birra.
- Kommišuvdna evttoha ahte ovdánahttojuvvu doaimmaplána kvenagillii vai lassánit giellageavaheaddjit, nu ahte kvenagiella áiggi mielde sáhtá II-dásis loktejuvvot III-dássái unnitlogugiellasoahpamušas.
- Kommišuvdna čujuha NAC 2016:18 Váibmogiella ja evttoha ahte ráhkaduvvo bajitdási strategii ja olahit giellalaš ovtadássásašvuoda bajásšaddamis ja oahpahusas, dearvvašvuodas ja fuolaheamis, ja hálldašeamis ja justissas, heivehuvvon sámi gielaide.

Eanetlohku lea ovtta oaivilis kommišuvnnain ahte rahčat gielaiguin, lea áibbas guovddáš doaimma viidáset barggus. Mánja joavkku geaidda guoská, vásihit

dien leat okta dain deháleamos surggiin jus galgá sáhttit viidáset seanadeapmi. Go pedagogat ja oahpponeavvut váilot, de leat diet stuora hástalusat, ja gáibida dárkilis ovdabargguid gávdnat rievttis doaimmaid duohtandahkat dieid ulbmiliid maid kommišuvdna evttoha. Vuovdesuopmelaččaid birrasiidda šaddá hui gáibideaddji ođđasit ásahtit dan maid gohčodit «rituálalaš vuovdesuopmelaš giella». Eanetlohku áigu čujuhit ahte vaikko lea stuora ovtamielalašvuota ahte giela oahpahus ja fuolaheapmi orrot leamen deháleamos vuoruheami seanadeami olis, de lea seammás ollu mii dahká ahte diet doaimmat leat eanemus hástaleaddjit oázžut buriid ja konkrehta bohtosiid. Eanetlohku áigu dieinna duogážiin čuovvolahttit gielladoaimmaid iežas evttohusain doaimmaide.

Eanetlohku áigu earenoamážit čujuhit dárbbu oahpponeavvuide dieid smávva ja hearkkes gielaide. Sámedikkis lea earenoamáš ovdasvástádus bearráigeahččat ahte sámegielain leat oahpponeavvut gávdnamis, muhto vástideaddji ovdasvástádus váilu kvenagiela oahpponeavvuide. Stáhta ferte dan dihte váldit earenoamáš ovdasvástádusa geavahit gealbobirrasiid universitehtain ja allaskuvllain váikkuhit ahte maiddái kvenagiella oázžu doarvái oahpponeavvuid.

Eanetlohku áigu čujuhit ahte oahppomáhttu lea ieš guđet dásis álgoálbmogis ja našuvnnalaš unnitloguin, ja deattuha ahte doarjja arenaide gos kultuvrra sáhtá ealáskahttit ja ovdánahttit, maiddái sis geat eai huma dahje hupmet veaháš sámegiela dahje kvenagiela. Eanetlohku áigu maid fuomášuhttit raportta kapihttala 17 Divttasvuona birra. Eanetlohku oaivvilda ahte berre čielggaduvvot movt Árran kulturguovddáš sáhtá nannet iežas barggu julevsámegiela giellaguoddin ja kulturinstitušuvdnan mas maid lea sadji rádjeofelaččaide.

Eanetlohku ovddida čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa geahčadit stáhtusa aktiivvalaš, báikkálaš giella- ja kulturarenaid álgoálbmogii ja našuvnnalaš unnitloguide ja árvvoštallat mii sáhtá leat dárbbalaš sihkkarastit diekkár arenaide dásedis doaimma áiggi badjel.»

Eanetlohku ovddida lassin čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa geahčadit giellaoahpaheami sámegielas ja kvenagielas ja bidjat doibmii doaimmaid vai eanet mánat besset oahppat gielaid oahpahusaiggis. Ovtasbargu gaskal giellaguovddáziid, suohkaniid, fylkasuohkaniid ja eará relevánta aktevráid giellaoahpaheamis berre nannejuvvot. Dien barggus ferte fuomášit hehttehusaid ja buoridit doaimmaid rekrutteret sámi ja kvena giellagelbbolašvuoda mánáidgárdi ja skuvlii.»

Eanetlohku áigu deattuhit ahte suohkaniin ja fylkasuohkaniin lea mearkkašahtti rolla čuovvolit duohtavuoda- ja seanadanproseassa. Eanetlohku vuordá ahte suohkanat ja fylkasuohkanat bidjet johtui iežaset proseassaid manjil Stuoradikki mearrádusa, ja áigu deattuhit ráđđehusa ovddasvástádusa dasa ahte leat doarvái ekonomalaš resurssat dan bargui.

Eanetlohku ovddida dieinna duogážiin čuovvo- vaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa geahččat ekonomalaš rámmaid suohkaniid ja fylkasuohkaniid ovdasvástádusas giellaovdáneapmái.»

Eanetlohku čujuha ahte kommišuvdna evttoha našuvnnalaš rahčama giellaoahpaheami kvenagielas ja sámegielain geažos áiggi. Eanetlohku oaivvilda ahte lea mearrideaddjin ahte kommišuvdna raportta čuovvoleapmái vuoigatvuohta- ja seanadanbarggu, lea mearrideaddjin ahte diekkár bajitdási rahčan dahkko. Dán barggus ferte maid geahččat eará unnitloguid giellahástalusaide. Lea dehálaš ahte diekkár rahčan čadahuvvo fargga ja čadno politihkalaččat, vai dat sáhtta leat vuodđun eará doaimmaide mánáidgárddis, skuvllas ja eará viidáset oahpahusas.

Eanetlohku registrere ahte gulaskuddamiin leat ožžot čielgasit gullat ahte dat suohkanat ja fylkasuohkanat mat geográfalaš guovllu dihte leat ožžon ovdasvástádusa kvenagiela ja sámegiela oahpahussii, eai leat ožžon lassi ekonomijja mii dahká vejolažžan daidda ásahtit fálaldagaid doarvái bures. Dieinna duogážiin, de lea dehálaš ahte ráđđehusa geahččá ekonomalaš rámmaid diesa dan viidáset giellaoahpahusaid bargguin.

Eanetlohku čujuhit ahte lea maid dovddahuvvon dárbu fállat oahpahusa suomagielas, ja oaivvildit ahte sáhtta geahččat vejolašvuoda ovttasbargui riikkarájiid badjel ovdánahttit diekkár fálaldaga.

Eanetlohku čujuhit ahte lea stuora hástalus rekrutteret mánáidgárdebargiid ja oahpaheddjiid gain lea sámegielat gelbbolašvuohta, ja oaivvildit dan dihte ahte sáhtta leat ávkkálaš geavahit ekonomalaš movttiidahttimiid buoridit rekrutterema sámegielagiid oahpaheaddji- ja mánáidgárdeoahpaheaddjeoahpuide, dakkár áigodagas go lea rekrutterendárbu. Jos leat diekkár relevánta kvenagielat fálaldagat, ferte dat fátmastit kvenagielaide maid.

Eanetlohku oaivvilda ahte buorre giellaoahpahus skuvllas lea guovddáš váikkuhangaskaoapmi sihke doarjut giellaoahpahusa sáme- ja kvenagielat mánaide ja sihkkarastit mánáid vuoigatvuođa oahppat iežas eatnigiela. Go diekkár buori oahpahusa láhčá skuvllas, de šaddá álkit manjil rekrutteret mánáidgárdeoahpaheddjiid, oahpaheddjiid ja eará almmolaš bargiid gain lea gelbbolašvuohta kvenagielas ja sámegielas.

Eanetlohku ovddida dieinna duogážiin čuovvo- vaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa fargga buktit Stuoradiggái evttohusa našuvnnalaš rahčamii geažos áiggi giellaoahpahusa kvenagielas ja sámegielas mánáidgárddi rájes gitta rávisolbmuid oahpahusa rádjái.»

Eanetlohku čujuha ahte sihke kommišuvdna raporttas ja gulaskuddamiid bokte lea boahtán ovdan vuorjašupmi go mearkkašanveara ollu váilot oahpponeavvut kvenagillii ja sámegielaide. Buori oahpaheapmái lea dehálaš ahte gávdnjit ođasmahttojuvvon oahpponeavvut. Eanetlohku oaivvilda dan dihte ahte lea dehálaš rahčat oazžut eanet oahpponeavvuid, ja dasa lassin maiddá digitála oahpponeavvuid.

Eanetlohku čujuha viidáset ahte lea leamašan hástaleaddjin oazžut stabiila fálaldagaid alit oahpahusas sihke kvenagillii ja sámegillii go leat nu unnán ohccit. Eanetlohku oaivvilda dan dihte ahte ráđđehusa ferte álggahit nannaset ovttasbarggu daid universitehtaid ja allaskuvllaid gaskka gos diekkár oahpuid fáallet, vai buorebut sáhtta geavahit ja sihkkarastit daid gealbobirrasiid mat gávdnjit, ja nie dagahit stabilitehta diekkár oahppofálaldagaide. Dán olis lea maid mearrideaddjiin ahte ráđđehusa aktiivvalaččat doarju teknologijaovdáneami ja ođđa oahpahusvejolašvuodaid mat dahket vejolažžan diekkár ovttasbargui institušuvnnaid gaskka.

Eanetlohku ovddida dieinna duogážiin čuovvo- vaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa aktiivvalaččat doarjut teknologijaovdáneami ja ođđa oahpahusvejolašvuodaid mat dahket vejolažžan buoridit vejolašvuoda oahpaheapmái kvenagillii ja sámegielaide, ja máhccat heivvolaš vuogi mielde Stuoradiggái.»

Eanetlohku čujuha ahte vuovdesuopmelaččaid searvvit leat ovddidan sávaldagaid ealáskahttit sin giela «rituála» málle mielde. Lea lunddolaš ahte fágabiras mii lea čadnon fágabirrasii dan ođđa vuovdesuopmelaččaid museai mii dál vuodđuduvvo, sáhtta dutkat eanet diekkár málle, ja ahte musea sihkkarastojuvvo resurssaid vuovdesuopmelaččaid giellahistorijjá bargui. Bargu boares báikenamaiguin ja goargguiguin lea čadnon garasit oktii dieinna.

Dieinna duogážiin eanetlohku ovddida čuovvo- vaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bearráigeahččat ahte gealboguovddáš vuovdesuopmelaš museas oazžu resurssaid bargat viidáset vuovdesuopmelaččaid giellahistorijjáin.»

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas ruonát háliidit deattuhit dehálašvuoda ahte álbmotválljejuvvon áirasiin Sámedikkis lea vejolašvuota ieš mearridit guhte doaimmat leat deháleamos. Seammás háliidit diet miellahtut deattuhit ahte lea stuoraservodaga bargu ja geatnegasvuota váikkuhit váldit buori vuogi mielde vára sámegielain ja sámi kultuvrras. Lea mearrideaddjin ahte rahčamuš sámegielaide ektui, váikkuha sihke nannet fágabirrasiid ja boahit buorrin nu ollugiidda go vejolaš.

Diet miellahtut čujuhit ahte Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna evttoha našuvnnalaš rahčama geažos áiggi giellaoahpahusa kvenagielas ja sámegielain.

Diet miellahtut čujuhit viidáset maid Sámediggi mearridii dievasčoahkkimis njukčamánu 2024, áššis 008/24 Stoalpu 2: Giella ja oahpahus:

«Sámediggi doarju kommišuvnna evttohusa bajit dási strategiija ahte olahit gielalaš ovtadássásašvuoda mángga sektorguovlluin ja našuvnnalaš rahčama geažos áiggi giellaoahpaheami mánáidgárddis gitta rávisolbmuid oahpahussii. Ulbmilin bargguin galgá leat ahte buot sámi mánáin olles riikkas galgá leat riekti oahpahussii sámegiela ja sámegillii. Sámediggi oavvilda viidáset ahte lea dárba lávdegoddái árvvoštallat vugiid nannet sámi oahpponeavvuid ovdáneami. Sámediggi ferte nannejuvvot ekonomalaččat vai sáhtta eanet ráhčat ovdánahttit oahpponeavvuid. Sámediggi čujuha ahte giellaoahpahepmi ja oahpaheaddjeoahput leat dehálaččat oažžut eanet oahppogirječáliid. Sámediggi čujuha dárbbuide universitehta- ja allaskuvlasuorggis ja oavvildit ahte lea dárba čielggadit movt oktasaš ja plánejuvvon sámi oahpahusa huksehus ja dutkan sáhtta dahkkot. Diet ferte fátmmastit cegget joatkevaš ollislaš oahppofálaldaga buot sámegielaide. Sámediggi bivdá universitehtaid ja allaskuvllaid lasihit ja nannet ovttag barggu guhtet guimmiiguin ja sámegiela giellaguovddážiiguin ja ahte fállujuvvojit oahput main dahkko jahkasaš sisaváldin.»

Čuovvovaččat áigot diet miellahtut čujuhit mángga suorgái mat fertejit fátmmastuvvot diekkár našuvnnalaš rahčamii.

4.9.1 VUOIGATVUOHTA SÁMEGIELAT MÁNÁIDGÁRDEFÁLALDAHKII

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas ruonát čujuhit ahte sámegiella ja dárogiella leaba dásseárvosaš gielat, ja ahte stáhtas lea geatnegasvuota sihkkarastit ja ovddidit sámegielaide. Mánáidgárdelágas § 2 goalmmat láddasis čuožžu ahte mánáidgárdi galgá váldit vuhtii mánáid čearddalaš ja kultuvrralaš duogáza, nu go sámi mánáid giela ja kultuvrra.

Sámegiela mánáidgárdeláldat lea okta dain deháleamos doaimmain sihkkarastit eanet sámegiela geavaheddjiid. NAC 2016:18 Váibmogiella deattuhuvvo čuokkis 9.5 ahte buorre sámegiela mánáidgárdeláldat ovttaš dainna ahte álgit sámegiela skuvlii, lea deháleamos eanjildoaibma doalahit ja ealáskahttit sámegielaide, go mánáidgárddis lea guovddáš rolla máná gielalaš ovdáneamis. Lávdegoddi oavvilda ahte «[s]ámegielaide boahpteáigi [...] lea gitta das ahte sámi mánat ja nuorat sáhttet oahppat ja geavahit gielaide mánáidgárdis ja skuvllas». Lávdegoddi čujuha vásihusaide Aotearoa/Ođđa Selánddas, mat čájehit ahte mánáidgárdit leat leamašan hui dehálaččat ođasmahttit maori giela. Go lea sáhka sámegielaide ealáskahttima birra, de lea riekti sámegiela mánáidgárdeláldat guovddázis.

Mánáidgárdelágas § 10 goalmmat láddasis čuožžu ahte suohkanis lea ovddasvástádus ahte mánáidgárdeláldat sámi mánáide sámi guovlluin lea vuodđuduvvon sámegiela ja kultuvrra ala. Eará suohkaniin galget dilálašvuodas heivehuvvot vai sámi mánat sáhttet sihkkarastit ja ovdánahttit iežaset giela ja iežaset kultuvrra.

Mánáidgárdeláha dieinna lágiin earuha sámi guovlluid ja daid suohkaniid mat leat olggobealde sámi guovlluid. Sámi guovllut, nu go máinnašuvvon mánáidgárdelágas, lea dat seammá go sámegiela hálddašanguovlu, geahča sámelága § 3-1 vuosttaš láddasa.

Sámi guovlluin leat mánáin ja vanhemiin vuogitvuota fáldahkii mii «hukse sámegiela ja kultuvrra ala». Diet mielddisbuktá ahte sámi mánáin lea riekti sámi mánáidgárdái, vejolaččat ossodat mánáidgárdis mii «hukse sámegiela ala».

Olggobealde sámi guovlluid, gal ii leat riekti sámi mánáidgárdái mii hukse sámegiela ala, beroškeahhtá galle máná birra lea sáhka. Lágaovdabargguin deattuhuvvo ahte ii sáhte gáibidit sámegiela bargiid dan ovttaskas dáža mánáidgárdái olggobealde sámi guovlluin.

Mánáidgárdeláha okto ii definere gal buot vuogitvuodaid mat sámi mánáin leat Norggas. Dan ferte earret eará lohkat ovttá Eurohpárádi soahpamuša regiovdna- dahje unnitlogugielaide birra, artihkkala 8 (1) (a).

«Retten til samisk barnehagetilbud utenfor samiske distrikt» (Riekti sámi mánáidgárdeláldahkii olggobealde sami guovlluid), čállá Hadi Strømmen Lile artihkkalis (almmuhuvvon áigečállagis Lov og Rett, vol. 60, 2021, s. 461–480), mas Lile divvu gažaldaga ahte ii go anjke leat riektégáibádus sámi mánáidgárdeláldahkii mii lea vuodđuduvvon eará riektégálduide earret go mánáidgárdeláhkii.

Diet miellahtut čujuhit ahte 2024 lea ain váilevaš sámi mánáidgárdeláldat Álttás, ja gávdnojit ovdamearkkat bearrasiidda gos okta mánná oarbinaččain oažžu saji sámegiela mánáidgárdis, muhto nubbi ii oáččo saji ja ferte mannat dárogiela mánáidgárdái.

European Charter for Regional or Minority Languages, geassemánu 25. beaivvi 1992 (ETS nr. 148) artihkal 8 (1) (a) mearrida ahte:

«[T]he Parties undertake, within the territory in which such languages are used, according to the situation of each of these languages [...]:

- (i) to make available pre-school education in the relevant regional or minority languages; or
- (ii) to make available a substantial part of pre-school education in the relevant regional or minority languages; or
- (iii) to apply one of the measures provided for under i and ii above at least to those pupils whose families so request and whose number is considered sufficient; or
- (iv) if the public authorities have no direct competence in the field of pre-school education, to favour and/or encourage the application of the measures referred to under i to iii above;»

Norga ratifiserii Eurohpárádi soahpamuša regiovdna- ja unnitlogugielaid birra, skábmamánu 10. beaivvi 1993 ja lea cealkán ahte mii leat čadnon oasis (iii), ja ahte mearrádusat fátmastit sámegiela. Artihkal 8 (1) (a) (i–iii) láhčá dilálašvuoda nu ahte mánát geat leat territorias gos sámegiella geavahuvvo, sis lea riekti mánáidgárdéfálaldahkii mii ollislaščat (i) dahje eanas (ii) lea huksejuvvon sámegiela ala. Oassi (iii) dárkkuha ahte riekti galgá addot mánnái go leat doarvái bearrašat geat dan gáibidit.

Traktáhttaorgána mii goziha soahpamuša, Committee of Experts, ii leat čilgen doarvái dárkkilit dahje mii oaiivilduvvo cealkagiin «territory in which such languages are used». Sii leat dohkkehan Norgga iežas definišuvnna mat sami guovllut leat, almmá divotkeahhtá gažaldaga movt diet guovllut definerejuvvojit Norggas. 2001 celke sii ná:

«Everyone has a right to pre-school education in the Sami language inside the Sami districts. [...] The Committee considers this undertaking fulfilled.»

Go buot mánáin lea riekti sami mánáidgárdái sami guovlluin, oaiivilda ekspeartakomitea ahte Norga deavdá iežas geatnegasvuodaid mat čuvvot soahpamušas. Sii gal eai árvvoštala leat go guovllut olggobealde sami guovlluid gos giella geavahuvvo («territory in which such languages are used»).

Lea mearkkašanveara ahte ekspeartakomitea cealkámušat leat 2001 rájes, ja dasto beaiváduvvon ovdal go ortnet sami hálddašanguovlluin rievdaduvvui ja spesifiserejuvvon láhkaášahusas sámelága ovddabealde. Dat lei dalle go sami guovllut šadde proseassa sisa go suohkanat galge ohat diekkár stáhtusa. Lea maid veara fuobmát ahte lea politihkalaš eanetlohku juohke suohkanis mii mearrida háliida go ohat stáhtusa sami gielahálddašanguovlun. Buot eará suohkaniin go Kárášjogas ja Guovdageainnus leat sámít unnitlogus. De lea ri-

evtti mielde dáža eanetlohku mii mearrida galgá go suohkan fátmastuvvot dasa mii gohčoduvvo sami guovlun. Sáhtta bidjat gažaldatmearkka ahte lea go diet buorre málle. Romssa ohan stáhtusa sami guovlun 2011, govvida dien dili. Doppe čuožžilii garra polariserejuvvon digaštallan, mas lei boadus ahte Romsa gesii ohcama.

Sámediggi lea čujuhan ahte vuoigatvuodaid ráddjen olggobealde sami guovlluid, lea čuolbmái ja hehttehahti, go sami mánát mángga árbevirolaš sami ássanguovlluin báhcet olggobeallái doaibmaguovlluid mearrádusaid. Sámediggi dovddaha ahte ráddjejuvit mánáidgárdelágas, mii galgá váldit vuhtii sami guovlluid, ii čuovo ONa soahpamuša siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid (SP) artihkal 27.

Nu go čuodjá Eurohpárádi soahpamušas regiovdna- ja unnitlogugielaid artihkal 8 (1) (a) (iii) («within the territory in which such languages are used») čuodjá sullasaččat (SP) artihkkaliin 27 («in community with the other members of their group»), lea dainna lágiin ahte giellavuoigatvuodát ráddjejuvvojit ja vuosttažettiin gustojit unnitloguid iežaset guovlluin.

ON olmmošvuoigatvuodakomitea lea bidjan vuodđun ahte «[t]he existence of an ethnic, religious or linguistic minority in a given State party does not depend upon a decision by that State party but requires to be established by objective criteria» General Comment No. 23 (1994) oasi 5.2. Go gávdno okta unnitlohku, maiddá sámít, de ii galgga nappo leat sorjajaš almmoša eiseváldiid mearrádusas, muhto hukset objektiivvalaš eavttuid ala. Eanetlohku de ii sáhte mearridit ahte sámít eai gávdno muhtin guovlluin gos lea čielggas ahte leat ollu sámít.

Ahte mii Norggas leat addán mearkkašanveara válddi defineret politihkalaš eanetlogumearrádusaid ovttaskas suohkanii, rihkku nuppiiguin sániiguin daddjojuvvon, njuolgut dan maid ON olmmošvuoigatvuodakomitea cealká. Dan dihte lea govtolaš árvvoštallat ahte rihkku go diet ortnet SP artihkkala 27.

ON olmmošvuoigatvuodakomitea lea maid dovddahan konkreta vuorjašumi sami mánáid vuoigatvuoda sami mánáid rievtti mánáidgárdesadjái olggobealde sami guovlluid. «Concluding observations on the seventh periodic report of Norway» cuonomanu 25. beaivvi 2018, cealká komitea oasis 36–37 ahte:

«[t]he Committee is concerned that [...] Sami children are not able to obtain kindergarten instruction in the Sami languages in all regions.»

Komitea oaiivilda nuppiiguin sániiguin ahte sami bearrašat berrejit oázžut sámegielat mánáidgárdéfálaldaga maiddá olggobealde sami guovlluid.

Jus unnitlogujoavkku eksisteansa ii sáhte vuodduvot báikkálaš politihkkáriid mearrádusii, muhto galget leat objektiivva gáibádusat, de lea nubbi gažaldat

maid ferte jearrat, galle bearraša galget bivdit sámi mánáidgárdefálaldaga vai galgá go rehkenastit leat doarvái («considered sufficient») Eurohpáráđi soahpamuša regiovdna- ja unnitlogugielaid birra Eurohpáráđi artihkkala 8 (1) (a) (iii) mielde.

Dán olis lea relevánta geahčastit Eurohpáráđi Framework Convention for the Protection of National Minorities, skábmamánu 10. beaivvi 1994 (dás maŋŋil máinnašuvvon Rámmasohpamuš). Norga ratifiserii soahpamuša njukčamánu 17. beavvi 1999. Artihkkalis 14 (2) mii máinnaša unnitloguid giellaoahpaheami, čuožžu ná:

«In areas inhabited by persons belonging to national minorities traditionally or in substantial numbers, if there is sufficient demand, the Parties shall endeavour to ensure, [...] that persons belonging to those minorities have adequate opportunities for being taught the minority language or for receiving instruction in this language.»

Vuoigatvuodát unnitloguid giellaoahpaheapmái gusto nappo dohko gos árbevirolaččat leat ássan, dahje doppe gos ášset mearkkašanveara lohku geat gullet unnitlohkui. Jus lea «doarvái ohcaleapmi» («sufficient demand») diein guovlluin, galgá stáhta jus fal lea vejolaš, fuolahit oahpahusa unnitlogu gillii. Soahpamuša ráđdeaddikomitea lea addán muhtin láidestusaid dasa mii oaivvilduvvo «doarvái ohcaleapmi». Raporttas Duiskii 2002, cealká soahpamušorgána oasis 60, čuovvovaččat:

«The Advisory Committee considers that the minimum requirement of 20 pupils to continue to run a class offering minority language teaching is very high from the point of Article 14 of the Framework Convention.»

Komitea dovddahii ahte Duiska dulkon «doarvái ohcaleapmi», mas lei unnimusgáibádus lea 20 oahppi, lei hui ollu. Soahpamušorgána nuppi bealis rámidii Ukraina go lea instruksa lágideit unnitloguluohkáid oahpahit unnitlogugielas go leat gaskal gávccii ja logi rádjái oahppi geat bivdet dakkár oahpahusa stuorábuš báikkiin, ja vihtta oahppi doaresbealde báikkiin. Iežas raporttas Ukrainai seammá jagi konkluderii komitea ahte diet ortnet ovddasta «a commendable interpretation of a 'sufficient demand'».

Ukraina eavttut orrot hui sullasaččat go dat mat leat oahpahuslágas § 3-2 goalmát lađđasis rievtti birra sámegielloahpahussii ja oahpahus sámegillii vuodđoskuvllas, mii cealká ahte ráđji oažžut sámegielloahpahusa olggobealde giellaealaskahttinsuohkaniid leat logi oahppi, ja eaktuda ahte leat unnimusat guhtta oahppi ain geat dáhttot diekkár oahpahusa. Oahpahuslágas § 6-2 nuppi lađđasis čuožžu ahte buot ohppiin geain lea leamašan oahpahus sámegilli dahje sámegielas, lea dasto vuoigatvuohta oahpahussii sámegielas joatkkaoahpahasas.

Diet miellahtut oaivvildit ahte berre leat mihttomearrin ahte sámi mánáidgárdefálaldat galgá áiggi mielde vástidit rievttiin mii lea oahpahuslágas. Diet miellahtut čujuhit dán oktavuođas ahte SP artihkal 27 ja Mánáidkonvenšuvdna artihkal 30, leaba álgoovorus hábmejuvvon negatiiva hámis. Unnitlogut ja álgoálbmogat eai galgga «biehttaluvvot» rievtti iežasat gillii. ON olmmošvuoigatvuođakomitea lea dán oktavuođas cealkán, General Comment no. 23 (1994), oasis 6.1-6.2:

«Although article 27 is expressed in negative terms, that article, nevertheless, does recognize the existence of a 'right' and requires that it shall not be denied. [...] Although the rights protected under article 27 are individual rights, they depend in turn on the ability of the minority group to maintain its culture, language or religion. Accordingly, positive measures by States may also be necessary to protect the identity of a minority and the rights of its members to enjoy and develop their culture and language and to practice their religion, in community with the other members of the group.»

Vaikko vuoigatvuodát leat hábmejuvvon de go ovttaskasa, negatiiva vuoigatvuohtan, leat nuppiiguin sániiguin vuoigatvuohta maid ferte suodjalit, ja positiiva doaimmat sáhttet leat dárbbaslažžan («may also be necessary») suodjalit ahte gielat ellet. Ja eanemus effektiivva vuohki suodjalit giela, orru, nu go juo lea máinnašuvvon, leahkit sámi mánáidgárdit.

Diet miellahtut čujuhit ahte buot sámegiellaid lea UNESCO klassifiseren ahte leat áitojuvvon, ja de ii leat eahpádus ahte positiivva doaimmat leat dárbbaslaččat suodjalit giellaid boahpteáiggis. UNESCO mielde lea davvisámegiella áitojuvvon viidáset giella, ja julevsámegiella ja lullisámegiella leaba duodalaččat áitojuvvon gielat. UNESCO rehkenastá ahte bihtánsámegiella, ubmisámegiella ja nuortalaš-/skoaltasámegiella leat gielat mat eai šat leat aktiivvat Norggas, muhto guovlluin gos diet gielat árbevirolaččat leat geavahuvvon, leat dál bargamen ealaskahttimiin.

Jus našuvnnalaš vuoigatvuohta vuossáiggi, de ii sáhte stáhta vealahit geaidda dat guoská, beroškeahhtá vuonjánašvuoda dahje giela, go fal bearrašat devdet seammá eavttuid. Riekti mánáidgárdesadjái gusto buot mánáide Norggas, geahča mánáidgárdelága § 16. ILO-soahpamuša nr. 169 álgoálbmogiid ja čeardaálbmogiid birra iešheanalaš stáhtain, artihkkala 2 (1) bustáva a mielde, lea stáhtas geatnegasvuohta bearráigeahččat ahte álgoálbmogat:

«benefit on an equal footing from the rights and opportunities which national laws and regulations grant to other members of the population.»

Dieid miellahtuid oaivila mielde, gusto diet maid mánáidgárdesadjái. Jus dáža mánáin lea riekti mánáidgárdesadjái mii váldá vára sin eatnigielas, berre

maid sámi mánáin leat riekti mánáidgárdesadjái mii váldá vára sin eatnigielas. Eavttut biehttalit mánáidgárdefálaldaga mii váldá vára sámegiela ja dárogiela eatnigiela, berrejit prinsihpalaččat leat ovttaláganat.

Diet miellahtut čujuhit viidáset NAČ 2016:18 čuokkis 9.5, mas lávdegoddi čállá:

«Lávdegoddi oaivvilda ahte otnáš mánáidgárdeláhka lea eahpečielggas ja unnán geatnegahtti go guoská suohkaniid ovddasvástádussii mánáidgárdefálaldahkii sámi mánáide. Lávdegoddi oaivvilda ahte fertejit mearriduvvot čielgaset ja garraset geatnegasvuodát suohkaniidda fállat sámegielat mánáidgárdefálaldaga sámi mánáide.»

Lávdegoddi čállá viidáset:

«Lávdegoddi vásiha ahte sámi mánáidgárdefálaldat dájvja ii vuoruhuvvo doarvá bures go lea gáržžes suohkanekonomiija. Diet gusto earenoamážit lullisámi guovlluide. Lávdegoddi oaidná ahte eahpečielga njuolgadusat ja rámmaruhtadeapmi diktá našuvnnalaš mánáidgárdepolitihka ollu báikkálaš ekonomalaš vuoruhemiide ja resursapersovnnaid eaktodáhtolaš doibmii. Loahpaloahpas sáhtta konsekteansa leat ahte rievddada suohkanis suohkaniid makkár rievttit sámi mánáin ja vanhemiin leat. Dien ferte geahččat ovttas dainna ahte lea našuvnnalaš ovddasvástádus heivehit ahte sámit galget sáhttit sihkkarastit ja ovdánahttit sin gielaide. Doarjja sámi mánáidgárdefálaldagaide galgá muhtin muddui buhttet dien. Muhto orru leamen ahte doarjja eanas manná mánáidgárdefálaldagaide mat juo gávdnojit. Vaikko lea vejolaš diekkár doarjaga ohat ođđa sámi mánáidgárdefálaldagaide, orru leamen váttis ásaht ođđa fálaldagaid suohkaniin gos leat oalle unnán sámi mánát.»

Diet miellahtut čujuhit ahte gažaldat lea go sámi mánáin vuoigatvuohta sámi mánáidgárdefálaldahkii, maiddá olggobealde sámi guovlluin, lea gažaldat mas lea stuora mearkkašupmi sámi mánáide ja vanhemiidda, ja vel giellaealáskahttimii. Diet miellahtut čujuhit ahte vuoigatvuohta sámi mánáidgárdesadjái ii galgga leat sorjabaš dan ovttaskas suohkana ekonomijjas, muhto leat stáhtalaš ovddasvástádus.

Diet miellahtut čujuhit viidáset ahte lávdegoddi duogábealde NAČ 2016:18 čállá čuoggás 9.5 ahte leat stuora erohusat go guoská sámegielat mánáidgárdi ohcalepmái suohkaniin. Lávdegoddi geažuha ahte galggašii differensieret suohkaniid geatnegasvuodaid:

«Dábalaččat suohkaniin mat eai gula sámegielguovlluide, lea unnit ohcaleapmi sámi mánáidgárdefálaldagaide ja váddáset oázžut sámegielat bargiid. Lávdegoddi oaidná danne ahte diet sáhtta šaddat hui váttisin, ja de maid váttis čadahit buot suohkaniidda olggobealde sámi guovllu fállat sámegielat mánáidgárdefálaldagaid. Seammás lea dehálaš sihkkarastit ahte sámi mánát geat orrot olggobealde sámi giellaguovllu suohkaniid, maiddá ožžot ollesáiggi sámegielat mánáidgárdefálaldaga. Váldonjuolggadus maid lávdegoddi evttoha, lea ahte buot suohkanat galget fállat sámegielat ollesáiggi fálaldaga mánáidgárdi buot mánáide gos vanhemat

dan háliidit. Suohkaniin olggobealde sámi giellaguovllu gos leat hui unnán sámi mánát gos vanhemat háliidit sámegielat mánáidgárdefálaldaga, oaidná lávdegoddi ahte praktihkalaš ja pedagogalaš áššit dahket jierpmálažžan ahte sámegielat mánáidgárdi fálojuvvo oasseáiggi fálaldahkan, ovdamearkan giellalávgun dahje hospiterenortnegin. Beroskeahtta lea dehálaš ahte sámegiela oasseáiggefálaldat fálojuvvo gievrras giellamodeallaid mielde.»

Diet miellahtut čujuhit ahte Støre-ráđdehus 2023 bijai ovdan Diedáhusa St. 13 (2022–2023) Sámi giella, kultuvra ja servodateallin – Gelbbolašvuohta ja rekrutteren mánáidgárdái, vuoddoahpahussii ja alit ohppui.

Lei vuosttaš gearddi go biddjui ovdan stuoradiggediedáhus mii máinnaša sihke gealbodárbbu mánáidgárdi, skuvllas ja alit oahpus ja dutkamis ja rekrutteret mánáid, ohppiid, studeanttaid ja bargiid buot dásiide oahpahussystemii. Diet miellahtut čujuhit ahte Sámediggi stuoradiggemearrádusas hástala lávdegotti oaivila earuhit suohkaniid geatnegasvuodaid. Stuoradiggediedáhusa čuoggás 3.1.5 čállá Sámediggi čuovvovaččat:

«Sámediggi oaivvilda ahte stuorámus hástalus lea ahte mánáidgárdeláhka lea eahpečielggas nu movt odne lea. Mánáidgárdeláhka ii atte sámi mánáide vuoigatvuođa sámegielat mánáidgárdesadjái ja rievtti sámegielat mánáidgárdefálaldahkii gievra giellamodeallaid mielde beroškeahtta gos riikkas sii orrot. Lágat fertejit dahkkot čielgaseabbon vai sámi giellagelbbolašvuohta lea okta gáibádusain bargiide geat galget bargat sámi mánáidgárdiin, seammá dásis go dáža mánáidgárdiin. Sámediggi evttoha dan dihte ahte departemeanta nammada lávdegotti gii árvvoštallá rievdadusaid mánáidgárdelágas nu ahte mánáidgárdelágas boahá oidosii ja čielgasit sámi sisdoallu ja gáibádus sámi giellagelbbolašvuhtii bargiin sámi mánáidgárdiin.»

Diet miellahtut čujuhit ahte Støre-ráđdehus 2023 stáhtabušeahas evttohui juolludit ruđaid nuvttá mánáidgárdái buot mánáide Finnmárkkus ja Davvi-Romssas, vaikko váldovuodustus viidáset lei váikkuhit ahte doaibmaguovlu šaddá vel eanet bivnnut regiovdna ássat ja bargat. Støre-ráđdehus čujuhii stuoradiggediedáhusii čuoggái 3.2.1 ahte Sámediggi háliida oktasá servodatrahčama sámi bearrašiidda ja dan dihte lei mearridan addit doarjaga sámi mánáidgárdiide ja osodagaide mat leat olggobealde ráđdehusa vuoruheami. Dien manjil Støre-ráđdehus celkkii ahte:

«Diet guokte ortnega deavdiba goabbat guoimmi ja váikkuheaba ollašuhttit čielga áigumušaid ja mihtuid sihke ráđdehusa Hurdalsplattform:as ja Sámedikki Beaveálgu cealkamušas.»

Diet miellahtut čujuhit ahte Olgešbellodat, Sosialisttalaš Gurutbellodat, Rukses ja Gurutbellodat stuoradiggediedáhusa meannudeamis Evttohus 473 S (2022–2023), ovddidedje čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa árvoštallat doaimmaid mat sáhttet nannet sihke sturrodaga ja kvalitehta sámi mánáidgárddiin, ja máhccat Stuoradiggái heivvolaš vuogi mielde. Árvoštallan galgá fátmastit sihke dálá práksisa, rámmaplána mánáidgárddiide ja mánáidgárdelága. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui.»

Earret evttoheddjiid, de Birasbellodat ruonát, Kristalaš Álbmotbellodat ja Pasientfokus dorjo evttoheddjiid.

Diet miellahtut háliidit čujuhit ahte diet evttohus, ii ge oktage dain evttohusain mat leat ovddiduvvon, dohkkehuvvojede Stuoradikkis, muhto ráđđehus bellodagat jienastedje vuostá. Áidna evttohus mii dohkkehuvvui, lei ahte stuoradiggedieđáhus biddjo mielladusin beavdegirjái, geahča ášši 757 (2022–2023).

Vaikko juste dál leat mánaga hehttehusa sáhttit fállat buot sámi mánáide geat háliidit, saji sámi mánáidgárddis, nu go hástalusat gávdnat doarvái ollu bargiid geain lea sámegielat gelbbolašvuhta, oaivvildit diet miellahtut ahte ráđđehus berre bidjat alces guhkesáiggi mihttun fállat sámi mánáide mánáidgárdesaji gos bargá gievra giellaoahpahanmodeallaid mielde, seammá láhkái go sis juo lea oahpahuslaga mielde, beroškeahtta orru go mánná sámi guovllus dahje olggobealde.

Olggobealde sámi guovlluid, suohkaniin gos eai leat nu mánngas geat ohcalit álggahit sierra sámi mánáidgárdi, sáhtta ovdamearkan čoavdit dan nu ahte muhtin ossodagain mánáidgárddis leat sámegielat bargit. Sáhtta maid jurddašit čovdosiid mas ráđđejuvvon lea gaskaboddosaš áigodagas vejolaš muhtin áigái lea sierrallohpi spiehkastit sámegielat gelbbolašvuodas unnitlohkui bargiid gaskka, nu go evttohuuvon NAČ 2016:18, čuoggás 9.5. Jus diekkár sierrallohpi addo, berre lávdegotti mielde seammás biddjot gáibáduš ahte bargi váldá oasi sámegielkursas dan rájes go álgá bargui. Suohkaniin gos leat hui unnán sámegielagat, sáhtta okta čoavddus jus lea dárbu, leat geatnegasvuhta álggahit suohkangaskasaš ovttasbarggu, vai mánná lea sihkkarastuvvon sámegielat mánáidgárdefálaldaga ránnjasuohkanis.

Diet miellahtut oaivvildit ahte ráđđehus ovtasráđiid Sámedikkiin oanehet áigái berrejit čielggadit sámi mánáidgárdefálaldaga ohcaleami, sihke siskkobevalde ja olggobealde sámi guovlluid, ja máhccat Stuoradiggái plánain movt čoavdit ášši ohcaleami ektui.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit ohcaleami sámi mánáidgárdefálaldahkii, sihke siskkobevalde ja olggobealde sámi guovlluid, ja máhccat Stuoradiggái plánain movt čoavdit ášši ohcaleami ektui. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa árvoštallat doaimmaid mat sáhttet váikkuhit nannet sihke viidodaga ja kvalitehta fálaldagain sámi mánáidgárddiin, ja máhccat Stuoradiggái heivvolaš vugiin. Árvoštallan galgá fátmastit sihke dálá práksisa, mánáidgárdi rámmaplána ja mánáidgárdelága. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui.»

4.9.2 SÁMEGIELAT MÁNÁIDGÁRDDEOAHPAHEDDJIID REKRUTTEREN

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas ruonát čujuhit ahte lea stuora hástalus rekrutteret mánáidgárdebargiid geain lea sámegielat gelbbolašvuhta. Diet miellahtut leat dan oaivilis ahte lea ávkkálaš geavahit ekonomalaš movttiidemiid lasihit sámegielagiid mánáidgárdeoahpaheddji oahpuide, dan áiggi go lea rekrutteren dárbu dahkat dan.

Diet miellahtut čujuhit dán oktavuodas Máhtodepartementii, gii 2007, «Strategi for rekruttering av førskolelærere til barnehaugen 2007–2011» (Strategiija rekrutteret ovdaskuvlaoahpaheddjiid mánáidgárdái 2007–2011), mas leat jahkásaš doaibmaplánat. Dalle mearriduvvui ahte oasis gealborudain 2015 galge geavahuvvot movttiidahttit buoridit rekrutterema oahpuide lasihit eanet mánáidgárdeoahpaheddjiid.

Diet miellahtut čujuhit ahte Sámediggi hálddaša stipeandaortnega earret eará studeanttaide geat váldet sámi mánáidgárdeoahpaheddjeoahpu, dábalaš mánáidgárdeoahpaheddjeoahpu mas lea sámi profiila ja dábalaš mánáidgárdeoahpaheddjeoahpu studeanttaide geain lea oppalašárvosánit/eksámen sámegiela vuosttaš- dahje nubbingiellan joatkkaohpus dahje vástideaddji dásis. Stipeandaortnet lea mannjálastojuvvon vuosttašvuoruheami ja nubbevuoruheami, ja stipeandasupmi vuolgá das lea go oahppu vuosttaš- dahje nubbevuoruheapmi. 2004 lea stipeanda oahpuide main lea vuosttašvuoruheapmi, 25 000 ruvnno juohke lohkanbajis go lea ollesáiggi studeantan, ja 10 000 ruvnno oahpuide main lea nubbevuoruheapmi.

Lassin dihtet diet miellahtut ahte muhtin suohkanat ja fylkasuohkanat leat searvan ovtas fállat lassistipeandaid lassin Sámedikki stipeandaortnegii, dainna ulbmilin ahte buoridit rekrutterema.

Diet miellahtut oaivvildit ahte diet – oassin seananprosessii ja buoridit rekrutterema vel eanet – sáhtta leat ávkkálaš geahčat vel eanet mearredidolaš doaimmaid rekrutteret sámegielat studeanttaid. Ovdamearkan sáhtta leat stáhtalaš lassistipeanda, maid Loatnakássa hálddaša, mii lea studeanttaide geat váldet dieid oahpuid.

Diet miellahtut čujuhit viidáset ahte mánáidgárdeláhkka § 27 regulere gáibádusaid dárogielmáhttui jus galgá oázžut barggu mánáidgárddis. Paragráfa vuosttaš laddasis čuožžu ahte persovnnat geain lea eará vuosttašgiella go dárogiella dahje sámegiella, jus galget oázžut fásta dahje gaskaboddosaš barggu mánáidgárddis, fertejit čadahan dárogielgeahččaleami ja olahán dási A2 čálalaš oassegeahččaleamis ja dási B1 oassegeahččalemiin lohkanipmárdusas, guldalanipmárdusas ja njálmmálaš gulahallamis.

Mánáidgárdelága § 27 nuppi laddasis čuožžu ahte gáibádus dárogielgeahččaleapmái vuosttaš laddasa mielde, ii gusto virggiide mánáidgárddiin mat addet fáldalaga eará gillii go dárogillii, dahje persovnnaide geain lea ruoŋagiella dahje dánskkagiella vuosttašgiellan. Seammá gusto virggiide mánáidgárddiin geat addet fáldalaga eará gilli go dárogillii. Paragráfa goalmát laddasis čuožžu vel ahte mánáidgárddi eaiggát sáhtttá virgádit persovnnaid geat eai deavdde dárogielgáibádus ja jus lea «pedagogalaččat dohkálaš».

Giellagáibádusat bohte mánáidgárdeláhkii 2018, earret eará mearrádusa 796 (2015–2016) geažil, mas Stuoradiggi bivddii ráđđehusa dahkat mánáidgárdeláhkii rievadusaid mat sihkkarastet ahte bargit sámii mánáidgárddiin máhttet sámegielaidd. Diet lei čuovvoleapmi NAČ 2016:18, mas lávdegoddi earret eará evttoha lága bokte mearridit ahte lea suohkanlaš geatnegasvuohta fállat sámegiela mánáidgárdefáldalaga gievra giellamodealla mielde.

Odne lea praktihkalaččat dárbu virgádit sámegiela ohcciid Suomas sámegiela mánáidgárddiide, ohccit geain ii soaitte sámegiella leat vuosttašgiellan, muhto suomagiella vuosttašgiellan ja sámegiella nubbingiellan, go váilot Norgga bealde ohccit geain lea sámegiella vuosttašgiellan.

Diet miellahtut čujuhit lága vuodul spiehkasteapmái mii lea § 27 nuppi laddasis bustávva b, mii luvve dárogielmáhtu gáibádusain go galgá virgádit persovnnaid virggiide mánáidgárddis mat addet fáldalaga eará gillii go dárogillii. Láhkka addá juo dien vejolašvuoda.

Diet miellahtut čujuhit evttohusaide bargiin áigeuovdilis mánáidgárddiin. Sii sáhttet mitalit ahte lea stuora eahpesihkarvuohta mainna lágiin spiehkastanvejolašvuodaid galgá ipmirdit, ja sáhtttá go geavahit go suomagiela ohccit geain lea sámegiella nubbingiellan virggiide sámegiela mánáidgárddiin. Nuppi vuorus dagaha diet dárbbasmeahttun ja maŋidahtti gičču gaskal suohkaniid ja mánáidgárddiid go ovdalaččas juo leat gáibideaddji rekrutterenproseassat. Bargit ohcalit čielgaset dieđuid suohkaniin ahte makkár rekrutteren lea lobálaš, vai sámii mánáidgárddit eai masse bargiid geain leat mávssolaš giellaresurssat go suohkan ballá dahkat juoidá lohemiid.

Sámediggi čujuha dárbbui oázžut čielgasit ovdan ahte giellagelbbolašvuohta lea okta gáibádusain bargiide geat barget sámii mánáidgárddiin, geahča Dieđáhusa St. 13 (2022–2023) čuoggá 3.1.5.

Sámediggi čállá Dieđáhusas St. 13 čuoggás 3.2.2:

«Čuolbma lea ahte mánáidgárddiin sámii mánáidgárdesuorggis leat hástalusat gávdnat sámegiela bargiid geat leat kvalifiserejuvvon virggiide mánáidgárddiin. Sámii mánáidgárddiin galget, nu go mánáidgárddi rámmaplánas (2017) čuožžu, leat sámegiella váldogiellan. Sámediggi oázžu máhcahemiid ahte beaivválaččat rihkkojuvvo rámmaplána go mánáidgárddiin eai leat doarvái bargit geain lea sámegiela gelbbolašvuohta.»

Sámediggi čujuha viidáset ahte pedagoganorbma mánáidgárdelagas § 25, lea guovddáš hástalus rekrutteret sámegiela bargiid, go dat dagaha ahte sámii mánáidgárddit fertejit virgádit dárogiela pedagogaid jus eai lea sámegiela ohccit geain lea pedagogalaš oahppu. Sámediggi čállá viidáset:

«Dies leat stuora gielalaš konsekveansat mánáidgárdái ja mánáid sámegiela ovdáneapmái. Dárogiela bargit mánáidgárddis, láivuduvvo ulbmil sámii mánáidgárddiiguin. Pedagogalaš doaibma plánejuvvo de dárogillii ja čadahuvvo dárogillii, ja go bargiin ii leat doarvái sámegiela máhttu, de šaddá dárogiella ráđđejeaddji giellan sámii mánáidgárddiin. Nie hedjona sámii mánáidvejolašvuohta oahppat ja geavahit sámegiela mánáidgárddi árgabeaivvis. Jus sámii mánáit eai oáččo sihkkarastojuvvot ja ovdánahttit sámegielaidd sámii mánáidgárddiin, de lea diet joatkka dáruiduhttimis.

Sámediggi oaivvilda ahte sámii mánáidgárddiin galget pedagogat máná nammii seammá valjit dahje eanet go dáza mánáidgárddiin. Go sámii mánáidgárddit dávjá leat dušše okta daid hárve sámegiela arenain ja instituovnnaid sámii mánáid árgabeaivvis, de dávjá gáibiduvvo eanet pedagogalaš rahčamuša doalahit mánáidgárddi sámegiela ja sihkkarastit duohta giellaealáskahttima ja giellaovdáneami sámii mánáide.»

Sámediggi ovdanbuktá dákko bokte hui váttis čuolmma. Vuos sáhtttá pedagoganorbma dahkat váttisin virgádit sámegiela jodiheddjiid. Nuppádassii gáibiduvvo nanu pedagogalaš rahčamuš sihkkarastit sámii mánáid giellaovdáneami, go sis lea unnán sámegiela arenat sin árgabeaivvis.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas ruonát oaivvildit ahte oanehet áiggi badjel sáhtttá leat ávkálaš dohkkehít spiehkasteami pedagoganorpmas, daid háviid go leat dárogiela ohccit geain lea pedagogalaš oahppu, ja sámegiela ohcciin geain ii leat pedagogalaš oahppu. Eará molssaektu sáhtttá leat ahte ii dohkket diekkár spiehkasteami, muhto ahte las-sin virgáda sámegiela lassiresursan geas galgá lagas ovttasbargu dárogiela pedagogain plánemii ja pedagogalaš doibmii mánáidgárddis.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas ruonát ávžžuhit Máhtodepartemeantta ja Sámedikki gulahallat dán birra, dainna ulbmilin ahte gávdnat čovdosiid mat váldet vára sámi mánáid vuoigatvuođain deaivat mánáidgárdebargiid geain lea pedagogalaš gelbbolašvuohta ja geat sáhttet váldit vára sin gielalaš ovdáneamis.

Guhkit áigái ferte diet ulbmil, dieid miellahtuid oainnu mielde, beroškeahhtá mas, de galget leat sámi mánáidgárddiin seammá ollu pedagogat máná nammii go dárogielat mánáidgárddiin, go buot mánáin, beroškeahhtá vuosttašgielas, lea vuoigatvuohta mánáidgárdebargiide geain lea pedagogalaš gelbbolašvuohta.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa geahčadit movt mánáidgárdeláhka § 27 praktiserejuvvo, ja ovttasráđiid Sámedikkiin árvvoštallat lea go dárbu sáddet suohkaniidda diehtočállosa mii dárkkuha dan.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái lálkaevttotusain mii sihkkarastá ahte mánáidgárdeláhka § 27 speadjalastá sámi mánáidgárddiid rámmaplána go gusto gáibádusaide mánáidgárdebargiid sámegiela máhttui. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui.»

4.9.3 VUOĐDOOAHPAHUS

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas ruonát čujuhit ahte buorre giel-laoahpaheapmi skuvllas lea guovddáš váikkuhangas-kaoapmi sihke doarjut giellaovdáneami sámegielat mánáin ja sihkkarastit sámi dárogielat mánáid rievtti oahppat iežaset eatnigiela.

Diet miellahtut čujuhit ahte oahpahuslágas § 3-2 goalmmat láđđasis čuovvu ahte riekti oahpahussii sámegillii ja sámegielas eará suohkaniin go giel-laovdánahttin- ja giellaaláskahttin-suohkaniin boahá fápmui go unnimusat 10 oahppi gáibidit dan. Diet miellahtut oaivvildit nu go Sámediggi ja NIM ahte diet lohku lea biddjon menddo alladin ja berre unni-duvvot 3 rádjái.

Diet miellahtut čujuhit viidáset Árran julevsámi guovddáša cealkámuššii, mas čujuhuvvo čuovvovaččat:

«Stáhtalaš ruhtaduvvon skuvlastruktuvrras sámi oahpahussii Norggas leat čielga erohusat daid ieš guđet sámi guovlluid. Leat mánga skuvlla ja institušuvnnat mat nannosit barget ovddidit ja doalahit davvisámegiela ja lullisámegiela ja kultuvrra, de lea julevsámegiella ja guovlu eará dilis. Davvisámegielguovlluin leat vuodđudan skuvllat nu go Sámi joatkkaskuvla

Karášjoga, Sámi joatkkaskuvla ja boazodoalloskuvla Guovdageainnus, ja Sámeskuvla Málátvuomis. Vástideaddji gávdnat mii lullisámiguovlluin institušuvnnaid nu go Áarjelsaemien Vierhtiesáfoe (Lullisámi diehtopárka) Árborttes, mii earret eará fállá julevsámegiel gáiddusoahpahusa go geavaha Árrania ja Snáasa sáme-kuvlla oahpaheddjiid. Lea mearkkašanevara ahte váilot vástideaddji institušuvnnat ja skuvllat mat nannosit barget julevsámegielain ja kultuvrrain, sihke vuodđo- ja joatkkaskuvladásis.»

Diet miellahtut áigot deattuhit ahte stáhtalaš ruhtadeapmi sámegielat vuodđoskuvllain ja joatkkaskuvllain leat geađejuolggit giellaaláskahttimis. Diet miellahtut áigot čujuhit ahte julevsámegiella lea earenomážit áitojuvvon, ja ahte dan dihte lea dárbu ražastit loktet julevsámegiela oahpahussuorggis.

Diet miellahtut áigot deattuhit ahte buorit oahpahusmállet leat guovddášat giellaoahpahusas. Jus ángiruššá buori sámegielaoahpahusa skuvllas, de šaddá maŋŋil álkit rekrutteret oahpaheaddjiid ja eará bargiid geain lea gelbbolašvuohta sámi gielain.

NAČ 2016:18 addá lávdegoddi čuoggás 10.1 čuovvovaš čuolbmačilgehusa skuvlla giellaoahpaheami váilevašvuodaide:

«Lávdegoddi oaivvilda ahte váldohástalusat vuodđooahpahusas ii leat ahte sámi oahppit eai oaččo oahpahusa sámegillii ja sámegielas nu go galget. Sivat dasa leat seagáš. Lea sáhka sihke oažžut oahpaheaddjiid geain lea rievttis gelbbolašvuohta, váilevaš ekonomalaš resurssat ja stáhtalaš njuolggadusat mat eai leat heivehuvvon duohta hástalusaid. Lassin vel váilu oktasaš ja koordinerejuvvon systema mas skuvlaeaggádat sáhttet oažžut bagadallama ja doarjaga sámegielaoahpahusa bargguin.»

Lávdegoddi čállá viidáset:

«Sámi pedagogalaš biras lea guhká leamašan okta-vuođas pedagogalaš birrasiguin eará unnitloguservodagaiguin máilmmis, ja digaštallan giellaoahpaheami birra lea leamašan guovddášis dien oktavuođas. Váttisvuođat nubbigiellaoahpahusas leat leamašan stuorrát juohke sajis. Sii geat leat ollen guhkimussii čoadit váttisvuođaid, leat álggahan gievrras guovttegielatmodeallaid nubbigielagiela oahpahusas mánáide geain lea eanetlogugiella vuosttašgiellan ja unnitlogugiella nubbigiellan. Diet gusto ovdamearkan maoriide Ođđa Selánddas, wálisagiella Stuora Británnia ja báskárgiella Espánnjas. Sámi guovlluin Norggas eai leat gievrras oahpahusmállet leamašan anus nubbigiellaoahpahusas, earret muhtin hárve projeavttain.»

Diet miellahtut čujuhit ahte okta dain eanemus geavahuvvon typologijain guovttegielatoahpahusas lea riikkaidgaskasaš typologijja maid brihttalaš dutki Colin Baker lea ráhkadan. Son juohká guovttegielatoahpahusa guovtti mállii, maid gohčoda geanohis ja gievrras guovttegielat oahpahusmállet. Gievrras giellamodealla lea maid Baker gohčoda «immersion», sámegillii gohčoduvvon «giellalávgun». Diet mearkkaša ahte go unnitlogugiela maid galgá oahppat, geavahuv-

vo luohkkálanjas maiddá eará fágain go giellafágas. Geanohis modealla lea Baker:a eavttuid mielde dat gos lea dušše oahpaheapmi unnitlogugielas muhtin diimmu vahkus, muhto buot eará oahpahus ja gulahallan lea eanetlogugillii.»

Diet miellahtut čujuhit viidáset ahte oahppit geain lea riekti sámegielloahpahussii, lea vuoigatvuohta eará oahpahanmálliide jus diekkár oahpaheapmi ii fállujuvvo skuvllas gos sii dábálaččat vázzet. Diet mielddisbuktá ahte skuvlaeaiggát geas eai leat oahpaheaddjit geat sáhttet addit sámegielloahpaheami, ferte fállat su ohppiide sámegielloahpahusa molssaevttolaš oahpahanvugiid mielde, nu go gáiddusoahpaheami mielde, intensiiva oahpaheami dahje leairaskuvlaoahpahus. Lea skuvlaeaiggát gii lea ovddasvástideaddji ovttaskas oahppi ektui, vaikko sii ostet bálvalusa eará fálliin.

Go váilot ollu oahpaheaddjit geat sáhttet oahpahit sámegillii ja sámegiela, ja go ohppiin leat guhkes mátkkit, de leat mánnga oahppi geat ožžot gáiddusoahpaheami. Diet miellahtut čujuhit raportii 2012, «Sámegiella gáiddusoahpaheami bokte», čájehit golbma málle sámegillii gáiddusoahpahan málliin. Ovtta modeallas leat guokte dahje eanet čoagganeami maid fálli doallá. Nubbi lea gáiddusoahpahus mas hospiteren skuvllas mii fállá, ja goalmát gis gáiddusoahpaheapmi mas eai leat liige fáldagat.

Diet miellahtut čujuhit viidáset ahte raporta konkludere ahte riekti oassálastit čoagganeamiin ferte boahit lassin mearriduvvon diimmuide. Čoagganeamiid ferte atnit de go deavddan stáhta geatnegasvuodaid Vuodđolága § 108 mielde, lassin dasa mii čuovvu oahpahuslágas. Raporta konkludere ahte lullisámi ohppiide berrejit dollojuvvot eanet jahkásaš čoagganeami go eará oahppjoavkkuide.

Diet miellahtut čujuhit maiddá ahte Sámediggi projeavtta olis Sámi mánat ođđa searvelanjain – Samiske barn i nye pedagogiske rom (SáMOS), njukčamánu 2021 nammadii bargjoavkku man mandáhtta lei defineret gievrras giellamodeallaid sámi oktavuodas, ja addit fágalaš árvvoštallamiid ja rávvagiid geavahit nanu giellamodeallaid sámegiela mánáidgárdiin ja skuvllain. Raporta «Gievrras giellamodeallat» (Sterke språkmodeller) geigejuvvui Sámediggái 2022. Raportta oasis 1, kapihttal 4.1 čuožžu čuovvovaččat:

«Baker (1993) lea govvidan eanet geanohis giellamodeallaid, muhto Sámis lea dálá áigge anus dušše okta. Dat lea dat, man Baker gohčoda mainstream bilingual-modeallan, Todal fas gohčoda dan dárogillii framandspråk-modeallan. Bargjoavku lea välljen dan gohčodit goaikkasmodeallan danne go dainna modeallain sámegiela oassi mánáidgárde- dahje skuvladoaimmain lea unnán, dego goaikkanasat duoppil ja dáppil.

Sámi konteavsttas dat mearkkaša ahte olles fáldat lea riikkagillii, ja sámegiella oahpahuvo dahje geava-

huvvo dušše ráddjejuvvon bottuin. Sámegiella lea oahpahusa objektan: giellaoahpahus dahje giellabottut leat oktii dahje moddii vahkus, muhto giella ii leat iešguđet doaimmaid ja gulahallama gaskaoapmin. Vaikko ulbmil lea ahte mánna galgá šaddat sámegiela, de vásáhusat Sámis ja eará unnitlogugielaservodagain čájehit, ahte dakkár modealla bokte ulbmil ii ollašuva, boadusin lea baicca ráddjejuvvon gielladáidu.»

Viidáset čuožžu raporttas kapihttal 6:

«Bargjoavkku barggu vuoddu lea leamaš dat, ahte sámemánáid- ja nuoraid giellafáldagaid mihttun ferte leat produktiivvaš sámegiela vuohta: dakkár gielladilli, ahte mánáin lea njuovžilis sámegiella, sii geavahit giela spontánaččat iešguđet diliin sihke oahppama ja gulahallama reaidun, ja máhttet áiggi mielde maiddá čállit sámegiela. Dasa lea vejolaš ollet dušše gievrras giellamodeallaid bokte.»

Diet miellahtut čujuhit kapihttal 3 «Gievrras giellamodeallaid organisatoralaš bealit» iskkaduvvojit fáktorat mat gusket heivehit giellafáldaga, nappo organisatoralaš beliid. Das deattuhuvvo ahte eaiggáda dahje fálli ollislaš ovddasvástádus sámegielfáldahkii lea hui dehálaš. Das deattuhuvvo maid ahte sámegiela mánáidgárde- ja skuvlafáldagat galget plánejuvvot, koordinerejuvvot ja árvvoštallojuvvot institušuvnnalaš ja struktuvrralaš dásis. Ollislaš vástádus ii galgga leat ovttaskas bargi dahje vanhema duohken, dat galgá leat eaiggáda ovddasvástádus.

Diet miellahtut čujuhit viidáset ahte go oahpahusláhka ođasmahttojuvvui 2024 § 3-2 oahpahusa sámegiela ja sámegillii, de guđat láddasis dárkkuhuvvo ahte suohkan galgá fállat oasi sámegielloahpahusas sámegiela birrasis jus lea dárba ahte oahpahus galgá leat dohkálaš. Prop. 57 L (2022–2023) čiekŋuda vuogitvuođa dohkálaš pedagogalaš oahpahussii ná:

«Guđat láddasa mielde galgá suohkan fállat iežas oasi sámegielloahpahusas sámegiela birrasis jus lea dárbbaslaš ahte oahpahus galgá leat pedagogalaččat dohkálaš. Njuolggadus lea vuostazeittiin go sámegielloahpahus lea gáiddusoahpahussan, geahča § 14-4. Suohkanat fertejit dahkat konkrehta árvvoštallama ahte lea go dárba ahte oahpahus ferte leat sámegiela birrasis vai oahpahus galgá pedagogalaččat leat dohkálaš. Dás ferte suohkan váldit vuhtii ahte ohppiin leat vuoigatvuođat ja ahte skuvlaeaiggádis leat geatnegasvuodas eará paragrafaid mielde dán lágas, geahča ovdamearkan láhkaevttohusa kapihttal 11 mii maiddá addá rievtti intensiiva oahpaheapmái, ja kapihttal 12 mii addá, njuolggadusaid skuvlabirrasa ektui. Lea oppalaš oahppofáldat oahppái mii lea mearrideaddjin.

Movt 'dárbbaslaš' galgá ipmirduvvot ii galgga čadnojuvvot olgguldas rámmaide, nu go ovdamearkan galis hupmet sámegiela guovllus, ekonomiiijii ja resurssaide. Árvvoštallan galgá leat čadnon dasa ahte oahpahus sámegiela birrasis lea dárbbaslaš vai oahppit geat ožžot gáiddusoahpahusa, galget oázžut pedagogalaš dohkálaš oahpahusa ja nie joksat oahppoplána gealbomihituid.

Man stuora oasit sámegieloahpahusas lea dárbbaslaš leat sámegielat birra, ferte vuolgit konkrehta árvvoštallamis dan oahpahusas maid oahppi oázžu, joksá go gealbomihtuid oahppoplánas dahje ii. Árvvoštallan mii lea dárbbaslaš vai oahpahus lea pedagogaččat dohkálaš, lea lágas mearriduvvon árvvošteapmi maid bearráigeahčči ja duopmostuollu sáhttet ollislaččat iskat. Seammás galgá konkrehta sisdoallu gáibadusas vuolggahuvvot pedagogaččat ja fágalaš árvvoštallamiin.

‘Sámegielat biras’ lea oktasašnamahus doaimmaide nu go giellačoaŋganeamit, giellalávgun, hospiteren, oahppomátki ja lonohallan. Suohkanat sáhttet konkrehta árvvoštallat doaimmaid mat báikkálaččat fátmastit sámegielat birra.»

Diet miellahtut oavvildit ahte lea dehálaš deattuhit ahte čuožžu nannosit ja čielgasit ovdabargguin ahte olgguldas rámmat nu go ekonomijja ja resurssat eai man ge láhkái sáhte bealuštuvvot ahte sámi oahppit eai oáččo dohkálaš pedagogaččat oahpahusa. Dieid miellahtuid oavila mielde lea ahte oahpahus lea pedagogaččat dohkálaš jus lea gievrras giellamodeallaid mielde. Diet miellahtut oavvildit ahte dan dihte berre čielggaduvvot galgá go diet dárkkuhuvvot láhkateavstas. Dieid miellahtuid oavila mielde berre skuvlaeigádis leat geatnegasvuohta fállat oahpahusa sámegillii maiddái muhtin eará fágain go sámegielas. Diet ii dagat dušše dan ahte sámi oahppit ožžot oahpahusa gievrras modealla mielde, muhto maiddái dagahit ahte eanet sámegieloahpaheaddjit bissot guhkit barggus, go bargoaddis sáhttet oázžut stuorát virgeosiid. Diet miellahtut deattuhit maid dehálašvuođa das ahte oahppit geat oassálastet digitálalaš oahpahusas, besset maid deaivat oahpaheaddji dahje veahkkebargi fysalaš oahppobirrasis.

Diet miellahtut čujuhit dán oktavuodas gulas-kuddancealkámuššii Sámi allaskuvllas, gos čuožžu na:

«Sámi servodaga ulbmil ferte leat ahte mánát ja nuorat ipmirdit ja hupmet sámegiela, välljejit sámegiela iežaset gaskkas ja ahte sidjiide lea lunddolaš välljet sámegillii čállit.

Dehálaš doaibma olahit dien ulbmila, lea gievrras giellaoahppanmodealla [...]. Diet eaktuda ahte mánáidgárddiid ja skuvllaid eaiggádat ja bargit ožžot skuvlema, kárten- ja árvvoštallanreaidduid, ja jeavddalaš čuoovvoleami. Vai gievrras giellamodeallat galget cieggat struktuvrralaččat ja ii ge leat sorjabaš man ángir ovttaskas bargi lea, fertejit sii geain lea ovdasvástádus plánet fálladagaid, leat čielgasit geatnegahtton čadahit daid.

Sámi gáiddusoahpahusas lea váttis čadahit gievrras giellamodeallaid. Guovtte diibmosaš fáladat vahkkui lea menddo unnán ahte mánát geain ii leat sámegiella ruovttugiellan, galget oahppat geavahit sámegiela aktiivvalaččat. Dahkat giellamodealla nu gievran go vejolaš, de lea dárbbaslaš systemain mas oahppit geat ožžot sámegielas gáiddusoahpahusa, ožžot maid oahpahusa eará skuvlafágain go sámegielas. Ohppiid hospiteren sámegielat birrasiiin ferte lasihuvvot ja plánejuvvot čielga gielalaš mihtuiguin. Fysalaš čoaŋganeamit, hospiteremat, fertejit plánejuvvot diehtomielalaččat giela ektui ja lasihuvvot. Lea dehálaš ahte mánáidgárddiid ja

skuvllat miehtá riikka ožžot fáldalahkan eanet dieduid sámiid ja sámegiela birra.»

Diet miellahtut čujuhit viidáset ahte ulbmil doarjjaortnegiin sámegiela várás vuodđoskuvllas odne rehkenastojuvvo galle diimmu vahkus leat dieduid mielde mat leat Vuodđoskuvlla statistihkkasystemas ohppiidlogu birra, juogaduvvon giellamolssaeavttuide vuosttašgiella ja nubbigiella. Prop. 1 S (2022–2023) čuokkis 10, sáhttit mii lohkat ahte Máhttodepartemeanta áiggui rievdadit rehkenastinnjuolggadusaid sámegiela oahpahussii, vai buorebut ovtadássásaččat meannudit suohkaniid. Doarjja sámegiela várás vuodđoskuvllas rehkenastojuvvo oktasaččat suohkaniidda siskkobealde ja olggobealde hálddašanguovllu. Joatkkaoahpahussii váttojuvvot atnui rehkenastinmodealla mas juohke skuvla, dan sadjái go fylka, rehkenastojuvvo sierra ovtadahkan. Rievdadeamit leat oavvilduvvon addit rehaleappot doarjjaprofiilla.

Diet miellahtut oavvildit ahte juridihkalaš rámmat ja ekonomalaš juolludeamit ovtas fertejit doaimmat nu ahte skuvlaeigádat heiveha ja ollásit ruhtada hospiterema sámegielat birrasiiin ohppiide geat ožžot gáiddusoahpaheami gievrras giellamodeallaid mielde. Diet miellahtut oavvildit ahte leat menddo mánga ovdamearkka, maiddái ođđa áiggis, ahte sámegielat oahppit eai oáččo dan oahpu masa sis lea riekti. Sáhtta ovdamearkan leat ahte oahppit ožžot skuvlaeigádis diehtun ahte lea menddo divrras ruhtadit reaissu hospiteremiidda.

Diet miellahtut čujuhit viidáset ahte Sosialistalaš Gurutbellodat, Rukses ja Gurutbellodat meannudeamis Diedáhusa St. 13 (2022–2023), geahča Evttohusa 473 S (2022–2023), ovddidedje čuoovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái plánain našuvnnalaš fierpmádagain skuvllaide gos leat sámi oahppit.»

Earret evttoheddjiid, de dorjo Birasbellodat Runát, Kristtalaš Álbmotbellodat ja Pasientfokus evttohusa.

Duogázin evttohussii čájejit diet miellahtut Sámedikki mearkkašupmái stuoradikki diedáhusa čuoggái 2.2.9 dárbbu birra diekkár fierpmádahkii:

«Skuvlla duppal mandáhtta, hábmen ja oahppu, gustojit diehttelas maiddái sámi skuvlii. Diet miellddisbuktá earret eará ahte oahpahusfálaldat, earenoamážit sámegiella, mii lea hábmenfága, muhto maiddái oahpahus eará fágain, galget addit sámi kulturárvvuid vuodul.

Dien dehálaš prinsihpa vuodul, oaidná Sámediggi dárbbu álggahit našuvnnalaš fierpmádaga skuvllaide main leat ollu sámi oahppit vai juogadit vásihusaid ja ovtas ovdánahttet sámi skuvlla. Diekkár fierpmádat sáhtášii leat ávkkálaš mángga oahpaheaddjái hálddašanguovllu olggobealde, geain ii leat sámi fágabiras mainna ovtasbarget ja masa sáhttet mieigat go lea losat bargat okto fágasurggiin. Sámediggi ruhtada fierp-

mádaga sámi oahpaheddjiide, NetSam. Sámediggi evttoha ahte departemeanta bearráigeahččá ahte Net-Sam šaddá oassin našuvnnalaš fierpmádagas.»

Diet miellahtut oaivvildit ain ahte lea dárbu cegget diekkár fierpmádaga, dainna maiddá dás duppal ákkastallamiin ahte boahťá buorin ohppiide, seammás go buorida oahpaheddjiid bargodili.

Go guoská ohppiide geain lea báikkálaš oahpahuš, oaivvildit diet miellahtut ahte lea sihke dárbu ovdánahtit guhkesáiggi plána cegget eanet sámegiela profiilaskuvllaid, ja geahččat vejolašvuoda álggahit sámegiela luohkáid gávppiin gos leat doarvái oahppit dasa, maiddá olggobealde sámegiela hálldašanguovllu.

Diet miellahtut háliidit čujuhit ahte buot suohkaniin ja fylkasuohkaniin lea earenoamáš ovdasvástádus ahte sámi oahppit ožžot kvalitatiivvalaš buori oahpahušfálaldaga. Diet miellahtut oaivvildit ahte lea dárbu nannet sámi gealbobirrašiid ja fállat eanet ohppiide dieid. Diet miellahtut čujuhit Hábmara suohkani ja Knut Hamsun joatkkaskuvlii ja oaivvildit ahte lea dárbu cegget eanet sámegiela profiilaskuvllaid main lea nanu sámegiela biras. Diet miellahtut oaivvildit ahte lea dehálaš ahte departemeanta ovttas Sámedikkiin árvvoštallet movt stáhta sáhtta váikkuhit dasa. Profiilaskuvllat sáhttet fállat ohppiide sihke siskkoibealde ja olggobealde hálldašanguovllu sámegiela gelbbolašvuoda ja kultuvrra lotnolasat fysalaš ja digitála oahpahušain ja vel gaskkohagaid guossastallamiin.

Diet miellahtut čujuhit viidáset ahte lávdegoddi gii lea bargan NAC 2016:18 čuoggás 10.3.1 čujuha ahte statistihka čájeha ahte maŋŋil go Máhttolokten sisafievrrereduvvui, de lea ohppiidlohku geat välljejit sámegiela vuosttašgiellan, njiedjan veaháš. Sámegiella nubbingiellan vuodđoskuvllas lea dattege njiedjan dramáhtalaččat. Ohppiid lohku geat váldet sámegiela joatkkaoahpahušas, lea leamašan oalle stabiila, muhto eanet oahppit joatkkaoahpahušas välljejit sámegiela nubbingiellan dan sadjái go vuosttašgiellan. Diet miellahtut čujuhit gulaskuddancealkámuššii Deanu sátnejodiheaddjis, gii árvala buoridit eavttuid sámegilli nubbingiellan vuodđoskuvllas. Gulaskuddancealkámušas čállá sátnejodiheaddji čuovvovaččat:

«Go eai leat ollu oahppit, de ii leat eahpedábálaš ahte easkaálgi oahppit ja oahppit geat juo mánga jagi leat ožžon oahpaheami, seaguhuvvojit ovttá ja seammá jovkui, nu ahte easkaálgit heitet ja sii geat leat ollen guhkkeli, fertejit fas álgut ođđasit. Nie vásihit oahppit ahte sii eai máhte dahje eai ovdán - ja heitet. Leat mánga ja seagás sivat ahte nie lea, muhto boadus digaštallamis dien ektui, dábalaččat lea čilgehus ahte manne nie lea, ja loahpas lea konklusuvnnat ja doaimmat maid sáhtáse dahkat buoridit dili.»

Diet miellahtut čujuhit ahte sátnejodiheaddji dasto ovddida mánga konkreta evttohusa doaimmaid maid sáhtášii bidjat johtui. Sátnejodiheaddji oaivvilda ahte berre álggahit projeavtta buoridit bohtosiid ja buoret čadaheami sámegiela nubbingiellan (sámegiella 2 ja 3), doaimmaid nu go metodaidda, gealboloktema, oahpponeavvuid ja eará resursadárbbuid. Dasto berrejit doaimmat ja effeakta dain raporterejuvvot, ovdamearkan go suohkanstivra jahkásaččat meannuda raportta skuvlla dili birra, de biddjo sierra oassin mii fátmasta sámegiella 2 ja 3.

Diet miellahtut dihtet dāhpāhusaid birra, maiddá ođđaset áiggi, go oahppit leat vásihan ahte sámegieloahpahuš vuodđoskuvllas lea doaibman bures, muhto váttisvuodát álgut ihtit joatkkaoahpahušas. Sáhtta leat ahte go álgut joatkkaskuvlii ahte lea geahččaleapmi vai oidnet máhttet go doarvái bures dárogieala čuovvut dábálaš oahpaheami, dan dihte go lea sámegiella eatnigiellan - diet vaikko oahpahušlágas eksplisihhta čuožžu § 3-6 ahte diekkár geahččalemiid galget čadahit dušše ohppiin geain ii leat dárogieala dahje sámegiella eatnigiellan. Diekkár ovdamearkkat duođaštit ahte lea váilevaš diehtu lágaide sihke skuvlajodiheaddjiin ja bargiin.

Lea maid ohpit fáddán ahte sámegiela oahppit vásihit ahte skuvlajodiheaddjit eai oro berošteamen sámegieloahpahušas go plánejit skuvlajagi ja diibmoplánaid. Dies lea boadusin ahte lea váttis koordineret oahpahušas eará fágaiguin. Diet sáhtta dagahit ahte sámegieloahpahuš šaddá eahkes ja goarida ohppiid as-toáiggi, maid sihke Oahpahušlihttu ja sámi vānhenfi-erpmádat leaba cuiggodan. Sáhtta maid dāhpāhuvvat ahte oahpahuš biddjo seammá áigái go dárogiealoahpahuš, nie bāggehallá oahppit välljet juo go heaitit sámegieloahpahušain dahje váldit dárogieala privatistan. Sáhtta maid dāhpāhuvvat ahte skuvlajodiheaddjit vājāduhttet váldit vuhtii ahte oahppit geat váldet fitnofāgaid, lea bargohārjehallan, boadus de lea ahte oahppit masset stuora oasi sámegieloahpaheamis.

Diet miellahtut oaivvildit ahte lea čielga dárbu čielggadit duogāza manne oahppit heitet sámegieloahpahušain vuodđoskuvllas, ja ahte ráđdehus ja Stuoradiggi ovttas berrejit bidjat mihtun váikkuhit dien negatiiva ovdāneami vuostá dainna lágiin ahte bidjet konkreta doaimmaid johtui,

Diet miellahtut oaivvildit ahte heaitinproblematihka sámegieloahpahušas ii sáhte sirret áibbas dan čuolmmas ahte ollu sámegieloahpaheaddjit välljejit heaitit barggus. Diet miellahtut čujuhit ahte Oahpahušlihttu Sámi lávdegoddi lea geahččalan iskat sivaiddes, ja gávnnahan ahte ollu lea sáhka ahte sámegieloahpaheaddji bargá okto ja lea ovddasvástádus ohppiide 1. luohká rájes 10. luohká rádjái, seammás go ferte lāhčit heivehuvvon oahpaheami okto, ja dan dihte go váilot oahpponeavvut. Konsekveansa dies lea ahte sámegiela

oahpaheaddjit fertejit bargat badjelmearálaččat, ja de heitet, mii de nuppi vuorus čuohcá ohppiid giellaoahpahusa kvalitehttii ja kontinuehttii.

Diet miellahtut oaivvildit maid ahte lea dárbu ovdánahttit plána mainna lágiin galgá nannet Sámi ofelaččaid ortnega. Sámi ofelaččat leat studeanttat geat mátkkoštit miehtá Norgga ja dollet logaldallamiid sámiid birra, vuosttažettiin joatkkaskuvllain, vai buoridit dieđuid sámiid birra ja sámiid dilálašvuodaid birra Norgga nuoraid gaskka. Sámi ofelaččaid ortnegis lea ulbmilin oažžut gulahallama gaskal sámi nuoraid ja eará nuoraid, ja váikkuhit čearddalaš vealaheami vuostá. Ofelaččaid bargu lea jurddašuvvon lassin dasa mii juo dálá oahppoplánas lea mearriduvvon oahpahus ja oahpahus sámi identitehta, kultuvrra ja servodaga norgga skuvllas. Diet miellahtut oaivvildit ahte sámegieloahpahusa heaitima ii sáhte geahččat dušše konsekvensan praktihkalaš hástalusain nu go oažžut doarvái oahpaheddjiid ja sullasaččaid, muhto várra lea maid sii odne vásihit garrasit čadnon diehtemeahttunvuhtii ja vaššái sámegielagiid vuostá.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ovdánahttit guhkesáigásaš plána cegget eanet sámi profiilaskuvllaid. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ovttrasrádiid Sámedikkiin geahčat vejolašvuoda álggahit sámegieluohkáid gávpogiin gos leat doarvái oahppit, maiddá olggobealde sámi giellahálddašanguovllu.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit berre go láhkateavsttas dárkkuhuvvot ahte doaba 'pedagogalaččat dohkálaš' oahpahuslágas § 3-2 guđát ladđasis mielldisbuktá rievtti oažžut sámegieloahpahusa gievrras giellaoahpahanmodealla mielde. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bearráigeahččat ahte oahppit geat ožžot gáiddusoahpahusa sámegielas, ožžot oahpahusa sámegillii maid muhtin eará skuvlafágain go sámegielas. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa láchit dili ja dievaslaččat ruhtadit hospiterema sámegielat birrasiin ohppiid várás geat ožžot sámegielgáiddusoahpahusa. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái oktan našuvnnalaš fierpmádat plánain skuvllaide main leat sámi oahppit. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái plánain movt galgá nannet Sámi ofelaččaid ortnega.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit duogáza manne oahppit vuodđoskuvllas heitet sámegieloahpahusain, ja bidjat ulbmilin hehttet dien negatiiva gárgideami.»

4.9.4 SÁMI OAHPPONEAVVUT

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodaga ja Birasbellodagas Ruonát áigot deattuhtit man dehálaš lea ahte sámi mánat ja nuorat ožžot oahppat iežas giel ja gillii ja oahppat sámi servodateallima birra, historijá ja árbevieruid olles 13 jagáš skuvlavázzima. Lea dehálaš ovttaskas oahppái, ii dušše go jurddaša ovdánahttit giellamáhtu, muhto maiddá go jurddaša nannet sin sámi identitehta ja addit sidjiide oadjebas vuodu iežas kultuvrra, ja ipmárdusa das ahte leat oassin stuorát oktavuodas sápmelažžan ja álgoálbmogin.

Diet miellahtut čujuhit Riikarevišuvnna raporttii 2019 rájes ahte leat mearkkašanveara váilevašvuodas sámi ohppiid vuoigatvuodaide oahpahussii sámegillii ja sámegielas, earret eará go guoská oahpponeavvuide. Diet miellahtut čujuhit viidáset gulaskuddan cealkámušii Sámisekšuvnnas Davvi-Romssa joatkkaskuvllas ja Netsam, mas čuožžu:

«Dárbu mángga sorttat sámegiel oahpponeavvuide lea ain stuoris, ja oahppoplánaid ođasmahttimat mielldisbuktet dadi bahábut dávja ahte dárbu ođđa oahpponeavvuide lassána. Lea dárbu gelbbolaš oahppogirječáliide go galgá ovdánahttit sámi oahpponeavvuid, dávjjimusat leat oahpaheaddjit geaid fertejit luvven barggus skuvllas. Go oahpaheaddjeváilevašvuohta lea stuoris, de eai leat diet resurssat gávdnamis doarvái nu ollu go lea sávvahatti ja de gártá spirálii gos ii álo leat vejolaš luvvet oahpaheddjiid. De sáhtta váldit eahpegovttolaš guhkes áiggi gárvvstit muhtin oahppogirjeprojeavttaid, mii de váikkuha negatiivvalaččat oahpaheaddji oahpahan dillái. Mii oaivvildit dan dihte ahte oahpahit ođđa oahpaheddjiid leahkit dat eanjkildoaimma maid berre vuoruhit bajimussii.»

Diet miellahtut háliidit čujuhit ahte Dieđáhusas St. 13 (2022–2023) eai leat biddjon ovdan oahpponeavvodili birra doaimmat. Diet miellahtut čujuhit gulaskuddan vástádussii Sámi allaskuvllas, gos čuožžuna:

«Lea dehálaš vuoruhit oahpponeavvuid sámegielaide. Eai buvttaduvvo doarvái oahpponeavvut sámi ohppiide, ja dat dagaha stuora hástalusaid. Olahit dan stuora máhttoloktema, de ferte Stuoradiggi vuoruhit ja gáibidit eanet oahpponeavvobuvttadeami. Sámi mánat ja nuorat dárbbasit maid eanet čáppagirjjálašvuoda sámegillii, ja sámi filmmaid ja spealuid.»

Diet miellahtut oaivvildit ahte lea čielga dárbu ovdánahttit eanet digitála ja ođasmahttojuvvon oahpponeavvuid sámi gielaide, nu go app:aid, girjjiid ja videoid. Diet miellahtut oaivvildit ahte ferte ovdánahttojuvvot plána mas leat konkrehta doaimmat nákket dien, ja oahpponeavvobuvttadeami buorideapmi váldojuvvot vuhtii stáhtabušehtain dás duohko.

Diet miellahtut oaivvildit ahte dán oktavuodas lea veara fuomášuhttit ahte gávdnojit juo oahpponeavvut davvisámegillii, muhto leat boarásmuvvan. Lullisámegillii ja julevsámegillii lea dilli eanet headálaš, ja dieid gielaide lea sáhka ahte lea vel eanet dárbu oažžut oahpponeavvuid go odne gávdnojit hui unnán.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái plánain ovdánahttit eanet digitála ja ođasmahttojuvvon oahpponeavvuid sámi gielaide, nu go app:aid, girjjiid ja videoid. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui.»

4.9.5 REKRUTTERET SÁMEGIELAT OAHPAHEADDJESTUDEANTTAID

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte lea stuora hástalus rekrutteret vuodđoskuvlaoahpaheddjiid ja lektoriid geain lea sámegielat gelbbolašvuohta. Diet miellahtut leat dan oaivilis ahte sáhtá leat ávkkálaš váldit atnui eanet ekonomalaš dán movttiideamiid buoridit rekrutterema sámegielagiid oahpuide mat oahpahit oahpaheddjiid, nu guhká go rekrutterendárbu čujuha dan guvlui.

Diet miellahtut čujuhit viidáseappot ahte Sámediggi hálldaša stipeandaortnega earret eará studeanttaid váras geat váldet sámi vuodđoskuvlaoahpaheddjeoahpu ja dábálaš vuodđoskuvla- dahje lektoroahpu mas lea sámegiella fágaid gaskkas mii addá oahpahangelbbolašvuođa vuosttašgielas dahje nubbegielas. Stipeandaortnet lea vuoruhuvvon vuosttašvuoruheapmin dahje nubbivuoruheapmin ja dássi stipeandasupmis vuolgá das lea go oahppu vuosttaš- dahje nubbevuoruheapmi. 2024 lea stipeanda lea 25 000 ruvnno oahpuide main lea vuosttašvuoruheapmi juohke lohkanbaji ollesáiggistudentii, ja 10 000 ruvnno oahpuide main lea nubbevuoruheapmi.

Lassin dihtet diet miellahtut ahte muhtin suohkanat ja fylkasuohkanat searválaga fáallet lassistipeanddaid lassin Sámedikki stipeandaortnegii, dainna ulbmilin ahte buoridit rekrutterema.

Oassin seanadanprosessii, ja buoridit rekrutterema vel eanet, oaivvildit diet miellahtut ahte lea dárbašlaš geahččalit eanet mearreulbmil doaimmaid. Ov-

damearkan sáhtá leat ahte muhtin áiggi addit stáhtalaš lassistipeandda maid Loatnakássa hálldaša, studeanttaide geat váldet dieid oahpuide.

Diet miellahtut čujuhit viidáset ahte Sosialisttalaš Gurutbellodat, Ruoksat ja Gurutbellodat oahpahus- ja dutkankomitea evttohusas 473 S (2022–2023), geahča Diedáhusa St. 13 (2022–2023), leat ovddidan čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái plánain, mii lea ráhkaduvvon bargoeallima oasalaččai- guin ja Sámedikkiin, ahte movt sáhtá rekrutteret eanet oahpaheddjiid ja fágabargiid geain lea sámi duogáš, ja doaimmaid fátmastit ja doalahit sámegielat bargiid geain lea eahpeformála gealbu, ovdamearkan lassioahppu fitnodaga bokte.»

Earret evttoheddjiid, de dorjo Birasbellodat Ruonát, Kristtalaš Álbmotbellodat ja Pasientfokus.

Diet miellahtut doalahit dien evttohusa de go cealkkan dan našuvnnalaš rahčamii. Diet miellahtut oaivvildit ahte dán oktavuodas sáhtá leat áigeguovdil geahččat vejolašvuođa, juobe muhtin áigodahkii, váldit eret gáibádusa mastergráda sámegielagiid jus áigu váldit PPU. Diet miellahtut čujuhit ahte leat mánaga rávisolbmo geat háliidit lonuhit karriera vai sáhttet bargat sámegieloahpaheddjin, muhto mastergráda gáibádus lea hehttehus systemas. Sidjiide geain juo lea bachelorgráda, merkkasa diet gáibádus ahte fertejit váldit guovttejahkasaš mastergráda, ovttá jagi sámegiela ja dasto PPU. Oanidit oahppoáiggi guvttiin jagiin, orru dieid miellahtuid oainnu mielde leat heivvolaš váikkuhangaskaoapmi buoridit rekrutterema.

Dat govda diehtovuoddu maid Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna lea geigen Stuoradiggái, duodaša maid ahte rekrutterenbargu oažžut eanet sámegielat oahpaheaddjestudeanttaid, ii sáhte geahččat sierra sámegielbargguiguin olles mánáidgárde- ja skuvlaáigodagas. Lea dárbu váikkuhangaskaomiide ja doaimmaide mat nannejit giellamodeallaid ja rahčama ovttadássasaš vejolašvuođaid ovdánahttit giela ja gielalaš identitehta persovnaide geain lea sámi duogáš.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái plánain, mii lea ráhkaduvvon bargoeallima oasalaččai- guin ja Sámedikkiin, movt sáhtá rekrutteret eanet oahpaheddjiid ja fágabargiid geain lea sámi duogáš, ja fátmastit doaimmaid ja doalahit sámegielat bargiid geain lea eahpeformála gealbu, ovdamearkan lassioahppu fitnodaga bokte.»

4.9.6 LASSIOAHPPU

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte lea dehálaš ahte sámi álbmot oažžu buori almmolaš fálaldaga iežas gillii go deaivvadit almmolaš fálaldagain. Diet miellahtut oaivvildit dan dihte ahte berre álggahuvvot geatnega-svuohta almmolašbargosajiide sámegielaid hálddašan-guovllus fállat bargiide geat háliidit dan, digitála giellao-ahpaheami sámi gielain. Vuodusteapmi lea guovtti oasis: Vuosttažettiin buorida diet giellamáhtu sámegiela guovddáš guovlluin. Nuppádassii ahte sámegielagat eai bággehala geavahit aivve dárogieala almmolaš gulahallamiin. Mearkkasáhtti ja áigeguovdilis ovdamearkan háliidit diet miellahtut čujuhit čuovvovaččat: Romssa ja Finnmarkku stáhtahálldašeaddji ii suova lassioahpu sámegielain, vaikko bargit barget njuolgut sámegielge-avaheddiiguin dearvvasvuodas ja mánáidsuodjalusas.

Eará balddihahhti ja áigeguovdilis ovdamearka lea ahte sámegieloahpaheaddjit vel odne ge raporterejit ahte sii vásihit ahte bargoaddi vuostáibargá sin geat háliidit váldit lassioahpu vai sáhttet oahpahit alit dásiin. Diet miellahtut oaivvildit dan dihte ahte lea dár-bu ahte lágas čielgasit čuožžu dahje eará heivvolaš vuogi mielde ahte bargoaddit almmolaš bargosajiin geatnegahttojit heivehit ahte oahpaheaddji sámegiela 2 ja 3, geat háliidit váldit lassioahpu vai sáhttet oahpahit sámegiela 1, besset váldit diekkár lassioahpu.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát ovddidit dieinna duogážiin čuovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bearráigeahččat ahte almmolaš bargosajit sámi gielaid hálddašanguovllus leat geatnegasat fállat bargiide geat háliidit, digitála oahpa-hanfálaldaga sámegielain.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bearráigeahččat ahte bargoaddit almmolaš bargosajiin geatnegahttojit heivehit ahte oahpaheaddjit sámegielas 2 ja 3, geat háliidit váldit lassioahpu sáhttit oahpahit sámegiela 1, besset váldit diekkár lassioahpu.»

4.9.7 ALIT OAHPPU JA DUTKAN

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát mearkkašit ahte lea hástalus oažžut doarvái ohcciid alit oahpuide sámegilii, ja ahte dat áitá oahppofálaldaga ja de rekrutterema boahhtevaš bargiid geain lea sámegielat gelbbolašvuoh-ta. Ovdamearkan mearridii UIT Norgga árttalaš univer-sitehta njukčamánu 2023 ahte sámegielat buohce-divššároahppu Sámi allaskuvllas, Guovdageainnus, anj-

ke ii galgan álgit go ledje menddo unnán ohccit. Sáme-gielat buohcedivššároahppu álggii 2021 ja galggai bu-oridit váilevaš dili go leat unnán sámegielat buohcedivššárat ja eará dearvvasvuoda bargit.

Diet miellahtut čujuhit ahte lea stuora dár-bu allaoahppan bargiide geat máhttet sámegiela, vai sáht-tet addit sámi álbmogii buori fálaldaga sin iežaset gillii. Jus ii sáhte geavahit sámegiela go dárbbáša almmolaš bálvalusaid, muhto bággehallat geavahit dárogieala alm-molaš gulahallamiin, de goarida sámegiela geavaheami servodagas ja giela ovdáneami.

Diet miellahtut oaivvildit ahte vuhtiiváldit alla oahppan bargoveaga geat máhttet sámegiela, ferte leat nanu ágga ja oahppofálaldagat fertejit oažžut dili sajái-duvvat vai sáhttet geasuhit ohcciid. De dárbbášit buot studeanttaid maid nákkejit rekrutteret, ja ahte lea vuor-devašvuoh-ta ahte luohkát álget jahkásaččat. Diet miellahtut oaivvildit dan dihte ahte ráđđehus berre bearráigeahččat ahte jeavddalaččat fállujuvvo jahkásaš ollesáiggi oahppofálaldat sámegielain.

Diet miellahtut dorjot Sámedikki árvvoštalla-ma ahte juolludeamit universitehtaide ja allaskuvllaide main leat sámegielat oahppofálaldagat, ferte lasihuvvot vai sáhttet ásahtit nanu ja bissovaš fágabirrasiid mat nuppevuorus fas sáhttet nannet oahppofálaldagaid.

Diet miellahtut čujuhit ahte Sámi allaskuvla lea áidna allaskuvla mas lea davvisámegiella váldogiel-lan oahpahusas, ja áidna institušuvdna mii fállá sámegi-ela álgodási rájes gitta doavttergráda rádjái. Sámi allas-kuvla berre dan dihte oažžut vejolašvuoda stuorrut iežas eavttuid vuodul.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte ulbmil Sámi allaskuvllain lea ahte oahppoásahus ovdal 15 jagi olaha stáhtusa universitehtan, mas sámegielat leat vuoru-hansuorgin. Allaskuvlla deháleamos lávkkat stáhtusii universitehtan, leat Ph.d. prográmmat sámegielas ja gir-jjálašvuodas, sámi oahpaheaddjeoahppu ja duodji ja dáidda. Lassin lea allaskuvllas ulbmil nannet sámegiela ja girjjálašvuoda bachelorgráda fálaldagain sihke sáme-gielagiidda ja sidjiide geat čadahit sámegiela easkaálgi-kurssa. Allaskuvla áigu maid nannet álgoálbmotrievtti fágabirrassa ja lasihit dutkandoaimmaid.

Diet miellahtut oaivvildit ahte nuppi guh-kesáigeplánas dutkamii ja alit ohppui sáhttet leat mán-ga dagu nannet oahppofálaldaga Sámi allaskuvllas ja oahpahit eanet olbmuid geat sáhttet leat njunnošis gelbbolašvuoda ovdamearkan. Vuosttažettiin berre nannet ja ovdánahttit mánáidgárdeoahpaheaddjeoah-pu mastergráda dássái. Nuppádassii berre nannet ja ovdánahttit vuodđoskuvlaoahpaheaddjeoahpu doavt-tergráda dássái. Lassin berre nannet ja ovdánahttit sámi kreatiiva fágasurggiid doavttergráda dássái, fágaid dego

duodji, lávdedáidda, juoigan ja njálmmálaš árbevieruid. Berre maid nannet ja ovdánahttit journalistaoahpu mastergráda dássái, sihke sámi journalistihka ja álgoálbmotjournalistihka. Oahpu berre fállat sihke davvi-, lulli- ja julevsámegillii ja engelasgillii riikkaidgaskasaš studeanttaide. Lassin berre nannet ja ovdánahttit sámi boazodoalu ja árbevirolaš dieđuid doavttergráda dássái.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát oaivvildit viidáset ahte ráđdehus ovttrasáid sámedikkiin berre ovdánahttit plána čohkket ja váldit vára sámi vuoddealáhusaid árbevieruid ja árbedieđuid, nannet fágagiela ja fáttmas-tit dan oahppo- ja dutkansuorgái. Diet miellahtut čujuhit ahte Sámi allaskuvla su gulaskuddancealkámušas čállá čuoovvovačat:

«Sámi dutkan lea guhká čađahuvvon dutkiin geat leat boahtán olggobealde, ja dan ahte sámi dutkit ieža doaimmahit dutkama, lea oalle ođas. Eanas dutkan Sámis lea dahkkon olggobeale perspektiivvain, mii mearkkaša ahte leat geavahuvvon amas kategoriijat ja amas gielat. Sámi allaskuvla oaidná stuora dárbbu ođas-mahttit dieđuid maid sámit ieža dárbbasit ovdáneap-mái. Dien dieđu ferte gaskustit olggosguvlui Sámis, sihke stáhtaide gos sámit orrot ja eará álgoálbmogiidda. Sámi allaskuvla atná dehálažžan gulahallat eará álgoálbmogiiguin ja lonohallat dieđuid singuin.

Guhkes áiggi dáruiduhttin, go ovdamearkan sáme-giella ii geavahuvvon skuvllas ja eará institušuvnnain, lea bures oinnolaš otnáš sámi servodagas. Ja go sáme-giella ii adnojuvvon árvvus, muhto baicca eiseválddit atne dan hehttehussan ovdáneapmái, lei boadus ahte dieđut sámiid birra ja sin dieđut álo almmuhuvvojede amas gillii. Sámiid iežaset doahpagat ja dieđut eai dihttojuv-von almmolašvuodas nu go livčče ánsšášan. Sámi guov-lluin gos ain leat árbevirolaš doaimmat, geavahuvvojit tearpmat mat gullet árbevirolaš máhttui. Sámi allas-kuvla lea iežas dutkama bokte čájehan man dehálaš sámi terminologijja lea, ovdamearkan nu go siida, meahcci, birgen, sivdnideapmi, nárrideapmi, searvelatnja, ja lea čájehan movt čuđiid mielde muohtadoahpagat addet máhtu ja dieđu.»

Diet miellahtut oaivvildit maid ahte lea dárbu doarjut hukset rávvenortnegiid mat dahket ahte Sámi allaskuvla sáhtta ávkkástallat gelbbolašvuoda nu go «the Elders» (persovnnaid geain leat árbevirolaš sámi árvvut). Diet miellahtut čujuhit maid ahte Sámi al-laskuvla su gulaskuddancealkámušas dovddaha ahte diet ii dušše dagat ahte gelbbolašvuoda manná ođđa buolvvaide, muhto maiddái sáhtta leat relevánta riikk-aidgaskasaš ovttasbargui eará álgoálbmot insti-tušuvnnaiguin.

Diet miellahtut oaivvildit viidáset ahte berre heivehit eanet rekrutteret studeanttaid riikkarájiid rastá. Diet miellahtut mearkkašit ahte muhtin gu-laskuddaninstánsat ovdamearkan čujuhit BankID hehttehussan ohcanproseassas. Earát háliidit ortnegiid mat dagahit studeanttaide álkibun rasttildit rájiid. Ov-

damearkan diekkár doaimmaide sáhtta namuhit ahte Sámi allaskuvla ii váldde divvagiid álgoálbmotstudeant-tain. Lea dehálaš buori ja geatnegahtti ovttasbargguin gaskal UiT, Davvi Universitehta ja Sámi allaskuvlla oah-pu birra studeanttaid váras lulli, julev ja davvi sámi guovlluin, beroškeahhtá riikarájiid, ja buori ovttas-barggu oahppoinstitušuvnnaid gaskka davviriikkain.

Diet miellahtut oaivvildit viidáset ahte Sámi al-laskuvlla evttohus ahte bidjat johtui našuvnnalaš ja dav-viriikkalaš sámi giellaprojeavtta maid gohčodit «Giel-lašaldi – Språkbros», berre čuoovvoluvvot, dainna ulbmi-liin ahte sámit geat háliidit, šaddet mánngagiela-gat sáme-gielain, ja oaččuhit eanet giellageavaheddjiid geat máhttet sihke lulli-, julev- ja davvisámegiela, ja maiddái skoaltasámegiela/nuortalašgiela.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Gurutbellodagas ja Birasbel-lodagas Ruonát oaivvildit mai ahte ráđdehus ovttrasáid sámedikkiin berre bidjat johtui ovdapro-jeavtta dokumenterenguovddázii mas lea ovddasvástá-dus ovdánahttit sáme-gielaid. Diet miellahtut dorjot kommišuvnna evttohusa vuoddeudit guovddáza dokumenteret viidáset ja dutkat dáruiduhttinhistorjja ja dan konsekvanssaid. Seammás dadjet diet miel-lahtut iežaset ovttá oaivilis Sámi allaskuvlla ceal-kámušii ahte lea maid dárbu eanet boahhteáiggi doaimmaide.

«Min oaivila mielde lea Duohtavuohta- ja seana-dankommišuvdna juo dárkilit dokumenteren histor-jjálaš duohtavuođaid, ja vaikko leat mánnga fáttá dutkat mii guoská olles dáruiduhttináigái, de mii leat balus ahte váldofokus áinnas šaddá eanet historjja beallái go vejolašvuodaide daid positiivvalaš boahhteáiggi daguide.

Dat mii lea deháleamos, sámiid bealis, lea bidjat johtui doaimmaid mat sáhttet nannet buot sámi giela-id geavaheami Norggas. Lullisámegiella, julevsámegiella, bihtánsámegiella ja skoaltasámegiella leat garra deattu vuolde. Maiddái davvisámegiella, mii lea stuorámuš giellajoavku, lea áitojuvvon.

Sámi dokumenterenguovddáš buktá bargosajiid dutkiide, muhto dat maid dárbbasa dál, lea bures nan-net arenaid mat gávdnojit gos geavahit sáme-giela, nu ahte sáme-giella sáhtta ovdánit, ii dušše seailuhuvvot.»

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát ovddidit dieinna duogážiin čuoovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráđdehusa ovttrasáid sáme-dikkiin nannet sámi bagadallanortnega, mas vuorras-et olbmot ožžot vejolašvuoda oahpahit árbevirolaš dieđu nuorabuidda, ja ahte diet šaddá projeaktan mas lea ál-goálbmotperspektiiva.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ovttasráđiid Sámedikkiin ovdánahttit plána čohkket ja váldit vára sámi vuoddoealáhusaid árbevieruin ja árbedieđuin, nannet fágagiela ja fátmastit dan oahppo- ja dutkansuorgái.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ovttasráđiid Sámedikkiin bidjat johtui našuvnnalaš ja davviriikkalaš sámi giellaprojeavtta maid gohčodit «Giellašaldi – Språkbro», dainna ulbmiliin ahte sámit geat háliidit, šaddet mánnggagielagat sámegielain ja oaččuhit eanet giellageavaheddjiid geat máhttet sihke lulli-, julev- ja davvisámegiela, ja maiddá skoaltasámegiela/nuortalašgiela.»

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát ovddidit dieinna duogážiin čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ovttasráđiid Sámedikkiin bidjat johtui dokumenterenguovddáži ovdaprojeavtta mas lea ovddasvástádus ovdánahttit sámegielaid.»

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte kommišuvdna lea deattuhan dárbbu ovttasbargui rastá rájiid, earenoamážit giellabargguin. Okta ovdamearka diekkár ovttasbargui lea Sámi giellagáldu, mii bargá váldit vára sámegielaid normerema. Leat Sámedikkat Norggas, Ruotas ja Suomas mat leat vuodđudan dien institušuvnna. Diet miellahtut oaivvildit ahte dieinna ovttasbargguin lea dehálaš joatkit nannet sámegielaid.

4.9.8 KVOHTAT STUDEANTTAIDE GEAIN LEA LULLISÁMEGIELAT GELBBOLAŠVUOHTA

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte NTNU rektor 2023 sállošii go sii ledje njunnošis sisabáhkenteorijas (framrykningsteorien) maid Yngvar Nilsen loahpas 1800-logus gávnnašii – teorija ahte lullisámit ledje vánddardan lulit duovdagiidda, earret eará Trøndelagii. Lea čájehuvvon ahte diet lea vudolaččat boastut, sii leat leamašan dienn guovlluin goit seammá guhká go dáža álbmot. Diet miellahtut čujuhit ahte sisabáhkenteorija lea dagahan ahte lullisámeálbmot lea gillán ollu eahpevuoiggalašvuoda.

Diet miellahtut čujuhit ahte lea hui dehálaš ahte NTNU rektor sállošii dan eahpevuoiggalašvuoda maid NTNU lea leamašan fárus dahkat sámi álbmoga vuostá. Diet miellahtut oaivvildit ahte ándagassiátnun ferte čuovvolahttot konkrehta daguin. Sáhtta earret eará dahkkot go sihkkarastá ahte oahpahuvvojat dearvvašvuodabargit geain lea lullisámegiella- ja kultur-

gelbbolašvuolta. Sámiin geat hupmet lullisámegiela, lea dárbu deaivat dearvvašvuodabargiid geat máhttet sin giela ja kultuvrra. Lea dehálaš vai ipmirda ollásit ja sáhtta čuovdit dearvvašvuodahástalusaid sámi ja lullisámi álbmoga ovddas go dearvvašvuodahástalusat leat stuorábut go álbmogis muđui.

Diet miellahtut áigot čujuhit ahte Romssa universitehta, mas leat sierra kvohta sámi buohccedivššárstudeanttaide ja medisiidnastudeanttaide, maiddá leat sierra sámi kvohtat eará fágain. Lassin dearvvašvuodafágii, berre maid leat sierra kvohtat lullisámi studeanttaide historijás ja arkeologijas. Diet miellahtut oaivvildit ahte diet berrejit leat inspirašuvdnan eará universitehtaide lullisámi guovlluin.

Diet miellahtut áigot maid čujuhit ahte Sosialisttalaš Gurutbellodat, Rukses ja Gurutbellodat evttohedje vuoruhit studeanttaid geain lea lullisámegiellagelbbolašvuolta go meannudedje Diedáhusa St. 20 (2023–2024) Sisaváldin alit ohppui. Evttohus oaččui doarjaga Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Ruksesis, Gurutbellodagas, Birrasbellodagas Ruonát ja Pasientfokus, muhto ii ožžon eanetlogu.

4.9.9 KVENAGIELLA

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte Duohtavuolta- ja seanadankommišuvdna iežas raporttas doalaha ovdan ahte kvenagiella lea áitojuvvon giella. Diet miellahtut čujuhit ahte Kvena instituhtta gula-skuddancealkámušas čujuha ahte raporta addá buori gova gielalaš assimilašuvnnas muhtin geográfalaš guovlluin, muhto ahte instituhtta váillaha ollislaš čilgejumi ja kártema giellamolsumis buot kvenaguovlluin. Kvena instituhtta čujuha viidáset ahte lea stuora dárbu buoret dihtui kvenagiela otnáš dili birra Norggas, ja ahte diekkár kárten lea eaktun kvena giela ollislaš ealáskahttinpláanas. Viidáset čujuha instituhtta dárbbu kártet ásaht kvena giellahálddašansuohkaniid.

Diet miellahtut čujuhit ahte gielladokumentašuvdna lea dehálaš oassi ealáskahttit kvenagiela, sihke go lea relevánta diehtu sidjiide geat barget ovdánahttit kvenagiela, ja maiddá go dokumentašuvdna lea mearrideaddjin kvena normeremii. Seammás sáhttet dokumentašuvnnat boarráset gielladáhtain leat mielde addit dieđuid dan birra maid leat massán gielalaš assimilereimis.

Lassin lea gielladokumentašuvdna ja digitála giellareaidat mearrideaddjin sáhttit ovdánahttit kvena oahpponeavvuid ja kulturbuktagiid ja buriid mediafálaldagaid.

Diet miellahtut čujuhit gulaskuddancealkámušaide Kvena instituhtas, mas dárbu guhkilmas ja

diehttevaš ruhtadeapmi dan bargui earenoamážit deattuhuvvot:

«Kvena instituhtta ja Giellatekno ja Divvun UiT:as leat bargan ovdánahttit digitála sátnegirji kvenagillii, giellaanalysáhtora, korpusa ja stávenkontrolla- ja divvunprográmma. Instituhtta ja Giellatekno UiT:as leaba maid álgán rádjerahtildeadddji ovttasbarggu fágabirrasiiguin mat barget meänkieli giellateknologijain Ruotas. Diet guhkilmas bargu gáibida viiddis gielladokumentašuvnna ja bargiid geain lea gelbbolašvuohta sihke gielladieđalašvuođa ja giellateknologijas. Bargu lea dán rádjái leamašan sorjaveš projeaktarudain ain oanehisáigái, ja lea váillahan guhkilmasvuođa ja einnostanvejolašvuođa. Instituhtta ja Giellatekno UiT:as fertaba oázžut buoret stádisvuođa dán bargui. Kvena instituhtta pláne čadahit buoret dokumentašuvnna ja analysa viiddis, čohkkejuvvon jietnabádejuvvon materiálas maid leat čohkken ealli kvenabirrasiin 1960- ja 1970-logus. Sáhttit álggahit barggu, fertejit instituhtta, UiT ja eará relevánta dutkanbirrasiid oázžut eanet resurssaid ovdánahttit metodaid dien bargui. Digitála giellareaidut leat dárbbaslaččat otnáš digitála gulahallamis. Diet reaidut sáhttet veahkehit kvenaid oahppat fas sin iežas giela, studeantaid geat lohket kvenagiela ja maiddái kvena jorgaleddjiid, čáliid ja journalistaid geat barget ollu gielain.»

Diet miellahtut čujuhit ahte kommišuvdna evttoha ahte ceggejuvvo prográmma nannet kvenagiela, vai áiggi mielde sáhtá loktejuvvo III dássái unnitlogugielasoahpamušas. Diet miellahtut dorjot evttohusa nannaset vuoigatvuođaid giellaoahpahussii ja geavahit kvenagiela almmolaš hálldahusas ja riektesystemas. Diet miellahtut oaivvildit nu go kommišuvdna, ahte oahpahus kvenagielas berre leat riektin ovttaskas kvenaide vuodđoskuvllas, ja ahte berre geahččat vejolašvuođa ovdánahttit oahpahusa kvenagillii maid eará fágain. Odne leat dušše kvenat/norggasuopmelaččat geat vázzet vuodđoskuvlla Romssas ja Finnmárkkus, geain lea vuoigatvuohta oahpahussii kvenagielas dahje suomagielas, ja vuoigatvuohta ii ole guhkkelii go nuoraidskuvlla loahpageahčái.

Diet miellahtut čujuhit Kvena instituhtta gulahallancealkamuššii gos čuožžu ná:

«Kvena mánat ja nuorat fertejit oázžut rievtti oahpahussii kvenagielas miehtá riikka ja diet riekti ferte viiddiduvvot joatkkaoahpahussii. Odne oahpahuvvo kvenagiella dušše geanohis giellamodeallaid mielde. Sáhttit lasihit kvenagiellageavaheddjiid, de ferte maid gievrras giellamodeallaid váldit atnui kvena giellaoahpaheamis. Ferte ovdánahttit oahpponeavvuid sihke geanohis ja gievrras giellamodeallaid mielde mat mannet mánáidgárdi rájes gitta joatkkaoahpahussii. Vai dán sáhtá čadahit, de fertejit oahpahuvvot gelbbolaš oahpaheaddjit ja ovdánahttojuvvot buorit oahpponeavvut. Kvena instituhtta eaktuda ahte ráhkaduvvot čielgaset strategiijat oahpahit oahpaheddjiid ja mánáidgárdebargiid geat sáhttet oahpahit kvenagielas ja kvenagillii eará fágain.»

Diet miellahtut oaivvildit ahte leat earenoamážit njeallje doaimma maid ferte bidjat johtui, lasin dasa ahte loktet kvenagiela III dássái unnitlogugielasoahpamušas. Vuostazežettiin berre jeavddalaččat fállujuvvot jahkásaš ollesáigge oahppofálaldat kvenagielas. Nuppádassii berrejit allaskuvllat ja universitehtat jahkásaččat fállat kvenagielat mánáidgárdeoahpaheaddji- ja oahpaheaddjeoahpuid. Lassin ferte rahčat ovdánahttit eanet oahpponeavvuid kvenagillii, maiddái digitála oahpponeavvut. Diet miellahtut oaivvildit ahte berre biddjot johtui čielggadeapmi duogázii manne oahppit heitet kvenagiela ja suomagiela oahpus vuodđoskuvllas, dainna ulbmilin ahte bidjat johtui konkrehta doaimmaid dien negatiivva ovdáneami vuostá bargat.

Diet miellahtut oaivvildit ahte kvenagiella ja meänkieli leaba hui lahkálaga, mii lea almmolaš unnitlogu giella Ruotas ja vuostazežellan mángga ássiide Durtnosleagis. Go kvenagiella lea okta dain eanemus áitojuvvon gielain Eurohpás, de leat eanet giellageavaheddjit ruota bealde ja álkít oázžut giellaoahpaheddjiid. Diet miellahtut deattuhit ahte lagat ovttasbargu giellaoahpahusain Ruotas dan dihte sáhtášii leat dehálaš veahkkín ealáskahttit kvenagiela Norggas.

Diet miellahtut maid áigot čujuhit man dehálaš lea nannet kvena giellaguovddáziid, ja oaivvildit ahte dieid ovdánahttit kvena giella- ja kulturguovddázin nu go Norgga kvenaid lihttu/Ruijan kvääniliitto. Das čujuhuvvo ahte eanas kvenat Norggas leat massán sin álgoálgošas bearašgiela, ja de ákkastallojuvvo dohkkehit dáidaga, kultuvrra ja oktasaš vásihusaid gulahallangaskaoapmin, earenoamážit go leat oallugat massán giela. Lihttu oaivvilda ahte «dušše ángiruššat njálmmálaš ja čálalaš giela ala, ii deaivva geavaheddjiid geain lea heajos identitehta dahje álgán/eahpečielga kvena gullevašvuohta». Diet miellahtut leat ovttá oaivilis diesa.

Diet miellahtut čujuhit viidáset dasa ahte lea stuora hástalus rekrutteret mánáidgárdeoahpaheddjiid ja oahpaheddjiid geain lea kvenagiellagelbbolašvuohta. Diet miellahtut leat dan oaivilis ahte sáhtá leat ávkkálaš váldit atnui eanet ekonomalaš movttiidahttimiid rekrutteret kvenagiela oahpuide mat oahpahit mánáidgárdeoahpaheddjiid ja oahpaheddjiid, nu guhká go rekrutterendárba lea das.

Oassin seanadanproseassas, ja buoridit rekrutterema vel eanet, oaivvildit diet miellahtut ahte lea dárbbaslaš geahččalit eanet mearreulbmilis doaimmaid. Okta ovdamearka sáhtá muhtin áiggi ovddasguvlui addit kvenagielat studeanttaide geat váldet dieid oahpuid stáhtalaš lassistipeandda maid Loatnakássa hálddaša. Diet miellahtut čujuhit muhtin eará ovdamerkki, maid Kvena instituhtta evttoha, álggahit stipeandaortnega ohppiide joatkkaskuvllas geat válljejit kvenagiela amasgiellan dahje nubbingiellan.

Diet miellahtut ovddidit čuovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bearráigeahččat ahte jeavddalaččat fálljuvvo jahkásaš ollesáiggi oahppofálaldat kvenagiela.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bearráigeahččat ahte fáallet kvenagiela mánáidgárdeoahpaheaddji- ja vuodđoskuvlaoahpaheaddjeoahpuid jahkásaččat.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái plánain ovdánahttit eanet digitála oahpponeavvuid kvenagillii, nu go oahpponeavvuid, nu go app:aid, girjjiid ja video.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit duogáza manne oahppit heitet kvenagiela ja suomagiela oahpus vuodđoskuvllas ja bidjat ulbmilin dien negatiivva gárggiideami vuostá bargat.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa álggahit ovtasbarggu giellaoahpaemis gaskal Norgga (kvena giella) ja Ruota (meänkieli).»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa nannet kvena giella guovddážiid ja ovdánahttit daid kvena giella- ja kulturguovddážin.»

4.9.10 VUOVDESUOPMELAŠGIELLA

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte kommišuvdna evttoha álggahit fágabirrassa mii sáhtta systemáhtalaččat bargat ahte vuovdesuopmelaččat sáhttet vuovdesuopmelašgiela váldit atnui ráddjejuvvon hámis, rituálaš modealla mielde. Diet miellahtut dorjot dien evttohusa.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa álggahit fágabirrassa mii sáhtta systemáhtalaččat bargat ahte vuovdesuopmelaččat sáhttet vuovdesuopmelašgiela váldit atnui ráddjejuvvon hámis, rituálaš modealla mielde.»

4.10 Stoalpu 3: Kultuvra

Komitea eanetlohku, buohkat earret miellahttu Ovddádusbellodagas, mearkkašit ahte kommišuvdna geahčadeapmi eavttuid ovdánahttit sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid kultuvrra ja kulturmearkkaid, čájehit ahte álgoálbmot ja našuvnnalaš unnitlogut leat leamašan marginála kulturalmmolašvuodas.

Eanetlohku mearkkaša ahte kommišuvdna evttoha nannet vuovdesuopmelaččaid, sámiid,

kvenaid/norggasuopmelaččaid kulturinstitušuvnnaid, kulturorganisašuvnnaid ja dáiddár- ja kulturbirrasiid.

Eanetlohku mearkkaša viidáset ahte kommišuvdna oaivvilda ahte našuvnnalaš kulturinstitušuvnnain lea dehálaš rolla heivehit ahte sámit, kvenat/norggasuopmelaččat, vuovdesuopmelaččat ja álbmot muđui galget sáhttit oassálastit kultureallimis mii vásihuvvo relevantan buohkaide. Kommišuvdna oaivvilda ahte go ovddida fátmasteami kultureallimis, dat sáhtta movttiidahttit eará kulturaktevrraid lasihit ovtasbarggu joavkkuid gaskka. Kommišuvdna hástala maid ahte dáidagat maid kommišuvdna geigii Stuoradiggái dáruiduhttinhistorjá oktavuodas, maid geavahuvvojit kulturinstitušuvnnain, ja oaivvilda ahte ráđđehus ferte váldit ovddasvástádusa ollislaš hálldašeame dien čoakkáldagas.

Eanetlohku mearkkaša ahte kommišuvdna ovddida čuovvovaš čuoggáid:

- Kommišuvdna evttoha viiddis ja guhkilmas našuvnnalaš rahčama sámi, kvena/norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš kultuvrii oassin seanadanbarggus.
- Kommišuvdna evttoha nannet ekonomalaš rámmaid sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid kulturealáhusaide ja institušuvnnaide.
- Kommišuvdna hástala našuvnnalaš institušuvnnaid álggahit lagat ovtasbarggu sámi, kvena ja vuovdesuopmelaš institušuvnnaiguin ja váikkuhit loktet, váldit vára ja gaskkustit sámi, kvena/norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš kultuvrraid.
- Kommišuvdna evttoha našuvnnalaš institušuvnnaid nannet rádjeraštildeaddji ovtasbarggu sámi, kvena ja vuovdesuopmelaš kultuvrraid ektui.

Eanetlohku lea ovtta oaivilis kommišuvnnain ahte heiveheapmi ja geavahit álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid kultuvrraid, kulturmearkkaid ja kulturbargguid lea hui dehálaš ja das ferte guovddáš sadji viidáset gaskkustanbarggus ja dieinna lágiin maid váikkuhit seanadeapmái. Eanetlohku muittuha ahte diet lea bargu maid sáhtta ja berre čuovvolahttot eanet aktevrrain sihke našuvnnalaččat ja regiovnalaččat, ja maiddái joavkkuid iežaset institušuvnnain ja organisašuvnnain.

Eanetlohku deattuha ahte sámiid ja našuvnnalaš unnitloguid iežaset gealbobirrassat ja kulturinstitušuvnnat leat deháleamos arenat doalahit ja ealáskahttit giela, kultuvrra ja identitehta. Mánggas diein ožžot odne almmolaš doarjaga. Giellamassin mielddisbuktá ahte giellageavaheddjiid lohku geat sáhttet gaskkustit giela ja kulturdieduid, lea ráddjejuvvon. Dan dihte ferte politihkka heivehuvvot daid duohta giellaresurssaid ektui ja nannet báikkálaš giella- ja kulturoktavuodaid mat gávdnojit.

Eanetlohku oaivvilda ahte vel eanet vuoruhit doaimmaid mat nannejit sámi ja našuvnnalaš unnitloguid giela ja kultuvrra ferte váldit vuoddu dálá institušuvnnain ja praktihkalaš čovdosiin mat doibmet báikkálaččat ja olahit eanemus lági mielde giellageava-heddjiid. Organisašuvnnain ja institušuvnnain main lea almmolaš doarjja nannet sámi ja našuvnnalaš unnitloguid giela ja kultuvrra, lea ovddasvástádus váldit vára olles joavkku beroštumiin ja hálldašit iešheanaláččat bargguid ja juogaduvvon ruđaid nu go lea stáhtalaš gáibáduš buori hálldašeapmái. Ferte maid bidjat johtui barggu kártet gokko berre bidjat vel eanet doaimmaid, earenoamážit sihkkarastit smávva ja daid hearckes sámegeielaidda, lullisámegeiela ja julevsámegeiela, lassin kveanagiela ektui, dainna lágiin ahte nanne institušuvnnaid ja organisašuvnnaid.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte Sámediggi ferte konsulterejuvvot go ráhkada mandáhta ja go čađa-ha ieš guđet sámegeielaidda kártema.

Komitea eanetlohku, buohkat earret miellahttu Ovddádusbellodagas, áigot maid čujuhit ahte vuovdesuopmelaš unnitlohkui, de lea Norgga vuovdesuopmelaš Musea/Norjan metsäsuomalaismuseo dárbašlaš kulturguoddi unnitlohkokultuvrii.

Eanetlohku áigu bivdit ráđđehusa geahčadit ja ráhkkanahhtit evttohuvvon doaimmaid ja máhccat Stuoradiggái evttohusaiguin vuoruhemiide 2025 revidejuvvon našuvnnalašbušeakta oktavuodas, ja ovddidit čuovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čuovvolit Duohtavuohta- ja seanadankommišuvnna evttohusaid stoalpu 3 oasis ja máhccat Stuoradiggái evttohusaiguin vuoruhemiide 2026 stáhtabušeaktas.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa hástalit našuvnnalaš institušuvnnaid álggahit lagat ovttasbarggu sámi, kvena/norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš institušuvnnaiguin ja váikkuhit loktet, váldit vára ja gaskkustit sámi, kvena/norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš kultuvrra.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa váldit ovddasvástádusa ahte álggahuvvo ollislaš hálldašeapmi dáidagiin maid Duohtavuohta- ja seanadankommišuvnna geigii Stuoradiggái, ja dainna lágiin ahte dieid maid sáhtá geavahit go gaskkusta dáruiduhttinhistorjjá.»

Eanetlohku čujuha kommišuvnna čilgejupmái dáruiduhttinpolitihka duodálaš negatiivva konsekvanssaide sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid kulturmearkkaide.

Eanetlohku doarju kommišuvnna das ahte dovddastit ahte Norga lea leamašan, ja lea, mánggakultuvrralaš servodat, dat ferte leat vuodđun seanadeapmái. Eanetlohku čujuha seammás movt sámi, kvena/norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš dáidda- kultursuorggi aktevvrat leat leamašan hui dehálaš vuostálastit dáruiduhttimii ja váikkuhan nannet identitehta ja oktavuođa dovddu. Eanetlohku áigu deattuhit dáidaga mearkkašumi maid dái viidáset seanadanbarggus ja dárbbu nannet sámi, kvena/norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš kulturinstitušuvnnaid dien barggus.

4.10.1 SÁMI FILBMA

Komitea eanetlohku, buohkat earret miellahttu Ovddádusbellodagas, mearkkašit ahte Duohtavuohta- ja seanadankommišuvnna su raporttas čuoggás 19.1.1 čujuha ahte sámi filmmain ja filbmaráidduin lea stuora mearkkašupmi nannet sámi identitehta, seammás addet dat eanet dieđuid sámi dili birra eanetloguálbmogii:

«Dan ektui go filbmabuvttadeamit leat ráhkadan persovdnagalleriija mas lea vásihusviidodat maid mánggas geain lea sámi duogáš dovdet, ja nuppi bealis leat sii čájehan sámi kultuvrra earáide ja lasihan eanetloguálbmoga dieđuid sámi dili birra. Go sámi filbmadahkkit sin buvttademiin leat meannudan riidduid gaskal sámi álbmoga ja stuoraservodaga, leat filmmat seammás bidjan fuomášumi vealaheapmái ja ovdagáttuide sámiid vuostá. Maid dái guovddáš čuolmmat álgoálbmot- ja unnitloguid identitehta lea loktejuvvon sámi filmmain ja TV-buvttademiin.»

Eanetlohku áigu lassin doalahit ahte kommišuvnna čujuha riikkaidgaskasaš tendensii ahte eanet mánggadáfotvuohta filmmain leat dahkan sámi filmaid bivnnuhin filbmabuvttademiide Davviriikkain ja riikkaidgaskasaččat. Dan oktavuodas lea Internášunála Sámi Filbmainstituhtas (ISFI) leamašan vearditmeahttuun rolla, ISFI ovddida ja nanne sámi servodaga vejolašvuođa mitalit iežas historjjáid, iežas evtitud vuodul, sihke riikkagaskasaš gehččiide ja davviriikkalaš gehččiide,

Eanetlohku oaivvilda ahte lea hui positiivvalaš ahte ráđđehus lea dieđihan ahte doarjja ISFI:ii 2025 rájes hálldašuvvo Kultur- ja dásseárvodepartemeanttas.

Eanetlohku dohkkeha ahte lea dehálaš ahte ISFI:as galgá leat ovddasvástádus ruhtadit sámi filmaid. Duohtavuohta- ja seanadankommišuvnna olis oaivvilda eanetlohku ahte berre čielggaduvvot našuvnnalaš mandáhtta ISFI:ii, dainna ulbmilin ahte defineret völdoovddasvástádusa hálldašeapmái ja ruhtadeapmái sámi filmmasuorggi.

Eanetlohku oaivvilda ahte ISFI:as nie sáhtá diekkár guovddáš rolla ollašuhtit Duohtavuohta- ja seanadankommišuvnna raportta ulbmila viiddis ja

guhkilmas našuvnnalaš rahčama sámi kultuvrra ektui ja vel ulbmiliin nannet ekonomalaš rámmaid sámi kultu-realáhusaide ja -institušuvnnaide.

4.10.2 KULTURBARGGU BIRRA RIIKARÁJIID RASTÁ

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit dasa mii čállojuvvo kommišuvnna raporttas sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid guhkes historjjás go lea leamašan goabbat guvlui aktiivvalaš okta-vuohta stáhtarájiid rastá, ja ahte diet unnui earret eará dáruiduhttinproseassaid geažil. Diet lea hehtten kultuvrralaš rádjerasttildeaddji ovttasbarggu viidáset ovdáneamis

Diet miellahtut čujuhit dárbei ovttasbargoprojeavttaide riikarájiid rastá registreret ja fuomášahttit rádjerasttildeaddji kulturmearkkaid ja čujuha viidáset Sámedikki ulbmilii ahte ferte dohkkehit gulle-vašvuoda beroškeahhtá riikkaid rájiid gaskka.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđdehusa máhccat Stuoradiggái plánain nannet rádjerasttildeaddji ovttasbargguin sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid kultuvrra birra.»

4.10.3 SÁMEDIGGI HÁLDDAŠEADDJIN KULTURSUORGGIS

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit man dehálaš Sámediggi lea sámiid rievtti iešmearrideapmái, maiddá kultursuorrgis ja deattuhit Sámedikki dehálaš rolla čuovvolit Duohtavuolta- ja seanadankommišuvnna raportta. Diet miellahtut čujuhit ahte Sámediggi hálddaša mánnga kulturinstitušuvnna, museaid, teáhteriid, riemuid, kulturviesuid ja sámi deaivvadansajiid, ja váikkuha buriid rámmaeavttuide sámi materiálalaš ja eahpeávnaslaš kulturmearkkaide. Diet miellahtut seammás čujuhit Sámedikki regiovnnalaš čuovvoleapmái raporttas ja oaivvildit ahte plánat hukset sámi fálladagaid guovlluide gos lea leamašan garra dáruiduhttin, livččii dehálaš reaidun barggus dálkkodit dáruiduhttin-vahágiid. Diet miellahtut oaivvildit ahte Sámediggi ferte sáhttit vuordit ahte sii sáhttet oažžut duođas vejo-lašvuoda nannet ja ovdánahttit sámi dáidda- ja kultursuorrgi, ja ahte dan dihte lea dehálaš ahte Sámediggi nannejuvvo dieid doaimmaid ektui.

4.10.4 VÁRJAT SIIDDA NOMINEREN UNESCO MÁILMMIÁRBELISTUI

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit Sámedikki sávaldahkii ahte Várjjat siida biddjo UNESCO máilmmiárbelistui. Várjjat siiddas lea kulturmuittut Unjárgga, Deanu ja Báhcavuona suohkaniin Finnmárkkus mii duođasta ahte leat leamašan olbmot Várjjat guovllus 12 000 jagi. Diet miellahtut čujuhit ahte álgoálbmoga kulturbirrasat leat hárve UNESCO máilmmiárbelisttus, ja Várjjat siidda čáliheapmi máilmmiárbelistui livččii fuomášahtán álgoálbmoga kulturbirrasiid. Diet miellahtut čujuhit ahte Riikaantikvára juo lea rávven Dálkkádat- ja birasdepartemeantta čálihit Várjjat siidda Norgga gaskaboddosaš listui 2023, ja ahte viidáset doaibma ferte čuovvolahttot ráđdehusas.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđdehusa nomineret Várjjat siidda UNESCO máilmmiárbelistui.»

4.10.5 KVENA JA VUOVDESUOPMELAŠ LEAVGGA GEAVAHEAMI

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit dasa mii čállojuvvo kommišuvnna raporttas geavahit leavgga symbolan oktavuhtii, gulle-vašvuhtii jaidentitehttii. Sihke sámít, kvenat ja vuovdesuopmelaččat leat mearridan alcceseaset leavggaid. Diet addet konkrehta dovddaheami iešidentifiserema sierra álbmogin ja symboliserejit árvvuid, árbevieru ja kulturárbbi.

Diet miellahtut čujuhit dasa ahte 2018 ozaiga Norgga kvenaid searvi ja Kvenaálbmot lihttu kvena leavgga almmolaš dohkkeheami. Dalá Gielda- ja ođasmahttindepartemeanta hilggui ohcama dainna ákkain ahte buot priváhta olbmuin ja organisašuvnnain lea lohpi geavahit kvena leavgga vaikko ii leat almmolaččat dohkkehuvvon. Departemeanta čujuhii ahte suohkanat muhtin oktavuodain sáhttet levget eará leavggain go norgga ja sámi ja suohkan- dahje fylkaleavggain.

Diet miellahtut čujuhit levgen láhkii suohkaniid almmolaš visttiin, man ektui celkojuvvo:

«Suohkaniid almmolaš visttiin, opmodagain ja suohkanlaš institušuvnnain galgá dušše geavahuvvot leavga mii lea namahuvvon lágas juovlamánu 1. beaivvi 1898 nr.1 Norges Flag § 1 (mas ii eai leat lákci ja njuovčča), sámi leavgga dahje suohkana dahje fylkasuohkana leavgga.»

Diet miellahtut oaivvildit ahte fátmmastit vuovdesuopmelaš ja kvena leavgga dien láhkii, lea dehálaš dohkkeheapmi vuovdesuopmelaččain ja kvenain/norggasuopmelaččain.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa evttohit rievdadit lága levgema birra suohkaniid almmolaš visttiin nu ahte fátmmasta maiddái kvena ja vuovdesuopmelaš leavgga.»

Komitea eanetlohku, miellahtut Bargiidbellodagas, Olgešbellodagas, Guovddášbellodagas ja Gurutbellodagas, čujuhit ahte Stuoradikki meannudeamis Rievdadusat levgema birra suohkaniid almmolaš visttiin (Endringer i lov om flagging på kommunenes offentlige bygninger) (viiddiduvvon vejolašvuohta levget eará leavggaiguin) Evttohusas 473 L (2020–2021), ožžo suohkanat viiddiduvvon vejolašvuohta levget eará leavggaiguin go norgga, sámi dahje suohkana dahje fylkasuohkana leavggain iežaset visttiin. Rievdadusa mannil sáhttet eará leavggat geavahuvot go leat doalut, čalmmusteapmi dahje mearkabeaivi masa lea almmolaš beroštupmi.

4.10.6 EAHPEÁVNNASLAŠ KULTURÁRBI

Komitea eanetlohku, miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát, čujuhit ahte Sámedikki projektii «Eahpeávnnašlaš kulturárbi Sámis» («Immateriell kulturarv i Sápmi»), mas lea leamašan earenoamáš fuomášupmi eahpeávnnašlaš kulturárbbi vuoigatvuođa perspektiivvas. Dat lea leamašan dehálaš suodjalit sámi kulturárbbi ja kulturelemeanttaid oamasteapmái (appropriášuvdna), eksotifiseren, ja stereotiipa govvidemiide sámi kultuvrras. Seammás čujuhit diet miellahtut ahte okta konsekvanssain dáruiduhttinproseassa mannil lea leamašan badjelgeahččat sámi kultuvrra ja nu maid dieđu sámi kulturárbbi ja kulturelemeanttaid. Diet miellahtut čujuhit movt kommišuvnna raporta čájeha ahte ahte nie lea dáhphuvvan buot našuvnnalaš unnitloguiguin.

Diet miellahtut juogadit maid Sámedikki oainnu ahte juoigan lea eahpeávnnašlaš kulturárbi man ferte sihkkarastit ahte fievrreduvvo viidáset go oázžu eanet dieđu ja dohkkeheami. Diet miellahtut čujuhit Juoigiid Searvvi cealkámuššii, mii oaivvilda ahte kommišuvdna ii leat dokumenteren movt luohiti lea leamašan oassin sámi nissoniid árgabeaieallimis. Seammás dovddahit mánnga juoigi ahte beassat luohtevuorkkáide lea dehálaš sidjiide geat juiget. Diet miellahtut dorjot Sámedikki ahte lea dárbu institušuvnnalaš ruoktu luohit, mas maid lea plána luohtevuorkái.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bargat ovtta Sámedikkiin viidáset bargguin čielggadit vejolašvuođaid institušuvnnalaš ruovttu luohit, mas maid lea plána luohtevuorkái.»

Diet miellahtut čujuhit maid Vuodđudussii Duodjeinstituhtta gulaskuddancealkámuššii ahte duodji lea vásáhusvuođot máhttu ja diehtu mii gaskkustuvvo praktihkalaš barggu bokte ja doaimma bokte buolvvas bulvii. Vuodđudus Duodjeinstituhtta vásiha ahte Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna raporta ii doarvái deattut duoji mearkkašumi sámiid identitehta. Diet miellahtut čujuhit viidáset ahte Vuodđudus Duodjeinstituhtta oaivvilda ahte odne eai leat go dušše muhtimat geat máhttet oahpahit duoji, ja ahte diehtu ja máhttu láivuduvvo dainna lágiin ahte duodjefága lea áitojuvvon. Diet miellahtut dorjot Vuodđudusa Duodjeinstituhtta ja Sámediggerádi ahte lea dárbu eanet dutkamii, suodjaleapmái ja duddjomii.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bargat ovtta Sámedikkiin ráhkadit plána buoridit dieđu ja fálašdagaid duodjefágas.»

Komitea eanetlohku, buohkat earret miellahttu Ovddádusbellodagas, čujuhit kommišuvnna raportii, mii čilge movt earenoamášit vuovdesuopmelaš ja sámi namat lonuhuvvojedje eret namaiguin daviriikkalaš nammaárbevieru ektui. Eanetlohku čujuha viidáset mánnga gulaskuddancealkámušaide mat cuigot dárbbu rievdademiide nammalágas vai álgoálbmot ja našuvnnalaš unnitlogut sáhttet váldit atnui boares goargguid. Ovdamearkan čujuha Vuovdesuopmelaš searvi norgga eiseválddiid dáruiduhttima suoma namain go girku gástašii, konfirmerii ja eará girkolaš doaimmaid bokte, maiddái ovdal go Stuoradiggi aktiivvalaččat mearridii dáruiduhttinpolitihkka. Vuovdesuopmelaš searvi čujuha viidáset ahte otnáš nammaláhkii, mii earret eará regulere goargguid namain mat leat, dahje leat leamašan, muhtin máttarmáttuid, máttuid, áhkuid/ádjáid dahje vanhemiid goarggu dahje gaskanama, ja namaid main 200 dahje unnit go 200 geat dán riikkas geavahit. Eanetlohku čujuha ahte sakka nanusmahtášii identitehta ja gullelašvuođa go váldá atnui nama maid bearaš massii mánnga buolvvaid áiggi.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa geahčadit ja árvvoštallat rievdademiid nammalágas, nu ahte álgoálb-

moga ja/dahje našuvnnalaš unnitloguid mañisboahttit álkibut sáhttet fas váldit atnui bearrašiid álgoálgosaš goargguid.»

4.10.7 RUOVTTOLUOTTA FIEVRREDIT KULTURHISTORJJÁLAŠ DÁVVIRIID

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte Sámedikki bargu hálldašit ja ruovttoluotta fievrredit seremonijalaš dávviriid váldá vuodu ON julggaštusas álgoálbmo-giid vuoigatvuodain. Sámediggi čujuha ahte sámi rumb-but boldojuvvojedje ja duoguštuvvojedje oassin dáruiduhttimis ja sámiid morihahttimis, ja ahte leat njeallje rumbbu mat leat fievrriiduvvon sámi museaide. Diet miellahtut mearkkašit seammás ahte Sámi museasearvi, RidduDuottarMuseat ja Saemien Sijte leat kritihkalaččat Duohtavuohtha- ja seanadankommišuvnna raportta Bååstede-projektii de go seanadeaddji doaibman. Ovdamearkan čállá Sámi museasearvi cealkámušas Sámediggái:

«Bååstede-projeavtta mañemus muttuin leat sámi museat mángga siva geažil leamašan eahpádusas defineret Bååstede-projeavtta seanadandoaibman, nu go lea dahkkojuvvon raporttas (siidu 635). Eanas ruđain mat juolluduvvojedje Bååstede-projektii, manne Norgga Álbmotmuseii. [...] Boađus ruovttoluotta-fievredeamis šattai ahte váile beali dávviriin Norgga Álbmotmuseas fievrreduvvojedje ruovttoluotta sámiide.»

Diet miellahtut leat ovttá oavilis Sámedikkiin ahte sámi dávviriid galgá árvvoštallat fievrredit sámiide eaiggádit ja hálldašit jus fal lea vejolaš.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bargat ovttas Sámedikkiin ráhkadit plána movt sámi kulturhistorjjálaš dávviriid sáhtta fievrredit ruovttoluotta sámiide eaiggádit ja hálldašit. Plána galgá bearráigeahččat ahte sámi museat mat leat Sámedikki hálldašeamis, sihkkarastojit doarvái resurssaid sáhttit váldit vára, vurkkodit, čáje-hit ja gaskkustit dávviriid birra mat leat fievrreduvvon ruovttoluotta.»

4.10.8 KULTURMUITOLÁGA AUTOMÁHTALAŠ SUDDJEMA BIRRA

Komitea eanetlohku, buohkat earret Ovddádusbellodat, čujuhit ahte kulturmuitolága § 4 automáhtalaččat suddjejuvvon kulturmuittuid birra, mii konstatere ahte sámi kulturmuittuid 1917 rájes dahje boarráseappot, leat ráfáidahttojuvvon.

Eanetlohku čujuhit viidáset gulaskuddancealkámušii Vuovdesuopmelaš searvvis, mii čujuha ahte vuovdesuopmelaš sisafárren álggii easka mañnil refor-

mašuvnna, ja ii oktage vuovdesuopmelaš kulturmuittuin de leat sihkkarastojuvvon automáhtalaš suodjaleami gustovaš kulturmuitolága mielde. Eanetlohku de go Vuovdesuopmelaš searvi, vuorjašuvvá ahte vel eanet kulturmuittuid sáhtta massit jus ii ásašuvvo sierra njuolggaš maddái vuovdesuopmelaš ja eará našuvnnalaš unnitloguid kulturmuittuide, nu go lea dahkkojuvvon sámi kulturmuittuide.

Dieinna duogážiin ovddida eanetlohku čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ráhkadit evttohusa kulturmuitoláhkii mii sihkkarastá automáhtalaš suodjaleami kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid kulturmuittuid seammá láhkái go mearrádušat leat sámi kulturmuittuid ektui.»

4.10.9 SÁMI JA KVENA/NORRGASUOPMELAŠ MEDIAT

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit mearkkašupmái sámi ja kvena/norggasuopmelaš mediaide sámegielaid ja kvena giela ovdáneapmái. Diet miellahtut dorjot Sámedikki evttohusa ahte berre čielggadit mediavieruid ja dárbbuid čielggadit, ja oavvildit ahte diekkár čielgadeapmi maid berre fátmastit kvena mediaid.

Dieinna duogážiin ovddida diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ráhkadit diehtovuodu sámiid ja kvenaid/norggasuopmelaččaid mediavieruid ja -dárbbuid ja evttohit doaimmaid mat sáhttet váikkuhit nannet sámiid ja kvenaid/norggasuopmelaččaid mediaid.»

4.10.10 EARENOAMÁŽIT VUOVDESUOPMELAČČAID KULTUVRRA JA HISTORJJÁ BIRRA

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit gulaskuddancealkámušii vuovdesuopmelaš berostumiin Norggas mat čájehit dárbbu nannet dieđuid vuovdesuopmelaččaid historjjá ja kultuvrra birra ja bidjat johtui doaimmaid váldit vára vuovdesuopmelaččaid árbevieruin ja kulturárbbis. Čujuhuvvo ovdamearkan vuovdesuopmelaš giehtaduodjeárbevieruide nu go beassebárgideapmi ja gontegodđin leat áitojuvvon, go odne leat hui moadde persovnna geat máhttet dieid dujiid. Gontegodđin lea odne Husfliden:a rukseslisttus.

Dieinna duogážiin ovddida eanetlohku čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa nannet oahpahusa vuovdesuopmelaččaid historjjá ja kultuvrra birra, sihke ohppiide ja oahpaheddiide vuodđoskuvllas.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa nannet dutkama vuovdesuopmelaččaid historjjá ja kulturárbbi birra.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa nannet doaimmaid mat sáhttet váikkuhit váldit vára vuovdesuopmelaš kulturárbbis, nu go gielas, giehtaduodjeárbevieruin, huksenvieruin ja sullasaččain.»

Diet miellahtut čujuhit gulaskuddancealkámušii Vuovdesuopmelaš searvvis, mii čujuha vuovdesuopmelaččaid sávaldahkii ahte dahkat Norgga Vuovdesuopmelaš Musea našuvnnalaš institušuvdnan. Diet miellahtut čujuhit ahte Vuovdesuopmelaš searvi vuodusta dainna lágiin ahte ovdalaš vuovdesuopmelaččaid ássamat eai lean dušše Finnskogen:is ja Innlandet fylkkas, muhto gávdnojit maid Østfold:as, Akershus:as, Buskerud:as, Telemark:us, Osloves ja Trøndelag:as. Vuovdesuopmelaš searvi čujuha viidáset ahte Norgga Vuovdesuopmelaš Museas lea dárbu stuorat geográfalaš fáttmastanguovlu jus galgá váikkuhit buoret dieđuid ja vuhtiiváldit vuovdesuopmelaš kultuvrra buot guovlluin gos leat álgoálggus leamašan vuovdesuopmelaš ássamat.

Diet miellahtut čujuhit ahte vuovdesuopmelaččat leat našuvnnalaš unnitlohku, ja oaivvildit ahte lea dárbu eanet rahčat dieđuid háhkat ja gaskkustit vuovdesuopmelaš kultuvrra ja historjjá olles riikkas. Diet miellahtut leat ovtta oaivilis Vuovdesuopmelaš serviin ahte Norgga Vuovdesuopmelaš Museas lea dehálaš rolla olahit dien.

Dieinna duogážiin ovddida eanetlohku čuovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa árvoštallat addit Norgga Vuovdesuopmelaš Musei stáhtusa našuvnnalaš musean.»

4.10.11 EANET OPPALAČČAT KVENA/NORGGASUOPMELAŠ KULTUVRRA BIRRA

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte kvenat/norggasuopmelaččat leat massán ollu sin kultuvrras ja álgoálgosaš guovttegielatvuodas dáruiduhttima geažil, ja ahte dat lea čuohcan sin vejolašvuhtii ovdánahttit kultuvrralaš, gielalaš ja vuoinnalaš mánggadáfotvuoda. Viidáset čujuhit diet miellahtut gulaskuddancealkámušii Norgga kvenaid searvvis, go čujuhit ahte go kvenaid/norggasuopmelaččaid dovdomearkkat buolvaid čađa leat badjelgehččojuvvon, de lea earenoamáš dehálaš ovdánahttit gielalaš-kultuvrralaš dualitehta

(duppalčanasteami) giellaoahpahussii. Kommišuvnna raporta čájeha viidáset ahte lea dárbu nannet kvena/norggasuopmelaš institušuvnnaid lassin kvena/norggasuopmelaš kultuvrra ja giela.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ráhkadit guhkesáigeplána oaččuhit kvena/norggasuopmelaš kultuvrra ja giela ruovttoluotta.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa álggahit kvena/norggasuopmelaš ofelašprográmma seammá láhkái go lea juvddalaš ja sámi ofelašprográmma.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit movt Kvena instituhtta sáhtta ovdánahttot ja nannejuvvot.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bearráigeahččat ahte Dutkanráđdi álggaha prográmma kvena/norggasuopmelaš dutkamii.»

4.11 Stoalpu 4: Eastadit riidduid

Komitea eanetlohku, buohkat earret miellahttu Ovddádusbellodagas, čujuhit ahte kommišuvdna vásiha ahte vaššicealkámušat ja vealahepmi lea servodatváttisvuohta, ja ahte álgoálbmogat ja unnitlogut leat hearkkes joavkkut. Kommišuvdna čujuha ahte diesa lea sivvan muhtin muddui váilevaš dieđut álgoálbmoga ja unnitloguid birra ja muhtin muddui guottuid maid dáruiduhttinpolitihkka lea nannen.

Eanetlohku mearkkaša ahte kommišuvdna oaivvilda ahte ovttadássásašvuohta ja seanadeapmi kvenaide/norggasuopmelaččaide ja vuovdesuopmelaččaide eaktuda ahte formalisere mielmearrideami našuvnnalaš unnitloguide, ja ahte kommišuvdna bivdá ráđđehusa čielggadit dárbbu ásaht bissovaš ráđdeaddiorgánii našuvnnalaš unnitloguide.

Eanetlohku mearkkaša ahte kommišuvdna earret eará lassin váldá ovdan čuolmmaid eahpečielga rivttiid birra eatnamiidda ja čázádagaide, industriijalaš doaimmaide mat mañemus jagiid leat váldán árbevirolaš geavahanguovlluid, ja eanet astoáigge- ja luonddugáhtemiid vuoruhemiid mat čuhcet báikkálaš dološvieruid geavaheapmái.

Eanetlohku mearkkaša ahte kommišuvdna ovddida čuovvovaš čuoggáid:

- Kommišuvdna guorrasa Cealkinfriddjavuodakommišuvdnii (NAC 2022:9) doaimmaide vuostálastit vaši ja vealaheami álgoálbmoga ja unnitloguid ektui.
- Berre čielggadit ahte bissovaš ráđdeaddin orgána ráđđehussii áššiin mat gusket našuvnnalaš unnitloguide, nu go makkár mielmearrideami vuogit galget.

- Kommišuvdna ávžžuha kártet oamastan- ja geavahanvuoigatvuodaid olggobealde Finnmárkku álbmotrievtti mielde. Diet ferte fátmastit rievtti guođohit bohccuid olggobealde otnáš boazodoalloguovlluin ja našuvnnalaš unnitloguid geavahanrivttiid vieru ja guhkes áiggiid čađa geavaheami mielde.
- Kommišuvdna čujuha NAČ 2007:13 Ođđa sámeriekti ja NAČ 2008:5 Riekti guolástit mearas Finnmárkku olggobealde ja ávžžuha ahte diet evttohusat čielggademiin čuovvoluvvojit.
- Kommišuvdna evttoha ollislaččat geahčadit boazodoalu areáladili ja mearkkašumi sámi kultuvrii.

Eanetlohku áigu garrasit deattuhit dárbbu bidjat johtui doaimmaid eastadit vaši ja vealaheami. Eanetlohku čujuha negatiivva trendii servodagas oppalaččat, muhto oaidná ahte álgoálbmot ja unnitlogut leat earenoamáš hearckes joavkkut mat dárbbasit earenoamáš fuomášumi go ráhkada doaimmaid.

Eanetlohku áigu viidáset čujuhit ahte ollu areálariddut ja huksenáššit lea dahkan ahte luohtámuš sámiin, kvenain/norgasuopmelaččain ja vuovdesuopmelaččain stáhtalaš orgánaide ja eiseválddiide lea hedjonan. Lea dehálaš ahte viidáset barggus seaniemiin ahte biddjojit doaimmat álggahit proseasaid maidda álgoálbmogis ja unnitloguin sáhtta leat luohtámuš.

Eanetlohku lea mearkkašan ahte go lea gulahalalan guoskkahuvvon joavkkuiguin, sihke čoahkkimiin ja gulaskuddamiin, de gaskkustuvvo ipmárdus ahte váilot ollu dieđut ja ipmárdus álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid giela, kultuvrra ja árbevieruid birra. Eanetlohku vásiha ahte diet ieš alddis sáhtta dagahit boasttu ipmárdusaid ja riidduid. Dieđihuvvo maid váilevaš gelbbolašvuohta joavkkuid rivttiid birra. Ráđđehus ferte váldit ovddasvástádusa oahpahusas bargiide almmolaš virggiin.

Dieinna duogážiin ovddida eanetlohku čuovvo-vaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa váldit ovddasvástádusa plána mielde ođasmahttit almmolaš bargiid dieđuid álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid vuoi-
gatvuodaid, giela, kultuvrra ja árbevieruid birra.»

Eanetlohku čujuha ahte ollu doaimmat dán stolappus leat čuovvoluvvon kommentáraiguin ja evttohusaiguin eará stolappuin komitea árvalusas.

4.11.1 OAMASTAN- JA GEAVAHANRIEVTTIT

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte kom-

mišuvdna cuoigu ahte eahpečielga rievttit eatnamiidda ja čázadagaide lea dehálaš gáldu riidduide gaskal álgoálbmoga/našuvnnalaš unnitloguid ja dáža eiseválddiid ja siskkáldasat báikkálaš servodagain.

Diet miellahtut čujuhit ahte kommišuvdna evttoha kártet oamastan- ja geavahanrivttiid guovlluin Finnmárkku olggobealde mii čuovvu álbmotrievttis. Kommišuvdna seammás čujuha ahte diekkár kárten ferte fátmastit rievtti guođohaneatnamiidda bohccuide ja našuvnnalaš unnitloguid geavahanrivttiid vieru ja guhkes áiggi geavaheami mielde. Diet miellahtut čujuhit ahte guhká lea leamašan stuora dárbu diekkár riektiekártemiidda, ja ahte diet lea evttohuuvvon májggasámi guovlluin NAČ 2007:13 Ođđa sámerievttis.

Dieinna duogážiin ovddida eanetlohku čuovvo-vaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái proposišuvnnain kártet oamastan- ja geavahanrivttiid mat čuvvot álbmotrievttis sámiide ja našuvnnalaš unnitloguide olggobealde Finnmárkku. Diekkár kárten ferte fátmastit rievtti guođohaneatnamiidda bohccuide olggobealde otnáš guođohaneatnamiid, ja geavahan- ja oamastanrievtti vieru ja guhkes áiggiid čađa geavaheami mielde.»

4.11.2 FRIDDJA BAJÁSČUVGEJUVVON OVDDALGIHTII MIEDIHEAPMI

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte álbmotrievttalaš prinsihppa «Free, Prior and Informed Consent – (FPIC)», dahje «friddja bajásčuvgejuvvon ovddalgihtii miediheapmi», mii lea mearkkašahti prinsihppa ON julggaštusas álgoálbmogiid rivttiid birra. Diet miellahtut čujuhit ahte norgga eiseválddit leat leamašan aktiiva oassálastit julggaštusa bargguin ja leat jienastan dan ON váldočoahkkimis čakčamánu 13. beaivvi 2007. Julggaštus mearrida ahte galgá joksat friddja ovddalgihtii miediheami konsultašuvnnaid bokte álgoálbmoga ovddasteaddji institušuvnnain ovdal go bidjá johtui ja ovdánahtta lágalaš ja hálldahuslaš doaimmaid mat gustojit álgoálbmogii.

Viidáset áigot diet miellahtut čujuhit ahte mearrádušat ON julggaštusas álgoálbmogiid rivttiid birra, ii leat njuolgut implementerejuvvon norgga riektái olmmošvuoigatvuođa lágas, nu go ovdamearkan SP 27 lea. Diet miellahtut oavvildit ahte ii berre leat eahpáduš ahte julggaštusa mearrádušat gustojit sámiide álgoálbmogin álbmotrievtti bokte, ja oavvildit ahte lágas mearriduvvon prinsihppa friddja bajásčuvgejuvvon ovddalgihtii miediheapmi lea riidoláivudeaddji doaibma mii seammás harmonisere norgga álbmotrievtti lágain.

Dieinna duogáziin ovddida eanet lohkku čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái evttohusain láhkamearrádussii sajáidahttit prinsihpa friddja ovddalgihtii dohkkeheami ON julggaštusa álgoálbmogiid rivttiid birra norgga láhkii (Free, Prior and Informed Consent).»

4.11.3 «FOVSEN-ÁŠŠI» JA GULLEVAŠ ÁŠŠIID BIRRA

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ovttaijenalaš Alimusrievtti duomus HR-2021-1975-S (dás manñil Fovsen-ášši) gávnnaš ahte bieggafápmorusttegiid huksen Roan:is ja Storheia:s Fovsen njárggas rihkko daid boazodolliid olmmošvuoigatvuođaid geat atnet dien guovllu dálveorohahkan. Hilljánis áššejohtu ja hidsuvuohta duomu čuovvoleamis leat dagahan mearkkašanveara ja eahpegovttolaš noadi Fovsena boazodolliide. Diet miellahtut čujuhit ahte mánggas sámi birrasiin mitalit ahte Fovsen-ášši lea dagahan garra eahpeluohtamuša norgga eiseválddiide, mii dokumenterejuvvo kapihttal 20 kommišuvnna raporttas boazodoalu birra.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit viidáset ovtta-mielalášvuhtii gaskal boazodoalu, huksejeddjiid ja ráđđehusa maid olahedje manñil čoahkkimiid Riikasoabaheddjiin (Riksmegleren). Dies lei okta váldočuoggain ahte addit boazodolliide buhtadussan eará dálveorohagaid daid ovddas maid masse Fovsenis. Dál leat kártejuvvon vejolaš buhtadus orohagaid Sálekinna–Håmmålsfjellet birra. Diet miellahtut čujuhit ahte dieid guovlluid leat ovdal geavahan lullisámi boazodollui, muhto boazosámit ájahalle eret 1700- ja 1800-logus dáruiduhttinproseassa geažil.

Diet miellahtut čujuhit viidáset ahte Energiija-departemeantta bušeahttaproposišuvnnas 2025 (Prop. 1 S (2024–2025) Energiijadepartemeanta, kapihttal 9, síidu 180) lea mielddusin geahčadeamis Fovsen-ášši áššejohtu ja ráđđehusa oahppamat dien áššis.

Diet miellahtut oaivvildit ahte vuolggasadij livččii galgan sorjjasmeahtun suokkardeapmi Fovsen-áššis, nu go Sámedikki dievasčoahkkin ovtta-mielaláš jearai njukčamánu 10. beavvi 2023. Diet miellahtut oaivvildit ahte suokkardeapmi livččii galgan dahkkot sorjjasmeahtun orgánas, kommišuvnnas dahje nammaduvvon joavkkus, de livččii leamašan buoret vuoddu cuiggodit moaittehahti mearrádusaid mat leat dahkkojuvvon áššemeannudeamis ja rievttalaš čuovvoleamis Fovsen-ášši daid ráđđehusaigodagaid go ášši lea

leamašan meannudeamis sihke politihkalaččat ja rievttalaččat. Diet miellahtut deattuhit ahte ain ii leat vel menddo manñit bidjat mandáhta ja bidjat čoahkkái diekkár sorjjasmeahtun suokkardallama. Diet miellahtut oaivvildit ahte bieggafápmorusttegiid huksen, duopmu ja politihkalaš ja rievttalaš láhtten manñil, čájehit čielgasit ahte norgga stáhta ii leat váldán sámiid rivttiid ja beroštumiid doarvái vuhtii guoskevaš áššis, ja ballet diet sáhtta gustot eará huksemiidda.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit viidáset proseassaide mat dál leat, čadnojuvvon elektrifiseret Equinor:rusttegiid Muolkkus, Finnmarkkus. Diet miellahtut áigot čujuhit reivvi Eanadoallo- ja biebmodepartemeanttas, beaiváduvvon ođđajagimánu 12. beavvi 2023 Oljo- ja energiijadepartementii: «Gulaskuddanvástáduš Statnett SF – ođđa 420 elfápmolinjá Skáidi – Håmmerfeasta». Reivves čállá Eanadoallo- ja biebmodepartemeanta:

«Dilli álbmotrievtti ektui

Álbmotrievttalaš árvvoštallamiin deattuha NVE ahte: 'mii oaivvildit ahte dál lahkoni ráji man stuora noadi orohagat geaidda guoská, girdet ovdal go doaima dahká eai šat sáhte bargat boazodoaluin nu go ovdal'. EBD doaivu diet árvvoštallan lea vuodđuduvvon váikkuhusaide maid NVE eaktuda diehtovuoddu geažil. Nu go boahká ovdan cealkamušas, de lea diehtovuoddu eahpesihkar. EBD oaivila mielde, de ferte diet mearkkašit ahte lea riska ahte fas dāhpāhuvvá álbmotrievtti rihkkun dieinna doaimmain, ovdamearkan jus boahteáiggi dutkan čájeha stuorát váikkuhusa boazodollui go maid NVE eaktuda.»

Diet miellahtut čujuhit dasa ahte ráđđehus, dien garra rávvaga vuostá, dagai mearrádusa addit konsešuvnna elfápmolinjái gaskal Skáiddi ja Håmmerfeasta. Konsešuvnamearrádus oáččui mearkkašanveara ollu vuostehágu sámiid beali, earret eará Sámedikki dievasčoahkkimis mearrádusas áššis «043/20 Vindkraft på land – Sametingets syn» (Bieggafápmu nannámis – Sámedikki oaidnu), «042/23 Sametingets syn på elektrifisering av Melkøya regjeringens vedtak om elektrifisering av Hammerfest LNG» (Sámedikki oaidnu Muolkkuha elektrifiseremis – ráđđehusa mearrádus elektrifiseret Håmmerfeasta LNG) ja diedihuvvon Sámedikkis ášši vuolggahemis Oljo- ja energiijadepartemeantta vuostá geassemánu 25. beavvi 2024.

Diet miellahtut čujuhit ahte kommišuvdna go lea meannudan doaimmaid mat sáhttet eastadit riidduid, oaivvildit ahte lea dárba árvvoštallat práksisa ovddalgihtii álgit bággolonistanlága mielde. Viidáset čujuhit diet miellahtut čulbmii ovddalgihtii álgit boazoguovlluin nu go Norgga olmmošvuoigatvuohta ášahus (NIM) čujuha, Sámedikki boazodoallolága láhkálavdegoddi ja Dálkkádatnuppástuslávdegotti rapor-

ta «Omstilling til lavutslipp» (Nuppástus unnunluoiti-mii), mas lávdegoddi rávve ahte árvvoštallat práksisa ovddalgihtii álgimin.

Diet miellahtut oaivvildit ahte eiseválddiid dohkkeheapmi ovddalgihtii álgima, mas huksejeadđi oázžu lobi álgit ovdal go vuoigatvuođagažaldagat guovlluide leat juridihkalaččat čielggaduvvon, lea leamašan garra sivvan go leat vásihan ahte hálldahus ja eiseválddit leat beahttan Fovsen-ášsis ja vástideaddji ássiin.

Viidáset áigot diet miellahtut čujuhit ahte Jiile-Njaarke siida lea sullasaš riiddus Áajvaeries (Øyfjellet), Nordlánddas, gos bieggafápmorusttet lea ceggejuvvon vaikko siida lea vuosttildan, ja vaikko ekspropriašuvdnabuhtadus dahje dilli boazodoalu rievttit eai leat čielggaduvvon rievttalaččat.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit viidáset meannudeapmái Prop. 111 L (2022–2023) Rievdadusat energiijalágas ja plána- ja huksenlágas (bieggafápmu nannámis). Evttohusas 483 L (2022–2023) ovddiduvvui čuovvovaš evttohus komitea miellahtuin Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses ja Birasbellodaga Ruonát:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit movt lea vejolašvuohta sáhttit heaittihit ovddalgihtii álgimlobi ekspropriašuvdnaássiin huksemiidda boazodoalguovlluin.»

Dieinna duogážiin ovddida eanetlohku čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái evttohusain heaittihit ortnega ovddalgihtii álgimlobi mii lea vuodduvuvvon bággolonistanlágas gos lea sámi boazodoallu.»

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát oaivvildit ahte sámi beroštumit maidda areálaássiit gustojit, lea vuoigatvuohta konsulterejuvvot, fertejit sihkkarastojuvvot doarvái resurssat ja kapasitehta čadahit proseassaid nu go Sámediggi lea evttohan. Diet miellahtut oaivvildit ahte sáhttit čadahit buriid riidoeastadeaddji proseassaid, de lea dárbbaslaš ahte beallalaččain leat eanemus lági mielde rámmat ja resurssat dássálagaid oassálastit proseassain.

4.12 Pilar 5: Njuolggadusaid implementeret

Komitea eanetlohku, buohkat earret miellahttu Ovddádusbellodagas, mearkkašit ahte kommišuvdna, go lea geahčadan konsekveanssaid dáruiduhttinpolitihkas, konkludere ahte eiseválddit ieš

guđet dásis, hálldašeami bokte fievrredit politihka mii ii doarvái leat leamašan ja ii leat ášahuvvon dahkat heivehemiid dahje guldalit álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid.

Eanetlohku mearkkaša ahte kommišuvdna háliida ahte geahčaduvvo váilevaš implementeren mearrádusain unnitlogupolitihkalaš suorggis, ja oaivvilda ahte diet implementerengaska suorggis, lea váldohástalus-san go gusto fállat effektiiva ja buori giellaoahpahusa bajásšaddan- ja oahpahusinstitušuvnnain.

Eanetlohku mearkkaša ahte kommišuvdna ovddida čuovvovaš čuoggáid:

- Oassin Stuoradikki bearráigeahččan hálldahusas, de berre bidjat johtui geahčadeami váilevaš implementerema mearrádusain unnitlogupolitihkalaš suorggis.
- Kommišuvdna ávžžuha eiseválddiid nannet oahpahusa sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid birra ja sin vuoigatvuodaid birra almmolaš virgghasaid ektui.
- Kommišuvdna ávžžuha universitehta- ja allaskuvlasuorggi fállat eanet studeanttaide oahpahusa álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid birra.

Eanetlohku oaidná ahte eanet doaimmain mat leat evttohuvvon dán stoalppus, leat lahka čanastuvvon doaimmaide mat leat evttohuvvon eará stoalppuid olis, ja čujuha iežas mearkkašumiide earenoamážit go guoská gillii ja diehtogaskkusteapmái.

Eanetlohku gal áigu deattuhit ráđđehusa ovddasvástádusa bearráigeahččat ahte almmolaš virgghasain leat dárbbaslaš dieđut álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid hástalusaid, dárbbuid ja rivttiid birra. Sihkkarastit dien, de fertejit ášahuvvot systemáhtalaš doaimmat bargiide almmolaš hálldahusas buot dásiin ja buot bálvalusfálaldagain. Eanetlohku bivdá ráđđehusa čuovvolit dán ja máhccat ruovttoluotta Stuoradiggái heivvolaš vuogi mielde.

Eanetlohku čujuha ahte kommišuvdna cuoigu ahte okta dain stuorámus hástalusain maid dat lea áican, lea váilevaš čadaheapmi mearriduvvon politihkas. Kommišuvdna deattuha ahte go lágat, lágaid bokte mearriduvvon rievttit ja politihkalaš mearrádusat ja doaimmat eai leat čuovvoluvvon doaimmaheaddji eiseválddiin buot joavkkuid ektui, de lea implementerengaska. Kommišuvdna lea čujuhan ahte sosiála luohtámuš ja luohtámuš eiseválddiide oppalaččat leat dehálaš eavttut seanadeapmái. Váilevaš čuovvoleapmi mearriduvvon rivttiin ja doaimmain eai dušše láivut luohtámuša oppalaččat, muhto maiddái jáhku ahte doaibma duohtan dahkkojuvvo.

Eanetlohku áigu viidáset čujuhit dasa ahte ráđđehus lea addán gulaskuddanvástádusa mii máinnaša čuovvolit mearrádusaid maid Stuoradiggi lea mearridan. Eanetlohku registrere ahte dien čuovvo-

leamis ii leat áibbas ovttalágan ipmárdus. Diet sáhtta leat go lea váilevaš diehtu muhtin doaimmaide, muhto maiddá go lea áigi vássán geahčadeimiid gaskka. Eanetlohku gal diehttelas berošta ahte Stuoradikki mearrádušat ja eavttut čuovvovuvvojit ráđđehusa bealis ja muđui almmolašvuodas, ja oavvilda ahte ráđđehus ferte dárkilit geahčadii ovttaš gustovaš joavkkuiguin čielgadii gokko lea duođas implementerengaska, ja gokko leat váilevaš oktasaš vásihusat ja/dahje diehtu mii dahká ahte diet nu garrasit deattuhuvvojit gulaskuddancealkámušain.

Eanetlohku čujuha Dokumentii 3:5 (2019–2020) Riikarevišuvnna iskkadeapmái sámi ohppiid riekti oahpahussii sámegillii ja sámegielas, mii cuiggoda mearkkašaveara váilevašvuodaid oahpahusas sámegillii ja sámegielas, sihke go gusto oahpponeavuide, oahpaheddi loguide ja gáiddusoahpaheapmái. Riikarevišuvdna deattuha ahte váikkuhangaskaoamit leat ollu ja smávvat, dat lea biđgejuvvon mángga aktevrreide. Riikarevišuvdna rávve ahte Máhttodepartemeanta árvoštallá movt váikkuhan gaskaomiid sáhtta heivehit nu ahte dorjot skuvlaeaggáda barggu sihkkarastit buori ja ovttašsásaš fáldaga. Evttohusas 211 S (2019–2020) lea kontrolla- ja konstitušuvdnakomitea deattuhan ahte oahpahus sámegillii ja sámegielas ii leat nu bures dovddus olggobealde sámiid guovddášguovlluin, de ferte árvoštallat makkár earenoamáš dárbbuid ja doaimmaid berre biđat johtui buot osiin riikkas gos riekti ii leat aktiivvalaš odne, sihke smávva suohkaniin ja stuora gávpogiin. Ferte váldit vuhtii earenoamážit smávva sámi gielaide, nu go julev- ja lullisámegiela, mat leat earenoamážit áitojuvvon. Komitea čujuhii ahte Máhttodepartemeanta, ovttašbargguin Sámedikkiin, ferte árvoštallat man ávkkaš lea ahte leat ollu aktevrreide suorggis mii galgá dahkat ahte riekti oahpahussii sámegillii ja sámegielas šaddá aktiivvalaš miehtá riikka. Bargojuohtin aktevrreide gaskka berre maid árvoštallot ođđasit, ja Stáhtahálddašeddi dárkkistanbargu berre árvoštallot earenoamážit. Lea dehálaš ahte buot bealit dovddastit Sámedikki ovddasvástádusa dán suorggis, ja ahte diet lea duogázin go organisere barggu. Eanetlohku čujuha ahte Dieđáhusas St. 13 (2022–2023) čujuha Máhttodepartementii ahte sámegielat bargiid váilevašvuhta lea stuoramus hástalus nannet ja ovdánahttit sámegiela ja identitehta mánáidgárddis ja skuvllas.

Eanetlohku berošta ahte seanadanproseassa galgá dagahit luohtámuša eiseválddiide oppalaččat. Eanetlohku oavvilda dehálaš eaktun seanadanbarggu lea ahte mearriduvvon rievttit álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguide implementerejuvvojit. Riikarevišuvnna rávvagat árvoštallat movt váikkuhangaskaomiid sáhtta ávkkaštallat buorebut, lea dehálaš ášši maid buot ovddasvástideaddi departemeanttat fertejit álggahit oassin seanadanproseassas.

Eanetlohku ovddidačuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa árvoštallat váikkuhusaid gustovaš váikkuhangaskaomiid doaimmain ja hábmet geatnegahtti doaibmaplánaid nannet gielaide mat gillájedje dáruiduhttima geažil, ja main leat heivehuvvon áigumuša dásit, sihke gielaide mat geavahuvvojit ja gielaide mat eai šat geavahuvvo.»

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte implementerengaska lea mearkkašaveara hehttehus čadahit ulbmiliid Duohtavuohta- ja seanadankommišuvnna raporttas ja dán evttohusas, ja oavvildit ahte ferte čadahuvvot dárkilis čielggadeapmi mii geahčada sihke go mearráduš ja práksis eaba čuovo goappat guoimmi (dis-krepans), ja mii geahčada go lágat odne eai deavdde álbmotvuoigatvuodalaš gáibádusaid.

Dieinna duogázin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa geahčadii váilevaš implementerema mearrádušaid mat gusket álgoálbmogi ja našuvnnalaš unnitloguide.»

Diet miellahtut oavvildit ahte diekkár geahčadeami vuodul ferte biđat johtui barggu iskkadii sivaide váilevaš implementeremii ja identifiseret doaimmaid implementeremii.

4.12.1 KVENAID/NORGGASUOPMELAČČAID RIVTTIID ČIELGGADEAMI BIRRA

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit kommišuvnna raporttii, lassin gulaskuddancealkámušaide Norgga kvenaid searvvis ahte kvenain/norggasuopmelaččain berre leat riekti iešmearrideapmái, vástideaddi sámiid rievtti iešmearrideapmái. Norgga kvenaid searvi čujuha ahte lea demokrátalaš čuoibma go kvenain/norggasuopmelaččain odne ii leat oktasaš organiseren, ja ahte lea dárbu politihkalaš välljejuvvon orgánii kvenaide/norggasuopmelaččaide mii sáhtta dustet gažaldagaid mat gustojit kvenaide/norggasuopmelaččaide ja kvenaid/norggasuopmelaččaid kultuvrii. Norgga kvenaid searvi oavvilda dan dihte ahte lea dárbu čielgadii vejolašvuoda permanenta demokrátalaš välljejuvvon orgána nu go kvenadiggi dahje kvena ráđdi.

Diet miellahtut dorjot Norgga kvenaid searvi ahte kvenadiggi dahje kvenaráđdi sáhtta leat dehálaš demokratiseren kvenaide/norggasuopmelaččaide, ja ahte diet sáhtášii doaibmat muđui dehálaš soabahallin gaskal kvena ja dáža servodagaid.

Dieinna duogázin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráđdehusa, ovttasbargguin kvena/norggasuopmelaš birrasiiguin, bidjat johtui ollislaš čielggadeami kvenaid/norggasuopmelaččaid vuoi-gatvuodaid ja dili dáža servodagas. Dien olis ferte árvoštallot sáhtta go vuodđuduvvot muhtin permanenta ovddasteaddji orgána.»

«Stuoradiggi bivdá ráđdehusa ráhkadit doaimaplána movt kvena diehtu ja ovddasteapmi sáhtta sihkkarastojuvvot hálddahas ja go meannudit áššiid mat gusket kvena álbmogii.»

4.12.2 ÁLGOÁLBMOGA JA NAŠUVNNALAŠ UNNITLOGUID RIEKTESIHKARVUOHTA

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát oaivvildit ahte vuđolaš elemeanta álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid riektesihkarvuodas, ja hukset luohttamuša riektesystemii ja eará riektegeavaheddjiide ieš guđet osiin hálddahas, lea bearráigeahččat ahte diein orgánain lea doarvái gelbbolašvuohhta sámi diliid birra ja diliid birra mat gustojit kvenaide/norggasuopmelaččaide ja vuovdesuopmelaččaide. Diet miellahtut čujuhit gulaskuddancealkámušsii Dásseárvo- ja vealahanáittardeaddjis, mii gusto sámi álbmogii, rávvejit ná:

«[...] bearráigeahččat ahte lea seammá riektesihkarvuohhta sámi áššiide dainna lágiin ahte duopmáriin ja politiijabálvaleddjiin lea oahpahus ja gelbbolašvuohhta sámi kultuvrra ja sámi servodagaid birra, ja ahte leat kvalifiserejuvvon dulkkat gávdnamis, ja viidáset fievrredit rahčamuša rekrutteret sámiid riekteinstituovnaide.»

Diet miellahtut leat ovttá oaivilis áittardeaddji gulaskuddancealkámušain ja oaivvildit viidáset ahte lea dehálaš ahte maiddái sámegeiella geavahuvvo riektegiellan.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráđdehusa bidjat johtui doaimmaid sihkkarastit riektesihkarvuoda sámiide ja našuvnnalaš unnitloguide, earret eará go addá duopmáriidda ja eará riektegeavaheddjiide hálddahas oahpahusa ja gelbbolašvuoda álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid rivttiid, kultuvrra ja servodagaid birra, ja ahte leat kvalifiserejuvvon dulkkat gávdnamis, ja viidáset fievrredit rahčamuša rekrutteret sámiid ja našuvnnalaš unnitloguid ieš guđet riekteinstituovnaide.»

«Stuoradiggi bivdá ráđdehusa bidjat johtui doaimmaid nannet sámegeiella riektegiellan.»

Komitea eanetlohku, buohkat earret miellahttu Ovddádusbellodagas, čujuhit Sámedikki gulas-kuddanvástádussii, mii oaivvilda ahte kommišuvnna vihtta stoalppu eai leat doarvái, ja ahte mánga doaibmaevttohusa eai heive dieidda stoalppuide. Eanetlohku čujuhit Sámediggi oaivvilda ahte dain fáttáin mat gahččet olggobeallái, leat sámi ealáhusat ja dearvvašvuoda- ja sosiálapolitiikhalaš hástalusat mat leat eanemus hástaleaddjit. Eanetlohku mearkkaša ahte Sámediggi dieinna duogážiin háliida guokte ođđa stoalppu, ja áigu kommenteret daid dás.

4.13 Stoalpu 6: Ealáhus

Komitea eanetlohku, buohkat earret miellahttu Ovddádusbellodagas, mearkkašit ahte Sámediggi registrere ahte sámi boazodoallu lea ožžon eanet fuomášumi go eará ealáhusat ja kulturdoaimmat. Eanetlohku mearkkaša ahte kommišuvnna lea vuodustan dan ahte boazodoallu lea ožžon eanet saji go earát, ahte mandáhtta dadjá čuovvovaččat:

«Kommišuvnna galgá váldit vuolggasaji dutkamis mii juo gávno suorggis ja diktít dan hábmet váldovuodu iežas ovdanbuktímii.»

Eanetlohku mearkkaša ahte Sámediggi diesa kommentere ahte lea álkit oazžut informánttaid ja gávdnat almmolaš dieđuid ja lágaid boazodoalu birra, ja ahte eará sámiid kultuvra ja ealáhusat várra eai oaččo seammá ollu saji raporttas go dieid oppalaš dokumentašuvdna lea unnit.

Eanetlohku lea mearkkašan ahte leat leamašan oalle čielga reakšuvnnat eará sámi ealáhusaid ja kulturoberoštumiid bealis dan váilevaš dássedeattu árbevirolaš ealáhusaid ja kultuvrra ektui ja dieid saji sámi servodagas. Mánggas diein joavkkuin vásihit ahte sii leat váilevaččat refererejuvvon raporttas dahje njuolgut leat badjelgehččojuvvon.

Eanetlohku áigu deattuhit ahte dan dihte šaddá hui dehálaš raportta viidáset čuovvoleamis ahte diet váldojuvvo bures vára gulahallama ja diehtočoaggima bokte buot osiin sámi ealáhusain ja kultureallimis.

Eanetlohku oaivvilda ahte ferte čadahit árvoštallama Vuotnabivdolvádegottis (Fjordfiskemenn-da) ovttas Sámedikkiin ja maiddái árvoštallat leat go mearrasámiid beroštumit doarvái bures ovddastuvvon ja váldojuvvon vára gulaskuddan- ja konsultašuvdna oktavuodas.

Okta eará eanetlohku, miellahtut Bargiidbellodagas, Olgešbellodagas, Guovddášbellodagas, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát, čujuhit kommišuvnna ávžžuhussii ahte evttohusat NAČ 2008:5 čuovvoluvvojit. Diet miellahtut čujuhit ahte Ealáhus- ja guolástusdepartemeanta (EGD) árvoštallama mielde, de leat

evttohusat NAČas oktiibuot čuovvoluvvon Prop. 70 L (2011–2012) bokte ahte rievdadit oassálastinlága, mearraresursalága ja Finnmárkkulága.

Goalmát eanetlohku, miellahtut Bargiidbellodagas, Olgešbellodagas, Guovddášbellodagas ja Gurutbellodagas, čujuhit viidáset ahte departemeanta lea árvoštallamen evttohusaid Sámevuoigatvuođalávdegottis 2, ja ahte ráđđehus ii leat mearridan movt galgá čuovvolit evttohusaid.

Diet eanetlohku čujuha viidáset ahte lea dehálaš doaimmaid doarjut dehálaš ealáhusvuođuid, berre leat:

- sihkkarastit ahte vuoigatvuohta guolástit buot mearrasámiid guovlluin galgá leat reála.
- váikkuhit ahte sámi mátkkoštanealáhus galgá leat globála ofelaš álgoálbmot turismii.
- bargat loktet sámi kultuvrra, filmma, musihka ja duodjeárbevieru.
- sihkkarastit buriid ja stabiila rámmaeavttuid árbevirolaš sámi ealáhusaide, seammás go heivehuvvo ovdáneapmái maid eará ealáhusdoaimmaide mat váikkuhit doalahit ássama ja ealli báikkálašservodaga.
- cegget našuvnnalaš boazodoalloguovddáža mii addá orohagaide dárbbaslaš bagadallan- ja gealbodoarjaga.

Diet eanetlohku čujuha ahte ulbmil boazodoallosuorggis lea ekonomalaš, ekologalaš ja kultuvrralaš doallelaš boazodoallu, ja hukse Stueradikki meannu-deapmái Dieđáhus St. 32 (2016–2017). Stueradiggi meannuda boazodoallopoltiikka guovtte geardde jagis jahkásaš boazodoalloporsišuvnnas ja jahkásaš stáhtabušehta oktavuodas.

Boazodoalloláhka ja jahkásaš boazodoallošiehtadus leaba guovddáš váikkuhangaskaoamit olahit ulbmiliid boazodoallopoltiikkain. Boazodoallu lea kulturvuohti mii hukse árbevieru ja guhkes áiggiid čada geavaheami ala ja lea earenoamáš rievttalaš suodjalus, geahča Vuodđolága § 108 ja njuolggadusaid álbmotrievttis álgoálbmoga ja unnitloguid birra.

Boazodoallošiehtadallamat čadahuvvojit eavttuid mielde mat leat Boazodoalu válđošiehtadusas. Šiehtadallamat galget válđit vuoddu oktasaš ekonomalaš ipmárdusas.

Viidáset čujuha diet eanetlohku proseassaide mat leat jođus ja ovdamearkkaide mat juo leat čadahuvvon.

Juovlamánu 2023 almmuhii ráđđehus doaibmapáhka mii buorebut heiveha válđit vára boazodoalus go pláne ja hukse ođđa energiija. Doaibmapáhka sisttisdoallá váikkuhangaskaamiid mángga departemeanttas. Departemeanttat mat leat ovddasvástideaddjit ieh

guđet doaimmaide páhkas, čadahit konsultašuvnnaid NBRain ja Sámedikkiin sámelága njuolggadusaid mielde.

Eanadoallo- ja biebmodepartemeanta (EBD) lea álgán dábalaš láhka bargoproseassa, ja lea ceggen čál-ingotti departementii. Lea heivehuvvon govdatit válđit mielde beliid maid láhka máinnaša, earret eará Norgga Boazosápmelaččaid riikasearvi (NBR) ja Sámedikki. EBDas leat leamašan álggahallan konsultašuvnnat NBRain ja Sámedikkiin. EBDas lea ulbmilin sáddet láhkaevttohusa Stueradiggi 2025 giđa.

Gielda- ja guovlodepartemeanta ja Dálkkádat- ja birasdepartemeanta leaba álggahan barggu revideret láhkaásahusa konsekvensačielggademiid birra, earret eará boazodollui heivehit buoret árvoštallamiid. Ráđđehus áigu maid árvoštallat ieh guđet doaimmaid buoridit suohkaniid plátenkapasitehta ja boazodoallogelbbolašvuoda sámi boazodoalloguovllus.

Viidáset mearkkaša diet eanetlohku ahte komišuvdna čujuha mearkkašumi dálkkádatrievdademiin mat dál leat, boazodollui (s. 554–555). Dálkkádatrievdamat dahpáhuvvet jođáneappot davviguovlluin ga globála gaskamearri. Temperatuvra ja njuoskadálkkit leat fáktorat mat sáhttet dagahit dávjiibut bodnejieknuma ja ahte guohtumat lássahuvvet dahje rahtá álgá árabut. Dálkkádatrievdamat rievdadit guohtumiid ja rievdadit guohtunministariid ja johtinministariid. Diekkár rievdamat sáhttet dagahit riidduid eará beroštumiiguin ja doaimmaiguin.

Diet eanetlohku čujuha ahte ráđđehus Dieđáhusas St. 26 (2022–2023) Dálkkádat rievdamen – ovtta dálkkádatrobusta servodaga ovddas, dohkkeha ahte boazodolliide čuhcet dálkkádaga rievdamat earenoamáš garrasit ja eanebut fertejit fárus dálkkádatrievdambarggus. Dehálaš oassin dieđáhusa čuovvoleamis, galget earret eará ráhkaduvvot našuvnnalaš analysat mat čájehit dálkkádaga rašesvuodas. Birasdirektoráhtta lea ožžon bargun álggahit dien barggu. Vuosttaš analysa galgá plána mielde leat gárvis ovdal 2026 loahpas.

Diet eanetlohku čujuha ahte borasspiret spedjet bohccuid, lea fáddá mas lea stuora fuomášupmi boazodoalloealáhusas. Boazodoallu lea vuodđuduvvon ahte bohccot galget guohtut meahceguohtumiin miehtá jagi. Go jahkásaččat borasspiret spedjet ollu bohccuid, de dat áitá boazodoalu ja sámi boazodoallokultuvrra. Garra deaddu guohtoneatnamiidda dagaha ahte boazodoallu ii leat šat nu njuovžil geavahit boazodoalloeatnamiid. Sáhtá leat nu ahte eai šat gávdno areálat gosa sáhttet sirdit ealu jus bohtet borasspiret gos bohccot guhtot. Stáhta čadaheamis borasspirepolitiikkas lea stuora mearkkašupmi boazodoalu buvttadeapmái ja dietnasii.

Siidu 553 raporttas čállá komišuvdna ahte njuolggadusat bidjet stuora gáibádusaid dokumentašuvnnii oážžut buhtadusa go masset borasspiriide. Diet ea-

netlohku čujuha ahte buhtadusortnet go masset bohccuid borasspiriide lea vuodđuduvvon prinsihpa ala ahte buot borasspire speadjan galgá buhtaduvvot. Seammás lea čielggas ahte eai buot eallit maid borasspiret spedjet, gávdno, nu ahte lea váttis dokumenteret buot vahága. Buhtadusortnet eaktuda ahte sihke vahát mii lea dokumenterejuvvon, seammás go stuorámuš oassi ealliin eai leat dokumenterejuvvon ahte borasspiret leat váldán, muhto speadjan meroštallo árvvošteami mielde.

Komitea miellahtut čujuha maid raporttas ahte Voengelh–Njaarke siida oaivvilda otnáš boraspirehálldašepmi rihkku SP art. 27 (s. 553).

Diet eanetlohku čujuha ahte go Stuoradiggi mearridii luonddu mánggadáfotlága 2009, ja bijai vuodđun ahte láhka lea nu go riikkaidgaskasaš geatnegasvuodát ja olmmošvuoigatvuodá konvenšuvnnat celket.

Diet eanetlohku čujuha ahte Dálkkádat- ja birasdepartemeanta ja Gielda- ja guovlodepartemeanta áiguba diđoštít árvvoštallama makkár geatnegasvuodát čuvvot Bern konvenšuvnna ja álbmotrievtti geatnegasvuodaid. Norggas lea boazodoallu, gaskavuodát dieid gaskka ja geatnegasvuodaid mat dagahit dárbbaslažžan dahje diktet dahkat rievdadusaid našuvnnalaš hálldašeami njuolgadusaid boraspirehálldašeamis.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas ja Rukses čujuhit ahte ráđđehusa doaibmapáhkka heivehit buorebut váldit vára boazodoalus go pláne ja hukse odđa energiija. Diekko rahpá ráđđehus ahte boraspiriid boazoguvlluin sáhtttá unnidit, jus fal miedihit areála elfápmohuksemii. Diet miellahtut oaivvildit ahte ferte árvvoštallat boraspire dili boazodoalloguvlluin beroškeahtta dies, ja oaivvildit ahte dien sorttat evttohusat maid ráđđehus áigu, ii leat dohkálaš. Bohccot leat olgun 365 beaivvi jahkásaččat ja de leat eambbo boraspiriide áitojuvvon go eará eallit mat leat meahcis guohtumen dušše osiid jagis. Diet miellahtut oaivvildit dan dihte ahte ferte árvvoštallat unnidit boraspirelogu boazodoalloguvlluin. Lea oppalaš boraspirelohku Norggas mii galgá čuovvut boraspiresoahpamuša.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit kommišuvnna raportii, mii čilge ahte luondu lea dehálaš oassi materiálalaš vuodus sihke sámi, kvena/norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš kultuvrraide. Diet miellahtut čujuhit dan dihte dasa ahte váldit vára luonddus, lea vuđolaš eaktun ahte sihke sámit ja našuvnnalaš unnitlogut galget sáhttit doaimmahit ja ieža ovdánahttit sin kultuvrra. Váldit vára luonddus ja luondduresurssain mii lea kulturuođđun álgoálbmoga ja unnitloguid

eavttuid vuoddu, berre dan dihte atnit guovddáš seana-dandoaibman.

4.13.1 MARITIIBMA RESURSSAID BIRRA

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte maritiibma resurssaid ávkástallan, lea leamašan vuodđun mearrasámiid kultuvrii ja eallingeaidnu vuotnagáttiin davvin. Diet miellahtut čujuhit ahte mearrasámiid ássanguovllut eai leat ráddjejuvvon Finnmárkui ja Davvi-Romsii, muhto lea maid leamašan stuora mearrasámi ássamat Lulli-Romssas, Ufuohťas, Viesttarális, Lufuohťas ja Sálttus lulásguvlui Helgelándii. Mañemus jagiid dutkan dagaha ahte ferte oddasit geahččat sámi ássama vel guhkkelis lulde ja dahká ahte leat doaivumis leamašan mearrasámit Trøndelága vuotnagáttiin gitta Nordmørii.

Viidáset áigot diet miellahtut čujuhit kommišuvnna raportta kapihttaliidda 7 ja 20 mat čájehit movt norgga eiseválddiid politihkka lea leamašan vahágiin mearrasámiid guolástan- ja kulturdoibmii. Kommišuvnna čujuha movt giddejedje guolásteami eai ge váldán vuhtii mearrasámi vuotna- ja riddoguołásteami, ja movt gáibádusat aktivitehtaide oazžut guolleeriid, mielddisbuvttii ahte mearrasámit effektiivvat «bálkestuvvojedje gáddái» ja biehttaluvvojedje guolástit.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses ja Birasbellodagas Ruonát oaivvildit ahte guolástanpolitihkka mañemus čuohtejagi lea leamašan hui dáruiduhttin go leat hehtten guolásteddjiid sámi guovlluin doaimmahit sin árbevirolaš ealáhusa ja kultuvrra ja go leat goaridan mearrasámiid servodagaid.

Diet miellahtut čujuhit Vuotnaguolástanlávdegotti NAČ 2008: 5 Vuoigatvuohta guolástit mearras olggobealde Finnmárkku. Vuotnaguolástanlávdegoddi čujuhii ahte lea sakka ballamis ahte mearrasámi kultuvra jávká jus dálá našuvnnalaš lágat guolástanregulermii jotket rievddakeahtta, go mearrasámi ássamat mat birgešedje, ja main lea materiálalaš kulturuođđu, lea eaktun viidásetfievrredit mearrasámi kultuvrra.

Diet miellahtut áigot viidáset čujuhit Riikarevišuvnna kvohtasystema iskamiidda riddo- ja áhpeguolásteami (Dokument 3:6 (2019–2020)), mii čájeha ahte kvohtapolitihkka maid fievrrededje gaskal 2004 ja 2018, lea unnidan guolástanaktivitehta riddoservodagain mat lea sorjavaččat guolásteami, earenoamážit Finnmárkku. Viidáset čujuhit diet miellahtut ahte otnáš ráđđehus ja stuoradiggeeanetlohku kvohtadieđáhusas «Olbmot, guolli ja oktavuohťa – kvohtadieđáhus einnosteadđi ja vuoiggalaš juogadeapmái» hui ollu fievrreda viidáset strukturerenpolitihkka mii lea dagahan dan riev dama maid Riikarevišuvdna čujuhii Dokume-

anttas 3:6 (2019–2020), ja mii ii guđe ge láhkái nanne riddo- ja vuotnaguolásteami mearrasámiid servodagain ja sámi ássanguovllus.

Diet miellahtut oaivvildit ahte lea hui šállošahtti ahte stuoradiggeeanetlohku háliidit joatkit dieinna guolástanpolitihkain mii lea hui sakka billistan mearrasámi guolásteami ja mearrasámi kultuvrra, ja mat earret dáruiduhttindoaimmaid skuvllas, ferte dadjat leat eanemus effektiivva dáruiduhttindoaibma mearrasámiid guovlluin.

Diet miellahtut oaivvildit ahte riddoguolástan-ortnega álgin, mas besset bivdit 0,9 proseantta norgga oppalaš dorseguolástan-kuohtas rabas fatnasiidda riddoguolástan-sonas davábealde 62° N, ii leat doarvái dustet guolástanpolitihka billisteaddji konsekvanssaid mearrasámi kultuvrii, ja ii sáhte leat dohkkeheapmi mearrasámiid vuoigatvuodas guolástit, nu go NAC 2008: 5 cealká.

Kommišuvdna evttoha iežas doaimmain ahte Stuoradiggi berre bivdit ráđđehusa geahčadit fas Vuotnaguolástan lavdegotti NAC 2008:5. Diet miellahtut leat ovtta oaivilis kommišuvnnain dien árvvoštallamis.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte Sámediggi meannudeames kommišuvnna raportta áššis 012/24 «Duohtavuohta ja seanadeapmi – Ealáhusat», ávžžuha ahte Stuoradiggi, Norgga álbmotrievttálaš geatnegasvuodaid vuodul sámiid ektui álgoálbmogin, ahte ráđđehus čielggada sámiid vuoigatvuoda geavahit mearrariggodagaid olles árbevirolaš sámi ássanguovllus, lagas ovttasbargguin Sámedikkiin. Sámediggi viidáset háliida ahte álbmoga riekti miehtá sámi guovlluin mearrariggodagaide dohkkehuvvo ja mearriduvvo lága bokte. Diet miellahtut oaivvildit ahte diekkár čielggadeapmi, ja áiggi mielde lága bokte mearriduvvon, livččii buorre doaibma ealáskahttit ja nannet mearrasámi kultuvrra, muhto maiddái nannešii kvena riddokultuvrra gos álbmoga vuoigatvuodát dohkkehuvvojit mearrariggodagaide.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čuovvolit NAC 2008:5 go ráhkkanahttá láhkamearrádusa mii lága bokte addá mearrasámiid vuoigatvuoda ávkkástallat mearrariggodagaid Norgga álbmotrievttálaš geatnegasaid vuodul sámiid álgoálbmogin.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit sámiid ri-evtvi ávkkástallat mearrariggodagaid árbevirolaš sámi ássanguovlluin, ovttasbargguin Sámedikkiin, Norgga álbmotrievttálaš geatnegasaid vuodul sámiid álgoálbmogin.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bidjat johtui doaimmaid sihkkarastit guolástanaktivitehtaid mearrasámi servodagain, čuovvoleapmin Riikarevišuvnna raportii kvohtasystema birra (Dokumeanta 3:6 (2019–2020)).»

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses ja Birasbellodagas Ruonát ovddidit čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa álggahit barggu lagas ovttasbargguin Sámedikkiin nannet riddoguolásteami nu ahte eanet mearrasámi suohkanat ja servodagat Romssas ja Nordlándas fáttmastuvvojit ortnegii.»

4.13.2 EARENOAMÁŽIT BOAZODOALU BIRRA

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát áigot čujuhit ahte komi-šuvnna raporta čilge movt boazodoallu lea kulturguoddi ealáhus sámiid miehtá sámi ássanguovllu. Mángasii lea boazodoallu lassin ahte lea ealáhusgeaidnu, leamašan vuodđun árbevirolaš johtinminstarii ja eallimii, ja boazodoallu lea dehálaš oassi sámi árgabeaiveallimis ja máilmmiipmárdusas, maiddái sámiid geat eai leat boazodoalus beaivválaččat.

Kommišuvnna raporta čilge viidáset movt boazodoallu lea earenoamážit leamašan dehálaš váldit vára lullisámi kultuvrras ja gielas, ja movt boazodoalus geavahit lullisámegiela ja viidáset fievrredit dan vai bistá ealli lullisámi kultuvra. Diet miellahtut áigot deattuhit ahte okta dain buot deháleamos doaimmain sihkkarastit lullisámi kultuvrra, lea ahte sihkkarastit dili lullisámi boazodollui.

Diet miellahtut áigot čujuhit ahte kommišuvnna raporta čájeha movt historjá geavaheamis, láhkageavaheamis ja riekteipmárdusas manemus čuohtejagis leat leamašan duodalaš konsekvanssat boazodoalu kultuvrralaš ja ekonomalaš doallelašvuhit.

Viidáset áigot diet miellahtut čujuhit ahte boazodoallu, mii lea sorjávaš luonddu ja areálain, lea earenoamáš hearki dálkkádatrievdamiidda. Boazodoallu lea heivehuvvon luonddu diliide doppe gos ain lea, ja boazodoallit leat juo mánga jagi čujuhan ahte luondu ja dálkkit leat dramáhtalaččat rievdamen ja nie hástalit ealáhusa boahtteáiggi.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit raportii «Dálkkádat rievdadeami Sámis – oppalaš geahčastat ja dádjadeapmi», almmuheaddjit Sámiráđdi ja Sámediggi. Raporta čájeha seammás ahte sámi ealáhusat de go boazodoallu, gáržžahallet dálkkádatrievdamiid geažil, áitojuvvojit maid eanetlogu servodaga doaimmain vuosttildit dálkkádatrievdamiid, nu go bieggafápmohuksemiid Fov-

senis ja Áajvaeries (Øyffjellet), ja plánejuvvon bieggafápmohuksemat elektrifiseret Muolkkuha Finn-márkkus. Areálabahkkemat hukset ođasmahtti bieggá-energiija boahťá lassin eará ovdánahttinprojeavttaide nu go bartahuksemat ja infrastruktuvrra huksen,

Komitea miellahtut Rukses ja Birasbellodagas Ruonát áigot čujuhit raportii sámi ealáhusaid areálagáržžideapmi mángga háve lea gohčoduvvon «ruoná kolonialisma» Sámedikkis ja Sámirádis, earret eará raporttas «Dálkkádat rievdadeamit Sámis - oppalaš geahčastat ja dádjadeapmi», viidáseappot guovvamánu 2024 rájes.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses ja Birasbellodagas Ruonát áigot deattuhit ahte ruoná nuppástus ii sáhte rihkkut sámi rievtti iešmearrideapmái, dahje hehttet álgoálbmoga doaimmahit sin árbevirolaš ekonomijja ja eanangeavaheami.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ráđđehusa doaimbapáhkii boazodollui ja energijii, juovlamánu 20. beaivvi 2023. Diet miellahtut oaivvildit ahte doaimmat doaimbapáhkás sáhttet dustet muhtin hástalusain maid Sámediggi čujuha sin meannudeamis ođđa stoalppu 6 – ealáhusat. Diet miellahtut vurdet ja deattuhit dehálašvuoda das ahte ráđđehus čuovvola doaimmaid boazodoalu doaimbapáhkás.

Diet miellahtut áigot viidáset čujuhit ahte kommišuvdna oaivvilda ahte otnáš areálabahkkemat sámi boazodoalloguovlluin dagaha dárbbu ollislaš árvoštallama areáladilis, ja kulturguoddi rollas, ii unnimusat Norgga álbmotrievttálaš geatnegasvuodain. Viidáset čujuhit diet miellahtut iežaset evttohusaide Stoalpu 4: Eastadii riidduid.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bidjat johtui ollislaš geahčadeami boazodoalu areáladili ja boazodoalu mearkkašumi sámi kultuvrii, ja man muddui Norga boazodoalu areálaid hálldašeamis deavdá álbmotrievttálaš geatnegasvuodaid.»

4.14 Stoalpu 7: Olmmošlaš átestusat

Komitea eanetlohku, buohkat earret miellahttu Ovddádusbellodagas, mearkkašit ahte Sámediggi iežas gulaskuddanvástádusas čujuha eanet olmmošlaš konsekveanssaide dáruiduhttimis, ja čujuhit viidáset ahte Sámediggi oaivvilda sáhtta konkluderet ahte dáruiduhttinpolitihkka njuolgut ja eahpenjuolgut lea váikkuhan áššiide mat ain váikkuhit negatiivvalaččat sá-

miid dearvvašvuhtii, eallindiliide ja eallinkvalitehtii. Diet guoská maid kvenaide/norggasuopmelaččaide ja vuovdesuopmelaččaide. Eanetlohku čujuha ahte muhtin diein fáttáin maid Sámediggi háliida stoalppu olis, leat olmmošlaš átestusat, earret eará heajos dearvvašvuhta, historjjálaš traumat, internáhttaeallin, iešsorbmen, gárrenmirkogažaldagat, illasteapmi ja veahkaválddalašvuhta.

Eanetlohku atná ahte diet leat fáttat maid lea dehálaččat atnit čalmmis, ja ahte lea dehálaš ahte álgoálbmot ja našuvnnalaš unnitlogut ožžot veahki dieid hástalusaid giedahallat. Lea maid dehálaš ahte bures dovdet ja lea gelbbolašvuhta almmolaš dearvvašvuodas dieid áššiid birra vuodđun bargiin go galget bargat eastademiin ja fállat buori veahki.

Eanetlohku oaivvilda dan dihte ahte ráđđehus dieinna duogážiin ferte dárkilit geahčadit sihke gelbbolašvuoda ja makkár gelbbolašvuoda sis lea barggus mii guoská dieid joavkkuide servodagas geat leat gillán dáruiduhttima. Ráđđehus ferte maid bearráigeahččat ahte diet čuovvoluvvo vuolit etáhtain ja vel regiovnnalaš ja báikkálaš almmolaš dearvvašvuodafálaldagas.

Eanetlohku dovddasta ahte eanet psyhkalaš heajos dearvvašvuhta, illasteapmi ja veahkaválddalašvuhta leat konsekveanssat sihke traumain ja go dološ kultuvrralaš norpmat leat loahpahuvvon dáruiduhttinpolitihka geažil sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid vuostá.

Eanetlohku čujuha Sámediggái, mii cealká čuovvovaččat olmmošlaš átestusaid birra maid dáruiduhttinpolitihkka ja eahpevuoiggalašvuhta leat dagahan:

«Sámediggi oaivvilda ahte lea buorre vuodđu konkluderet ahte dáruiduhttinpolitihkka ja čálgostáhta beahttin njuolgut ja eahpenjuolgut lea váikkuhan faktoriidda mat ain odne váikkuhit negatiivvalaččat sámiid dearvvašvuhtii, eallindillái ja eallinkvalitehtii. Kommišuvdna máinnaša ahte dáruiduhttinháviid, ja dan oaivvilda Sámediggi lea buorre doaba čilget traumaide ja olmmošlaš konsekveanssaid mat noađuhit ovttaskas olbmuid. Sámi servodat iežas bealis gillá stuora dáruiduhttinvahágiid.»

Eanetlohku čujuha ahte Sámediggi oaivvilda ahte lea dárbu ollu buorideaddji doaimmaide dálkkodit háviid ja vahágiid dáruiduhttimis.

Eanetlohku čujuha ahte kommišuvdna čielgasit ávžžuha buot servodataktevrraid geaidda sin guorahal- lan guoská, ahte sii váldet iešheanaláš ovddasvástádusa iežaset historjjáin ja práksisiin. Eanetlohku lea ovtta oaivilis Sámedikki oaiviliin ahte bivdit buot servodataktevrraid geaidda dát ášši guoská, ahte sii čuovvolit kommišuvnna ávžžuhusa.

Eanetlohku mearkkaša ahte Norgga girku lea servodataktevra mii lea váldán duodas ahte sii, sin rolla geažil dáruiduhttinpolitihkas, fertejit dovddastit iežaset

historijá ja práksisa. Girku lea sihke girkorádis ja girkočoahkkimis dovddastan ahte sii ledje oassin vátisvuodain, ja celket ahte sii maid háliidit leat oassin čovdosis. Dien barggus lea sámii girkoallimis guovddáš rolla. Eanetlohku mearkkaša ahte sámegiela našuvnnalaččat lea juo ollu stuorát ja lunddolaš oassi girkoallimis.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát áigot čujuhit komišuvnna raportii ahte «sámi álbmogis, ja earenomážit boazosámiin, ja muhtin muddui kvena/norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš álbmogis, lea heajut dearvvašvuohta go eará osiin álbmogis muhtin dimensuvnnaid ektui». Kommišuvdna čujuha maid ahte gávdnojit eanet diehtováilevašvuodas ja ahte kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid dearvvašvuohta lea hui unnán iskojuvvon. Diet miellahtut áigot dan dihte deattuhit dárbbu kártet dien viidáset vai buorida daid olmmošlaš átestusaid.

4.14.1 ČUOVVOLIT ILLÁSTUVVON JA SEKSUÁLALAŠ VEAGALVÁLDDÁLAŠVUODA GILLÁJEDDJIID

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte lea dokumenterejuvvon nanu oktavuoha gaskal veahkaválddalašvuođa mánnávuodas ja psyhkalaš gillájuvvomiid ja kronalaš bákásiid rávisolmmožin.

Diet miellahtut čujuhit kommišuvdnii, mii cealká ahte:

«Sámi álbmot raporterii vehá muddui eanet psyhkalaš váttuid ja eanet posttraumáhtalaš streassa symptomaid go sii geat eai leat sámii. Veahkaválddalašvuohta mánnávuodas doalahuvvui vejolaš etnalaš čilgejuvmin mentála dearvvašvuođa váttuide sihke nissonolbmuid ja dievdud gaskkas. Leat gávdnan veahkaválddalašvuođa ja seksuála veagalváldimiid mat vástidit riikkaidgaskasaš dutkamiidda mas álgoálbmot buohtastahthuvvojedje eanetlogu álbmogiin seammá riikkas. Álgoálbmogat raporterejedje dávjjibut veahkaválddalašvuođa ja seksuála veagalváldimiid diein riikkain go eanetlogu álbmot.»

Diet miellahtut čujuhit ahte kommišuvdna oaivvilda ahte lea dárbu eanet dieđuide ja dutkamii movt veahkaválddalašvuođa ja illasteami sáhtá eastadit norgga bealde Sámis. Viidáset evttoha kommišuvdna ahte biddjojii doaimmat johtui sihkkarastit ahte sámii nissonolbmot ja mánat ollislaččat leat suodjaluvvon ja sihkkarastojuvvon buot lágan psyhkalaš, fysalaš ja seksuálalaš veagalváldima vuostá.

Diet miellahtut oaivvildit ahte lea dárbu eanet dutkamii movt illasteami ja veagalválddalašvuođa sáhtá eastadit sámii birrasiin, ja eastadandoaimmat mat leat heivehuvvon sámii álbmogii. Dien oktavuodas čujuhit diet miellahtut mearrádussii nr. 592, miessemánu 30. beaivvi 2022 heahteguovddášfálaldaga birra sámii álgoálbmogii, mii ii vel leat čuovvoluvvon. Mearrádus čuodjá na:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bearráigeahččat ahte heahteguovddášfálaldat sámii álgoálbmogii buoriduvvo, ja dieđu addit Stuoradiggái heivvolaš vuogi mielde.»

Diet miellahtut oaivvildit ahte bargu heahteguovddášfálaldagain sámii álbmogii manná menddo njozet, ja ohcala doaimmaheami ja ahte diet vuoruhuvvo. Diet miellahtut dohkkehit ahte doaimmat mat nannejit sámii nissonolbmuid ja mánáid suodjaleami, lea gáibiduvvon, ja deattuhit man dehálaš eastadeapmi ja čuovvoleapmi lea.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa nannet dutkama movt veahkaválddalašvuohta ja rihkkun sáhtá eastaduvvot sámii birrasiin.»

4.14.2 IEŠSORBMENMEANUT

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát leat garrasit vuorjašuvvan go nu ollu leat iešsorbmemat sámii báikkálašservodagain, earenomážit nuoraid 15–24 jagi gaskkas. Kommišuvdna čujuha ahte sivat diesa sáhttet leat deprešuvdna, isolašuvdna, ja vásihuvvon vealaheapmi ja ferte dieid geahččat dan olis ahte álbmot massá resurssaid, nu go earret eará eatnan- ja guohtonguovlluid.

Diet miellahtut čujuhit ahte kommišuvdna lea gávnahan ahte iešsorbmenmeannu lea duodalaš álbmotdearvvašvuođa váddu sámii álbmogis, ja ahte lea dárbu heivehuvvon eastadeaddji doaimmaide, dikšumii suicidála olbmuiin ja vel čuovvolit oapmahaččaid.

Diet miellahtut dorjot ahte lea dárbu kultuvralaččat heivehuvvon doaimmaide mat váldet vuhtii sámiiid dárbbuid eastadeamis, dikšumis ja čuovvolit oapmahaččaid. Viidáset berrejit doaimmat iešsorbmemat ektui oppalaččat Norggas maid fuomášuhttit álgoálbmoga, earenomáš deaddu sámii nuoraid hástalusaid.

Diet miellahtut čujuhit Sámediggái, mii cealká ahte:

«Iešsorbmemat eastadeapmi sámii birrasiin berre leat vuoruhuvvon doaimma ovdasvástideaddji eiseválddiid álbmotdearvvašvuođa barggus. Lea guovddáš sihke nannet sámii kulturgelbbolašvuođa iešsorbmen eastadeaddji doaimmaid oppalaččat Norg-

gas, ja nannet SÁNAGa našuvnnalaš iešsorbmen eastadeaddji doaimma.»

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráddehusa nannet barggu iešsorbmen eastadeaddji doaimmaiguin, ja earenoamáš fuomášupmi nuoraide sámi báikkálaš servodagain.»

4.14.3 VAŠŠIKRIMINALITEHTA, VAŠŠICEALKÁMUŠAT JA VEALAHEAPMI

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte kommišuvdna čujuha ahte lea unnán dutkan vealaheami ja vaššicealkámušaid álgoálbmoga vuostá ja našuvnnalaš unnitloguid vuostá. Diet miellahtut leat vuorjašuvvan dien váilevašvuhtii, go juo dutkan mii gávdno, sihke dat mii lea máinnašuvvon kommišuvnna raporttas ja eará, orru čájeheamen ahte sihke vealaheapmi, cielaheapmi, vašši ja vaššicealkámušat álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid vuostá, dagahit mearkkašanevra hástalusaid.

Diet miellahtut oaivvildit viidáset ahte lea vuorjašuvvut ahte vaikko bohtet ovdan hástalusat dutkamis mii gávdno, de lea hui unnán práksisa duopmostuoluin ja siviila rievttalaš orgánain mat dieid meannudit, nu go Vealahanlávdegoddi (Diskrimineringsnämnden), mii meannuda vealaheami, givssideami ja vaššikriminalitehta ja vaššicealkámušaid álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid vuostá. Eanet rahčamuš dieid surggiin lea mearrideaddjin ovddidit fáttmasteami ja vuosttildit vealaheami.

Diet miellahtut dorjot Cealkinfriddjavuoðakommišuvnna (Ytringsfrihetskommisjonen) (NAČ 2022:9) evttohusa doaibmaplána álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid vealaheami vuostá, ja vel doaimmaid buoridit dieđuid álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid birra skuvllas. Diet miellahtut čujuhit ahte Sámediggi doarju Cealkinfriddjavuoðakommišuvnna evttohusaid, ja čujuha viidáset ahte:

«Sámediggi lea ilus go Ráddehus lea álggahan barggu doaibmaplánain sámiid vealaheami vuostá, ja čujuha Sámi jállu – Sámediggedieđáhus ovtadássásašvuoða birra (ášši 62/20) ja Sámedikki Doaibmaplána sámevaši vuostá (ášši 20/22). Sámediggi vuordá ahte nannejuvvo rahčan sámevaši vuostá, dainna lágiin ahte dat sistisdoallá valjit doaimmaid ja odđa rušaid. Sámediggi čujuha maiddái viidáset Cealkinfriddjavuoðakommišuvnna rávvagiidda eanet dutkamii.»

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráddehusa heivehit eanet dutkama vealaheami, vaššikriminalitehta ja vaššicealkámušaid birra álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid vuostá.»

«Stuoradiggi bivdá ráddehusa bearráigeahččat ahte buot politiijaguovllut čohkkejit ja almmuhit statistihkaid vaššicealkámušaid ja vaššikriminalitehta birra sámiid ja našuvnnalaš unnitloguid vuostá.»

«Stuoradiggi bivdá ráddehusa bidjat johtui doaimmaid loktet gelbbolašvuoða vealaheami ja givssideami vuostá mii čuohcá álgoálbmogiidda ja našuvnnalaš unnitloguide, hálldahusa orgánain geat gieđahallet siviila rievttalaš suodjaleami vealaheami ja givssideami vuostá.»

«Stuoradiggi bivdá ráddehusa bidjat johtui doaimmaid mat dagahit gealboloktema politiijain ja riektedoaimmahusas vaššikriminalitehta ja vaššicealkámušaid birra álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid vuostá.»

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát oaivvildit ahte digitála lávddit leat dehálaš arenat ovddidit oaiviliid ja váldot vuhtii, muhto sáhtta maid dáhpáhuvvat nuppe láhkái: ahte earenoamáš hearckes joavkkut baldojuvvot dahje áitojuvvot oassálastit almmolaš oaivillonoallamis. Go nie servodatságastallamis dáhpáhuvvá, áitagat ja givssideamit, de čuohcá dat sin cealkinfriddjavuhtii. Goaves cealkindilit ja váivvit almmolaččat cealkit, čuohcá earenoamážit servodatdigaštalliide geain lea unnitlogu duogáš. Diet miellahtut oaivvildit dan dihte ahte digaštallama reguleren sosiála mediain ii adno de go ráddjet cealkinfriddjavuoða, muhto baicca dasa suodjalus. Diet miellahtut oaivvildit viidáset ahte eastadit cielaheami lea politihkalaš ovddasvástáduš, ii dušše «eanas olbmuid olmmošvieru» duohken. Vaikko eanas bello dagat leat ovttá oaivilis dasa ahte cielaheapmi ja rasisma ferte váldojuvvot duođas, de hárve evttohuvvojit duohta doaimmat.

Komitea miellahttu Birasbellodagas Ruonát čujuha Árrasevttohusii 134 S (2022–2023) rievdeamei birra ránggáštuslága § 185, «rasismapara-gráfa», ja oadjebasat almmolaš cealkinvejolašvuohta, maid Kristoffer Robin Haug, Lan Marie Nguyen Berg ja Rasmus Hansson ovddidedje. Diet miellahttu čujuha ahte buot bello dagat, earret Birasbellodat Ruonát, jienastedje evttohusa vuostá ahte 1) rievdadit § 185 ránggáštuslágas Cealkinfriddjavuoðakommišuvnna rávvagiid mielde, 2) reguleret sosiála mediaid geavaheami sierra lágain, seammá láhkái go mediaovddasvástádusláhka dahká árbevirolaš mediaiguin, 3) nannet Politiija neahttajoavkku vai sihkkarastá ahte ás-

sit geat háliidit, besset digaštallat ja ovddidit politihka, eai ge oaguhala eret sosiála mediain vaši ja givssideami geažil, 4) nannet politiija diedihánbálvalusa vaššicealkámušaide, nu ahte našuvnnalaš registreren vaššikriminalitehta ja vaššicealkagiid váidin buorrána, šaddá eanjkilet ja systematiserejuvvojit ja 5) viiddidit Politiija sihkarvuodabálvalusa (PST) mandáhta, nu ahte sii sáhttet čuovvolit ja bidjat sihkarvuodadoaimmaid johtui servodatdigaštalliid várás earáide maid go našuvnnalaš fápmopersovnnaide.

4.14.4 OVDÁNAHTTIT DÁSEÁRVOSAŠ DEARVVAŠVUODABÁLVALUSAID

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte komišuvdna divvu gažaldaga ahte lea go dearvvašvuodadoaimmahat lágduvvon nu ahte dagaha dáruiduhttima, go unnán lea vuodduvvon sámi giella- ja kulturipmárdussii. Láhamearrádusat sisttisdoallet ollu, ja politihkalaš dáhttu gávdno, muhto iskkadeamit čájehit ahte dearvvašvuodáasahusat eai čuovvol áigumušaid.

Viidáset čujuhit diet miellahtut ahte komišuvdna go lea viežžan persovnnalaš historjiid guoskkahuvvon birrasiin, leat «vásihan ahte váilu kultur- ja giellagelbbolaš gearggusvuodačoavddus fáhkálaš psykososiálas doarjagii rávisolbmuide. Kommišuvdna oaivvilda ahte lea dárbu sihkarvuodafierpmádahkii birrasiidda geaidda dáruiduhttinpolitihkka lea čuohcan, ja ahte diekkár gearggusvuodta lea hui dehálaš oassi seananproseassas».

Diet miellahtut áigot deattuhit man dehálaš lea ahte dearvvašvuodabargiin sámi guovlluin lea diehtu sámi kultuvrra birra, ja ahte sámi pasieanttat deivet dearvvašvuodabargiid geat máhttet sámegiela. Diet miellahtut áigot čujuhit ahte sámi álbmogis Norggas lea riekti ovtadássásaš dearvvašvuodabálvalusaide mat váldet vára sin giellalaš ja kultuvrralaš dárbbuin.

Norga lea geatnegahttojuvvon mángga lága ja riikkaidgaskasaš konvenšuvnnaid bokte fállat sámi álbmogii ovtadássásaš dearvvašvuodabálvalusaid. Diet miellahtut áigot deattuhit man dehálaš lea ahte mii doallat bálvalusaid mat leat lága bokte mearriduvvon sámi dearvvašvuhtii maid Norga lea váldán badjelassii olmmošvuoigatvuodaid olis, nu go leat konvenšuvnnain mearriduvvon, earret eará ILO-konvenšuvnnas 169. Ovtadássásašprinsihppa galgá sihkkarastit sámi pasieanttaide differensierejuvvon ja heivehuvvon dearvvašvuodabálvalusa mii váldá vára sámegielas ja kultuvrras. Diet lea eaktun buori kvalitehttii dearvvašvuodaveahkkái maid oázžu, ja maiddá pasieantasihkarvuhtii.

Diet miellahtut áigot viidáset čujuhit ahte ain váilot našuvnnalaš bagadallamat ja njuolggadusat movt

institušuvnnat galget bargat fállat ovtadássásaš dearvvašvuodabálvalusaid sámi álbmogii. Diet miellahtut oaivvildit ahte lea dahkkon menddo unnán sihkkarastit sámiid ovtadássásaš dearvvašvuodafálaldagaid suohkaniid dearvvašvuodabálvalusain lahka doppe gos olbmot ássat ja ellet. Earenoamážit gusto diet guovlluide gos sámit leat unnitlogus.

Diet miellahtut áigot čujuhit Sámi klinihkkii, mii jagiid mielde lea ovdánahttan sámiide heivehuvvon dearvvašvuodafálaldagaid mángga fágasurggiin ja mas lea leamašan dehálaš rolla ovdánahttit giela ja kultuvrralaččat heivehuvvon spesialistadearvvašvuodabálvalusaid sámi pasieanttaide. Sámi klinihkka lea odne Finn-márkku buohcciviesu vuolde sihke ekonomalaččat ja organisatuvrralaččat, ja klinihkas ii leat sierra stivra dahje bušeahtta. Praktihkalaččat ii leat klinihkas alddis kontrolla ja ovddasvástádus vuoruhemiide, pasieantasi-saváldimii dahje ekonomii. Diet miellahtut áigot čujuhit Sámedikki gulaskuddancealkámušii NAČ NOU 2023:8 Searvevuoda buohcciviesu – Stivren, ruhtadeapmi, ovtasdoaimman ja jodiheapmi, mii čujuha ahte «ferte mearridit lea go Sámi klinihka ja SANAGa otnáš organiseren vuogas ja deavdá go sámiid rivttiid olmmošrievtti mielde».

Diet miellahtut čujuhit maiddá ahte lullisámi dearvvašvuodafierpmádat, ovtas Rossen tjeltein ja Snáase suohkaniin ja St. Olava hospítalain, leat čadahan golmmajahkásaš pilohtaprojeavtta sámi dearvvašvuodabargojoavkkuin 2020 rájes gitta 2023 rádjái. Ulbmil projeavttain lei movt dearvvasvuodabargojoavku lullisámi guovllus sáhtta leat mielde fállat ovtadássásaš dearvvašvuodabálvalusaid. Projeakta «Sámi dearvvasvuodabargojoavku» lea dagahan ahte stuora oasit sámi álbmogis lullisámi ja julevsámi guovlluin leat ožžon dearvvašvuodabargiid geain lea lullisámegiela ja julevsámegiela kulturgelbbolašvuodta.

Diet miellahtut oaivvildit ahte lea earenoamáš dehálaš hehttet ahte giellalaččat ja kultuvrralaččat heivehuvvon fállat sámi pasieanttaide jávká, go dat lea fállat mii lea earenoamáš váttis fas hukset bajás mañnil. Viidáset fievrredit ja nannet dien projeavtta lea dehálaš nannet primáradearvvašvuodabálvalusa sámi álbmogii lulli- ja julevsámi guovlluin.

Diet miellahtut mearkkašit ahte lea stuora váilevašvuodat sámi giella- ja kulturgelbbolašvuodas primáradearvvašvuodabálvalusas, mii dagaha hehttehusa ovtadássásaš dearvvašvuodabálvalusaide. Lea maid dárbu buoret ovtasdoaimmamii gaskal daid ieš guđet bálvalusaid, earenoamážit go galgá viidáset fievrredit giella- ja kulturdárbbuid nu ahte ii rihko persodnasuodjalusa.

Diet miellahtut čujuhit ahte Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus – psyhkalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilis (SANAG) lea earenoamáš gelbbolašvuodta kultuvrii heivehuvvon dearvvašvuoda bálvalusaide,

maidda sihke sámiiide, kvenaide/norggasuopmelaččaide ja vuovdesuopmelaččaide sáhtta leat ávkin. Diet fáldaldat lea odne oassin spesialistadearvvašvuodabálvalusas, mii sáhtta váikkuhit dahkat losibun vejolašvuoda oázžut fáldaldaga. Diet miellahtut čujuhit ahte Uvja lea vuosttašceahkkefáldaldat psyhkalaš dearvvašvuodas mii lea ceggejuvvon Suomas bargguin čuovvolit duohtavuotta- ja seanadankommišuvnna barggu.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa heivehit eanet vuosttašceahkkefáldaldaga psyhkalaš dearvvašvuodas sámiiid, kvenaide/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid álbmogiidda.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit dárbbu doaimmaide mat sihkkarastet ahte organiseren ja stivren dearvvašvuodabálvalusain álgoálbmogii čuovvu Norgga olmmošrievttalaš geatnegasvuodaid.»

Diet miellahtut oaivvildit ahte lea dehálaš sihkkarastit stáhtalaš ja suohkanlaš dearvvašvuodabálvalusaid sáhttit fáldat bálvalusaid sámegilli, ja ahte sámegielgelbbolašvuotta nannejuvvo mearrediđolaš oahpahusain.

Diet miellahtut čujuhit ahte Dieđáhussii St. 9 (2023–2024) Našuvnnalaš dearvvašvuoda- ja ovttasdoaimmanplánii 2024–2027, mas čujuhuvvo ahte suohkaniin lea mearrideaddji rolla ovdánahttit sámii servodagaid, ja ahte ovdánahttit buriid eallineavttuid, buori dearvvašvuoda ja eallinkvalitehta sámii álbmogii, de ferite sámii perspektiiva fáttmastuvvot suohkaniid dábalaš bargui. Diet miellahtut áigot čujuhit ahte diet maid gustojit kvenaide/norggasuopmelaččaide ja vuovdesuopmelaččaide.

Diet miellahtut čujuhit ahte Sámediggi, go meannudii raportta áššis 006/24 «deattuhii ahte sámiiin lea kollektiivvalaš riekti diehtit iežaset álbmoga birra, ja ahte váilu statistihkka earret eará sámiiid dearvvašvuoda birra».

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa nannet oahpahusa ja ovdánahttit giellateknologalaš čovdosiid mat sihkkarastet ahte dearvvašvuodabálvalusat gávdnojit sámegilli.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ovttasráđiid Sámedikkiin čielggadit sámiiid dárba kollektiivvalaš dihtui ja statistihkii iežas álbmoga birra, earret eará mii guoská dearvvašvuottii, sáhtta dahkkot praktihkalaččat.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit movt Sámi dearvvašvuodadutkama guovddáža (Saminor) rolla bu-

oridit dieđuid dearvvašvuoda ja eallindili birra álbmogis guovlluin gos lea sámii, dáža ja kvena/norggasuopmelaš ássan, sáhtta nannejuvvot.»

Diet miellahtut čujuhit NOU 2023:5 Dat stuora erohus, kapihttal 13 sámii nissonolbmuid dearvvašvuotta ja sámii dearvvašvuotta sohkaalporspektiivvas, mas evttohuvojit mánga doaimma dustet vissis dearvvašvuottii guoskevaš hástalusaid sámii nissoniidda ja sámii birrasis. Diet miellahtut áigot maid čujuhit Dieđáhussii St. 12 (2023–2024) Sámi giella, kultuvra ja servodateallin – Álbmotdearvvašvuotta ja eallineavttut sámii álbmogis, mas ráđđehus bijai ovdan strategiija mas leat guhtta rahčansuorggi ovddidit álbmotdearvvašvuoda ja eallineavttuid sámii álbmogii.

Diet miellahtut áigot čujuhit ahte muhtin diein doaimmain juo leat čuovvoleamen, ja deattuhit man dehálaš lea sihkkarastit viidáset implementerema doaimmaid ja strategiijaid mat leat diein.

4.14.5 INTERNÁHTTAEALLIN JA MASSÁN SKUVLAVÁZZIMA

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte ortnet vuoiggalašvuodabuhtadus (ovdalaš billighetserstatning) fáttmasta earenoamáš ortnega sámiiide ja kvenaide/norggasuopmelaččaide geat leat massán skuvlavázzima. Vuoiggalašvuodabuhtadus eaktuda massán 1,5 jagi skuvlavázzima nuppi máilmmisoadi geažil dahje dakka mannil sis geain lea sámegiella dahje kvenagiella/suomagiella eatnigiellan, ja dokumentašuvnna.

Diet miellahtut čujuhit ahte ohcamat sis geat leat riegdan mannil soadi ja sii geat čujuhit dušše dáruiduhttinpolitihkkii, hilgojuvojit. Go diehtu lea dušše dárogilli, de lea váttis sidjiide geat eai huma dárogieđa, ohcat. Stándardamáksin lea 70 000 ruvnno, mii lea mealgat vuolleget go gáibádusat. Moattis leat ohcan manjmus jagiid, ja sivat leat eahpečielgasat.

Diet miellahtut čujuhit kommišuvdnii, mii čallá ahte persovnnat geat leat massán skuvlavázzima, háliidit ahte norgga eiseválddit dovddastit ahte sii leat joavku geat leat leamašan earenoamáš lihkoheamit, ja ahte eiseválddit bivdet ándagassii dan eahpevuoggalašvuoda ovddas maid stáhta lea dagahan dáruiduhttinpolitihka geažil, ja addá ekonomalaš buhtadusa.

Diet miellahtut čujuhit ahte go Sámediggi meannudii raportta áššis 006/24, celkkii čuovvovaččat vuoiggalašvuodabuhtadusa birra:

«Sámediggi doarju kommišuvnna rávvaga árvoštallat vuoiggalašvuodabuhtadusa sámiiide ja kvenaide geat masse skuvlavázzima, nu ahte eanebut ožžot vejolašvuoda ohcat. Oassin dies oaivvilda Sáme-

diggi ahte buhtadussupmi berre lasihuvvot, ja máhccanváikkuheaddji fápmu sidjiide geat leat ožžon buhtadusa massán skuvlavázzima nuppi máilmmisoadi geažil. Sámediggi árvvoštallá ahte kommišuvnna konklusuvdna ahte ortnegis lea seanadeaddjin effeakta sidjiide geat leat ožžon buhtadusa, ii doala deaivása go buhtadusat leat nu unnit. Sámediggeráđđi deattuha ahte lea dehálaš ahte dien gažaldaga berre meannudit jođánit, go olbmot geaidda čuohtá, leat vuordán buhtadusa hui guhká.»

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa geahčadit ortnega vuoiggalašvuodabuhtadusain sámiide ja kvenaide/norggasuopmelaččaide geat leat massán skuvlavázzima. Sámediggi ja relevánta kvena/norggasuopmelaš organisašuvnnat fátmastuvvojit dán bargui.»

4.14.6 DOAIBMAHEHTTEJUMIT, ČEARDDALAŠVUOHTA JA SEAGÁŠ ČEARDDALAŠ VEALAHEAPMI

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte kommišuvdna oaivvilda ahte lea dárbu eanet dieđuide ja dutkamii makkár dárbbut ja fáldadagat leat sámiide ja kvenaide/norggasuopmelaččaide geain leat doaibmahehttejumit. Kommišuvdna evttoha eanet ja buoret ovttasbargu gaskal Norgga, Ruota ja Suoma nannet vuoigatvuodaid doaibmahehttejuvvon sámiide ja kvenaide/norggasuopmelaččaide. Viidáset rávve kommišuvdna ahte sámedikkit diein riikkain fátmastuvvojit davviriikkalaš dásseárvoovttasbargui doaibmahehttejuvvomiid ovddas, ja evttoha ahte bargu vuodduvvo buorebut ja lagabut báikkálašservodagaide.

Diet miellahtut čujuhit ahte go Sámediggi meannudii raportta áššis 006/24 deattuhii dárbbu eanet dieđuide ja dutkamii fáldadagaid birra doaibmahehttejuvvon sámiide:

«Sámediggi doarju doaimma, ja dovddasta ahte gávdnojit hástalusat go leat duppallit unnitlogus sámi servodagas. Dárbbasuvvojit eanet dieđut vealaheami, givssideami, vaššicealkagiid, veahkaváldima, psyhkalaš hástalusaid, barggaid ja demokrátalaš oassálastima birra, ja hástalusaid dovdat iežas giela ja kultuvrra ektui. Diet lea váilevašvuohka raporttas ahte ii leat suokkardallan ahte sáhtta go stáhtalaš čalgopolitihkka váikkuhan dáruiduhttit unnitloguid unnitlogus. Okta ovdamearka leat sámit geain lei doaibmahehttejupmi, sáddejuvvojedje earenoamáš skuvllaide ja dáruiduhttin čuožai sakka sidjiide go eai beassan oahppat sámegiela dahje beaivválaččat leat sámi kultuvrras. Dien berre earenoamážit iskat.»

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa heivehit eanet dutkama doaibmahehttejuvvon sámiid ja kvenaide/norggasuopmelaččaid dárbbuid.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa viiddidit davviriikkalaš ovttasbarggu doaibmahehttejuvvon sámiid ja kvenaide/norggasuopmelaččaid birra. Sámedikkit Davviriikkain fátmastuvvojit dien ovttasbargui.»

4.14.7 KRIMINÁLAFUOLAHUS

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte kommišuvdna deattuha ahte kriminálafuolahus lea buoránan dien suorggis, muhto lea ain dárbu buoridit giela ja gelbbolašvuoda, ja ahte dat ieš guđet bálvalusat gulahallet ja sáhttet fievrredit gielladieđu ja dieđuid gielalaš ja kultuvrralaš dárbbuid gaskaneaset rihkukeahtta persovdnasuodjalusa.

Diet miellahtut čujuhit viidáset ahte kommišuvdna bidjá gažaldaga ahte kulturduogáš fáhtejuvvo doarvái bures go čohkkán álgá, ja ahte kommišuvdna deattuha ahte lea dárbu čielggadit movt kulturduogáš ja giellageavaheapmi sáhtta registrerejuvvot nu ahte persovdnasuodjalusas váldo vára, ovdamearkan čohkkáma álggahanságastallamiin.

Diet miellahtut čujuhit ahte Sámediggi go meannudii raportta, áššis 006/24, celkkii ahte:

«Sámediggi dohkkeha maid kommišuvnna árvvoštallama ahte čearddalašvuohka ii doarvái bures fáhtejuvvo go galgá álgit čohkkáma ja oaivvilda ahte lea dárbu čielggadit movt čearddalašvuoda ja giellageavaheami sáhtta registreret dainna lágiin ahte persovdnasuodjalusas váldo vára, ovdamearkan čohkkáma álggahanságastallamiin. Livččii maid mávssolaš jus Politiija-direktoráhtta dahje eanet politiijaguovllut ja riidorádit servet justisasuorggi fierpmádatforumii.»

4.14.8 DÁKTERIGGEÁVDNASAT DALÁ ÁIGGI NU GOHČODUVVON NÁLLEDUTKAMIS

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát veardádallet ahte roggat sámi dákteriggeávdnasiid lea hui váttis ášši.

Diet miellahtut čujuhit kommišuvdnii, mii cealká ahte nálledutkan maid eiseválddit ruhtadedje, dahke ahte rogge sámiid dákteriggeávdnasiid, maiddái skoaltasámiid bázahusaid, mat vuvdojedje dutkamii 1915 ja sáddejedje Oslove universitehtii. Muhtin bázahusat hávdáduvvojedje ođđasit 2011, muhto proseassa ii leat ollašuttan. Kommišuvdna deattuha dárbbu gullat guoskkahuuvvon beliid ovdal go loahpalaš mearrádus dahkkojuvvo, ja ođđasit hávdádeapmi lea de go dovddasteapmin ovdalaš eahpevuoiggalašvuodas.

Diet miellahtut čujuhit ahte Sámediggi mearrádusas raportta meannudeamis áššis 006/24:

«Sámediggi bivdá ahte Stuoradiggi bidjá johtui čielggadeami dainna ulbmilin ahte eaiggátvuohta ja hálddašeapmi buot sámi olmmošlaš bázasain gullá sámi institušuvnnaide. Gaskaboddosaččat ferte Stuoradiggi bearráigeahččat ahte universitehtamuseat vuoruhit daid olmmošlaš resurssaid mat dárbbasuvvojit veahkehit ođđasit hávdádanproseassain.»

Diet miellahtut atnet garrasit moaittehahttin ahte proseassa ođđasit hávdádit sámiid bázasaid nálledutkama maŋis vel ii leat ollašuvvan. Ođđasit hávdádeamit fertejit dahkkot lagas gulaskuddamiin guoskkahuvvon birrasiiguin ja dáhphuvvat gutnalaččat.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ollašuhttit ođđasit hávdádeami sámiid bázasaid, ja deattuha dárbbu ollislaš prosessii mii váldá vuhtii guoskkahuvvon beliid sávaldagaid.»

4.14.9 MÁNÁIDSUODJALUS JA LUOHTTÁMUŠ ALMMOLAŠ HÁLDDAHUSSII

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit ahte komišuvdna čujuha váilevaš luohttámuša gaskal sámiid ja eiseválddiid, earenoamážit mánáidsuodjalusas ja almmolaš hálddahusas. Váilevaš riekteimplementeren lea nannen dien eahpeluohttámuša. Dan dihte lea dárbbaslaš doaimmaiguin mat sihkkarastet buoret kulturipmárdusa ja luohttámuša huksejeaddji bargui.

Diet miellahtut čujuhit ahte earenoamáš hástalus mánáidsuodjalusas lea sihkkarastit ahte mánat geat dárbbasit veahkkedoaimmaid olggobealde bearraša, ovdamearkan biebmoruovttu, vai eai masse sin gullevašvuođa iežaset álgoálbmogii dahje našuvnnalaš unnitlohkui go eai beasa bajásšaddat iežaset bearrašis. Diesa gáibiduvvo sihke eanet diehtu mánáidsuodjalusas sihke álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid birra, ja eanet rekrutteret biebmoruovttuid diein birrasiin.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ráhkadit doaimaplána nannet dieđuid mánáidsuodjalusas álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid birra.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa nannet rahčamuša rekrutteret eanet biebmoruovttuid main lea gullevašvuohta álgoálbmogii ja našuvnnalaš unnitloguide.»

4.15 Sierramearkkašupmi

Komitea eanetlohku, buohkat earret Ovddádusbellodaga miellahttu, leat registreren ahte komišuvdnalahtus Aslak Syses lea sierra cealkámuš mas lea sáhka raportta meannudeamis, loahpageahčen barggu. Eanetlohku diehttelas ii sáhte cealkit komišuvnna siskkáldas barggu birra, muhto mearkkaša ahte Syse cealkámušat go guoská gáržžes áigái digahtallat konsekveanssaid komišuvnna evttohusain loahpageahčen barggu. Eanetlohku áigu gal cuoigut ahte mánga komišuvnna evttohusain beroškeahhtá dies, gáibidit vudolaš čielggademiid ja konsekveansanalysaid viidáset barggus.

Eanetlohku mearkkaša ahte Syse su cealkámušas čujuha ahte su oainnu mielde lea váilevaš erohus gaskal rievdamiid servodagas mat váikkuhit álgoálbmogii ja unnitloguide, ja nuppi bealis dan mii lea njuolgo boadus dáruiduhttinpolitihka ulbmiliin.

Eará eanetlohku, miellahtut Bargiidbellodagas, Olgešbellodagas, Guovddášbellodagas, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát, leat iežaset barggus raporttain, sihke čálalaš ja njálmmálaš gulaskuddancealkámušain, oaidnán cealkámušaid ahte dáruiduhttin joatká ain odne. Diet eanetlohku áigu čujuhit ahte diet mángga háve leat vásihusat mat eai leat earenoamážat álgoálbmogiidda dahje našuvnnalaš unnitloguide, muhto mat leat geažos áiggi čuolmmat muđui servodagas maid. Ovdamearkkat dieidda leat areálariiddut ja areálageavaheamit, ja maidđai go váilot fagaolbmot čuovvolit ja čadahit almmolašvuođa doaimmaid. Diet eanetlohku áigu deattuhit ahte odne eai dahkko politihkalaš mearrádusat main dáruiduhttin lea ulbmilin. Diet anŋke ii galgga unnidit duodalašvuođa go eanetlogus earkilolbmot ain sáhttet buktit cealkámušaid maid gal sáhtta vásihit de go joatkkan dáruiduhttimis dan áiggis go fievrreduvvui dáruiduhttinpolitihka. Diet eanetlohku oaivvilda dieinna duogážiin ahte šaddá hui dehálažžan bargat oažžut čielggasin dien erohusa.

4.16 Oahppu/vásihusat oahppomátkis Kanadai

Komitea eanetlohku, buohkat earret Ovddádusbellodaga miellahttu, čujuhit ahte komišuvdna čakčamánuš čadahedje oahppomátkki Kanadai vai ohppet eanet movt Kanada lea čuovvolan barggu The Truth and Reconciliation Commission of Canada (2009–2015). Mátkkis go fitne Ottawa:s ja Winnipegas, de deaivvadii komitea relevánta eiseválddiiguin ja organisašuvnnaiguin mat sáhtte muitalit bohtosiid birra mat leat boahhtán komišuvnna raportta meannu-

deamis. Parlameantta meannudeapmi raportta olis ožžo 94 evttohusa doaimmaide.

Eanetlohku vásihedje mátkkis oahppan ollu. Vaikko Kanada raporttas lea eará vuolgasadji, leat historjját eará ja issorasabut, álgoálbmotjoavkkut leat ollu eanebut go Norggas, de ledje mánnga mávssolaš ášši oahppat. Oppalaččat vásihii komitea ahte čuoovvledje doaimmaid bures. Komitea gulai ahte eanas doaimmaiguin ledje bargamen, muhto maiddái ahte ain ledje dál doaimmat mat eai lean álggahuvvon, ja joavkkut geaid-da čuoza, eai lean nu duhtavaččat go eiseválddit.

Eanetlohku čujuha ahte gal ii leat dāza bealde vejolaš konkluderet mii šaddá duohtavuohta muhtin oanehis čoaikkimiid maŋŋil diekkár guossastallama maŋŋil mii komiteas lei.

Eanetlohkui bázi mátkki maŋŋil ipmárdusain ahte kommišuvnna raporta, parlameantta čuoovvoleapmi ja bargu doaimmaiguin lei dagahan eanet fuomášumi álgoálbmogiid historjjálaš meannudeapmái riikkas. Leat maid biddjon johtui viiddis doaimmat giellaoahpaheapmái. Dehálaš oahppu váldit fárrui, lea gal ahte joavkkut geaidda lea čuohean, vásihedje váilevaš fátmasteami barguide čuoovvolit doaimmaid.

4.17 Proseassat mat leat jođus

Komitea eanetlohku, buohkat earret miellahttu Ovddádusbellodagas, čujuhit ahte ráđdehus skábmamánu 2023 bijai ovdan Doaibmaplána rasismma ja vealaheami vuostá 2024–2027 (Handlingsplan mot rasisme og diskriminering 2024–2027). Okta doaibma dien plánaš lea ahte ráđdehus áigu ráhkadit sierra doaibmaplána vaši ja vealaheami sámiiid vuostá. Diet bargu lea dál jođus.

Eará eanetlohku, miellahtut Bargiidbellodagas, Olgešbellodagas, Guovddášbellodagas ja Gurutbellodagas, čujuhit viidáset ráđdehusa ovdanbuktímii sámii álbmotdearvvašvuođadieđáhussii njukčamánu 2024, mas almmuhuvvot mánnga doaimma mat galget heivehit ain buoret dearvvašvuođa ja eallineavttuide sámii álbmogii, doaimmat mat váldet vuhtii sámegiela ja kultuvrra.

Dieđáhusas dovddastuvvo ahte leat eanet álbmotdearvvašvuođa hástalusat sámii álbmogis. Nissonolbmot ja dievddut geain lea sámii duogáš, raporterejit eanet psyhkalaš gillámušaid go álbmot muđui, ja sámii vásihit eanet vaši ja vealaheami. Persovnnat geain lea sámii duogáš, leat maid eanet hearkkat emošuvnnalaš, fysalaš ja/dahje seksuála veahkaválddalašvuhtii go muđui álbmot. Galgá bearráigeahččat eanet váikkuheami earret eará go:

- Ahte ovttá miellahtus álbmotdearvvašvuođapolitiikalaš ráđis galgá leat sámii duogáš.

- Sámii mánáid ja nuoraid jietna galgá eanet guldaluvvot ovttasbargguin Sámedikkiin ja Sámedikki mánáidforumiin.
- Galgá maid dahkat juoidá konkrehta ovttaskas ássii ektui geas lea sámii duogáš.
- Sámii álbmot galgá oázžut dearvvašvuođadieđu heivehuvvon sin dili ektui, ja ieš guđet bálvalusat galget oázžut eanet dieđuid ovttaskasa dárbbuid birra.
- Dearvvašvuođadirektoráhta fágalaš bagadallit ja eará diehtu galgá jorgaluvvot sámegillii, ja direktoráhta ráđđii galgá heivehuvvot sámii álbmoga dárbbu ektui.
- Sámii nuorat ožžot diehtosiiddu čadnojuvvon ung.no veahkkefálaldagaid birra, dárbu veahkketelefovdnii mánáide ja nuoraide geain lea sámegiela duogáš, ja geat leat gillán veahkaválddalašvuođa, árvvoštallojuvvo.
- Čielggadeapmi árvvoštallat dárbbu doaimmaide mat sihkkarastet ahte stáhta geatnegasvuođat sámii álbmoga ektui váldojit várás; riekti mielmearrideapmái, oassálastin ja ovttasbargui plánet, hábmet ja stivret spesialistadearvvašvuođabálvalusaid, čađahuvvot.
- Mandáhtas šaddá oassin geahčadit lea go Sámii klinihka otnáš organiseren dohkálaš ja mot SANAGa našuvnnalaš doaimmaid sáhtá ovdánahttit.
- Lea maid dárbu árvvoštallat movt sámegiela hálddašanguvlui sáhtá rekrutteret ja sihkkarastet ahte fidne bargiid geat bissot ja geain lea diet gelbbolašvuohta sámegiela hálddašanguovllus, ja maiddái SANAGii ja Sámii klinihkkii.
- Dearvvašvuođa- ja fuolahusdepartemeanta áigu konsulteret Sámedikki lávdegotti mandáhtii mii galgá čielggadit ja dan oktiibidjama birra.

Diet eanetlohku áigu maid čujuhit ahte Mánáid- ja bearašdepartemeanta deattuha ahte sii dihtet daid hástalusaid mat gustojit gillii ja kulturgelbbolašvuhtii bálvalusain maid diet bálvalusat fáallet. Earenoamážit mánáidsuodjalus ja bearašsuodjalus dolahallojit suorgin main leat dárbbut eanet giella ja kulturgelbbolašvuhtii. Diet eanetlohku čujuha ahte Sámii našuvnnalaš gealboguovddáš (SÁNAG), mii galgá doarjut suohkanlaš ja stáhtalaš mánáidsuodjalusa sámii álbmoga ektui ja nie heivehit eanet ovttađassášaš ja heivehuvvon bálvalusfálaldagaid sámii mánáide, rávisolbmuide ja bearrašiid. Eanet deaddu giellaoahpahusas dien eanetlogu oaivila mielde dagaha maid áiggi mielde eanet bargit mánáidsuodjalusas ožžot sámegielmáhtu.

Diet eanetlohku áigu viidáset čujuhit ahte KUD áigu eanet rahčat ahte sihke dāza ja sámii giellamodeallat galget adnot go ovdánahtá GJ-vuođduvuvvon (Goa-

nstaŋierbmi) reaidduid ja bálvalusaid, sihke dárogiella ja sámegiella galgaba leat ealli gielat mat leat servo-dagas, ja galgá heivehuvvot digitálalaččat geavahit sihke dárogiella ja sámegiella.

Diet eanetlohku oaivvilda ahte doaimmat leat Duohtavuohta- ja seanadankommišuvnna raportta čuovvleamit maid ovttaskas fágadepartemeanta ferte váldit vára, ja maid Stuuradikki fágakomiteat dasto fer-tejt mearridit movt galgá bargot ovddasgavlui.

4.18 Geaidnu viidáset

Komitea eanetlohku, buohkat earret miel-lahttu Ovddádusbellodagas, oaivvildit ahte Duohta-vuohta- ja seanadankommišuvnna raporta čielgasit čájeha ahte dáruiduhttinpolitihkka sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid ektui lei fáttmmasteaddji ja guhkilmas. Eanetlohku čujuha nu ferte maid seanadanbargu leahkit.

Eanetlohku sávvá, ja áigu deattuhit garra sával-daga ahte evttohus galgá leat álo systemáhtalaš ja mear-redidolaš bargu njulget eahpevuogigalašvuođa, buori-dit váivves háviid ja oktasaš diehtovuodu ja seana-dandoaimmaiguin dahkat vejolažžan ođđa buolvvaide eallit heajos jurdagiid haga álbmotjoavkkuid gaskka.

Lea stuora ja mánnggadáfot bargu maid dál galgá da-hkat čuovvolit kommišuvnna raportta. Jus seanadeap-mi galgá lihkestuvvat, implementerejuvvot ja čuovvo-luvvot, eaktuduvvo ovttasbargu guoskevaš aktevr-raiguin juohke suorggis. Eanetlohku áigu muittuhit ahte buorre boadus lea sorjavaš das ahte mánnggas ra-hčalit. Almmolaš Norga ferte álggahit doaimmaid mat leat ieš guđege ovddasvástádussuorggis, sihke našuvnnalaččat, regiovnalaččat ja báikkálaččat. Stuurámuš hástalus lea eanetloguálbmogis, gii ferte do-hkkehit dáruiduhttinpolitihka konsekveanssaid mat leat leamašan sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid ektui, ja dovddastit ahte ain leat dohkkehtmeahttun guottut dieid álbmogiid ektui main mis lea oktasaš ovddasvástádus eastadit. Seammás fer-tejt sámít, kvenat/norggasuopmelaččat ja vuovdesuop-melaččat oassálastit bargui, sihke iežaset joavkkuid gaskka ja ovttasbargguin eará aktevr-raiguin.

Eanetlohku áigu deattuhit ahte dál lea dárbu fargga álgit doaimmaiguin mat sáhttet dagahit seana-deami. Seammás áigu eanetlohku čujuhit ahte se-anadeapmi ádjána, ja ii leat juoga maid olaha dušše dáinna evttohusain okto. Mánnga doaimmain gáibidit maid čielggadeami ovdal go sáhtta bidjat johtui, lassin daid ekonomalaš juolludemiide. Eanetlohku áigu anjke deattuhit ahte mánnga doaimmain sáhtta ja berre čoadit fargga.

Eanetlohku oaivvilda ahte lea lunddolaš ahte ráđdehus oázžu bargun bargat viidáset mánngga doaim-maiguin, muhto áigu maid čujuhit ahte bellodatjoavk-

kut Stuuradikkis fágakomiteaid barggu bokte, berrejit álgit ja ovddidit evttohusaid konkrehta čuovvleapmái doaimmaid dakkár áššiin main lea lunddolaš.

Sihkkarastit ahte Stuuradiggi ja ráđdehus ovtas čuovvleaba seanadanbarggu, ja ahte Stuuradiggi be-assá bearráigeahččat ahte ráđdehus čuovvola barggu, oaivvilda eanetlohku ahte álggahuvvo fásta raporte-ren Stuuradiggái.

Eanetlohku ovddida čuovvovaš evttohusa:

«Stuuradiggi bivdá ráđdehusa jeavddalaččat rapor-teret movt kvenagiella ovdána dan modealla mielde maid odne geavahit sámegielaide, ja árvvoštallat mii lea ávkálaš mearri diekkár raporteremis.»

Eanetlohku oaivvilda ahte seanadanbarggu čuovvleapmi berre dieđihuvvot bušeahta bokte ja-hkásaččat ovttaskas departemeantta ovddasvástádus-suorggis, muhto berre maid čuovvoluvvot ollislaš raporteremis movt manná álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid vuoigatvuodaiguin.

Dieinna duogážiin ovddida eanetlohku čuovvo-vaš evttohusa:

«Stuuradiggi bivdá ráđdehusa dieđihit ruovttoluot-ta Stuuradiggái go buktá ovdan jahkásaš bušeahta movt bargu álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid ektui čuovvoluvvo guoskevaš departemeantaid ovd-dasvástádussurggiin. Lassin galgá biddjot ovdan ollislaš dieđáhus seanadanpolitihka ja stáhtusa birra čuovvo-lanbarggus. Dieđáhus biddjo Stuuradikki ovdii oktii juohke stuuradiggeáigodagas, vuosttaš geardde 2027.»

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gur-utbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát čujuhit viidáset Stuora-dikki ovddasvástádussii sihkkarastit systemáhtalaš, ol-lislaš ja guhkilmas čuovvleami raporttas. Seanadeapmi lea guhkilmas proseassa, ja doaimmat maid kommišuvnna raporta govvida ja dát evttohus, gal mánngga áššiin sáhtta bistit jagiid ja logiid jagiid mielde. Diet dagaha ahte Stuuradiggi ferte jeavdda-laččat bearráigeahččat ahte čuovvleapmi kontrolle-rejuvvo ja árvvoštallojuvvo.

Seammás áigot diet miellahtut deattuhit man dehálaš lea fáttmmastit álgoálbmoga ja našuvnnalaš un-nitloguid iežaset institušuvnnaid ja organisašuvnnaid čuovvolanbargui. Diet miellahtut áigot maid de-attuhit man dehálaš lea ahte departemeanttat dollet sin konsultašuvdnageatnegasvuođaid.

Dieinna duogážiin ovddidit diet miellahtut čuovvovaš evttohusa:

«Stuuradiggi bivdá presideantagotti nammadiit láv-degotti mii galgá árvvoštallat galgá go ceggejuvvot sor-jjaskeahtes, olgguldas orgána njuolgut Stuuradikki

vuollái mii galgá kontrolleret ráđđehusa ja hálddahusa čuovvoleami Duohtavuolta- ja seanadankommišuvnna raportta ja Stuoradikki mearrádusa, dahje galgá go diekkár doaibma biddjojuvvot muhtin Stuoradikki vuolit orgánaide.»

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses ja Birasbellodagas Ruonát áigot viidáset čujuhit man dehálaš lea nannet ieš guđet álbmotjoavkkuid iežasaset institušuvnnaid oassin seanadanproseassas. Sámedikkis lea alla legitimitahta dahkat vuoruhemiid ja välljejumiid sámiid ovddas, go lea sin rolla leahkit ovddasteaddji orgána sámiin ja sámiide norgga bealde Sámis. Diet miellahtut čujuhit Sámedikki formála sadii Norgga stivrensystemas mii čuovvu lágas geassemánu 12. beaivvi 1987 nr 56 Sámediggi ja eará sámi riektedilit (sámeláhka). Diet miellahtut čujuhit ahte Sámedikkis, ovddasteaddji álbmotválljejuvvon orgánan sámiin ja sámiide, lea sadii mii lea eará lágan go eará aktevrain, ja de lea sierra sajádat.

Diet miellahtut čujuhit ahte odne eai gávdno ollu njuolggadusat dahje čielga rutiinnat movt Stuoradiggi galgá čadahit konsultašuvnnaid Sámedikkiin, de go maiddái Stuoradikki bušeahttabargguin. Diet miellahtut čujuhit sámelága § 2-2, jearrat cealkámuša Sámedikkis, mas čuožžu ahte «eará almmolaš orgánat berrejit addit Sámediggái vejolašvuoda cealkit go ovdal dahket mearrádusa Sámedikke bargosuorgis». Go diekkár konsultašuvdna váilu, de dat čuohcá Sámedikki vejolašvuhtii váikkuhit gažaldagaide mat guoskkahit sámi álbmoga.

Diet miellahtut oaivvildit dan dihte ahte Sámediggái ferte addit eanet eksplisihhta vejolašvuoda čuovvut Stuoradikki barggu áššiin mat gusket sámiid diliide ja beroštumiide, ja diet miellahtut ovddidit dieinna duogážiin čuovvovaš evttohusea:

«Stuoradiggi bivdá presideantagotti geahčadit movt Stuoradiggi sáhtá heivehit konsultašuvnnaid gaskal Stuoradikki ja Sámedikki, ja vejolaččat eará orgánaide našuvnnalaš unnitloguide Norggas.»

Diet miellahtut oaivvildit ahte sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid birraiid rollat bargguin viidáset seanademiin eaktuda ahte dieid institušuvnnat ja organisašuvnnat nannejuvvojit vai nákejit deavdit iežasaset doaimmaid ja čuovvolit kommišuvnna raportta.

Diet miellahtut oaivvildit ahte Sámedikkis, mas lea rolla ovddasteaddji álbmotválljejuvvon orgána sámiin ja sámiide norgga bealde Sámis, ferte leat guovddázis viidáset seanadanbarggus. Diet miellahtut áigot čujuhit dan bargui maid Sámediggi juo lea bargan meannudemiin ja regiovnalaš čuovvoleapmái kommišuvnna raporttas, ja daid daguid maid Sáme-

diggi lea dahkan álggahit seanadan proseassaid sihke báikkálaččat, regiovnalaččat ja našuvnnalaččat. Diet miellahtut oaivvildit dan dihte ahte Sámedikki politihkalaš ja hálddahuslaš kapasitehta ferte nannejuvvot viidáset proseassain seanademiin maid Sámediggi lea álggahan ja masa galgá oassálastit.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát áigot čujuhit ahte raportta ii atte ollislaš gova olles dáruiduhttinhistorjjás, muhto govva maid kommišuvdna lea sárgon, lea ankkie áibbas čielggas: min oktasaš historjjás lea valjit eahpevuoiggalašvuolta. Mánggas odne ellet háviiguin dáruiduhttima maŋŋil – leat sihke persovnnalaš vásihusat ja traumat maid leat árben.

Diet miellahtut oaivvildit ahte vašši ja vealaheapmi, areálariiddut ja váilevaš giella- ja kulturheivehuvvon bálvalusat leat ovdamearkkat ahte leat ain odne váikkuhusat dáruiduhttinpolitihka maŋŋil.

Diet miellahtut áigot čujuhit ahte luohttámuš lea fáddá mii geažos áiggi vuhtto kommišuvnna raporttas. Fovsen-ášši olis de leat nuorra sámiid luohttámuš ei-seválddiide ožžon fuomášumi.

Komitea eanetlohku, buohkat earret miellahttu Ovddádusbellodagas, čujuhit ahte váilevaš luohttámuš lea mángasis geat njuolgut leat vásihan eahpevuoiggalašvuoda ja veahkaváldima stáhtalaš institušuvnnain, váilevaš giella- ja kulturgelbbolašvuoda almmolaš bálvalusaid olis, ja vásihan ahte čálgostáhta ja stuoraservodat lea beahtán.

Eanetlohku áigu čujuhit maŋemus gurgalusii kommišuvnna raporttas mii čuodjá ná:

«Kommišuvdna lea evttohan doaimmaid viidáset seanadeapmái, muhto ii kommišuvdna, Stuoradiggi dahje ráđđehus sáhte mearridit movt seanadandilálašvuolta lea. Dat lea servodatproseassa mii ádjána, ja mii ferte fátmastit ollu servodatsurggiid ja aktevraid. Dáhttu seanadeapmái ferte boahtit ovdan daguid bokte. Sis geain leat fápmoposišuvnnat, lea earenoamáš ovddasvástáduš, ja stuora hástalusat vurdet.»

Eanetlohku oaivvilda ahte diet deattuha dárbbu ahte áiggi bokte ferte leat ollislaš ja systemáhtalaš čuovvoleapmi Duohtavuolta- ja seanadankommišuvnna raporttas.

Eanetlohku oaivvilda ahte našuvnnalaš ei-seválddit, almmolaš instánsat ja earát geat leat sivalaččat eahpevuoiggalašvuhtii, fertejit čájehit ahte sii leat oahppan ja rievdadit láhttema ja njulget vahága mii lea dahkkon, ja čájehit dáhtu seanadit go áktejit, suodjalit ja ollašuttet álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid giela, kultuvrra ja árbevieruid.

Eanetlohku oaivvilda ahte proseassas ferte maid geahččat duohtavuolta- ja seanadanproseassaide suo-

ma ja ruota bealde vai oahppá ja geavaha vejolaš synergiijaid ja heiveheimiid oktasaš čuoovvoleapmái riikarájiid rastá. Eanetlohku áigu deattuhit ahte buot eahpevuoiggalašvuohta mii odne dáhphuvvá, ferte loahpahuvvot. Našuvnnalaš eiseválddit, almmolaš instánsat ja earát geat leat sivalaččat eahpevuoiggalašvuhtii, galget ádnut ándagassii ja álgit njulget eahpevuoiggalašvuođa. Stuoradiggi ferte ádnut ándagassii dan eahpevuoiggalašvuođa ovddas mii lea dáhphuvvan Stuoradikki mearrádusaid geažil, ja daid konsekveanssain mat leat leamašan, sihke joavkodásis ja ovttaskas olbmot dásis. Mánngas geaidda čuoza, eai šat odne eale, muhto sis leat manisboahhtit geat ellet historjjáiguin ja bohtosiiguin maid servodaga dáruiduhttinpolitihkka lea mieldeisbuktán.

Eanetlohku ovddidadieinna duogážiin čuoovvovaš evttohusa:

«Stuoradiggi áigu gaskkustit iežas čiekŋaleamos šállošeami veahkaváldimiid geažil maid dáruiduhttinpolitihkka lea dagahan sámiiide, kvenaide/norggasuopmelaččaide ja vuovdesuopmelaččaide. Dákko bokte ádnut Stuoradiggi ándagassii ovddalaš stuoradikkiid aktiivvalaš rolla dáruiduhttinpolitihkka, ja dovddasta ovddasvástádusa dien politihkka konsekveanssain ovddas sihke joavkkuide ja ovttaskas olbmuiide.»

4.19 Eará mearkkašumit

Komitea miellahttu Ovddádusbellodagas áigu čujuhit ahte Ovddádusbellodat jienastii Duohtavuoha- ja seanadankommišuvnna ceggema vuostá, ja ahte bellodagas lea áibbas eará sámedipolitihkka go eará bellodagain olles bellodaga historjjás. Ovddádusbellodat lea geažos áiggi vuostálastán ahte galgá leat sierra jienastuslohku vuodduuvvon persovnnaid čearddalaš máttuide ja de lea maid vuostá sierra álbmotválljejuvvon orgánii nu go Sámediggi. Buot norgga stáhtaborgáriin galgá Ovddádusbellodaga oaivila mielde leat seammá vuoigatvuodát ja geatnegasvuodát. Ovddádusbellodat oaivvilda ahte lei boastut go Norga ratifiserii ILO-konvenšuvnna nr. 169. Ollu orru leamen dan geažil go ahte Justiisadepartemeanta boastut almmuhii ahte «berre mearkkašuvvot ahte ii ane ahte konvenšuvdna gáibida sierra vuoigatvuodaid álgoálbmogiidda». Manjil leat gal sierravuoigatvuodát fievrriuvvon sisa go mii leat geatnegahtton dan dahkat ILO-konvenšuvnna nr. 169 geažil.

Diet miellahttu čujuha Dokumentii 19 (2022–2023) Duohtavuoha- ja seanadeapmi – vuoddu čorget dáruiduhttinpolitihkka manis ja eahpevuoiggalašvuođa sámiiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid vuostá, mas čuočuhuvvo ahte norgga eiseválddit guhkes áiggi fievrrededje politihkka sámiiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopme-

laččaid vuostá mii oáččui duodalaš konsekveanssain. Diet politihkka máinnašuvvo dáruiduhttinpolitihkkan. Nu go diet miellahttu oaidná, de lei ulbmil dien dáruiduhttinpolitihkka ráhkadit servodaga vai buot ássiin Norggas galgai leat buorre servodat vuodduuvvon oktasaš gillii, oktasaš servodatárvvuide ja oktasaš kultuvrii ja eallineavttuide.

Otná integreerenpolitihkka lea vuodduuvvon dasa ahte sisafárrejeaddjit ja báhtareaddjit fertejit oahppat dárogela ja čuoovvut norgga lágaid, láhkaásahusaid ja njuolgadusaid ja oassálastit bargoeallimis ja servodagas. Vurdojuvvo ahte jus norgga lágat, njuolgadusat ja kultuvra leat vuostálaga ruovtturiikka lágaiguin, njuolgadusaiguin ja kultuvrraiguin, de leat norgga lágat, njuolgadusat ja kultuvra maid ferte čuoovvut. Go eai leat vuostálaga, de diehttelas sáhttet sisafárrejeaddjit ja báhtareaddjit doalahit iežaset giela ja vieruid de go earenoamášvuohtan ruovtturiikkas. Diet gal ii mearkkaš ahte eiseválddiin lea ovddasvástádus dahje galget ruhtadit earenoamáš doaimmaid doalahit giela dahje earenoamášvuođa.

Diet miellahttu konstatere ahte kommišuvdna lea almmuhan ahte dáruiduhttinpolitihkka muhtin surggiin mieldeisbuvttii doaimmaid maid kommišuvdna máinnaša eahpevuoiggalašvuohtan sámiiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid ektui. Dat gal ii leat nu ahte ovddes bargguid sáhtta divvut odđa eahpevuoiggalašvuođaiguin earáid vuostá vealaheami bokte dahje ahte leat ieš guđet lágan vuoigatvuodát norgga borgáriidda geain lea ieš guđet lágan čearddalaš duogáš. Soapmárat oaivvildit nappo ahte lea eahpevuoiggalaš go lága bokte lea mearriduuvvon lobiheapmin earáide go sidjiide geat leat boazodollosogas, doallat bohccuid ealahussan. Go eiseválddit meannudit norgga borgáriid ieš guđet láhkái čearddalašvuođa geažil, de gal rihkkot riikkaidgaskasaš konvenšuvnnat.

Diet miellahttu ii sáhte Ovddádusbellodaga árbevirolaš sámedipolitihkka geažil čuoovvot doaimmaid maid eanetlohku ovddida.

Diet miellahttu čujuha maiddá ahte dál leat ollu eanet unnitálbmotjoavkkut go sámiiid, kvenat/norggasuopmelaččat ja vuovdesuopmelaččat. Sisafárrejeaddjit mat bohtet Pakistanas, Somalias, Polskkas, Irakas ja Vietnamas leat ovdamearkkat mat leat stuorábut go dat geat leat registrerejuvvon sami jienastuslogus. Go miediha sierravuoigatvuodaid sámiiide, kvenaid/norggasuopmelaččaide ja vuovdesuopmelaččaide, de dat sáhtta mieldeisbuktit gáibádusaid diein stuorámus sisafárrenjoavkkuin geat leat šaddan norgga stáhtaborgárin, ahte oážžut sierravuoigatvuodaid.

Dieinna duogážiin ovddida diet miellahttu čuoovvovaš evttohusaid:

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ovddidit dárbbaslaš láhkarievdadusevttohusaid mat loahpahit Sámedikki sierra orgánan vuodđuduvvon čearddalaš duogázii, ja eará lágaid mat vealahit norgga borgáriid čearddalaš vuodul.»

«Stuoradiggi bivdá ráđđehusa geassit Norgga eret ILO-konvenšuvnnas nr. 169.»

Diet miellahttu oaivvilda maiddá ahte lea ri-ekta čujuhit ahte dán miellahtu konklusuvdna lea vuodđuduvvon guovtti vuđolaš čilgejumiide Jarl Hellesvikas ja Ingrid Nordmarkas, Finnmárkkus eret, mat duodašteaba Ovddádusbellodaga politihka. Čilgejumit váldojit fárrui mearkkašumiide vuolábealde.

4.19.1 PROSEASSA BIRRA OVDAL ILO-KONVENŠUVNNA 169 RATIFISEREMA

Komitea miellahttu Ovddádusbellodagas áigu čujuhit e-postii golgotmánu 10. beaivvi 2024 maid Jarl Hellesvik sáddii áirasii Carl I. Hagen, mas son čállá čuovvovaččat:

«Revišuvdna C-107 – aktivitehtat siskkobealde ja olggobealde Norgga

1957 mearriduvvui ILO-konvenšuvdna nr. 107 (C-107) ILO:s. Dien konvenšuvdna váldonamma lea ‘C-107 - Indigenous and Tribal Populations Convention, 1957 (No. 107)’. Váldonamahas ii leat jorgaluvvon dárogillii.

Konvenšuvdna vuollenamahus lea válddahalli teksta ‘Convention concerning the Protection and Integration of Indigenous and Other Tribal and Semi-Tribal Populations in Independent Countries’

Almmolaš, dárogielat jorgaleamis lea vuollenamahus: ‘Konvenšuvdna nr. 107 suodjaleami ja integrerema birra sisriikkas riegádan ja eará álbmotjoavkkut mat ollásit dahje muhtin muddui ellet čeardadiliin iesseanalaš riikkain.’

Vuollenamahus lea áibbas čielggas ahte lea sáhka sisriikkas riegádan álbmotjoavkkuid birra geat ellet čeardadiliin ja ahte diet álbmotjoavkkut eai leat integrerejuvvon servodahkii muđui daid riikkain gos ášset. Nappo vassis sorttat álbmotjoavkkut.

Professor Carsten Smith čálii NAČ 1984:18 ‘Sámiid riektedilli’, ahte C-107 lea oaivvilduvvon suodjalit ja integreret ‘luonduánigiruššan, ii-industrialiserejuvvon kultuvrraid’, mat eai leat integrerejuvvon ‘stuoraservodahkii’ dain riikkain gos ášset.

Sámeráđđi

Sámeráđđi vuodđuduvvui 1956. Sámerádis odne leat eanas njunuš sámpolitiikhalaš organisašuvnnat mielde Norggas, Ruotas, Suomas ja Ruoššas. Norggas leat čuovvovaččat miellahttun Norgga Sámiid Riikkasearvi (NSR), Norgga Boazosápmelaččaid riikkasearvi (NRL) ja Samenes Folkeforbund (SFF). Lea Sámeráđđi gii mearrida ideologalaš ja politihkalaš váldolinjjaid. Diet dáhphuvvá julggaštusaid bokte maid Sámeráđđi mearrida. Miellahttoorganisašuvnnat leat geatnegahton ratifiseret dieid julggaštusaid, muđui lihcohallet Sámerádis.

Sámeráđđi lei álgos álgán oktavuoda Den europeiske mindretallsunionen:iin. (FUEN)’.

Sámeráđđi gal baicca loahpageahčen 1960-jagiid válljii jorgalit eret unnitlogu lihkašus ja manai riikkaidgaskkaš lihkašusii masa C-107 lei heivehuvvon, namalassii ‘indigenous and tribal populations’. Formála mearrádus rievdatit oaivila, lei Sámerádi konferánsas 1971.

De álggii lobby-doaibma Sámerádi bealis, dan miel-lahttoorganisašuvnnain ja doarjjaolbmuid bealis eiseválddiid ektui Norggas, Ruotas ja Suomas, ja vel Dav-viriikkalaš rádi ektui, ahte sámit galge dohkkehuvvot ‘indigenous and tribal populations’ joavkun.

Sámerádi oinnii ahte šaddá váttisin oázžut eiseválddiid mielde ahte sámit leat ‘indigenous and tribal populations’ – dahje sisriikkas riegádan čearddat.

Ledje go Sámerádi áirasat geat álggos divvo gažaldaga rievdatit C-107, ii leat dokumenterejuvvon. Beroš-keahtá das; gažaldat divvui, ja Sámeráđđi, dan miel-lahttoorganisašuvnnat ja doarjjaolbmot oassálaste aktiivvalaččat ahte gáibidit revišuvnna. Váldoággan reverderet konvenšuvnna, lei ahte C-107 lea ulbmilin integreret boaittobeale, álbmotjoavkkuid geat eai lean integrerejuvvon, geat elle eanet unnit čearddadiliin, ja ahte diekkár ulbmil ii lean dohkkehahtti.

Dasto biddjui lobby-doaibma johtui ILO - systema ektui ja ILO miellahttoriikkaid, earret eará Norgga ektui, ahte reverderet konvenšuvnna.

Dás šattai ‘The World Council of Indigenous Peoples’, WCIP dađi mielde guovddázii. WCIP vuodđuduvvui riikkaidgaskasaš konferánsas 1975 Port Alberni:s, Kanadas, gos áirasat 19 riikkas oassálaste. Sámerádi Aslak Nils Sara oassálasttii earret eará ovdabarggus vuodđudit WCIP. Go vuodđudedje, de oassálaste čuovvovaš áirasat Sámerádi bealis: Norgga bealde ledje Aslak Nils Sara, Ole Henrik Magga ja Alf Isak Keskitalo. Ruota bealis Ingvar Åhren ja Nils Mikal Utsi. Suoma bealis oassálaste Pekka Lukkari, Esko Palonoja ja Nils-Aslak Valkeapää. Sara lei WCIP várrepreseantta áigodagas 1981-1984 ja stivraláhttu gitta 1996 rádjai.

Norggas barge guovtti bálgá mielde. Okta bálggis lei reverderet C-107. Nubbi bálggis lei oázžut Norgga eiseválddiid miedihit ahte sámiid Norggas fertii rehkenastit C-107 joavkun.

St.prp.nr 36 (1958) mii máinnašii gažaldaga Norgga ratifiseret C-107 ..., čuožžu ahte ‘Konvenšuvdna nr. 107 ... máinnaša álbmotjoavkkuid geat eai gávdno min riikkas, ja dan dihte ii leat dárba lahkoniit ratifiseren gažaldaga’. Dien duodaštii Stuoradiggi. Vuodušteami guovddázis dien oaivilis, lei ágga ahte sámit Norggas dan áiggi ledje nu integrerejuvvon servodahkii Norggas muđui, ahte konvenšuvdna ii lean relevánta diliide Norggas.

Digaštallan gažaldaga birra ankke jotkkii.

Gáibádus sámpolitiikhalaš bealis, geat ledje čadnojuvvon Sámeráđđái, ratifiseret C-107, váldui ovdan eiseválddiiguin mánngga geardde. Diet dagai ahte Ráđdehus 1978 mearridii ahte lagabut čielggadit norgga C-107 ratifiserema.

Diet mearrádus mielddisbuvttii NAČ 1980:53 ‘Suodjalit álgoálbmogiid’ mii almmuhuvvui 1980. Čielggadeapmi lei ovttá olbmo bargu. Lei stáhtadiehtti ja jurista Einar Høgetveit gii čálii. Son konkluderii, jáhkke-meahhtumit, ahte Norga sámit leat álgoálbmot geaid sáhtta rehkenastit vuoiggalaččat galget suodjaluvvot C-107 sisdoalus. Dien čielggadeamis namuha son sámiid álgoálbmogin. Høgetveit šattai manñil váldočállin čielggadanjojkui mii buvttii NAČ 1984:18 ‘Sámiid riektedilli’. Son oassálasttii maid aktiivvalaččat Genēvas

Ráđdehusa sáttatolmmožin C-107 reviderenbarggu olis. Son maid lei gii duvddii ahte jođánit ratifiseret C-107.

Lobby-doaibma, earret eará WCIP bealis, ILO ektui, dagahii ahte 1986 dollui čeahkkin áššedovdiid bealis Genêvas digaštallat vejolaš C-107 revišuvnna. Man ollu norgga ráđdehus oassálasttii dien lobby-doaimmas, gal mun in dovdda. Okta áššedovdiin lei Einar Høgetveit Justiisadepartemeantta lálkaossodagas. Lei UD gii sáddii su (priváhta) áššedovdin geas ii lean formála mandáhtta. Son ankkie ipmirduvvui ILO bealis leat formála sáttatolmmožin norgga ráđdehusa bealis.

Čeahkkin muhtin muddui miedihii revišuvnna ja čadahii vuodđobarggu meannudeapmái mii galggai dáhphuvvat ILO bargokonferánsas 1988, ja mii dagahii ahte C-107 muhtin muddui reviderejuvvui ja mearriduvvui ráhkadit ođđa konvenšuvnna – C-169 – mii de dohkkehuvvui 1989.

Departemeanttat mat oassálaste revišuvnna bargguin, ledje Olgoriikadepartemeanta, mii jođihii barggu, ja vel Justiisadepartemeanta, Gielda- ja bargodepartemeanta ja Eanadoalodepartemeanta.

Norgga sámepolitihkka bálkestuvvo duvdnái

Siskkáldas notáhtas, mii máinnaša šiehtadallamiid Genêvas, beaiváduvvon miessemánu 16. beaivvi 1988, UD Riektkantuvrras, sáhtta earret eará lohkat dán:

‘Norgga sáttagoddi konferánsii dán čuoggá mielde galgá KUD evttohusa vuodul UD:ii leat ná: Vuosttaškonsuleanta Irvin Høyland, UD:a riektossodagas, Aslak Nils Sara, ovdalmoš Norgga Sámerádis, ja ráđdeaddin osiin konferánsas vuolitdirektevra Arne G. Arnesen, Eanadoalodepartemeantta boazodoallokantuvrras. Lassin galgá byráhoavda Solbakk, KAD:as guossástallat konferánsa miedušteaddjin stáhtaráđđái Engseth.’

Notáhtas sáhtta maid lohkat dán:

‘Konvenšuvnna nr. 107 leat dušše 27 stáhta ratifiseren, eanas latin-amerihkálaš stáhtat ja stáhtat main eai leat álgoálbmogat. Ii oktage davviriika leat ratifiseren, belohahkii go konvenšuvdna ii adnon dohkálaš sámide, geaid ii sáhte dadjat ahte ellet ollásit dahje muhtin muddui dego čearddalbmot. Manemus jagiid digaštallan lea lassin integrašuvdnaulbmil doalahuvvon ággan hehttet dohkkeheami.’

Doppe maid čuoččui ahte

‘Norgga ektui, de go eanas eará riikkat, de leat guokte ášši maidda ferte bidjat earenoamáš fuomášumi:

a) Álgo artihkkalat (definišuvnnat ja ulbmilat)

Dákko áigu stáhta sáttagoddi bargat definišuvnna ektui nu ahte čielgasit fáttmasta sámide, seammás go ulbmila geahččala rievdatit positiivvalaččat doarjut álgoálbmogiid iežas kultuvrra. Čoavddasánnit sáhttet leat ‘iežas identifikašuvdna’, mielaváikkuhus’ ja ‘áššalaš ráddjejuvvon ieš hálddašeapmi’. (Mu čujuhus.)

Okta instruksa dohkkehuvvon guoskevaš departemeanttain, beaiváduvvon miessemánu 30. beaivvi 1988, sáddejuvvui norgga šiehtadallansáttagoddái Genêvii. Dalle ledje šiehtadallamat C-107 revišuvdna jođus.

Dien instruvssas sáhtta maid lohkat ahte:

‘Galgá čielgasit boahit ovdan ahte Norga dohkkeha sámide álgoálbmogin, ja dien mielde galget áirasat bargat rievdatit ILO-konvenšuvnna definišuvdnamearrádusaid nu ahte norgga sámeálbmot fáttmastuvvo das.

Dien oktavuodas galgá doallat čalmmis ahte

reviderejuvvon konvenšuvdna eaktuda leat gustovaš buot álgoálbmogiidda, norgga sámide sin organisašuvnnaiguin ja institušuvnnaiguin gitta smávva ja isolerejuvvon čearddaide trohpalaš arvevuoddiin.’ (Mu čujuheapmi.)

Instruvssas maid čuoččui čállojuvvon ahte

‘Norgga sámepolitihka mielde berre doalahuvvot ovdan ahte prinsihppa duohta dássásaš meannudeami dihte, berre váldit vuhtii álgoálbmogiid kultuvrralaš ja sosiála sierramearkkaid.’

Nu guhkás go mun diedán, de ii leat mihkkege dokumentašuvnnaid ahte diet mearkkašanveara politihkkarievdadus lei čájuhuvvon dahje dohkkehuvvon Ráđdehusas dahje Stuoradikkis.

Lei go diet čájuhuvvon dahje dohkkehuvvon Ap guovddáš orgánain.

Go gusto Stuoradiggái, de sáhtta dokumenterejuvot ahte dat ii diehtán dahje lean konsulterejuvvon.

Mun čujuhan čeahkkin geassemánu 10. beaivái 1988, 10 beaivvi maŋŋil go instruksa lei sáddejuvvon, galggai ášši ILO birra biddjot ovdan Stuoradiggái.

Doppe mearriduvvui - St.prp. nr. 46 (1987-88) ahte – ‘ILO-konvenšuvnnat maid Norga ovdal ii leat ratifiseren - eai meannuduvvo dán Stuoradikkis’

Proposišuvnnas siidduin 20-21 čuočču C-107 birra:

‘Diet bealit konvenšuvnnas leat dagahan vuorjašumiid alces ILOii maid. Dieinna duogážiin gohčui ILO stivra ekspeartačeahkkinii čakčamánu 1986, gos maid oassálasttii okta norgalaš áššedovdi árvvoštallat galgá go ja man ollu nr. 107 berre reviderejuvot. Čeahkkin konkluderii ovttajienalaččat ahte konvenšuvnna vuodđojurdda lea boarásmuvvan, ja ahte konvenšuvdna dan dihte berre reviderejuvot. Revišuvdnagažaldat váldojuvvo dan dihte ovdan ILO bargokonferánsas 1988 ja 1989 dainna ulbmiliin ahte ráhkadit ođđa instrumeantta.

Suohkan- ja bargodepartemeanta rávve dieinna duogážiin ahte gažaldat vejolaš norgga C-107 ratifiseren árvvoštallo ođđasit go reviderejuvvon konvenšuvdna lea gárvvis ja maŋŋil go ratifikašuvdna loahpalaččat digaštallojuvvon Sámevuogatuodálávdegottiin.’ (siidu 21)

Vaikko nie – de oázžu nappo norgga sáttagoddi instruksa rievdatit norgga sámepolitihka mearkkašahti vuogi mielde. Ja diet seammás go Stuoradiggái oázžu dieđu ahte dien gažaldaga galgá mealgat maŋŋil geahčadit.

Ja manne ii propošišuvnnas addon diehtu, dahje stuoradiggečeahkkinis, ahte instruksa sáddejuvvui 10 beaivvi ovdal, ja mas lei ulbmilin bálkestiit norgga sámepolitihka duvdnái.

Stuoradiggái ii goasse ge digaštallan, ii ovdal ii ge maŋŋil go ILO-169 lei mearriduvvon, ahte Norga galgai nie rievdatit háltti.

Konklusuvdna: Dieđut instruvssa birra ja sáttagotti nammadeapmái mas ledje oassálastit Sámerádis ja NSRas ja ámmátolbmuid geat ledje positiivvat politihkalaš ulbmiliidda maid Sámeráddi ja NSR ledje hábmen, doalahuvvui suollemassan Stuoradikki ektui. Ii sátni ge namuhuvvon ahte Norga lea geatnegahttimen iežas aibbas ođđa sámepolitihkkii, mii mieldebbuktá ráhkadit konvenšuvnna mas leat definišuvdnamearrádusat mat dagahit ahte sámide šadde mielde.

Dan dihte lea álki gohčodit dien láhttema politihkalaš skuohttan Stuoradikki ektui, ja goit juobe osiid Ráđdehusas.

Orru leamen ahte ledje frakšuvdna Brundtland (II) Ráđdehusas, ja de maid Bargiiddellodagas (?), geat hábmejedje ulbmiliid ja ovddidedje dien ulbmila šiehtadallamiin Genêvas. ILO-konvenšuvdna nr. 169, mii lei boadusin C-107 revišuvnnas, sáhtta de dan dihte geahččat de go livččii dingojuvvon dien frakšuvnnas. Diet dahkkuojuvvui lagas ovttasbargguin áirasiiguin Sámeráđiin ja NSRain, mat oassálaste norgga sáttagottis ja main lassin ledje iežaset áirasat Genêvas. (Ferte maid lasihit ahte ámmátdoaimmahagas ledje persovnnat geat iežaset jáhku mielde, barge aktiivvalaččat joksat dien.)

Ahte lei lagas ovttasbargu Sámeráđi áirasiiguin ja Ráđdehusa áirasiiguin čuvgejuvvo artihkkalis ‘Who Owns the Land Norway, the Sami and the ILO Indigenous and Tribal Peoples Convention’ (2013)

Artihkkala leaba čállán ‘Hanne Hagtvedt Vik, Department of Archaeology, Conservation and History, University of Oslo, Oslo, Norway ja Anne Julie Semb, Department of Political Science, University of Oslo, Oslo, Norway’.

Dien sáhtta earret eará lohkat dán:

‘Norwegian Sami representatives participated actively in shaping Norwegian contributions to the ILO process; in particular, Aslak Nils Sara, Leif Dunfjeld and Leif Halonen of the Nordic Sami Council developed close relations to Arnesen and Wille’ (s.15)

(Norgga, sámi árasat oassálaste aktiivvalaččat hábmet norgga oasi ILO-prosessii, earenoamážit Aslak Nils Sara, Leif Dunfjeld ja Leif Halonen Sámeráđi bealis ožžo lagas oktavuoda Arnesen ja Wille guoktain).

Leif Dunfjeld gii ovddastii NSR ja Sámeráđi, barggai WCIP ovddas Genêvas dien áigodagas. Sus lei guovddáš rolla Sámeráđi ja NSR ovddas. Ovta artihkkalis mas lea namma ‘Historical Synopsis of the Sami/United Nations Relationship’, čállán Christian Jakob Burmeister Hicks, das sáhtta lohkat dán:

‘The most significant participation came from the Nordic Saami Council. Leif Dunfjeld, currently a Senior Advisor for the Norwegian Ministry of Municipal Affairs, was working in Geneva in November 1986. At the time he was working as a representative for the Nordic Saami Council on the Working Group on Indigenous Peoples. In 1986, the ILO Convention 107 was up for review. None of the other indigenous groups saw the significance of participating in this process. Mr. Dunfjeld was a major player in the revision process.’

(Deháleamos oasseváldi ovddastii Davviriikalaš Sámeráđi, Leif Dunfjeld, lei dalle seniorráđdeaddin norgga Gieldadepartemeanttas ja barggai Genêvas skábmamánu 1986. Dalle barggai árrasin Davviriikalaš Sámeráđi álgoálbmot bargojovkkus. 1986 árvvoštallojuvui ILO-konvenšuvdna 107. Ii okta ge eará álgoálbmot joavkkuin oaidnán dárbbu oassálastit dien proseassas. Dunfjeld lei okta váldoaktevrrain revišuvdnaproseassas.)

Dunfjeld gii ovddastii NSR ja Sámeráđi, lei nappo okta váldoaktevrrain revišuvdnaproseassas.

<http://www.thearctic.is/articles/topics/samisyndis/references.htm>

Mu ipmárdus ahte ledje muhtimat Ráđdehusas geat ovddastedje dien, muhto ii Ráđdehus diehtán maidege mii lei dáhpáhuuvamen, orru čájeheamen ahte earret eará dat maid Hanne Hagtvedt Vik (UiO) ja Anne Julie Semb (UiO) čálliba dan ovdalis namahuvvan artihkkalis

‘Who Owns the Land Norway, the Sami and the ILO Indigenous and Tribal Peoples Convention’.

Dies sáhtta earret eará lohkat dán:

‘The MFA (UD) regularly negotiated human rights treaties and had well-established bureaucratic procedures through which such matters were handled. Regular and relatively detailed memoranda in the archives show that top officials and political leadership were kept informed of the progress in the ILO revision process. However, the officials of other ministries who followed indigenous issues at the international level had colleagues and superiors with limited experience with direct involvement in creating international human rights treaties. It is likely that these officials consulted their political superiors prior to declaring Norwegian support for the ILO revision efforts, and that these emphasized the political importance of getting a revised convention that Norway could ratify. The consulted archival materials, however, give no indication that the political leaderships of the ministries of Local Government and Labour, or Justice, felt the need for a closer consideration of the relevance of the revision efforts for the domestic situation. That the discussions that prepared Norwegian positions were held on a low level, indicate that neither the politicians nor the top officials expected the ILO process to have significant bearing on the on-going domestic processes.’

(Olgoriikadepartemeanta šiehtadalai dásedit olmmošvuogiatvuodatraktáhtaid ja leat bures vuoddudivon, byrákráhtalaš prosedyrat mat gieđahalle diekkár ášiid bokte. Dásedis ja oalle dárkilis notáhtat vuorkkain čájehit ahte njunuš bálvvát ja politihkalaš njunnožat ožžo dieduid ILO-proseassa ovdáneami birra. Bálvvát eará departemeanttain geat čuvvo álgoálbmotgažaldagaid riikkaidgaskasaš dásis, ledje gal kollegat ja bajibuin ráddjejuvvon vásihus ahte leahkit mielde ráhkadit riikkaidgaskasaš olmmošvuogiatvuodatraktáhtaid. Lea jáhkkinis ahte diet bálvvát konsulterejedje sin politihkalaš njunnošiid ovdal go celke norgga doarjaga ILO revišuvdnabargui, ja ahte diet deattuhedje politihkalaš dehálašvuoda oázžut revide-rejuvvon konvenšuvnna maid Norga sáhtii ratifiseret. Konsulterejuvvon vuorkámateriála gal ii oro čájeheamen ahte politihkalaš jodiheaddjit gielda- ja bargo-departemeanttain, dahje justisadepartemeantta, dovde dárbbu lagabut árvvoštallat revišuvdnabarggu relevánsa sisriikkalaš dili ektui. Go digaštallamat mat ráhkkanahhte norgga posišuvnnaid, dollojedje vuollegis dásis, ja dat čujuha ahte eai politihkkárat dahje bajimus bálvvát vuordán ahte ILO-proseassas livččii galgan mávssolaš mearkkašupmi daid sisriikkalaš proseassaid mat ledje doaimma vuolde.)

(Dát vuollečujuhus lea čállojuvvon čállin: ‘The Norwegian Cabinet discussed the ILO process for the first time when the Minister of Local Government on 25 April 1990 proposed a resolution in support of ratification of C169.’)

(Čujuheami, parentesaid bidjan ja vuollái sáhcumiid lean mun dahkan.)

‘Sámit leat indigenous peoples’

27.06.89 dohkkehii ILO C-169.

76. Riikkaidgaskasaš Bargokonferánsas Genevas, mii lei 7.6.89 rájes gitta 28.6.89 rádjái, celkkii Stáhtačállii Arne Arnesen, ráđdehusaid bealis Norggas, Ruotas ja

Suomas ahte sámít leat ‘indigenous peoples’ Norggas, Ruotas ja Suomas.

Mu dieđu mielde ii lean gažaldat ahte galgá go sámiid Norggas rehkenastit álbmotjoavkun geat fátm-mastuvvojit C-169 definišuvnna mearrádusaid mielde, (leat indigenous peoples), giedahallojuvvon makkár ge stáhtalaš orgánain Norggas goassege dien áigodagas. Norgga ráđdehusa sattaolmmoš barggai dan dihte hei-vetmeahttun vuogi mielde dien konferánssas.

Guokte guovddáš gažaldaga

Guokte guovddáš gažaldaga sáhtttá divvut dás ovdal go joatká:

1. Gallis earret sin geat ledje fárus ráhkkaneamen revisuvdnašiehtadallamiidda ja geat oassálaste revisuvdnašiehtadallamiin, dovde ulbmila ráhkadit ja mearridit konvenšuvnna mas ledje definišuvdna mearrádusat, nu ahte norgga sámeálbmot galggai leat siskkobealde definišuvnnaid
2. Mii lei vuodusteapmin ahte diet frakšuvdna Ráđdehusas háliidii diekkár ulbmila

Odđa ráđdehus – mii dáhphuvvá?

Brundtland (II) Ráđdehus luobai 16.10.89. Syse Ráđdehus álggii. Odđa ráđdehusas ledje fárus H, Krf ja SP.

Mun árvidan ahte persovnnat ámmátdoaimmahus-sas geat ledje fárus C-107 revisuvdnaproseassas ja geat ángirušše ahte Norga fertii ratifiseret C-169 – ja dan jođánit – dat mearkkaš dakka maññil ráđdehusmol-suma, álggahedje lobby-doaimea guoskevaš stáhtaráđiid ja stáhtačálliid ektui, vai jáhkkihít sin ahte lea dehálaš oazzut jođánit árvoštallot galggai go Norgga ratifiseret C-169 vai ii. Sii háliidedje ollašuhttit skuohta nu jođánit go vejolaš.

Dan sii nákkejedje.

Nie sáhtttá konkluderet go juo 13.11.89, vuollil mánu maññil go Syse-ráđdehus álggii, attii Oljo- ja ener-giijadepartemeanta gulaskuddancealkámuša gažaldahkii norgga ratifiseremii C-169, ja lei vuosttaš departe-meanttain.

Mun árvidan ahte gulaskuddancealkámušat departe-meanttain maid earát guldalejde, ledje čállojuvvon seammá persovnnain ámmátdoaimmahusas geat ledje aktiivvat reverideret C-107.

C-169 sáddejuvvui gulaskuddamii unna oasáži guoskkahuvvon beliin. Diet ledje buot departemeant-tat, muhtin oasi sami ja sámepolitihkalaš organi-sašuvnnat ja institušuvnnat ja LO ja NHO. Eará guoskka-huvvon bealit eai ožžon liibba buktit gulaskuddanceal-kámuša. Mu oaivila mielde lei diet rihkkun hálldahuslágas mii cealká ahte buot guoskkahuvvon beliin galgá leat vejolašvuolta buktit cealkámuša.

Justiisa- ja politiijadepartemeanta gulaskuddance-alkámuš satta láidesteadjin eanas departemeanttaide. Sin cealkámušas sáhtttá earret eará lohkat ahte ‘kon-venšuvnna eai ane ahte divvu gáibádusaid sierra vuoi-gatvuodaide álgoálbmogiidda’. Justiisadepartemeanta čuoččuhii maid ahte C-169 ii mielldisbuktán odđa njuolggadusaid mat leat vuostálaga norgga lágaiguin ja ahte dan dihte ‘ii (leat) dárbbaslaš gáibidit vassis rievda-demiid norgga siskkáldas njuolggadusain ovdal go rati-fisere’. Diet lei dihtomielaláčat boasttu diehtu departe-meantta bealis. Geahča vuolábealde.

(Práksisa Norggas lea ahte go vejolaččat ratifisere muhtin konvenšuvnna, de rievdata jus lea dárbu,

norgga lágaid nu ahte eai lea njuolggadusaid vuostá dan odđa konvenšuvnnas.)

Ovddes Sámediggepresideanta Ole Henrik Magga (NSR) muitala ratifiserenproseassa birra

‘Čállojuvvon jearahallamis Ole Henrik Maggain skábmamánu 6. beaivvi 2013’ mas jearahallit ledje Hanne Hagtvik, Anne Julie Semb ja Helge Pharo (UiO), muitala ovddes Sámedikkepresideanta Ole Hen-rik Magga (NSR) dán ratifiseren proseassa birra:

Magga: Sámediggi han oaččui dien gažaldaga okta dain vuosttamuš áššiin man birra cealkit, ‘berre go Norga ratifiseret ILO-konvenšuvnna’, ja min fuomášuhtte čielgasit ahte jus Norggas odne, várra ledje lágat mat eai soahpan konvenšuvnnii. Ahte mii de fertet diehtit dan, ahte nu ii leat.

Vik: Gii čielgasit fuomášahtii din dien birra?

Magga: Mii han oaččuimet dien, doaivvun lei justisadepartemeanta gii jearai mis konvenšuvnna ratifiserema birra, Sámedikki oaivila birra. De čálii-met mii ná, ja mun muittán go mun ieš čállen dan, sánis sátnái, sullii ahte mii leimmet proseassas Norggas go lei doaivva ahte oanehis áiggis šaddet láhkarijvadásat, nu ahte Norga heive kon-venšuvnna gáibádusaide, dasa mii gal leat hui oad-jebasat. Nu ahte mii rávvat Norgga dál ratifiseret konvenšuvnna, dainna go das šaddá mearkkaš-anve-ara váikkuhus eará riikkaide ja movt sii láhttejit dan ektui.

Vik: Don leat eará oktavuodain ovdal čilgen ahte ii lean ovttaoaivilvuolta dien strategiija ektui dakkaviide Sámedikkis.

Magga: Ii, dan gal ii lean. Olbmot, earenoamážit áššemeannudeaddjit, ledje das dakkaviide ja dadje ‘juo, muhto Norga ii soaba dien konvenšuvnnii. Mii eat sáhte ratifisere konvenšuvnna. Konvenšuvdna ferte doaibmat vuosttaš beaivvi rájes go dohkke-huvvo ja šaddá fámoláš’. Nu ahte mii politi-hkalaččat njuikiimet dien lávkki badjel, njuolgut strategalaš sivaide geažil, eat ge mii beroštan das ahte ‘ii sáhte ratifiseret konvenšuvnna mii ii heive lágaide’. Jáhkuiin ahte mii dál leimmet buori prose-assas’, ja min vástádusas čuožžu ‘dieinna duogážiin, de mii rávvat ahte diet ratifiserejuvvo’. Muđui kon-venšuvnna, ja mii didiimet bures makkár oasit, arti-hkal 14, mat eai lean mielde. Mun in doaivvo ahte mii namuheimmet artiikkala 14 earenoamážit. Mii čáliimet dušše oppalaččat, ahte mii didiimet ahte diet ii heiven konvenšuvnna ektui. Mañitáigái leat máinnašan dien nu ahte Stuoradiggi lei áibbas dieh-temeahttun dan čalbmerávkaleamis dalle go ratifi-serii ja mearridii ratifikašuvnna. Dien gal lea mus vátis jáhkkit.’

Magga lei Sámediggepresideanta dien áiggi. Dat man birra Sámediggi galggai cealkit, lei gulaskuddance-alkámuš gažaldahkii ratifiseret ILO-konvenšuvnna nr. 169 Norgga bealis. Magga ii muital maide ge goas Justi-isa- ja politiijadepartemeanta manai Sámediggái die-inna áššiin. Eanemus jáhkehahti lei muhtomin 1989 čavčča.

Justiisa- ja politiijadepartemeanta mieleavttus attii boasttu dieđuid gulaskuddancealkámušas

Justiisa- ja politiijadepartemeanta čuoččuhii nappo gulaskuddancealkámušastis ahte ‘berre mearkkašuh-ttit ahte konvenšuvdna ii oro bidjamin gáibádusa sierra-vuoigatvuodaide álgoálbmogiidda’ ja ahte ii leat jáhkki-

mis ‘ahte gáibidit earenoamáš rievdadusaid siskkáldas njuolggadusain ovdal go ratifiseren sáhttá dahkkot.’

Muhto nu go dalá Sámediggepresideantta Ole Henrik Magga dajai, mitalii Justiisa- ja politiijadepartemeanta oalle eará láhkái Sámediggái. Magga mitala nappo:

‘midjiide mitaluvvui čielgasit ahte Norggas odne, várra, leat lágat mat eai heiven konvenšuvdnii. Ahte jus nu, de mii fertimet diehtit dan, ahte nu ii lean.’

Justiisa- ja politiijadepartemeanta nappo ii lean boastut ipmirdan. Dat gulahallancealkámušas mitalii diehtomielalaččat boastut.

Stuoradiggi beahtahalai dieinna boasttudieduin ja dohkkehii ovtamielalaččat addit rávvaga Ráđđehussii dohkkehii ratifiseret ILO-konvenšuvnna nr. 169 (Dan dagai Stuoradiggi almmuhuvvon eavttuin ahte ratifikašuvnnas eai šatta siskkáldaspolitihkalaš dahje siskkáldasrievttalaš konsekveanssat.)

Birasgáhtendepartemeanta gáržžahalai

Birasgáhtendepartemeanta oaivildii gulaskuddamis, dego áidna departemeantan, iežas gulaskuddancealkámušas ahte norgga lágat eai leat heivehuvvon C-169 sisdollui ja ahte dan dihte fertešii mañidit vejolaš ratifiserenproseassa dassázii go Sámevuoigatvuodálávdagotti evttohus rievtti birra luondduresurssaide buvttii iežas konklušuvnnaid. Birasgáhtendepartemeanta gáržžahalai, earenoamážit Justiisadepartementii. Dat dáhpáhuvai dainna lágiin ahte reive maid Høgetveit čálii, mas ákkastallui ahte Birasgáhtendepartemeanta berre rievdadit su gulaskuddancealkámuša. Ámmátdoaimmahagas Ráđđehusas, geat háliidedje jođanis ratifikašuvdna proseassa, eai háliidan risikeret ahte stuoradiggeáirasat galge álgit eahpidit ahte livččii go riekta ratifiseret C-169 ovdal go ledje árvvoštallan ahte fertejit go rievdadit norgga lágaid ovdal go ratifiserejit konvenšuvnna. Livččii vel sáhttán čuožžilit digaštallan ahte lea go riekta rievdadit lágaid, dahje sisafievrredit ođđa sámepolitihkalaš, heivehuvvon lágaid, mii livččii dagahan olles ratifiserema ovdii.

Gáržžahallan lihkostuvai ja Birasgáhtendepartemeanta rievdadii gulaskuddancealkámušas. Dan ođđa gulaskuddancealkámušas mii bodii Stuoradiggái Birasgáhtendepartemeantta bealis, de čuožžu earret eará ahte ‘Birasgáhtendepartemeanta lea nappo ipmirdan nu ahte sáhttá mannat muhtin áigi ovdal go lávdagotti evttohus lea gárvvis.’

Dat mii dáhpáhuvai dán oktavuodas, lea dárkilit čilgejuvvon ovdalis namuhuvvon artihkkalis ‘Who Owns the Land Norway, the Sami and the ILO’s. 27–29.

Ferte maid namuhuvvot ahte sámepolitihkalaš organisašuvnnat ákkastalle aktiivvalaččat ahte ratifiseret jođanis.

Ii okta ge gulaskuddancealkámušain árvvoštallan dahje digaštalle leat go Norgga sámít C-169 definišuvnna siskkobeaalde. Rehkenaste ‘diehttelassan’ dahje ‘biddjon vuodđun’. Mañnil šattai diet dogman.

Stuoradiggemeannudeapmi

Miessemánu 18. beaivvi 1989 de mearriduvvui St.prp. nr. 102 Stáhtarádis ja sáddejuvvui Stuoradiggái. Stuoradiggi bivdojuvvui geahččat galgá go Norga ratifiseret C-169.

Geassemánu 7. beaivvi 1990 de meannudii Stuoradiggi ášši. Áššeságadoalli lei Karita Bekkemellem (Ap). Su čilgejumis celkkii son earret eará ahte ‘Kon-

venšuvnna vuodul ii sáhte dadjat ahte bidjá gáibádusaid sierravuoigatvuodaide álgoálbmogiidda’. Vuodustepmi ahte Norga galgai ratifiseret nu jođanis, lei ahte jođanis ratifiseren norgga bealis sáhttá dahkat ahte mánga eará riikka ratifiserejit, mii galggašii nannet politihkalaš ja rievttalaš dili álgoálbmotjoavkkuide birra máilmmi.

Ii okta ge sáhkavuorui Stuoradikkis čatnan ratifiserema gažaldahkii, dahje guoskkahan gažaldaga ahte gullet go sámít Norggas siskkobeaallái definišuvdnamearrádusaid. Maiddái Stuoradikkis atne dien ‘diehttelassan’ dahje ‘biddjon vuodđun’. Dát ii lean ‘váralaš’, dušše proforma, ja ii livčče dagahan maidege rievdadusaid norgga sámepolitihkkii. Ja šattai ‘hoahppomeannuduvvot’ jur ovdalaš go Stuoradiggi galgai váldit luomu.

Stuoradiggi mearridii ovtamielalaččat rávvat ratifiserema. Norga ratifiserii konvenšuvnna geassemánu 20. beaivvi 1990.

Odne lea mis vástáduš. Norgga ratifiseren lea geavahuvvon vuodustepmín sisafievrredit olles ráiddu sámepolitihkalaš sierravuoigatvuodaid (ovdamearkan finnmárkkulága ja konsultašuvdnamearrádusaid sámelágas) ja ákkastallojuvvo ahte ferte rievdadit eanet lágaid ja ortnegiid dainna vuodustusain ahte Norga lea geatnegahtton dahkat dan go leat ratifiseren C-169. Dušše 23 stáhta leat dássázii ratifiseren C-169, eanas dain leat Lulli- ja Latin-Amerihkás.

Dan dihte lea oadjebas vuoddu dadjat ahte Stuoradiggi lea beahtahallan.

Dat mii dáhpáhuvai proseassas, dan rájes go C-107 ovdabargu álggii, ja dassázii go ratifiseren mearriduvvui Stuoradikkis, sáhttá duodas gohčoduvvon politihkalaš skuohttan, dahje skuohtta lágan politihkalaš proseassan.»

Mearkkašumiid birra duohtavuotakommišuvnna raportii.

Komitea miellahttu Ovddádusbellodagas áigu čujuhit viidáset e-postii golggotmánu 16. beaivvi 2024 maid Jarl Hellesvik lea sádden áirasii Carl I. Hagenii mas lea čilgehus Jarl Hellevikas ja Ingrid Nordmarkas:

«Vuosttažettiin ferte mearkkašuvvot ahte beroškeahtta Norgga sámiiid historijá, de ii leat vanhurskkalaš ahte sámít geat ássat Norggas odne, meannuduvvojit eará láhkái go álbmot muđui Norggas.

Jus sámít Norggas ovdalaš áiggiid leat meannuduvvon eará láhkái earái álbmoga ektui, vahágin sámiiide, de ii daga dat vanhurskkisin ahte sámít odne ožžot olles ráiddu sierravuoigatvuodaid ja politihkalaš ovdamuniid. Ja dat ii vuoigadahte ahte sámít Norggas, boadusin Stuoradikkii meannudeamis Duohtavuotah- ja seandankommišuvnna raportta, galget oazžut vel eanet sierravuoigatvuodaid ja politihkalaš ovdamuniid.

(Sániin sápmelaš oaivildetne moai dás dan seammá go mii čuožžu sámelágas.) Moai namuhetne dás ovdamearkkaid sierravuoigatvuodaid ja politihkalaš ovdamuniid:

1. Sámediggi, (Ii ovtta ge eará čearddalaš joavkuin Norggas leat iežas diggi mas lea ulbmilin ovdidit iežas beroštumiid.)
2. Finnmárkkuláhka, (finnmárkkulágas addojit sámít Finnmárkkus ovdavuoru ovdalii eará álbmoga go gusto berostanriidduide gaskal sámiiid ja sin geat eai leat sámít dain surggiin mat gus-

ket hálldašit eatnamiid, čázadagaid ja ođas-mahtti resurssaid Finnmárkkus.)

3. Konsultašuvdnamearrádusat sámelágas (i oktage eará čearddalaš joavku Norggas go sámít leat ožžon earenomáš lágas mearriduvvon rievtti sáhttit ovddidit iežaset beroštumiid almmolaš eiseválddiid ektui dieinna earenoamáš lági mielde)
4. 2025 lea stáhtabušeahas evttohuvvon 1,7 miljárddá ruvno sámi ulbmiliidda. Sámit Norggas ožžot juhkkovuvvot dien supmi lassín dasa ahte návddašit buriid ruđain muđui mat juolluduvvojit stáhtabušeahas bokte. Dien seammá láhkái go álbmot muđui Norggas. Ii okta ge eará čearddalaš joavku Norggas leat lahka ge oažžut diekkár sierra, earenoamáš juolludeami.

Vuodđun vealaheapmái buorrin Norgga sámiiide, lei ahte Norgga sámiiin lei kultuvrralaš iešvuohta mas lea mearkkašvareaa ollu luondduánbiruššán kultuvra ja ekonomii. Nu ii leat dál šat.

Sámiid dálá dilli

Dutkan sámiid dálá dili birra čájeha ahte odne ii eallindilli Norgga sámiiin rievdda muđui eará Norgga álbmogis. Jus gávdnojit sámít geaid eallindilli rievda muđui eará Norgga álbmogis, de gal leat hui moatti persovdnii geaidda guoská.

Moai čujuhedne ovttá ovdamearkka, girjiis 'Urbanisering av det samiske elektoratet: En fremvoksende skillelinje i den moderne samepolitikken' mii lea almmuhuvvon. Dat lea ovttas čállojuvvon professoriin Per Selle, UiB/UiT, Anne Julie Semb, UiO ja professor Kristin Strømsnes, UiB.

Das sáhtta ovdamearkan lohkat ahte

'Jodánit stuorrumen oassi sámedikki elektoráhtas ássat olggobealde árbevirolaš sámi ássanguovluin oppalaččat ja sámedikihkalaš guovddážiis earenoamážit, ja hui mánggas ássat gávpotsuohkanis.'

Viidáset ahte:

'Norggas lea mánggas sámiiin allaoahppan persovnnat mat birgejit ja ellet nu ahte unnán earuha sin eará gávpotássiin, muhto mii rievda sámiiid árbevirolaš eallimis.'

Ja vel eanet ahte

'Mánja sámi geat leat ásaiduvvon gávpogiidda, ellet beaivválaččat dainna lágiin ahte ahte ii soaitte namuhan veara rievdat eará gávpotássiin, muhto mii rievda ollu árbevirolaš sámi eallivuogis go guoská geavahit luondduressurssaid.' (s. 28)

Čállit čujuhit ahte

'Sentraliseren ja urbaniseren leat globála proseassat mat leat jođus ja lea stuora mearkkašupmi álgoálbmogiidda. Diet proseassat leat diehttelas jođus Norggas maid. Demográfalaš ovdánandovdomearkkat hástalit jáhku ahte álgoálbmogiid identitehta ja kultuvrra lea čovdemeahttumit čadnon sin historjjálaš ruovttueatnamii ja dihto vugiide geavahit luondduressurssaid. Sihke riikkaidgaskasaš álgoálbmotriekti, norgga sámedikihkalaš ja ollu Sámedikki doaibma lea huksejuvvon dien jáhku ala.' (s. 27)

Diet ovdáneapmi lea joatkkášuvvon ain ja lea nannejuvvon manñil go girji almmuhuvvui.

Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna lea suostan dákkko, go ii leat bearráigeahččan ahte čadahuvvo iskkadeapmi mii sámiiid otnáš dilli lea Norggas

go gusto áššiid nu go demografii, kultuvra, sosiála dilli, ekonomalaš ja/dahje eará láhkái. Diet lea dehálaš váilevašvuohta kommišuvnna raporttas.

Sámiid historjá

Sámit Norggas leat lassín čuohtejagiid seaguhan vara ja kultuvrra dážaiguin ja suomasogolaččaiguin/kvenaguin.

Professor JA. Friis gii lei 'lappologa', čujuhii juo 1871 ahte sámiiin lea seagáš duogáš. Dan son dagai girjiis 'Finnmark, Russisk Lapland og Nord-Karelen'. Son čálii ahte

'Lapperne neppe nogetsteds længer udgjør en ren Race, men at der allerede fra gammel Tid af flyder baade norsk, svensk, finsk og russisk Blod i deres Aarer,...' (Sámit varra eai šat leat gostege čielga nálli, muhto juo dološ áiggi rájes golgá sihke dáža, ruođa, suoma ja ruošša varra sin suonain, ...)

SSB olmmošlohkamat 1845 rájes gitta 1930 rádjái duođaštit dien nannosit. Dien áigodagas lohke dáža, sámi ja suomasogolaččaid/kvenaid, ja eanas diein olmmošlohkamiin ledje eatnasat 'seaguhuvvon'.

Olmmošlohkan 1930 čájehii ovdamearkan ahte ásse 6623 persovnna Finnmárkkus geain muhtin muđui lei sámi duogáš, go rehkenasttii seaguhuvvon 1.- ja 2. lađđásiis. Lohku 'čielga' sápmelaččat Finnmárkkus ledje 10 400 persovnna.

Olmmošlohkamat áigodagas 1845 – 1930, čájehit ahte lohku seaguhuvvon muhtin muđui sámisogolaččain, lassánedje sihke tállaid mielde ja relatiivvalaččat dien áigodagas.

Gihppagis maid SSB almmuhii manñil olmmošlohkama 1930, čállit sii earret eará ahte 'Statistihkka muđui álo čájeha ahte sámít mihá eanet náitalit seagáš dillái go kvenat.'

Ain náitalit sámít ja eai-sámít guhtet guimmiiguin. Lea nu dábálaš ahte ii oktage ane dien imašin. Dan dihte galgá bures dahkkot ahte gávdnat sápmelaččaid Norggas geat leat 'čielga'.

Duohtavuohta lea ahte sii geat leat diedihuvvon Sámedikki jienastuslohkui Norggas, leat genehtalaččat, kultuvrralaččat ja gielalaččat seaguhuvvon joavku. Eatnasat sis eai rievdda demográfalaččat, kultuvrralaččat, sosiálalaččat, ekonomalaččat dahje eará láhkái muđui Norgga álbmogis. Dan dihte ii leat mihkke ge áššalaš ákkaid vealahit meannudeamis sámiiid ja ii-sámiiid Norggas. Buot vealaheapmi olmmošjoavkkuid gaskka berre vuodustuvvot dokumenterejuvvon dárbbuide dasa. De lea vealaheapmi áššalaččat vuodustuvvon. Nu ii leat odne. Odne vealaheapmi váldá vuoddu čearddalašvuodas ja sogalašvuodas ja ii mas ge earás.

Sámit álgoálbmogiin

Vaikko Stuoradiggi mandáhtas Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdnii ii vuorut daid ieš guđet našuvnnalaš unnitloguid Norggas, válljii kommišuvdna vuoruhit dieid joavkkuid. Dat dáhpáhuvai dainna lágiin ahte kommišuvdna klassifiserii sámiiid álgoálbmogiin ja daid eará joavkkuid našuvnnalaš unnitlohkun. Diekko lea kommišuvdna heivemeahttumit láhtten.

Doaba álgoálbmot lea politihkalaš Norggas, čadnojuvvon álbmotjoavkkuide máilmmi birra geain lea vuoigatvuohta suodjaluvvot ILO-konvenšuvnnas nr. 169.

Stuoradiggi lea mearridan ahte sámít leat álgoálbmogat Norggas. Diet mearrádus lea vuodđuduvvon čuočuhussii mii ii leat dokumenterejuvvon. Diet dan

dihte go ii goasse ge leat čielggaduvvon dahje árvvoštallojuvvon leat go sámít Norggas joavku mii lea ILO-169 joavku/álgoálbmot. Jotket go sámít Norggas dien duoh-tavuoda geažil, ‘agi beaivái’ leahkit álgoálbmogiin, beroškeahtá movt servodat ovdána.

Moai rávvejetne ahte biddjo johtui čielggadeapmi iskat ahte ellet go sámít Norggas, diekkár diliid vuolde dahje dainna lágiin, ahte sis lea vuoigatvuohta klassifi-serejuvvot álgoálbmogiin.

Diet lea dárbbaslaš dan dihte go mearrádus ahte sámít leat álgoálbmot, geatnegahtá Norgga addit sámi-ide Norggas olles ráiddu sierravuoigatvuodaid ja politi-hkalaš ovdamuniid. Eanet diekkár lágat leat juo mearriduvvon dainna vuodustusain ahte Norga lea álbmotri-evtálaččat geatnegahtton dahkat dan dan geažil go Norga lea ratifiseren ILO-konvenšuvna nr. 169 ja mearridan ahte sámít Norggas leat álgoálbmot. Moai namuhietne dás ovdamearkkaid, finnmárkkuláhka, konsultašuvdnamearrádusat sámelágas.

Moai áigo maid muittuhit ahte artihkal 9 ILO-konvenšuvnnas nr. 169, cealká ahte

‘1. Dan muddui go soahpá našuvnnalaš riekte-ortnega ja riikkaidgaskasaš olmmošvuoigatvuodaid, galget metodat mat vieru mielde praktiserejuvvojit dan álbmogis go oaguhit iežaset gaskas bahásdahkaniid, adnot árvvus.

2. Dat árbevierut maid dien álbmogis lea go gusto ránggáštusaide, galget váldot vuhtii go eiseválddit ja duopmostuolut meannudit diekkár áššiid.’

Ja artihkal 10 čuožžu ahte

‘1. Go mearriduvvo ránggáštus dábalaš láhka-vuodus miellahtuide diein álbmogiin, galgá váldit vuhtii sin ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš sierralašvuodas.

2. Ovddemustá galget eará ránggáštusreakšuvnnat go giddagas geavahuvvot.

Lea go mihkkege mii dagaha ahte galgá álgit praktiseret dieid mearrádusaid norgga ránggáštusrievttis go sámít rihkkot norgga lágaid. Ášši manne moai dien gažaldaga letne divvon, lea ahte sisdoallu siterejuvvon artihkkaliin leat álbmotrievttalaš geatnegasvuodát maidda Norga lea geatnegahtton čuovvut go lea ratifiseren ILO-konvenšuvna nr. 169 ja mearrádusain ahte sámít Norggas leat ‘ILO-169 joavku’- Mearrádusat leat čielgasat. Artihkkaliin čuožžu ‘galgá’.

Diet mearrádusat leat nappo min Vuodđolága sisdoalu vuostá.

Dáruiduhttin

Sátni dáruiduhttin lea guovddázis Duohtavuoh-ta- ja seanadankommišuvdna raporttas. Sátni dáruiduhttin oaivildetne moai dás molsuma suomagiela/kvenagiela dahje sámegiela dárogilli. Mii galggašii muđui leat.

Viidáset dás moai doalahetne dušše sámegiela-giid dáruiduhttin gažaldahkii.

Duohtavuoh-ta- ja seanadankommišuvdna raporttas lea stuora fuomášupmi biddjon skuvlapoliti-hkkii čilgehussan ahte nu ollugat leat heaitán hupmat sámegiela ja álgán hupmat dárogie-la ja dadistaga ožžon dárogie-la iežaset váldogiellan ja áidna giellan.

Duohtavuoh-ta- ja seanadankommišuvdna deattuha munno oaivila mielde menddo ollu dáruiduhttinpoliti-hka/skuvlapoliti-hka čilgehussan ahte sámegiela lea jávkan eanas Romssas ja Finnmárkkus ja muđui Norggas.

Boadus giellaváikkuhusain dárogie-lat olbmui-geaid sámegiela-gat beaivválaččat deive (ja deaivvadit), ja dadistaga eanet seagášnáittosdilit ja odasmahttin Norggas, earenomážit manjil 1945 ja dárbu máhttit eanetlogugie-la, gal mearkkašii ollu eanet.

Munno konklusuvdna lea vuodđuduvvon dutkamii mii lea dahkkon dán birra. Doavttergráda nákkosgirji: ‘Skolebøker for samebarn i Norge fra Thomas von Westen til i dag’, Baard Tveter bokte, 1955, addá ovdamear-kan, vuđolaš ja bienalaš dokumentašuvna mii čájeha ahte ii lean skuvlapoliti-hkka, muhto oktavuoh-ta dárogie-lagiiguin mii lei deháleamos sivvan ahte sámegiela-gat ohppe dárogie-la ja álge hupmat dárogie-la.

Skuvlajahki lei 2-3-4 vahku jagis gitta 1860-lohkui ja lei vuorroskuvla. Das lei dat praktihkalaš konsekvansa ahte oahpaheaddjit ledje ruovttuin, maiddái sámegiela rávisolbmuid luhtte, oahpaheami dihte. Diehttelas lea čielggas ahte vejolašvuoh-ta oahpahit sámegiela mánáide dárogie-la diekkár diliin, lei oalle ráddjejuvvon, measta veadjemeahttun.

Dien birra čállá Tvete doavttergráda nákkosgirjiis: ‘Men så lærte vel samene dansk slik som hensikten var’ (Muhto de várra ohppe sámít dánskkagiela nu go lei oai-vil). Čálagiella dien áiggi lea dánskkagiella. (Munno mearkkašupmi.) Giellaseaguhus guovlluin gos sámenuorat vázze ovttaš dása mánáiguin, nu go juo šat-tai manjil go miššuvdna loahpahuvvui, várra gal de ohppe veaháš dárogie-la, earenoamážit go ovtastalle dása mánáiguin. Muhto čielga sámeguovlluin, gos lei guokte vahku skuvla jahkásaččat ja Saxtorpha ‘Udto-g’ ‘dárogie-la’ oahppogirjin ja oahpaheaddjiiguin geat dušše nie sullii ipmirdedje dien giela, de lea oalle jáhk-kemeahttun ahte boadus sáhtii šaddat ollu buoret go nulla. Earret go dien 2 vahku skuvllas, de dábalaččat eai gullan sáni ge dárogie-la (s.65).

Berre leat oalle čielggas ahte go lei nie oanehis skuv-lajahki, de dáruiduhttinpoliti-hkka ii váikkuhan nu ollu skuvlaortnega bokte, dáruiduhttit sámiiid.

Skuvlalahka 1860 viiddidit skuvlajagi 12 vahkkui. Diet guhkkodat skuvlajagis bisttii gitta manjeli manjit máilmmisoadi.

Skuvlajagi guhkideapmi dagahii earret eará ahte vuorroskuvlaoahpahemiin eai šat sáhttan joatkit. Go skuvlajahki viiddiduvvui nie ollu, šattai diet menddo stuora noadđin ruovttuide geat fertejedje diktit skuv-laoahpaheami čadahuvvot sin ruovttuin.

Muhto go ii šat lean vuorroskuvlaoahpahus, maid de fertii dahkat. Diehttelas hukset skuvlavisttiid. Muhto galgai go hukset skuvlavisttiid juohke sadjai, maiddái dohko gos ássamat ledje hui biedgguid, dušše moadde máná juohke orrunbáikkis. Jus nie livččii dahkan, de livččii šaddan hui divrras dan geažil go livččii gáibiduv-von ollu eanet skuvlavisttiid ja ollu eanet oahpa-heddjiid.

Eiseválddiin ledje de golbma molssaeavttu.

1. Diktii mánáid geat ásse smávva báikkiin, bajáššaddat analfabehtan.
2. Fárrehit bákkuiin vanhemiid geain ledje mánát skuvlaagis báikkiide gosa ceggejedje skuvlavist-tiid.
3. Cegget skuvlaininternáhtaid.

Eiseválddit válljejedje manemus molssaeavttu.

Skuvlaininternáhtat eai nappo huksejuvvon givsidit ja dáruiduhttit sámemánáid, muhto go lei oppalaš dárbu skuvlaininternáhtaide jus buohkat bajáššaddi buolvvas galge beassat vázzit skuvlla ja oahppat lohkat, čállit ja rehkenastit. Skuvlaininternáhtat huksejuvvojedje

maiddái báikkiide gos eai gávdnon sámegeilat dahje suomageilat mánát.

Maiddái Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna čállá raporttas (2023) dan birra mii lei sivvan ahte skuvlainternáhtaid huksejedje. Dieppe sáhtta lohkat ahte

‘Stuora gaskkat, biedggus ássan, gáibideaddji skuvlageainnut ja heajos kommunikašuvdna dagahii ahte internáhttaskuvllat ledje áidna vuohki movt suohkan sáhtii sihkkarastit dohkálaš skuvlavázzima buohkaide.’ (s.239)

Kommišuvdna čállá maid ahte

‘Ággan vuoduštit dieid suohkanlaš internáhttaskuvllaid Romsii ja Nordlándii orrot leamen ollu paralleallat dan suohkanlaš internáhttaskuvllaid Oarje-Finnmárkkus:

Internáhttaskuvllat ledje áidna vuohki movt suohkan sáhtii sihkkarastit albma dohkálaš skuvlavázzima buohkaide suohkaniin gos ledje guhkes gaskkat, biedgguid ássan, gáibideaddji skuvlageaidnu ja heajos kommunikašuvdna. Erohus gaskal Lulli-Romssas ja Nordlánddas ovttas bealis ja Davvi-Romssas ja Oarje-Finnmárkkus nuppi bealis orru leamen ahte internáhttaskuvllaid huksen Romssas ja Nordlánddas ii lean njuolgut vuoduštuvvon dáruiduhttimiin. Ankke ii leat eahpáduš ahte maiddái diet internáhtat váikkuhedje ovddidit dáruiduhttima.’ (s.240)

Muhto man effektiivva sáhtii diekkár dáruiduhttinrahan šaddat go ášahedje skuvlainternáhttaortnega. Diehttelas dat ii sáhttan šaddet menddo effektiivva. Dat lea dan geažil ahte skuvlajahki eanas áiggi ii lean guhkit go 12 vahku jahkái, 2-3 vahku skuvlainternáhtas ja 2-3 vahku ruovttus. Lassin ledje mánát ruovttus earret skuvlajagi. Mánát diehttelas eai heaitán hupmat sámegeila jus vanhema ja eará lagas sogolaččat, oahppásat ja giliolbmot hupme sidjiide sámegeila go eai orron skuvlainternáhtain. Sámegeilla jávkka doppe gos oahpesolbmot heite hupmat sámegeila mánáiguin go ledje ruovttus, eai fal skuvlamearrádušaid geažil.

Norgga ođasmahttin soadi mannjil váikkuhii mearkkašaveara dáruiduhttit sámiid. Dien leat servodatutk maid oaidnán ja kommenteren.

Ovdamearkan diesa gávdnat mii girjiis ‘Sametinget. Institusjonalisering av en ny Samepolitikk’ (2018). Dan leaba Per Selle ja Torvald Falch čállán ovtas. Per Selle lea professor UiB ja UiT. Sus lea stuora fágalaš produksuvdna sámi ja sámepolitihkalaš suorggis ja leat leamašan čielggadanbarggut Sámedikki ovddas. Torvald Falch lea Sámedikkis seniorráđdeaddi, ja lea leamašan ráđdeaddin Sámedikkis/Sámediggái 1994 rájes.

Dies čálliba girječállu guovttos ahte

‘Dat fátmasteaddji fápmu ođđaáigásaš skuvlas ja ođđaáigásaš dearvašvuodabálvalusas ovtas daiguin stuora kommunikašuvdna rievdadusain, man mávssolašvuoda ii balljo sáhte árvvoštallat. Ollu dáruiduhttimis lea dan dihte boadus diekkár stuora servodatrievdamiin main ii lean ulbmilin geanohuhttit sámevuoda, muhto ankke dagai dan, earenoamážit riddoguovlluin. Diekkár dáhpušat maid eai lean áigojuvvon ođasmahttimiin, leat goasii álo seammá dehálaččat politihkas ja servodateallimis, go lei áinnas dáhpušat maid ledje áigon dáruiduhttinpolitihkas go jurddaša skuvlasystema.’ (s.50)

Guolástusat

Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna eanet go dušše geažuha ahte sámit leat earenoamáš garrasit gillán guolásteami ovdáneami geažil Norggas. Muhto kommišuvdna ii leat bidjan ovdan makkárga dokumentašuvdna mii čájeha ahte nu lea dáhpušuvvan. Guolástemiid effektiviseren Norggas lea leamašan mádoheapmi. Diet govviduvvo go diet effektiviseren dagai ahte okta norgga guolásteaddji 2021 guolástii gaskamearálaččat 222 tonna guoli. 1950 lei gaskamearálaš guolásteapmi 14 tonna juohke guolásteaddji nammii.

1950 ledje guolásteddiid lohku sullii 98 000 persovvna ja odne leat sullii 11 000 persovvna.

Diet ovdáneapmi lea guoskan buohkaide geat leat orron ja orrot riddogáttis ja sisguvlui vuotnagáttiin ja leat gillán das. Diet beroškeahhtá hupme go sii dárogieles, sámegeila dahje suomageila/kvenageila.

Go kommišuvdna eanet go dušše geažuha ahte riidut guolásteamis leat leamašan čearddalaččat, de lea diet ovdanbuktin mas váilu duodašus ahte doallá go deaivása. Sámesogolaš persovvnat leat oassálastán ja oassálastet guolástemiin dássálagaid muđui álbmogiin riddogáttiin ja vuotnagáttiin Davvi-Norggas. Diet leat guolásteaddjit stuora ja smávva fatnasiin, skiipahoavddat stuora ja smávva guolástanfatnasiin ja fanaseaigádat stuora ja smávva fatnasiin.

Seanadeapmi

Dan meari go lea dárbu seanadeapmái, de lea áibbas boastut geahččalit ii-sámi álbmoga seanadit dainna eahpeáššalaš ja nállevealaheaddji vealahemiin mii lea fievrreduvvon gaskal sámiid ja ii-sámiid Norggas. Vealaheapmi mii lea vuoduštuvvon jurdagii ahte sámiin Norggas leat kultuvrralaš dovdomearkkat, eallindilli ja eallinvuohki mii lea nu earálágan muđui álbmogis ahte lea áššalaš vuoddu nie viiddis vealaheapmái.

Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna raporttas ii ge leat biddjon ovdan makkárga dokumentašuvdna mii čájeha ahte nie lea dilli.

Vealaheapmi lea eanet ja eanet vuodustuvvon dušše juridihkalaččat. Nappo ahte Norga lea geatnegahtton ILO-konvenšuvdna nr. 169 geažil dahkat dan.

Vealaheapmi sámiin ja ii-sámiin mii vuoduštuvvo áidna dasa ahte sámit fertejit oazžut ovdamuniid go leat sámit, ii goasse ge dohkkehuvvo ii-sámi álbmogis. Ii galgga ja ii ge berre dahkkot seanadeapmi diekkár vuodu geažil. Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna evttohus vel eanet vealaheami sámiide buorin, maid gal moai vuostálaste.

Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna ii ge leat bidjan ovdan makkár ge dokumentašuvdna mii čájeha ahte sámiin Norggas lea eallindilli dahje ellet dainna lágiin ahte sis lea vuoiggalášvuota oazžut sierravuoigatvuodaid ja politihkalaš ovdamuniid mat čužžot ILO-konvenšuvnnas nr. 169. Maiddái diekko lea Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna suostan.

Moai letne vuostá ahte sámit Norggas galget oazžut sierravuoigatvuodaid mat leat mearriduvvon ILO-konvenšuvnnas nr. 169.

Konklusuvdna

Duohtavuohtakommišuvdna raporttas leat bonju ovdabuktimat, mat leat váilevaččat ja eahpedievaslaččat. Kommišuvdna evttohusat doaimmaide, mat mielddisbuktet vel eanet etnopolitihkalaš vuoduštuvvon vealaheami sámiin ja ii-sámiin, sámiide buorin, dan letne vuostá.»

Diet miellahttu lea ovtta oaivilis eanas dainna mii čuožžu notáhtas maid Hellesvik čállá.

Diet miellahttu áigu maid čujuhit ahte riidodási gaskal Sámedikki ja Finnmárkku álbmoga ja muhtin eará guovlluid gal ii unno dahje jaskkodat jus sámmit ja Sámediggi ožžot vel eanet fámu ja eanet dadjat. Go ollu ođđa ealáhus doaimmat nu ruvkedoaibma ja el-fápmohuksen bissehuvvo dan dihte go Sámediggi lea vuostalastii, de vuostálasvuodát lassánit. Diet lea maid negatiiva sámesogolaččaide geat vuostálastet Sámedikki mearrádusaid, ja geat soitet sávvat ođđa ealáhusdoaimma bures boahtima.

Komitea miellahtut Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát áigot deattuhit man hirmástuhtti lea ahte Ovddádusbellodat ii gokko ge evttohusas guorras dáruiduhttinpolitihka moaitámuššii dahje movt ge dovddat veahkaválddálašvuodaid ja gillámušaid maid dat lea dagahan. Diet miellahtut oaivvildit ahte lea áibbas lobálaš ahte leat ieš guđet lágan oainnut politihkkii álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid ektui, ja ákte ahte Ovddádusbellodagas lea eará oaidnu Sámedikki ja ILO-konvenšuvnna nr. 169 ektui go muđui Stuoradikkis. Diet miellahtut oaivvildit ankke ahte lea balddihahtti ja čájeha ahte stuora ja váikkuheaddji bellodat norgga politihkas lea berošmeahtun diekkár heahpadis historjái mii lea vuđolaččat čilgejuvvon komišuvnna raporttas.

Komitea eanetlohku, buohkat earret miellahttu Ovddádusbellodagas, deattuhit ahte eanetlogu árvvoštallamat dán evttohusas leat vuodđuduvvon Stuoradikkis mearriduvvon otnáš politihkkii álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid ektui. Eanetlohku mearkkaša ahte miellahttu Ovddádusbellodagas orru čuočuheamen ahte Norga rihkku konvenšuvnna go vealaha čearddalašvuoda geažil. Eanetlohku áigu muittuhit ahte eai bat našuvnnalaš orgánat, mat gozihit ahte Norga doahttala olmmošvuoigatvuodakonvenšuvnnaid, dahje riikkaidgaskasaš orgánat, maid ONa olmmošvuoigatvuodakomitea ja nállevealahan-komitea, leat árvvoštallan ahte norgga njuolggadusat rihkkot dieid konvenšuvnnaid nie go miellahttu Ovddádusbellodagas doalaha ovdan. Eanetlohku oaivvilda ahte vuosteháhku lea go boastut ipmirda konvenšuvnnaid.

5. Evttohusat unnitlogus

Evttohusat Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát:

Evttohus 1

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ráhkadit doaibmaplána movt dieđut dáruiduhttima birra, ja movt sámít, kvenat/norggasuopmelaččat ja vuovdesuopmelaččat, sáhttet nannejuvvot hálddahusas buot hálddašan dásiin

Evttohus 2

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ráhkadit doaibmaplána movt dieđut dáruiduhttima birra, ja sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid birra, sáhtta nannejuvvot oahpahusas vuodđoskuvllas, joatkaskuvllas ja alit oahpus.

Evttohus 3

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit ohcaleami sámii mánáidgárdefálaldahkii, sihke siskkobealde ja olggobealde sámii guovlluid, ja máhccat Stuoradiggái plánain movt čoavdit ášši ohcaleami ektui. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui.

Evttohus 4

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa árvvoštallat doaimmaid mat sáhttet váikkuhit nannet sihke viidodaga ja kvalitehta fálaldagain sámii mánáidgárdiin, ja máhccat Stuoradiggái heivvolaš vugiin. Árvvoštallan galgá fátmastit sihke dálá práksisa, mánáidgárdi rámmaplána ja mánáidgárdelága. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui.

Evttohus 5

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa geahčadit movt mánáidgárdeláhka § 27 praktiserejuvvo, ja ovttasráđiid Sámedikkiin árvvoštallat lea go dárbu sáddet suohkaniidda diehtočállosa mii dárkkuha dan.

Evttohus 6

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái láhkaevttohusain mii sihkkarastá ahte mánáidgárdeláhka § 27 speadjalastá sámii mánáidgárdiid rámmaplána go gusto gáibádusaide mánáidgárdebargiid sámegiela máhttui. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui

Evttohus 7

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ovdánahttit guhkesáigasaš plána cegget eanet sámii profilaskuvllaid. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui.

Evttohus 8

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ovttasráđiid Sámedikkiin geahčat vejolašvuoda álggahit sámegielluo-

hkáid gávpogiin gos leat doarvái oahppit, maiddá olggobealde sámi giellahálddašanguovllu.

Evttohus 9

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit berre go láhkateavsttas dárkkuhuvvot ahte doaba 'pedagogalaččat dohkálaš' oahpahuslágas § 3-2 guđát lađđasis mielddisbuktá rievtti oázžut sámegielaoahpahusa gievrras giel-laoahpahanmodealla mielde. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui.

Evttohus 10

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bearráigeahččat ahte oahppit geat ožžot gáiddusoahpahusa sámegielas, ožžot oahpahusa sámegillii maid muhtin eará skuvlafá-gain go sámegielas. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui.

Evttohus 11

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa láhčit dili ja dievas-laččat ruhtadit hospiterema sámegielat birrašiin ohppi-id váras geat ožžot sámegielgáiddusoahpahusa. Sáme-diggi galgá váldot fárrui bargui.

Evttohus 12

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái oktan našuvnnalaš fierpmádat plánain skuvllaide main leat sámi oahppit. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui.

Evttohus 13

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái plánain movt galgá nannet Sámi ofelaččaid ortnega.

Evttohus 14

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit duogáza manne oahppit vuodđoskuvllas heitet sámegielaoahpahusain, ja bidjat ulbmilin hehttet dien negatiiva gár-gideami.

Evttohus 15

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái plánain ovdánahttit eanet digitála ja ođasmahttojuv-von oahpponeavvuid sámi gielaide, nu go app:at, girjjiid ja video. Sámediggi galgá váldot fárrui bargui.

Evttohus 16

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái plánain, mii lea ráhkaduvvon bargoeallima oasalaččai-guin ja Sámedikkiin, movt sáhtá rekrutteret eanet oa-hpaheddjiid ja fágabargiid geain lea sámi duogáš, ja fát-mmastit doaimmaid ja doalahit sámegielat bargiid ge-ain lea eahpeformála gealbu, ovdamearkan lassioahppu fitnodaga bokte.

Evttohus 17

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bearráigeahččat ahte almmolaš bargosajit sámi gielaide hálddašanguovllus leat geatnegasat fállat bargiide geat háliidit, digitála oa-hpahanfálaldaga sámegielain.

Evttohus 18

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bearráigeahččat ahte bargoaddit almmolaš bargosajiin geatnegahttojit hei-vehit ahte oahpaheaddji sámegielas 2 ja 3, geat háliidit váldit lassioahpu sáhttit oahpahit sámegiela 1, besset váldit diekkár lassioahpu.

Evttohus 19

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ovttasrádiid Sáme-dikkiin nannet sámi bagadallanortnega, mas vuorraset olbmot ožžot vejolašvuoda oahpahit árbevirolaš dieđu nuorabuidda, ja ahte diet šaddá projeaktan mas lea ál-goálbmotperspektiiva.

Evttohus 20

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ovttasrádiid Sáme-dikkiin ovdánahttit plána čohkket ja váldit vára sámi vuodđoealáhúsaid árbevieruin ja árbedieduin, nannet fágagiela ja fátmmastit dan oahppo- ja dutkansuorgái.

Evttohus 21

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ovttasrádiid Sáme-dikkiin bidjat johtui našuvnnalaš ja davviriikkalaš sámi giellaprojeavtta maid gohčodit «Giellašaldi – Språk-bro», dainna ulbmiliin ahte sámít geat háliidit, šaddet mánnggagielagat sámegielain ja oaččuhit eanet giellage-avaheddjiid geat máhttet sihke lulli-, julev- ja davvisá-megiela, ja maiddá skoaltasámegiela/nuortalašgiela.

Evttohus 22

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bearráigeahččat ahte jeavddalaččat fállujuvvo jahkásaš ollesáiggi oa-hppofálaldat kvenagielas.

Evttohus 23

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bearráigeahččat ahte fáallet kvenagielat mánáidgárdeoahpaheaddji- ja vuodđoskuvlaoahpaheaddjeoahpuid jahkásaččat.

Evttohus 24

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái plánain ovdánahttit eanet digitála oahpponeavvuid kvenagilli, nu go digitála oahpponeavvuid, nu go app:aid, girjjiid ja video.

Evttohus 25

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit duogáza manne oahppit heitet kvenagiela ja suomagiela oahpus

vuodđoskuvllas ja bidjat ulbmilin dien negatiivva gárg-giideami vuostá bargat.

Evttohus 26

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa álggahit ovttasbarggu giellaoahpaheamis gaskal Norgga (kvena giella) ja Ruota (meänkieli).

Evttohus 27

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa nannet kvena giellaguovddážiid ja ovdánahttit daid kvena giella- ja kulturguovddážin.

Evttohus 28

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái plánain nannet rádjerahttildeaddji ovttasbargguin sámiiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid kultuvrra birra.

Evttohus 29

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa nomineret Várjjat siidda UNESCO máilmmiárbelistui.

Evttohus 30

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bargat ovttas Sámedikkiin viidáset bargguin čielggadit vejolašvuodaid instituovnnalaš ruovttu luohái, mas maid lea plána luohtevuorkái.

Evttohus 31

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bargat ovttas Sámedikkiin ráhkadit plána buoridit dieđu ja fáladagaid duodjefágas.

Evttohus 32

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bargat ovttas Sámedikkiin ráhkadit plána movt sami kulturhistorjjálaš dávviriid sáhtta fievrredit ruovttoluotta sámiiide eaiggádit ja hálldašit. Plána galgá bearráigeahččat ahte sami museat mat leat Sámedikki hálldašeamis, sihkarastojit doarvái resurssaid sáhttit váldit vára, vurkkodit, čájehit ja gaskkustit dávviriid birra mat leat fievrreduvvon ruovttoluotta.

Evttohus 33

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ráhkadit diehtovuodu sámiiid ja kvenaid/norggasuopmelaččaid mediavieruid ja -dárbbuid ja evttohit doaimmaid mat sáhttet váikkuhit nannet sámiiid ja kvenaid/norggasuopmelaččaid mediaid.

Evttohus 34

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa nannet oahpahusa vuovdesuopmelaččaid historjjá ja kultuvrra birra, sihke ohppiide ja oahpaheddjiiide vuodđoskuvllas.

Evttohus 35

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa nannet dutkama vuovdesuopmelaččaid historjjá ja kulturárbbi birra.

Evttohus 36

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa nannet doaimmaid mat sáhttet váikkuhit váldit vára vuovdesuopmelaš kulturárbbis, nu go gielas, giehtaduodjeárbevieruin, husevieruin ja sullasaččain.

Evttohus 37

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa árvvoštallat addit Norgga Vuovdesuopmelaš Museii stáhtusa našuvnnalaš musean.

Evttohus 38

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ráhkadit guhkesáigeplána oaččuhit kvena/norggasuopmelaš kultuvrra ja giela ruovttoluotta.

Evttohus 39

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa álggahit kvena/norggasuopmelaš ofelašprográmma seammá láhkái go lea juvddálaš ja sami ofelašprográmma.

Evttohus 40

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit movt Kvena instituhtta sáhtta ovdánahttot ja nannejuvvot.

Evttohus 41

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bearráigeahččat ahte Dutkanráđdi álggaha prográmma kvena/norggasuopmelaš dutkamii.

Evttohus 42

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái proposišuvnnain kártet oamastan- ja geavahanrivttiid mat čuvvot álbmotrievttis sámiiide ja našuvnnalaš unnitloguide olggobealde Finnmárkku. Diekkár kárten ferte fátmastit rievtti guođohaneatnamiidda bohcuide olggobealde otnáš guođohaneatnamiid, ja geavahan- ja oamastanrievtti vieru ja guhkes áiggiid čada geavaheami mielde.

Evttohus 43

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái evttohusain láhkamearrádussii sajáidahttit prinsihpa friddja ovddalgihtii dohkkeheami ON julggaštusa álgoálbmogiid rivttiid birra norgga láhkii (Free, Prior and Informed Consent).

Evttohus 44

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa geahčadit váilevaš implementerema mearrádusaid mat gusket álgoálbmogiid ja našuvnnalaš unnitloguide.

Evttohus 45

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa, ovttasbargguin kvena/norggasuopmelaš birrasiiguin, bidjat johtui ollislaš čielggadeami kvenaid/norggasuopmelaččaid vuoi-gatvuodaid ja dili dáža servodagas. Dien olis ferte árvoštallot sáhtta go vuodđduuvvot muhtin permanenta ovddasteaddji orgána.

Evttohus 46

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ráhkadit doaibmaplána movt kvena diehtu ja ovddasteapmi sáhtta sihkkarastojuvvot hálldahusas ja go meannudit áššiid mat gusket kvena álbmogii.

Evttohus 47

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bidjat johtui doaimmaid sihkkarastit riektesihkarvuoda sámiide ja našuvnnalaš unnitloguide, earret eará go addá duopmáriidda ja eará riektegeavaheddjiide hálldahusas oahpahusa ja gelbbolašvuoda álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid rivttiid, kultuvrra ja servodagaid birra, ja ahte leat kvalifiserejuvvon dulkkat gávdnamis, ja viidáset fievrredit rahčamuša rekrutteret sámiid ja našuvnnalaš unnitloguid ieš guđet riekteinstitušvnaide.

Evttohus 48

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bidjat johtui doaimmaid nannet sámegeala riektégiellan.

Evttohus 49

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čuovvolit NAC 2008:5 go ráhkkanahhtá láhkamearrádusa mii lága bokte addá mearrasámiide vuoigatvuoda ávkástallat mearrariggodagaid Norgga álbmotrievttalaš geatnegasaid vuodul sámiide álgoálbmogin.

Evttohus 50

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit sámiid rivetti ávkástallat mearrariggodagaid árbevirolaš sámi ássanguovlluin, ovttasbargguin Sámedikkiin, Norgga álbmotrievttalaš geatnegasaid vuodul sámiide álgoálbmogin.

Evttohus 51

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bidjat johtui doaimmaid sihkkarastit guolástanaktivitehtaid mearrasámi servodagain, čuovvoleapmin Riikarevišuvnna raportii kvohtasystema birra (Dokumeanta 3:6 (2019–2020)).

Evttohus 52

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bidjat johtui ollislaš geahčadeami boazodoalu areáladili ja boazodoalu mearkkašumi sámi kultuvrii, ja man muddui Norga bo-

azodoalu areálaid hálddašeamis deavdá álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid.

Evttohus 53

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa nannet dutkama movt veahkaválddalašvuohta ja rihkkun sáhtta eastaduvvot sámi birrasiin.

Evttohus 54

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa nannet barggu iešsorbmen eastadeaddji doaimmaiguin, ja earenoamáš fuomášupmi nuoraide sámi báikkálaš servodagain.

Evttohus 55

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa heivehit eanet dutkama vealaheami, vaššikriminalitehta ja vaššicealkámušaid birra álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid vuostá.

Evttohus 56

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bearráigeahččat ahte buot politiijaguovllut čohkkejit ja almmuhit statistihkaid vaššicealkámušaid ja vaššikriminalitehta birra sámiid ja našuvnnalaš unnitloguid vuostá.

Evttohus 57

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bidjat johtui doaimmaid loktet gelbbolašvuoda vealaheami ja givssideami vuostá mii čuohtá álgoálbmogiidda ja našuvnnalaš unnitloguide, hálldahusa orgánain geat gieđahallet siviila rievttalaš suodjaleami vealaheami ja givssideami vuostá.

Evttohus 58

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bidjat johtui doaimmaid mat dagahit gealboloktema politiijain ja riektedoaimmahusas vaššikriminalitehta ja vaššicealkámušaid birra álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid vuostá,

Evttohus 59

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa heivehit eanet vuostasceahkkefálaldaga psyhkalaš dearvvašvuodas sámiid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid álbmogiidda.

Evttohus 60

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit dárbbu doaimmaide mat sihkkarastet ahte organiseren ja stivren dearvvašvuodabálvalusain álgoálbmogii čuovvu Norgga olmmošrievttalaš geatnegasvuodaid.

Evttohus 61

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa nannet oahpahusa ja ovdánahttit giellateknologalaš čovdosiid mat sihkkar-

rastet ahte dearvvašvuodabálvalusat gávdnojit sámegilii.

Evttohus 62

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ovttrasáđiid Sámedikkiin čielggadit sámiiid dárbu kollektiivvalaš dihtui ja statistihkkii iežas álbmoga birra, earret eará mii guoská dearvvašvuhtii, sáhtta dahkkot praktihkalaččat.

Evttohus 63

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit movt Sámi dearvvašvuodadutkama guovddáža (Saminor) rolla buoridit dieđuid dearvvašvuoda ja eallindili birra álbmogis guovlluin gos lea sámii, dáža, kvena/norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš ássan, sáhtta nannejuvvot.

Evttohus 64

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa geahčadit ortnega vuoiggalašvuodabuhtadusain sámiiide ja kvenaide/norggasuopmelaččaide geat leat massán skuvlavázzima. Sámediggi ja relevánta kvena/norggasuopmelaš organisašuvnnat fátmastuvvojit dán bargui.

Evttohus 65

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa heivehit eanet dutkama doaibmahehttejuvvon sámiiid ja kvenaid/norggasuopmelaččaid dárbbuid.

Evttohus 66

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa viiddidit davviriikkalaš ovttasbarggu doaibmahehttejuvvon sámiiid ja kvenaid/norggasuopmelaččaid birra. Sámedikkii Davviriikkain fátmastuvvojit dien ovttasbargui.

Evttohus 67

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ollašuhttit ođđasit hávdádeami sámiiid bázahusaid, ja deattuha dárbbu ollislaš prosessii mii váldá vuhtii guoskkahuvvon beliid sávaldagaid.

Evttohus 68

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ráhkadit doaibmaplána nannet dieđuid mánáidsuodjalusas álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid birra.

Evttohus 69

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa nannet rahčamuša rekrutteret eanet biebmoruovttuid main lea gullevašvuhta álgoálbmogii ja našuvnnalaš unnitloguide.

Evttohus 70

Stuoradiggi bivdá presideantagotti nammadit lávdegotti mii galgá árvvoštallat galgá go ceggejuvvot sorjjaskeahtes, olgguldas orgána njuolgut Stuoradikki vuollái mii galgá kontrolleret ráđđehusa ja hálldahusa

čuovvoleami Duohtavuolta- ja seanadankommišuvnna raportta ja Stuoradikki mearrádusa, dahje galgá go diekkár doaibma biddjojuvvot muhtin Stuoradikki vuolit orgánaide.

Evttohusat Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Rukses ja Birasbellodagas Ruonát:

Evttohus 71

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa evttohit rievdadit lága levgeama birra suohkaniid almmolaš visttiin nu ahte fátmasta maiddá kvena ja vuovdesuopmelaš leavgga.

Evttohus 72

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa máhccat Stuoradiggái evttohusain heaittihit ortnega ovddalgihtii álginni mii lea vuodđuduvvon bággolonistanlágas gos lea sámii boazodoallu.

Evttohus 73

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa álggahit barggu lagas ovttasbargguin Sámedikkiin nannet riddoguolásteami nu ahte eanet mearrasámi suohkanat ja servodagat Romssas ja Nordlándas fátmastuvvojit ortnegii.

Evttohus 74

Stuoradiggi bivdá presideantagotti geahčadit movt Stuoradikki sáhtta heivehit konsultašuvnnaid gaskal Stuoradikki ja Sámedikki, ja vejolaččat eará orgánaid našuvnnalaš unnitloguide Norggas.

Evttohusat Sosialisttalaš Gurutbellodagas, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát:

Evttohus 75

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ovttrasáđiid Sámedikkiin bidjat johtui dokumenterenguovddázii ovdaprojeavtta mas lea ovddasvástádus ovdánahttit sámegielaid.

Evttohus 76

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa álggahit fágabirrassa mii sáhtta systemáhtalaččat bargat ahte vuovdesuopmelaččat sáhttet vuovdesuopmelašgiela váldit atnui ráddjejuvvon hámis, rituálaš modealla mielde.

Evttohusat Ovddádusbellodagas:

Evttohus 77

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ovddidit dárbbalaš láhkarievdadusevttohusaid mat loahpahit Sámedikki sierra orgána vuodđuduvvon čearddalaš duogázii, ja eará lágaid mat vealahit norgga borgáriid čearddalaš vuodul.

Evttohus 78

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa geassit Norgga eret ILO-konvenšuvnnas nr. 169.

6. Komitea ráva

Komitea ráva ovddiduvvo miellahtuin Bargiidbello-dagas, Olgešbellodagas, Guovddášbellodagas, Sosialist-talaš Gurutbellodagas, Rukses, Gurutbellodagas ja Birasbellodagas Ruonát.

Komiteas eai leat muđui mearkkašumit, čujuha dokumentii ja rávve Stuoradikki dahkat čuovvovaččat

mearrádus:

I

Stuoradiggi áigu gaskkustit iežas čiekŋaleamos šál-lošeami veahkaváldimiid geažil maid dáruiduhttinpoli-tihkka lea dagahan sámiide, kvenaide/norggasuopme-laččaide ja vuovdesuopmelaččaide. Dákko bokte ádnu Stuoradiggi ándagassii ovdalaš stuoradikkiid aktiivvalaš rolla dáruiduhttinpolitihkas, ja dovddasta ovddasvástá-dusa dien politihka konsekveanssaid ovddas sihke joav-kkuide ja ovttaskas olbmuiide.

II

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čielggadit organisere-ma našuvnnalaš gealboguovddáža dáruiduhttinpoliti-hka ja eahpevuoiggalašvuoda birra, mas lea ovddasvástá-dus dutkat, dokumenteret, gaskkustit ja seanadanbar-gui. Bargu galgá huksejuvvot viidáseappot gealbo-, dut-kan- ja gaskkustanbirrasiidda mat gávdnojit ja dahkkot lagas gulahallamiin sámiid, kvenaid/norggasuopme-laččaid ja vuovdesuopmelaččaid birrasiiguin.

III

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa geahčadit stáhtusa ak-tiivvalaš, báikkálaš giella- ja kulturarenaid álgoálbmogii ja našuvnnalaš unnitloguide ja árvvoštallat mii sáhtta leat dárbbaslaš sihkkarastit diekkár arenaide dásse-dis doaimma áiggi badjel.

IV

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa geahčadit giellaoa-hpaheami sámegielas ja kvenagielas ja bidjat doibmii doaimmaid vai eanet mánat besset oahppat gielaide oa-hpahusaiggis. Ovttasbargu gaskal giellaguovddážiid, suohkaniid, fylkasuohkaniid ja eará relevánta aktevr-raid giellaoahpaheamis berre nannejuvvot. Dien barggus ferte fuomášit hehttehusaid ja buoridit doaim-maid rekrutteret sámi ja kvena giellagelbbolašvuoda mánáidgárdái ja skuvlii.

V

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa geahččat ekonomalaš rámmaid suohkaniid ja fylkasuohkaniid ovddasvástá-dusas giellaovdáneapmái.

VI

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa farggamusat buktit Stuoradiggái evttohusa našuvnnalaš rahčama geažos áiggi giellaoahpahusa kvenagielas ja sámegielain mánáidgárdái rájes rávisolbmuid oahpahussii.

VII

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa aktiivvalaččat doarjut teknologijiaovdáneami ja ođđa oahpahusvejo-lašvuodaid mat dahket vejolažžan buoridit vejo-lašvuoda oahpaheapmái kvenagillii ja sámegielaide, ja máhccat heivvolaš vuogi mielde Stuoradiggái.

VIII

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa bearráigeahččat ahte gealboguovddášbiras vuovdesuopmelaš museas oázžu resurssaid bargat viidáset vuovdesuopmelaččaid giella-historjiin.

IX

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa čuovvolit Duohta-vuohta- ja seanadankommišuvnna evttohusaid stoalpu 3 oasis ja máhccat Stuoradiggái evttohusaiguin vuor-uhemiide 2026 stáhtabušehtas.

X

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa hástalit našuvnnalaš institušuvnnaid álggahit lagat ovttasbarggu sámi, kve-na/norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš insti-tušuvnnaiguin ja váikkuhit loktet, váldit vára ja gaskkus-tit sámi, kvena/norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš kultuvrra.

XI

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa váldit ovddasvástádu-sa ahte álggahuvvo ollislaš hálddašeapmi dáidagiin maid Duohtavuohta- ja seanadankommišuvdna geigii Stuoradiggái, ja dainna lágiin ahte dieid maid sáhtta ge-avahit go gaskkusta dáruiduhttinhistorjiá.

XII

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa geahčadit ja árvvoštál-lat rievvademiid nammalágas, nu ahte álgoálbmoga ja/ dahje našuvnnalaš unnitloguid maŋisboahhtit álkibut sáhttet fas váldit atnui bearrašiid álgoálgoasaš goargguid.

XIII

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa ráhkadit evttohusa kulturmuitaláhkii mii sihkkarastá automáhtalaš suod-jaleami kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuop-

melaččaid kulturmuittuid seammá láhkái go mearrádu-
sat leat sámi kulturmuittuid ektui.

XIV

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa váldit ovddasvástádu-
sa plána mielde ođasmahttit almmolaš bargiid dieđuid
álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid vuoi-
gatvuodaid, giela, kultuvrra ja árbevieruid birra.

XV

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa árvvoštallat váikkuhu-
said gustovaš váikkuhangaskaomiid doaimmain ja háb-
met geatnegahtti doaibmaplánaid nannet gielaide mat
gillájedje dáruiduhttima geažil, ja main leat heivehuv-
von áigumuša dásit, sihke gielaide mat geavahuvvojit ja
gielaide mat eai šat geavahuvvo.

XVI

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa jeavddalaččat raporte-
ret movt kvenagiella ovdána dan modealla mielde maid
odne geavahit sámegielaide, ja árvvoštallat mii lea áv-
kkálaš mearri diekkár raporteremis.

XVII

Stuoradiggi bivdá ráđđehusa dieđihit ruovttoluotta
Stuoradiggái go buktá ovdan jahkásaš bušeahta movt
bargu álgoálbmoga ja našuvnnalaš unnitloguid ektui
čuovvoluvvo guoskevaš departemeanttaid ovd-
dasvástádussurggiin. Lassin galgá biddjot ovdan ollislaš
dieđáhus seanadanpolitihka ja stáhtusa birra čuovvo-
lanbarggus. Dieđáhus biddjo Stuoradikki ovdii oktii
juohke stuoradiggeáigodagas, vuosttaš geardde 2027.

Oslove, kontrolla- ja konstitušuvdna komitea, čakčamánu 5. beaivvi 2024

Peter Frølich

jodiheaddji

Svein Harberg

sátnejodiheaddji

